

**JOENSUUN YLIOPISTON
KASVATUSTIETEELLISIÄ
JULKAISUJA**

**UNIVERSITY OF JOENSUU
PUBLICATIONS IN
EDUCATION**

N:o 133

Helena Timonen

OMIN SANOIN
Elämän ja muutoksen tarinat
vankilasta vapauteen

Esitetään Joensuun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan suositumuksella julkisesti tarkastettavaksi Joensuun yliopiston Educarakennuksen salissa E100, Tulliportinkatu 1, perjantaina 24. huhtikuuta 2009, klo 12.

Vastaväittäjä: dosentti Tapio Kuure, Tampereen yliopisto
Kustos: professori Marjatta Vanhalakka-Ruoho,
Joensuun yliopisto

Julkaisija Joensuun yliopisto
Kasvatustieteiden tiedekunta
Publisher University of Joensuu
Faculty of Education

Julkaisutoimikunta

Editorial Board Chair Professor, PhD Päivi Atjonen
Members Professor Eija Kärnä
Professor Pirjo Nuutinen

Vaihdot Joensuun yliopiston kirjasto / Vaihdot
PL 107, 80101 JOENSUU
puh. (013) 251 2677, fax (013) 251 2691
email: vaihdot@joensuu.fi

Exchanges Joensuu University Library / Exchanges
P.o. Box 107, FI-80101 Joensuu, FINLAND
tel. +358-13-251 2677, fax +358-13-251 2691
email: vaihdot@joensuu.fi

Myynti Joensuun yliopiston kirjasto / Julkaisujen myynti
PL 107, 80101 JOENSUU
puh. (013) 251 2652, fax (013) 251 2691
email: joepub@joensuu.fi

Sales Joensuu University Library / Sales of publications
P.o. Box 107, FI-80101 Joensuu, FINLAND
tel. +358-13-251 2652, fax +358-13-251 2691
email: joepub@joensuu.fi

ISSN 0781-0334 (painettu)

ISSN 1795-7958 (pdf)

ISBN 978-952-219-220-2 (painettu)

ISBN 978-952-219-221-9 (pdf)

Joensuun yliopistopaino
Joensuu 2009

Helena Timonen

OMIN SANOIN. ELÄMÄN JA MUUTOKSEN TARINAT VANKILASTA VAPAUTEEN.

Joensuu 2009. 292 sivua. Joensuun yliopisto. Kasvatustieteellisiä julkaisuja No. 133.

Avainsanat: elämäankaari/-kulku, muutos, narratiivinen tutkimus, väkivaltarikollinen

TIIVISTELMÄ

Tämän tutkimuksen käynnistyminen ajoittuu 2000 – luvun alkuun, jolloin käytiin vankeinhoidossa keskustelua suuren vankiryhmän, väkivaltarikollisten, kuntoutuksesta. Näihin aikoihin Suomeen tuli ensimmäinen väkivaltarikollisille tarkoitettu kuntoutusohjelma, Omaohjelma. Tutkimukseni tarkastelee tähän toimintaohjelmaan osallistuneiden vankien muutosprosessia. Tutkimukseni kohteena ovat siis ihmiset, joiden elämä saa varsin vähän muuta kuin negatiivista huomiota; moninkertaisten väkivaltarikoksia uusivien elämäntavasta ei monikaan halua kuulla mitään, saati sitten yrittää ymmärtää sitä. Tutkimuksen tarkoituksena on kuvata ja ymmärtää näiden henkilöiden elämäntapaa ja siinä tapahtuvia muutoksia koko yksilön kuluneen elämän aikana.

Tutkimukseen osallistui seitsemän väkivaltarikoksista tuomittua miestä. Aineisto koostuu heidän elämäntarinoistaan. Kertojat ovat muistelleet ja jäsentäneet aikaisempia elämäkokemuksiaan ja pohtineet niiden merkityksiä. Samalla he ovat kertoneet hyvin poikkeuksellisia elämäntarinoita, monikaan ei ole käynyt läpi heidän kokemansa kaltaisia tapahtumia. Omasta elämästä kertominen jäsentyy heillä eräänlaiseksi selviytymistarinaksi, joka kertoo vaikeiden, jopa musertavien elämänolosuhteiden voittamisesta ja samalla identiteetin ja minuuden muutoksesta. Tutkimus on narratiivinen, kertomuksellinen, yksilön oma elämää läpikäyvä ja väkivaltaongelman tiedostamista käsittelevä kokonaisuus.

Tutkimukseni koostuu kahdesta osasta. Ensimmäisessä, nimeltään **Vankilassa kerrottua**, tutkin kertojien tarinoiden pohjalta heidän

muutoshalukkuutensa kehittymistä elämänhistoriallista taustaa vasten. Toisessa osassa, nimeltään **Vapaudessa puhuttua**, kiinnostuksen kohteena ovat kertojien selviytyminen siviilissä ja marginaalin murtaamisen strategiat. Aineiston pohjalta rakentuvat kertojien uudet siviilissä selviytymisen tarinat. Aineiston hankinta ja analyysi muotoutuvat narratiivisen tutkimusotteen mukaisesti.

Helena Timonen

MY OWN WORDS. THE STORIES OF LIFE AND CHANGES FROM PRISON TO FREEDOM.

Joensuu 2009. 292 pages. University of Joensuu. Publications in Education No. 133.

Keywords: the course of life, change, narrative research, violence criminal.

ABSTRACT

The launch of this research dates around the end of year 1999 to early 2000, which was the time of conversation in VAHO, concerning the rehabilitation of a large group of convicts: the violence criminals. At this time the Oma-program was introduced as the first program in Finland to rehabilitate violence criminals.

My research observes the process of change of the convicts participated in this program. All of the persons participating in this study, seven men in general, have been convicted of crimes of violence.

So the objects of my study are people, who's lives are getting a very small amounts of other than negative attention. Very few want to know about lifestyles of people with multiple convictions of repeated violent crimes, let alone try to understand it. However my aim is to present their lifestyles and the changes in their course of lives individually, in a more understandable way. I attempt to evaluate the development of participants willingness to change, reflected against their biographical background. It is a retrospective observation, aiming to reveal the source of a multiply convicted criminal's will to change.

The research in hand is also a narrative, individual's own in depth walk trough of their lives and about the concept of awareness the problem. The interviewed have remembered and analysed their previous experiences and interpreted their meanings. At the same time they have told very exceptional stories of their lives, not many have gone trough such things and experiences as they have. Telling about their own life becomes a one sort of a survival story which speaks the truths of conquering difficult and sometimes even crushing circumstances and a same time it tells us about the change of identity and self-image.

KIITOKSET

*Miten parhaiten vuorelle päästä vois?
Vain nouse ja muu jätä mielestä pois!*
Nietzsche

Tälle matkalle lähtöä ja vuorelle pääsyä auttoi Suomen kulttuurirahaston minulle myöntämä apuraha sekä Joensuun Yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan minulle myöntämä apuraha. Kyseiset apurahat mahdollistivat virkavapaan ottamisen ”leipätyöstäni” ja täysipainoisen keskittymisen tutkimuksen tekoon. Lämmin kiitos rahoittajille.

Professori Marjatta Vanhalakka-Ruohoa kiitän johdonmukaisesta ja aina niin kärsivällisestä ohjauksesta. YTT Päivi Harinen jaksoi lukea kirjoitelmiani aina vain uudelleen ja opastaa minua ”epätieteellisyyden” poluilta takaisin tielle, joka johti tälle vuorelle. Kiitos Päiville kannustuksesta.

Työni esitarkastajia KT Hannu L. T. Heikkistä ja YTT Tapio Kuuretta kiitän rohkaisevista lausunnoista. FL Pirkko Heikkiselle kiitos kielen huoltotyöstä.

Läheisiäni kiitän henkisestä tuesta tutkimukseni eri vaiheissa.

Matkakumppaneina kiivettäessä tätä vuotta ylös minulla on ollut haastateltavani; John, Kai, Maku, Nege, Pete, Petri ja Vellu. Kiitän teitä tutkimukseni mahdollistamisesta ja elämäni antamisesta tutkimuskäyttöön. Ilman teitä tämä tutkimus ei olisi koskaan valmistunut. Toivon teille voimia jatkaa muutosta edelleen.

Syrjäsalmella helmikuussa 2009

Helena Timonen

*Jos haluat tuntea minut, sinun täytyy tietää tarinani,
sillä tarinani määrittelee kuka minä olen. Ja jos itse
haluan tuntea itseni, oivaltaa oman elämäni merkityksen,
myös minun täytyy oppia tuntemaan tarinani. Minun
täytyy oppia näkemään minuuteni tarina – persoonallisuuden
myytti – jota olen sanattomasti, jopa tiedostamattomasti,
rakentanut vuosieni myötä. Se on tarina, jota jatkuvasti
tarkastelen ja kerron itselleni ja myös muille, koko elämäni ajan.*

Dan P. MacAdams

SISÄLLYS

Tiivistelmä	III
Abstract	V
I LÄHTÖPAIKALTA	1
1 JOHDATUKSEKSI	1
1.1 Tutkimuksen alkuaskelia.....	2
1.2 Paikan etsintää	4
2 NARRATIIVISUUS LÄHESTYMISTAPANA	13
2.1 Narratiivien määrityksiä.....	16
2.2 Narratiivinen tieto ja tietäminen	19
2.3 Narratiivisuus ja identiteetin rakentuminen	24
2.4 Narratiivisuus ja kulttuuri	28
2.5 Narratiivien luominen, dialogiset prosessit ja muutos.....	29
3 TUTKIMUKSEN TEHTÄVÄ JA TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN	38
3.1 Tutkimustehtävä.....	38
3.2 Kertojat ja tutkimustilanteiden toteuttaminen	39
3.3 Avoimet keskusteluhaastattelut	41
3.4 Analyysi ja tulkinta	43
3.5 Eettisten kysymysten pohdintaa	49
II VANKILASSA KERROTTUA	53
ELETTYÄ ELÄMÄÄ	55
1 KOTITAUSTAT JA LAPSUUSAIKA	55
1.1 Turvallisuus ja turvattomuus lapsuudessa.....	56
1.2 Päihteen ja väkivallan täyttämä lapsuus	57
1.3 Kohtalokkaita tapahtumia.....	60

1.4 Tavallistakin lapsuutta	62
1.5 Laitoslapsena.....	63
1.6 Lapsuustarinoiden pohdintaa	63
2 KOULUMAAILMA.....	69
2.1 Kiusattuna ja kiusaajana.....	69
2.2 Oppimisvaikeuksia.....	71
2.3 ”Tarkkislaisena”	74
2.4 Koulukotikasvattina	75
2.5 Muistoja opettajista ja opetuksesta	76
3 TOISEN MAAILMAN TARINA.....	79
3.1 Mukaan meneminen ja pääsy	79
3.2 Elämää venkuloiden verkostossa ja rikollisen uran muotoutuminen.....	84
3.3 Viha elämänvoimana.....	97
4 MUUTOSKERTOMUSTEN VIRIÄMINEN.....	102
4.1 Hyvät välähdykset elämäntarinoissa	102
4.2 Ahdistustarinat.....	103
4.3 Kahden elämän tarinat	105
KOHTI MUUTOSTA	109
1 KRIISI TIENÄ MUUTOKSEEN.....	110
1.1 Kaiken loppu	110
1.2 Kääntöpisteeseen tulon tarinat	111
1.3 Täydellisen epätoivon tarina.....	112
1.4 Omantunnon tarina.....	113
1.5 Kaaostarina	114
1.6 Pahan olon tarina.....	115
2 KATSE TAAKSEPÄIN: KERTOMUS PELKOJEN JA UHKIEN MAAILMASTA	117

3 UUDENLAISEN KERTOMISEN TAVAN MAHDOLLISTAJAT	122
3.1 Näyttämön vaihto	125
3.2 Motivaatio ja oma-aloitteisuus	127
3.3 Anteeksianto	129
4 VANKILA MUUTOSKERTOMUKSEN MAHDOLLISTAJANA?	132
4.1 Vankielämän rajat	132
4.2 Oma-ohjelma osana muutuskertomusta	144
4.3 Tukitoimet	149
5 TULEVAISUUS: MAHDOLLISIA UUSIA KERTOMUKSIA	154
5.1 Päihitteettömyys.....	154
5.2 Normaalin elämän tukipilarit.....	154
5.3 Hyvät ihmissuhteet	156
5.4 Vankilakierteen loppuminen	157
5.5 Toivoa ja työtä.....	158
6 MUUTOSKERTOMUSTEN JUONIRAKENTEITA	165
 III VAPAUDESTA PUHUTTUA	 169
1 VAPAUTUMINEN.....	171
1.1 Vielä yksi kurkistus muurin taakse	171
2 ENSIMMÄISET AJAT SIVIILISSÄ.....	176
2.1 Odotettu ja pelätty vapaus	176
2.2 Uudet ja vanhat verkostot	182
2.3 Toimeentulo ja asuminen.....	183
2.4 Tukijoukot.....	194
3 UUSIEN TARINOIDEN RAKENTUMINEN.....	202
3.1 Marginaalin murtaminen	202
3.2 Tuottaako yhteiskunta toimillaan marginalisaatiota? ...	205

3.3 Asiantuntijan tarina	208
3.4 Levollisuuden kertomus	214
3.5 Toivon tarina	221
3.6 Pettymyksen kertomus	224
3.7 Ongelmien tarina	233
4 USKOTTAVUUS JA LUOTTAMUKSEN SAAVUTTAMINEN	239
4.1 Uusien tarinoiden ympäristöt ja henkilöt	239
4.2 Pienin askelin eteenpäin	247
4.3 Marginaalin vastapuhe	254
IV MUUTOS ON MAHDOLLINEN	257
1 MINUUDEN TARINA - MINUUDEN MUUTOKSET	269
V TUTKIJA JA TUTKIMUS TARINAN KERTOJINA	273
LÄHTEET	278

KUVALUETTELO

KUVIO 1: Tässä mielessä on mahdollista elää kertomusta ja kertomuksen kautta luoda muutosta.	25
KUVIO 2: Kertomusten kulku.	49

I LÄHTÖPAIKALTA

1 JOHDATUKSEKSI

Tässä tutkimuksessa kerron seitsemän väkivaltarikoksista tuomitun miehen elämäntarinoita miesten omien kertomusten pohjalta. Tutkimuksen tarinat antavat meille kuvan näiden henkilöiden elämän kulusta ja elämän muutoksesta. Tarinoissa on mukana kertojia ympäröivä todellisuus: lähipiiriin henkilöt, kuten perhe ja ystävät, myös rikostoverit ja vankitoverit, kuin myös yhteiskunnan instituutiot, kuten koulu, vankila, kriminaali-huolto ja monet muut vaikuttajat. Muutostarinoiden lähtöpaikka on lapsuus joko perheessä tai laitoksessa ja määränpäänä on tulevaisuus siviilissä oman elämänsä haltijana.

Tutkimus koostuu kahdesta osasta, joista ensimmäisessä, nimeltään *Vankilassa kerrottua*, tutkin kertojien tarinoissa kuultavaa muutoshalukkuuden syntymistä ja kehittymistä elämänhistoriallista taustaa vasten. Retrospektiivisen tarkastelun avulla yritän selvittää, mistä pitkän rikoshistorian omaavan väkivaltavangin muutoshalukkuus lähtee - mistä hetkestä, tapahtumasta, ajatuksesta vaiko kaikkien näiden summasta, tapahtumien ja ajatusten ketjusta? Kertomusten pohjalta tutkin, minkälaisia tarinoita eletystä elämästä kerrotaan.

Toisessa osassa, nimeltään *Vapaudesta puhuttua*, jatkan edelleen vankilassa olleiden väkivaltarikollisten muutostarinoiden tutkimista. Kiinnostukseni kohteena ovat tässä vaiheessa erityisesti kertojien siviilissä selviäminen ja marginaalin murtamisen strategiat. Kertomuksissa käydään läpi kertojien koko tähänastinen elämäntarino. Tutkimuksen aineistonkeruumenetelmänä on käytetty vapaamuotoista keskusteluhaastattelua, ”tarinointia” elämästä, kyseessä on siis narratiivinen haastattelututkimus.

Tutkimukseni lähtökohtana on nähdä yksilön (väkivaltavangin) elämä ilmiöksi, jota voidaan tulkita suhteessa siihen ympäristöön ja kulttuuriin, jossa yksilö elää. Pyrittäessä saamaan tietoa tutkimuksen keskeisten henkilöiden elämästä - siitä, mitä heidän todellisuutensa on - paras tiedonlähde on kohde itse. Hänen kertomuksensa eletystä elämästä, kokemuksista ja tuntemuksista on autenttista asiantuntijatietoa. Näistä tarinoista löytyy tutkittavan oma näkökulma siihen, miten nähdään eletty elämä, nykyisyys ja tulevaisuus.

Hermeneuttista filosofiaa edustava filosofi R. G. Collingwood on tutkinut, kuinka historiaa voidaan tulkita nykyisyydestä käsin. Hänen käsityksensä mukaan voimme tarkastella mennyttä nykyhetkestä käsin ajattelemalla uudelleen historian henkilöiden ajatuksia ja tavoittaa henkilön alkuperäisen tarkoituksen ja merkityksen. Kulunut aika antaa perspektiiviä erottaa olennainen ja epäolennainen toisistaan. Samaa voi soveltaa myös meidän vielä elävien ihmisten elämään. Voimme ymmärtää menneitä tapahtumia ajattelemalla ne uudelleen ja yrittämällä ymmärtää, miksi kukin asia tapahtui ja mikä johti mihinkin. Tarina, jonka kerromme, on rekonstruktio omasta historiastamme, menneestä elämästämme. Rekonstruktio tapahtuu nyt toisessa tilanteessa ja ajassa, nykyhetkessä ja myös uuden tiedon valossa, ja näin meille on mahdollista ymmärtää tapahtumien merkitykset (Collingwood 1994; 280-302). Tämän tutkimuksen elämäntarinat ovat mahdollistaneet kertojilleen menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden hahmottamisen kokonaisuudeksi. Kertominen on auttanut löytämään myös eräänlaisen eheyden ja jatkuvuuden.

1.1 Tutkimuksen alkuaskelia

Jos haluat tietoa edessä olevasta taipaleesta,
kysy vastaantulijoilta.
Kiinalainen sanonta

Tutkimusprosessin käynnistyminen ajoittuu ajatuksellisesti 2000-luvun alkupuolelle, jolloin vankeinhoidossa käytiin keskustelua suuren vankiryhmän, väkivaltarikollisten, kuntoutuksesta. Näihin aikoihin Suomeen tuli ensimmäinen väkivaltarikollisille tarkoitettu kuntoutusohjelma, OMA-ohjelma.

OMA-ohjelman perusideana on pyrkiä muuttamaan väkivaltaista käyttäytymistä muuttamalla sitä tukevaa ajattelua. Periaatteet on alun perin määritellyt J. Bush (1995), joka on USA:ssa käyttöön otetun ohjelman laatija. OMA:n alkuperäinen nimi on Cognitive Self-Change (CSC). Suomessa ohjelman nimeksi muodostui Omaehtoisen muutoksen toimintaohjelma (OMA). Se on tarkoitettu käytettäväksi erityisesti vankiloissa ja on suunnattu korkean uusimisriskin omaaville väkivaltarikollisille (sekä miehille että naisille). Siihen osallistuminen perustuu vapaaehtoisuuteen. Suomessa ohjelma otettiin käyttöön vuonna 2001, ja se toimii tätä tutkimusta tehtäessä viidessä vankilassa (Helsinki, Turku, Sukeva, Sulkava ja Pyhäselkä).

Kiinnostukseni tutkimusaiheeseen on peräisin työstäni, sillä olen toiminut vankilassa yhtenä OMA-ohjelman vetäjänä. Työni ohella kiinnostuin tutkimaan lähemmin väkivallan historiaa ja muutoksen mahdollisuutta yksilötasolla. Aloitin asian kartoittamisen pohtimalla väkivaltaongelmaa asiakkaitteni kanssa. Tutkimuksellisesti vaihetta voisi kutsua vapaaksi keskusteluksi ja tutkimuskohteen kehyksien hahmottamiseksi. Aloin hahmottaa ongelman syvyyttä ja laajuutta. Vähitellen ryhdyin nauhoittamaan valitun ryhmän kanssa tapahtuvia keskusteluja ja lopulta päädyin narratiivisiin elämäkertahaastatteluihin.

Sekä tutkimuksen että ohjelman toteuttamisen kannalta tärkeä kysymys oli, mitkä asiat elämässä saavat väkivaltarikollisen motivoitumaan niin, että hän hakeutuu OMA-ohjelmaan ja tätä kautta pohtimaan elämäänsä ja muutosten mahdollisuutta. Olettamukseni oli, että vanki ei hakeudu tähän toimintaan mukaan vain sen vuoksi, että joku hänelle siitä kertoo tai että hän lukee siitä esitteen esimerkiksi vankilan ilmoitustaululta. Oman väkivaltaongelman hämärä hahmottuminen on tapahtunut jo sitä ennen, ja OMA -ohjelma tulee tavallaan ”tilauksesta” oikeaan aikaan.

Tutkimukseni painopiste ei ole OMA-ohjelman vaikutuksissa sinällään, vaan tavoitteena on hahmottaa kertojien elämäntulkua ja muutosprosessin kehittymistä. Tämän tutkimuksen yhteydessä OMA-ryhmä on toiminut ensisijaisesti kertojien ”löytämisen” välineenä, joskin tutkimuksessa ohjelmaa tarkastellaan jonkin verran myös muutosta mahdollistavana ja edistävänä interventiona.

Myös pohdinta vankeinhoidon kuntoutusohjelmien ”toimimattomuudesta” sysäsi liikkeelle tutkimustani. Monet vankilan sisällä toimivat kuntoutusohjelmat eivät juurikaan ole vaikuttaneet uusintarikollisuuteen vähentävästi, mutta miksi asia on näin, siihen ei tunnu löytyvän vastausta. Vankilan on ajateltu ja ajatellaan nykyisinkin täyttävän hyvin erilaisia tehtäviä. On ajateltu, että vankila vaikuttaa rikollisuuteen ennaltaehkäisevästi. Puhutaan vankeuden yleisestä väkivallasta, jolla tarkoitetaan, että jonkin yksilön tuomio toimisi pelottavana esimerkkinä muille. Yksi tehtävä on aina ollut rikoksenteekijöiden eristäminen muusta yhteiskunnasta. Eristämisen tehtävänä on ollut estää uusien rikosten tekeminen ja muiden kansalaisten suojeleminen. Näiden tehtävien toteuttamiseen ja toteutumiseen voidaan suhtautua kriittisesti, koska vankilaan joutuminen sinällään ei nykyisin estä uusien rikosten tekemistä eikä aina edes vähennä henkilöiden rikollisuuden senhetkistä jatkumista. Taustalla on vanha ajatus vääryyden sovitta-

misesta rangaistuksen avulla, hyvittämisestä tai ”velan maksamisesta”. Tällöin ei pyritäkään mihinkään tulevaisuuden kannalta hyödyllisiin vaikutuksiin, kuten uusintarikollisuuden vähentämiseen, vaan tavaltaan yhteiskunnalliseen koston, oikeudenmukaisuuden palauttamiseen rangaistuksen avulla, retribuutioon. Vankilan tehtävänä on myös kuntoutus, joka voi sisältää hyvinkin kirjavia toimintoja. Lyhyesti määritellen kuntoutus sisältää kaikkia niitä toimintoja, joilla vankeuden aikana pyritään vaikuttamaan yksilöön siten, että hänen rikosten uusimisensa vähenisi ja että hän pystyisi elämään yhteiskunnassa normaalisti. Vankiloiden hyvää tarkoittavat kuntoutusohjelmat eivät aina toimi toiveitten ja oletusten mukaisesti. Tutkimuksessani lähdin siitä, että kuntoutumisessa on kyse oman elämän arvioinnista ja uudelleen rakentamisesta, mutta myös näiden kulttuurisista edellytyksistä.

1.2 Paikan etsintää

Monet tutkijat (mm. Foucault 1980; Mathiesen 2000) toteavat, että sen tyyppinen kuntouttaminen ja hoitaminen, joka sisältää elämänmuutoksen ajatuksen, tuli vankeinhoitoon jo niinkin varhain kuin 1500-luvun lopulla. Tästä esimerkkinä on työaloajatus Englannissa. 1800-luvulla eurooppalaisessa vankeinhoidossa vaikuttivat seuraavat periaatteet: työnteko, koulunkäynti ja uskonnollinen kasvatusta, oman syyllisyyden tarkastelu ja kurinpito. Nämä ajatukset levisivät Yhdysvaltoihin, ja vuosisadan lopulla siellä syntyi nuorille ja ensikerjalaisille tarkoitettuja laitoksia, joissa korostettiin nimenomaan koulutusta ja erityisesti ammattikoulutusta. Kurinpidon käsite oli kuitenkin painavin vielä tämän ajan vankeinhoidossa. (Laine 1994; 2002.)

Vasta 1900-luvun puolella voidaan varsinaisesti alkaa puhua kuntoutusajattelusta. 1920-luvulla alkoi vankiloihin tulla kuntoutuksen erityishenkilöstöä, näin tapahtui eritoten Yhdysvalloissa. Suomeen uudet ajatukset tulivat hyvin myöhään. Esimerkiksi ensimmäiset psykologit ilmaantuivat Suomen vankiloihin vasta vuonna 1968 (Helsinkiin ja Turkuun). Suomalainen vankeinhoito perustui 1800-luvun pakkohoitoajattelulle aina 1960-luvulle saakka. Esimerkiksi vankien testaus ja sijoittaminen erilaisiin toimintoihin ja erilaisiin vankiloihin ovat toimineet suomalaisessa vankeinhoidossa vasta aivan viime vuosina. Perinteisesti meillä hyvinkin erilaiset vangit ovat suorittaneet tuomioitaan samoissa vankiloissa. 1960-luvulla alkoi hahmottua vankeinhoidon kaksi suuntausta: toinen uskoi resurssien lisäämiseen, vankien

tutkimiseen, hoitomenetelmien tehostamiseen ja sitä kautta rikollisuuden vähenemiseen. Toinen suuntaus toi yhä uudelleen esille tutkimuksia vankilan hoitoyritysten toivottomuudesta ja siitä, ettei vankila sovi kuntouttavaksi laitokseksi. (Laine 1994; 2002.)

Kuntoutusajattelu oli kuitenkin kriisissä ennen kuin se ehti edes kunnolla alkuun. Vuonna 1974 amerikkalainen kriminologi R. Martinson laati laajan yhteenvedon erilaisista tutkimuksista, joilla oli pyritty selvittämään vankeihin kohdistuvien interventioiden tuloksia. Raportin nimeksi tuli *What Works?* Hyvin pian hänen artikkelinsa julkaisun jälkeen syntyi kriminaalipoliitikkojen keskuuteen tunnus ”Nothing Works”. Martinson ei väittänyt, että mikään ei toimisi, mutta hänen raporttinsa oli kuitenkin melko pessimistinen. Myöhemmin vuonna 1978 hän korjasi arvioitaan hieman positiivisempaan suuntaan. On kuitenkin muistettava, että tuon ajan amerikkalaisessa kuntoutusajattelussa olivat vallalla erilaiset psykoanalyttiset yksilökeskeiset terapeuttiset menetelmät, ja esimerkiksi kognitiivisia ja terapeuttiseen yhteisöön perustuvia menetelmiä oli käytössä hyvin vähän. Martinsonin raportin jälkeen keskustelu aaltoili välillä hyvinkin kiivaana kuntoutuksen puolesta ja sitä vastaan. Varsin pian nousi esiin joukko tutkijoita (mm. Ross & Fabiano 1985; Bonta 1995), jotka olivat olleet mukana myös käytännön kuntoutustyössä. He toivat julki useita argumentteja, joiden perusteella voitiin ajatella, että kuntoutus vankilassa voi toimia ja tuoda tuloksia ainakin joidenkin rikostyyppien ja rikoksentehtävien kohdalla. He toivat myös esille, että itse asiassa kuntoutustoiminnalle ei ollut annettu edes mahdollisuutta, kun sitä jo oltiin arvioimassa. Ilmeni myös, että valtaosassa kuntoutusohjelmia tehtiin aivan muuta kuin mitä oli ollut tarkoitus tehdä sekä että henkilökunta oli huonosti koulutettua ja huonosti motivoitunutta. He korostivat kokonaisvaltaisten kuntoutusohjelmien merkitystä. 2000-luvulle tultaessa alettiinkin puhua strukturoidusta kuntoutuksesta. (Laine 2002.)

Suomessa tämä Martinsonin nostama keskustelu ei aiheuttanut minkäänlaisia reaktioita. Meillä oli aiemmin alkanut voimakas kriittikki pakkohoitojärjestelmää vastaan, ja tämän seurauksena järjestelmää uudistettiin 1970-luvun alussa ja rangaistuksen pätehtäväksi tuli yleisestävä vaikutus. Vankeuden aiheuttamia haittoja tuli minimoida ja käyttää vankeusaika hyödyksi vapautumista silmällä pitäen.

1900-luvun lopulla palattiin Martinsonin kysymykseen ”Mikä toimii?” eli minkälaiset ohjelmat toimivat uusintarikollisuutta vähentävästi? Nyt voitiin jo selkeästi puhua strukturoidusta kuntoutusajattelusta, ja tällä

hetkellä on jo ehkä alettu luopua toiminnasta, jossa laatuun ja johdonmukaisuuteen ei juurikaan ole kiinnitetty huomioita. Strukturoidun ajattelun mukaan myös ohjelmiin osallistuvilta vangilta edellytetään vastuuta hoidon onnistumisesta, ja ohjelmien toteuttajien tulee olla sitoutunutta ja koulutettua henkilöstöä. (Laine 2002.)

Vankiloiden kuntoutusohjelmien toimivuuden arviointikriteerinä on useimmiten mainittu rikoksen uusiminen. Tämä kuitenkin on melkoisen karkea mittari tarkastella ihmisen käyttäytymisen muutosta. Voihan nimittäin olla niinkin, että kuntoutusmenetelmät ovat saaneet aikaan positiivista tulosta, mutta prosessin eteneminen voi tyrehtyä esimerkiksi niihin olosuhteisiin, johon yksilö vapautuu. Kun ja jos suomalainen moninkertainen vankilankävijä vapautuu esimerkiksi kadulle tai yömajaan, monen kuntoutusohjelman positiivinen tulos katoaa melko varmasti. Ja voihan olla niinkin, että kuntoutuksen positiiviset tulokset näkyvät vasta vuosien kuluttua, kun asia on tarpeeksi kypsä. Kehittämistä on siis vielä sekä arviointikriteereissä että jälkihoidoissa. Joka tapauksessa Suomessa jälkiseurantaa ja arviointia jonkin määrätyn kuntoutusohjelman käyneille vapautuneille vangeille ei juurikaan tehdä. Tämä johtunee ainakin kahdesta seikasta. Ensinnäkin monet ohjelmat ovat vielä uusia tulokkaita ja toiseksi meillä ei perinteisesti katsota jälkiseurannan kuuluvan enää vankeinhoidolle, vaikka hoito-ohjelmien jälkiarviointi hyödyttäisikin eniten juuri vankeinhoitoa.

Alan tutkimus kytkeytyy kuntoutusteemaan, mutta myös yksilön väkivaltaiseen/aggressiiviseen käyttäytymiseen. Nykyisin on varsin paljon tutkimusta siitä, minkälaisessa kasvuympäristössä aggressiiviset ja väkivaltaiset ihmiset ovat lapsuudessaan eläneet (esim. Lagerspetz 1977; 1998; Pulkkinen 1984; 1996; Huesmann 1998). Väkivaltaisuuden yhteydessä olevia tekijöitä on etsitty perintötekijöistä, fysiologiasta, ”ihmisluonnosta”, tovereiden tai ympäristön vaikutuksesta, jengeistä, kotikasvatuksesta, huumeiden käytöstä ja niin edelleen. Tutkiessani väkivaltaista ja rikollista käyttäytymistä koskevia teorioita pohdin myös niiden käyttökelpoisuutta kuntoutuksessa. Kävin läpi ympäristönäkökulman: melun, ilmaston (Mueller 1983), lämpötilan (Andersson 1989) ja jopa ilmansaasteiden (Rotton & Frey 1985) vaikutukset aggressioon. Pehdyin myös teorioihin median ja elokuvien vaikutuksista (mm. Lagerspetz 1998; Huesmann 1998) ja muiden rikollisten seuran vaikutuksista (Glueck & Glueck 1950; Hirschi 1969; Andrews & Bonta 1994). Pehdyin biologisiin teorioihin (Lorenz 1966; Lagerspetz 1977; Blackburn 1993) ja psyko-

analyttisiin teorioihin (Freud 1964). Oman lisänsä teoriarunsauteen toi frustraatio-aggressio-näkökulma (Dollard ym. 1936; Buss 1961; Berkowitz 1962, 1993).

Oppimis- ja käyttäytymistieteelliset teoriat (Patterson 1982; Blackburn 1993) vaikuttivat melko käyttökelpoisilta, jos ajatellaan yksilön pintatason muutosprosesseja, mutta syvemmän ja pysyvään muutokseen tähtäävän kuntoutuksen kannalta olennaisia ovat kysymykset, miten palkitseminen ja rankaisu toimivat kunkin yksilön kohdalla. Oppimis- ja käyttäytymistieteelliset teoriat tarjoavat pikemminkin ulkoisen motivaation käyttäytymisen muuttamiselle eivätkä saa yksilöä ottamaan vastuuta itsestään. Matka teorioiden maailmassa siis jatkuu, ja tutustuin kognitiivis-behavioristisiin ja sosiaalisiin oppimisteorioihin (Rotter 1966; Bandura 1973; 1977a; Huesmann 1998; Beck 1999). Nämä vaikuttivat OMA-ohjelman periaatteiden näkökulmasta ”lupaavimmilta”: tämän suuntauksen tutkimuskirjallisuuden mukaan väkivaltarikollisilla havainnot, ajattelu ja asenteet ovat vääristyneitä, ja heillä on koko joukko epäsosiaalisia uskomuksia ja asenteita, jotka ohjaavat väkivaltaista käyttäytymistä. Epäsosiaalisen ajattelun ja asennemaailman merkitystä on korostettu usein myös pohdittaessa, kuinka herkästi väkivaltarikolliset uusivat rikoksiaan. Kuntoutuksessa tulisi siis pyrkiä tunnistamaan ja muuttamaan rikoksenteekijöiden ajattelumalleja ja tarjota motivaatiota ja taitoja kontrolloida väkivaltaiseen käytökseen johtavia ajatteluprosesseja sekä kehittää esimerkiksi ihmishuoneongelmien ratkaisukykyä ja sosiaalisia taitoja.

Kaiken kaikkiaan liikuin nyt psykologisten, yksilökeskeisten selitysteorioiden tasolla. Nämä teoriat selittivät jollakin tasolla väkivaltaisen käyttäytymisen kehittymistä, mutta eivät niinkään siitä poisoppimista ja muutosta väkivallattomaan käyttäytymiseen. Yhtäaikaisesti teorioiden tutkimisen kanssa ohjasin väkivaltakuntoutusryhmiä vankilassa, ja näin minulla oli mahdollisuus kentällä havainnoida ryhmän jäseniä ja keskustella heidän kanssaan yksilökohtaisesti. Nämä keskustelut toimivat eräänlaisina tutkimuksen esihaastatteluilta.

Näin saadun tiedon avulla minulle alkoi hahmottua käsitys jostakin ”syvemmästä”. Keskustelujen kautta minulle syntyi näkemys siitä, että väkivaltaisuusongelma on laajempi kysymys kuin pelkkä yksilötason ongelma, jolloin sitä ei ehkä voikaan ymmärtää vain yksittäiseen väkivaltaiseen henkilöön (henkilöihin) ja hänen (heidän) ajatus- ja tunnemaailmaansa keskittymällä. Yhä useammin törmäsin perhe- ja lähiympäristön vaikutuksiin yksilön käyttäytymisessä ja väkivaltarikollisen

kasvuympäristöön eli mahdolliseen väkivaltaiseen lapsuuteen ja erilaisiin kokemuksiin perheväkivallasta, hyljeksinnästä ja pahoinpitelystä. Näiden huomioiden kautta ryhdyin pohtimaan niin sanottua väkivallan kierrettä eli kysymystä siitä, tuleeko taipumus väkivaltaiseen käyttäytymiseen ikään kuin sosiaalisena perintönä aikuisilta lapsille.

Tässä vaiheessa palasin taas teorioiden pariin. Perehdyin Jaana Haapasalon (1999) tutkimuksiin lapsuuden ajan pahoinpitelyn yhteyksistä nuorten miesvankien kouluiässä ilmenneisiin käytöshäiriöihin ja aikuisiän psyykkisiin häiriöihin. Haapasalo tutki lapsuuden kaltoinkohtelukokemuksia ja käytösongelmia pohtien, voidaanko käytösongelmia ja psyykkisiä ongelmia ymmärtää kiintymyssuhdeteorian ja niin sanotun traumamallin avulla. Tätä kautta etenin kiintymyssuhdeteoreetikkojen (Hautamäki 2000; 2002; Crittenden 2002) jälkiä seuraten ajatukseen, että väkivallan ketju voi ulottua monessa perheessä sukupolven taakse. Lapsuuden ajan pahoinpitelyn ja hyljeksinnän pitkäaikaisia seurauksia havaittiin olevan muun muassa väkivaltaisen käyttäytyminen, rikollisuus, päihteidenkäyttö, itsetuhoisuus, sosiaaliset ongelmat, koulu- ja työelämän vaikeudet sekä tunne-elämän ongelmat. Näin olin siirtynyt yksilön psykososiaalisen kehityshistorian mesotasolle eli perhe- ja lähiympäristöön.

Vankien kanssa käytävien keskustelujen yhteydessä on tullut usein esille heidän tilanteensa ulkoinen toivottomuus eli ne yhteiskunnalliset ja sosiaaliset olosuhteet, joihin he vapautuvat ja joissa he yrittävät tulla toimeen. Ryhdyin pohtimaan yhteiskunnan ulkopuolelle määritellyn yksilön osaa. Mitä yhteyttä yhteiskunnan toimilla on uusintarikollisuuteen, siis myös väkivaltarikollisuuteen? Työntääkö sosiaalinen ympäristö näitä ihmisiä yhä uudelleen ”omiensa” pariin ja rikollisuuteen, vai onko yhteiskunnan toimien vetovoima päinvastainen? Kuinka sellaiset olosuhteet kuin rikollisuuskontrolli ja rikoksenteleijöiden/-uusijoiden elämisen puitteet on järjestetty? Viranomaiset (kriminaalihuolto, sosiaalitoimi, valvonta, tukiasunnot, päihdehuolto) muodostavat rikoksenuusijoiden kosketuspinnan yhteiskuntaan, ja näistä kohtaamisista heillä on lähes pelkästään kielteisiä kokemuksia. Viranomaisten toimet koetaan yksilön vapautta riistäviksi, kontrolloiviksi, nöyryyttäviksi ja häpäiseviksi. Nämä kokemukset antavat rikoksenuusijalle hyvän syyn kieltää yhteiskunnan edustamat arvot ja toimintasäännöt ja vahvistavat siten yhteiskunnan ulkopuolelle suuntautumista ja siellä pysymistä (Kääriäinen 1994).

Michel Foucault (1980) on tutkinut rikollisuutta ja rikollisuuden historiaa nimenomaan yhteiskunnan sosiaalisen reaktion näkökulmas-

ta. Hän on nostanut esille muun muassa kysymyksen, mitä rangaistussinstituution alle kätkeytyy, kun se seuraa jo tuomionsa kärsineitä jatkuvalla valvonnalla merkitemällä heidät monin tavoin. Rangaistuksen kärsinyttä seurataan edelleen lainrikkojana; hänelle annetaan erilaisuuden status.

Sosiologian klassikko Émile Durkheim (1990) puhuu sosiaalisista tosiasioista: normeista ja poikkeavuudesta, jonka kautta normi tulee näkyväksi. Sosiaaliset tosiasiat ovat luonteeltaan pysyviä ja yksilöä pakottavia. Ne eivät liity yksilön ominaisuuksiin ja muodostavat oman lajinsa ilmiöitä. Durkheim puhuu myös anomiaasta eli vieraantumisesta. Hän toteaa, että ihmisten yhteiskunnallinen todellisuus muodostuu tilanteista, joissa yksityinen ihminen yksityisissä teoissaan yrittää täyttää erilaisia velvollisuuksia, joiden lähde on hänen tahtonsa ja persoonansa ulkopuolella. Kokoavasti tällaisia velvollisuuksia voidaan kutsua oikeusjärjestelmiksi ja tavoiksi. Durkheimin teorian mukaan rikollisuuteen turvautuva henkilö ilmentää toiminnassaan heikkoa, normitonta, anomista eli vieraantunutta tilaa. (ks. myös Gronow ym. 1996.)

Robert Merton (1957) ja Talcott Parsons (1958) esittivät rikollisuuden yleistävän, kun normijärjestelmää ylläpitävät instituutiot muuttuvat tai häviävät ja yksilö tuntee sen vuoksi vieraantuneensa yhteiskunnasta. Samoin voi tapahtua, kun yhteiskunnassa vallitsevat voimakkaat eri suuntiin vaikuttavien normistojen ristikkäiset paineet. Esimerkiksi, jos yhteisössä varakkuus on arvostettu tavoite, mutta osalla sen jäsenistä on heikot mahdollisuudet tämän tavoitteen saavuttamiseen, on olemassa riski rikollisten keinojen käyttämiseen päämäärään pääsemiseksi.

Suomessa Heikki Ylikangas (1999) on tutkinut 1500-luvulla tapahtunutta ja 1790–1825-lukujen väliin sijoittuneita väkivaltarikollisuuden nousuja. Hänen näkemyksensä mukaan yhteiskunnassa tapahtui noina aikoina muutos, jonka johdosta uhka yksilön aseman laskusta kasvoi selvästi. Jos yksilöllä ei ole tavoitetta, jota toteuttamalla hän tietäisi parantavansa asemaansa, seuraa epäonnistumisen ja turhautumisen tunne. Tällöin voidaan paeta elämyksiä tuottavaan lyhytjänteiseen toimintaan, kuten väkivaltaan.

Nils Christie (1993) puolestaan on kuvannut rikollisuuden hyödyllisyyttä talouselämän kannalta. Hänen mukaansa rikollisuuden tuottaminen ja ylläpitäminen ovat monen tahon edun mukaista (esim. erilaiset rikollisten kanssa työskentelevät ammattikunnat ja vankilatarvikkeiden tuotantohaarat).

Ajatuskulkuni tässä vaiheessa aloin kysellä, kuinka kontrollijärjestelmän kohteeksi joutuneet ja rikollisiksi määritellyt yksilöt itse näkevät itsensä. Tähän antoi yhdenlaisen tulkintakehikon leimautumisteoreetikko Howard Becker (1963). Hän väittää, että poikkeavuuden syntymisessä on kysymys kahdensuuntaisesta vuorovaikutussuhteesta: poikkeavaksi määritelty henkilö joutuu tiettyjen toimenpiteiden kohteeksi, jotka aiheuttavat muutoksia yksilön minäkäsityksessä sekä arvomaailmassa, jotka taas puolestaan helpottavat poikkeavaksi määrittämistä. Becker väittää myös, että poikkeavaksi määritellyn yksilön yrityksistä tulla toimeen oman poikkeavan roolinsa kanssa tulee kyseessä olevan yksilön sosiaalinen ura, jota voidaan verrata mihin tahansa uraan. Tällä uralla on siten oma subjektiivinen mieli, joka edesauttaa uralla etenemistä, ja tätä mieltä muokkaa pysyvä sosiaalinen rakenne normeineen ja rooliodotuksineen. Itse pohdin, löytyisikö tästä kenties yhteyksiä ”väkivaltauralla” pysymiseen.

Juha Kääriäinen (1994) on määritellyt rikoksen yhteiskunnalliseksi tuotteeksi, rikosurakin on sosiaalisena rakenteena yhteiskunnallisesti tuotettu. Henkilö, joka on saanut tekojensa takia määrityksen rikollinen, tulkitsee itseään tämän määrityksen kautta. Määrittäjän (yhteiskunnan kontrollimekanismit) ja määritellyn (rikollinen) välille syntyy vuorovaikutus. Tämän vuorovaikutuksen oleellinen vaikutus on, että rikollisen mieli ikään kuin rakentuu rikosuran muodostumiseen.

Rikoksenteijä kokee urakehityksensä jollakin tavalla mielekkääksi, mutta kyse ei ole pelkästään rikollisuuteen ajautumisesta, vaan kaiken pohjalla lienee rikoksenteijän halu nähdä itsensä ja toimintansa positiiviseksi. Tarkasteltaessa rikoksenteijän elämänhistoriaa keskeisenä havaintona ovat normaalikehityksestä poikkeava arvomaailma ja elämänasenne, josta nousee voimakkaasti esiin vapauden ja itsenäisyyden tarve, jolloin yksilö näkee itsensä yhteiskunnan vastustajana ja siitä ulkopuolisena (Kääriäinen 1994).

Näin olin ”matkallani” saapunut rikollisuuden makrotasolle eli väkivaltarikollista ympäröivän yhteiskunnan vaikutuksiin yksilön elämänsäkaressa. Vankien keskuudessa jo vuosia työskennelleenä olen useissa keskusteluissa ollut havaitsevinani samoja asioita, joista muun muassa Becker (1963) ja Kääriäinen (1994) puhuvat. Vankien kanssa käytyjen keskustelujen myötä heräsi ajatus aiheen laajentamisesta ja lopulta tutkimisesta. Esitin ajatuksiani tutkimuksesta keskustelukumppaneileni eli Oma-ryhmään osallistuville miehille. Tutkimus kiinnostoi myös heitä ja tutkimukseeni valikoitui lopulta seitsemän miestä. Heidän ta-

rinoidensa kautta ryhdyin tutkimaan väkivaltarikoksista tuomittujen elämänkulkua, sen muotoutumiseen vaikuttaneita tekijöitä ja mahdollisuutta pyrkiä ulos ”entisestä elämästä” kohti muutosta.

Tutkimuksessani elämästään kertovat ovat väkivaltarikoksista vankilaan tuomittuja, jotka ovat uusineet rikoksensa usean kerran, mutta pyrkivät nyt elämänsä muuttamiseen. He ovat osallistuneet vankilassa järjestettyyn Oma-ohjelmaan ja jatkaneet ohjelman jälkeen elämänmuutoksen työstämistä.

Tutkimukseni liittyy marginaaliryhmiin kuuluvien ihmisten elämään. Marginaaliryhmiin kuuluvien ihmisten elämänkulusta kiinnostuivat ensimmäisenä Chicagon koulukunnan tutkijat (ks. esim. Sutherland 1937). He tutkivat kaupunkien alakulttuuri-ilmiöitä ja rikoksentekijöiden elämänkulkua. Chicagon nopea kaupungistuminen, siirtolaisuus, monikulttuurisuus, perheiden hajoaminen, nuorison alakulttuurit, jengiytymien ja rikollisuus tarjosivat mielenkiintoisia tutkimuskohteita. Myös ihmisen minuuteen paneutuminen ja ymmärrystapa muuttuivat Chicagon koulukunnan työn myötä; kiihtyvällä nopeudella muuttunut ympäristö tarjosi mielenkiintoisen tutkimuskohteen eli ihmisen aktiivisena toimijana tämän muuttuvan ympäristön keskellä.

Chicagon koulukunnan tutkimusten jälkeen marginaaliryhmien alueella oli pitkään hiljaiseloa. Tilastollisia selvityksiä kylläkin tehtiin. Myös Suomessa oli keskitytty tilastolliseen tutkimukseen. Meillä marginaaliryhmiin kuuluvien ihmisten elämänkulusta kiinnostuttiin uudelleen 1990-luvun alussa; silloin ilmaantui erityispedagogisia ja toimeentulotutkimuksia, sekä selvityksiä kodittomien elämästä. Kuitenkin tutkimukset vankilassa olevista/olleista ja heidän elämästään myös vankilan ulkopuolella puuttuvat tutkimuskartalta muutamia harvoja lukuun ottamatta (ks. esim. Kääriäinen 1994; Kyngäs 2000). Rikoksentekijöiden ja vankien omat elämäkerrat ovat kuitenkin tuoneet jonkin verran esille tätäkin näkökulmaa. Vankeusaikaan keskittyviä tutkimuksia on joitakin (mm. Salin 1996; Ulvinen 1996; Kauppila 1999). Näissä on pääasiassa keskitytty vankeuden kokemukseen ja siitä selviytymiseen.

Huono-osaisuus, syrjäytyminen, marginalisaatio, mitä termiä nyt kukin haluaakin käyttää, tuli suomalaisen sosiaalipoliittiseen tutkimukseen ja keskusteluun 1970-luvulla. Aluksi sillä tarkoitettiin työttömyyttä, työkyvyttömyyttä. Myöhemmin se on alkanut merkitä monimuotoista huono-osaisuutta ja ongelmien kasautumista.

Syrjäytymistä voidaan siis tarkastella prosessina. Tällöin on kyse tapahtumaketjusta, jossa on useita erilaisia ja eriaikaisia vaiheita ja teki-
jöitä. Perinteisesti on ajateltu, että rikosten teko on viimeinen vaihe
tässä syrjäytymisputkessa.

Myös minun tutkimukseni huono-osaisuustutkimusta/syrjäyty-
mistutkimusta. Vielä 1980-luvulla huono-osaisuudessa nähtiin olevan
kyse vain muutamien marginaaliryhmien ongelmista, mutta 1990-lu-
vun nopeasti muuttunut yhteiskunnallinen tilanne aiheutti sen, että
huono-osaisuus on koskettanut yhä laajempia ihmisryhmiä. Perinteiset
huono-osaisten ryhmät ovat kasvaneet, ja rinnalle on tullut uuden-
tyyppisiä ryhmiä. Esimerkiksi vankiluvun kasvu kertoo tästä.

Tutkimusmatkani ensimmäinen taival kuljetaan vankilassa, ja toi-
nen osa on jatkoa vankilassa alkaneelle matkalle. Matkakumppaneina
minulla on seitsemän tarinaansa kertovaa miestä. He ovat ihmisiä, joi-
den elämä saa varsin vähän muuta kuin negatiivista huomiota; monin-
kertaisten väkivaltarikoksia uusivien elämäntavasta ei monikaan halua
kuulla mitään, saati sitten yrittää ymmärtää sitä. Tavoitteenani on teh-
dä ymmärrettäväksi näiden henkilöiden elämäntapaa ja siinä tapah-
tuvia muutoksia koko kuluneen elämän aikana. Millainen on ollut
väkivaltamiehen muutokseen johtanut elämä ja millaisena hänen tu-
levaisuutensa näyttäytyy? Toivon, että näin saadusta tiedosta on hyö-
tyä myös kriminaalipoliittisten kysymysten parissa työskenteleville ja
muille asiasta kiinnostuneille henkilöille.

2 NARRATIIVISUUS LÄHESTYMISTAPANA

Monien tutkijoiden mielestä narratiiville ja narratiiviselle tutkimukselle tai lähestymistavalle ei ole olemassa selvärajaista ja yleisesti hyväksyttyä määritelmää. Narratiivinen tutkimus ei myöskään nojaa selvästi mihinkään yhteen traditioon tai tieteeseen. (Heikkinen 2000). Narratiivisessa tutkimustraditiossa on eroteltu narratiivien tutkimus ja narratiivinen tutkimus. Narratiivien tutkimuksessa huomio kiinnitetään narratiivin kertomisen muotoon, tekstiin tai puhuttuun kieleen sellaisenaan. Narratiivisessa tutkimuksessa ollaan kiinnostuneista tapahtumista, joista kerrotaan, eli kiinnostuksen kohde on kertomuksen sisältö. Tavoitteena on tällöin erilaisten kertomusten kuuntelu, analysointi ja tutkimuksen avulla yhteiseksi tiedoksi saattaminen (mt.). Hannu Heikkisen ym. (1999) mukaan narratiivinen tutkimus voidaan ymmärtää väljäksi metodiseksi kehykseksi, jolloin huomio kohdistetaan kertomuksiin subjektiivisen todellisuuden ja maailman merkitysten välittäjinä ja tuottajina. Tutkimukseni pyrkii edustamaan tätä näkemystä narratiivisuudesta.

J. A. Hatchin ja R. Wisniewskin (1995) mukaan perinteisen laadullisen ja narratiivisen tutkimuksen keskeisin ero on tietämisen subjektiivisuus, eli totuus muodostuu konstruoinnin tuloksena. Totuus on suhteellinen ja rakennetaan sosiaalisessa prosessissa.

Eri tutkijat voivat tehdä hyvinkin erilaista narratiivista ja elämäkerrallista tutkimusta, osaltaan siksi, että narratiivista ja elämäkerrallista tutkimusta tehdään eri tieteenalojen sisällä ja kullakin tieteenalalla on omat erityispiirteensä. Perinteisesti narratiivisuutta on käytetty humanistisissa tieteissä, esimerkiksi kirjallisuustieteissä ja kielitieteissä, ja myös filosofiasta käsite on tuttu. Se on kuitenkin saanut jalansijaa myös käyttäytymistieteiden laadullisten menetelmien joukossa. Psykologian alalta Theodore Sarbin esitti vuonna 1986 uusia metaforia kuvatakseen ihmisen elämää ja toimintaa. Käyttökelpoisina hän piti kontekstuaalisia malleja, joissa ihminen on toimija sekä historiasa että tässä etenevässä ajassa, arjen tilanteissa, joita yksilö pyrkii tulkitsemaan ja toimimaan siitä luomiensa merkityksien pohjalta (Sarbin 1986, 1-10). Kertoessaan arkipäivän toiminnasta ihminen kertoo tarinan, narratiivin. Sarbinin teosta voidaan pitää eräänlaisena alkuna narratiivisen psykologian yleistymiselle.

Dan P. McAdams (1993) tarkastelee kehityopsykologisesta näkökulmasta, kuinka rakennamme itsellemme elämäämme ohjaavan persoonallisen myytin omasta itsestämme narratiivien avulla. Rakennamme minuuden tunnusmerkkejä, jotka McAdamsin (1997, 60-63) mukaan muodostuvat seuraavanlaisesti. Jokaisen yksilön on itse työstettävä minuuttaan. Se ei siis ole annettu vaan monessa suhteessa tehty yksilöllisten valintojen kautta. Yksilö työstää minuuttaan jokapäiväisessä arjessa. Minuuden ja identiteetin pohdinnat ovat osa arkipäivän tilanteista ja konteksteja. Minuus ymmärretään monikerroksisena ja sen ymmärretään kehittyvän ajan myötä. Ihmisen elämää tarkastellaan kehitysvaiheiden, riskien ja kriisien kautta. Tähän ajatukseen sopivat itsensä kehittämiseen tähtäävät elämänprojektit. Ihmisen on pyrittävä tekemään elämästään ymmärrettävä. Tämä tapahtuu rakentamalla ja kertomalla elämästä tarinaa ja elämänkertaa.

Freeman (1993) puolestaan tutki minuuden rakentamista analysoimalla erilaisia kirjoitettuja elämänkertoja. Kognitiivisessa psykologiassa narratiivisuus ymmärretään tavaksi käsitellä informaatiota: narratiivi on tulkintaskaema, jolla on ajallinen ulottuvuus. Humanistisessa psykologiassa narratiivit nähdään keinoiksi ymmärtää henkilökohtaista kasvua ja kokemuksia. Myös psykoanalyttisessa terapiassa narratiivit ovat keskeisellä sijalla: erilaisissa narratiivisissa terapiasuuntauksissa yritetään korvata epätydyttävä minä (minäkertomus) paremmalla kertomuksella. Sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, kertomuksia käsittelemällä, voidaan löytää uusia tarinoita ongelmallisten tilalle, voidaan siis löytää ratkaisuja.

Sosiologian tutkimusperinteessä lähellä narratiivista tutkimusta ymmärretään olevan elämäkertatutkimus (esim. Roos 1988). J. P. Roosin tutkimuksessa kerättiin sukupolvittain ryhmiteltyjä elämänkertoja, joiden suhdetta tarkasteltiin laajemmassa suomalaisen historian kontekstissa. Sosiologian alalta myös Pertti Alasuutari on käyttänyt narratiiveja, esimerkiksi artikkelissaan *Menneisyyden jäsentäminen identiteetin ilmauksena* (1989).

Ihmisten elämänkulkujen tutkiminen kertomusten kautta kuuluu elämäkerrallisen tutkimuksen (life-story research) piiriin, mutta vaikka elämäkertatutkimuksella ja narratiivisella tutkimuksella on yhteisiä intressejä ja kosketuspintoja, on näkökulma kuitenkin erilainen. Elämäkertatutkimuksen ja narratiivisen tutkimuksen erottavat toisistaan narratiivisen tutkimuksen suhde aikaan sekä tutkimuksen juonellisuus. Tutkimuksen juonellisuus tarkoittaa sitä, että tutkimuksessa

käytettyjen kertomusten tapahtumat liittyvät toisiinsa ja niillä on syyseuraus suhteita. Perinteisesti elämäkertatutkimuksessa on tutkittu yksilön koko elämänhistoriaa. Elämäkertatutkimuksen yksi analyysi- tai lukutapa voi kuitenkin olla narratiivinen, jolloin ydin on tarina, joka muotoutuu haastateltavan ja haastattelijan välisessä vuorovaikutuksessa. (Backman ym. 2001, McAdams 1993.)

Oma tutkimukseni on narratiivista elämäkerrallista tutkimusta, jossa kertojan kokema ja kertomisen kautta rakentama elämäntilanne mahdollisine käännekohtineen ja muutoksineen ovat keskeisiä. Elämäntarina voidaan sijoittaa aikaan ja paikkaan, mutta pääasiallinen tavoite on ymmärtää kertojan kokemuksia, ei todentaa elämäntarinaa. (ks. myös Erkkilä 2005.)

Elämäkerrallisen tutkimuksen alalta voidaan erottaa kolme erilaista suuntausta: realistinen, uuspositivistinen ja narratiivinen suuntaus (Miller 2000). R. L. Millerin (mt. 10-15) mukaan realistisen suunnan keskeinen ajatus on induktio. Tällöin tarkoitus on tutkia sosiaalisten ilmiöiden yleisiä ilmenemismuotoja. Näin tapahtuu esimerkiksi elämänkaaritutkimuksessa. Tämän näkökulman keskeinen ajatus on, että tutkittavat edustavat näkökantoineen objektiivista todellisuutta. Yksilöiden omat tulkinnat voivat kuitenkin olla vääristyneitä, ja siksi tähän lähestymistapaan kuuluu saturaatio: aineistoa kerätään paljon ja useita tapauksia, jotta pystytään tekemään yleistyksiä.

Uuspositivistinen suuntaus on monin paikoin realistisen vastakohta. Keskeinen ajatus on deduktio: olemassa olevien teorioiden ja käsitteiden avulla pyritään ennustamaan yksilön elämää. Aineisto koostuu usein puolistrukturoidulla haastattelulla. Yhteneväisyys realismiin suuntaukseen on suhde todellisuuteen. Myös uuspositivistinen suuntaus katsoo, että on olemassa objektiivinen todellisuus, jota voidaan tutkia toimijoiden näkökulmasta. Toimijan ja objektiivisen todellisuuden välillä vallitsee hermeneuttinen suhde: toimijan näkökulma on subjektiivinen ja mukautuu sosiaalisissa rakenteissa tapahtuviin muutoksiin. Toisaalta, sosiaaliset rakenteet muuttuvat toimijoidensa johdosta (Miller 2000, 10-15).

Elämäkerrallisen tutkimuksen alueella oma tutkimukseni sijoittuu narratiivisen suuntauksen piiriin. Narratiivisen suuntauksen lähtökohdaksi on kertojan näkökulma. Yksilön ainutlaatuisen näkökulman ymmärtäminen on tavoiteltavampaa kuin esimerkiksi asioiden paikkansapitävyyden tarkistaminen muiden lähteiden avulla. Narratiivisessa tutkimuksessa korostetaan kertomuksen ja tarinan kulttuurista ja sosi-

aalista kontekstia ja painotetaan erityisesti luottamuksellisen vuorovai-
kutuksen kehittymistä haastattelijan ja kertojan välillä. Narratiiviseen
lähestymistapaan liittyvät olennaisesti narratiivin, tarinan ja kerto-
muksen käsitteet (Miller 2000, 10-15).

2.1 Narratiivien määrittäjiä

Narratiivin käsite on peräisin latinan kielen substantiivista *narratio*, jo-
ka tarkoittaa kertomusta, ja verbistä *narrare*, joka tarkoittaa kertomis-
ta. Englannin kielessä kantasanat ovat muuttuneet muotoon *narrative*
ja *narrate*. Suomen kieleen ovat vakiintuneet käsitteet tarina (*story*) ja
kertomus (*narrative*).

Narratiivi tarkoittaa myös tarinan kertomista, tarinan tekemisen
prosessia ja tarinan kognitiivista skeemaa. Tarinan muodostavat tapahtumat
voivat olla joko tosia tai fiktiivisiä. Tarinoita löytyy joka paikasta. Luomme
narratiivisia kuvauksia itsellemme ja toisille aiem-
mista teoistamme ja kerromme tapahtumia, jotka selittävät käyttäyty-
mistämme toisille. Luomme narratiivisia skeemoja informoidaksemme
päätoksistämme. Rakennamme ”mitä jos...” -skenaarioita. Lapsena
meille on kerrottu satuja. Lueimme tarinoita ja keskustelemme niis-
tä. Lueimme romaaneja ja katsomme televisiodraamoja. Käymme eloku-
vissa ja teatterissa seuraamassa kiehtovia tarinoita. (Polkinghorne
1988, 14)

William Labov (1972, 359-360) määrittelee narratiivin keinoksi
esittää tai kerrata menneitä kokemuksia sarjalla järjestettyjä lauseita,
jotka vastaavat tapahtuneiden episodien ajallista sarjaa. Pienin narra-
tiivi on kahden ajallisesti järjestetyn lauseen sarja, joka on järjestetty
niin, että niiden järjestyksen muuttaminen kääntää myös alkuperäi-
sen semanttisen tulkinnan. Jos alkuperäiset tapahtumat esitetään eri
järjestyksessä, missä ne on kerrottu, ei kysymyksessä ole enää sama
narratiivi.

Kenneth Gergenin (1994) mukaan narratiivit voidaan jakaa makro-
ja mikronarratiiveihin. Makronarratiivi on laajemman tason ke-
hyskertomus (esim. koko yhteiskuntaa koskeva lama). Kehyskertomus
sisältää useita mikrotason kertomuksia (yksilö laman kourissa esim.
työttömänä). Todellisuus on näiden eritasoisten, erilaisista konteks-
teista kerrottujen kertomusten yhdistelmä. Tutkijan ongelmasta riip-
puu, miten tutkimus painottuu, mikro- vai makrotasolle vaiko niiden
keskinäisille suhteille. Margaret Somers ja Gloria Gibson (1994) näke-

vät narratiivisuuden välineeksi, joka mahdollistaa yksilön ja rakenteen välisen ongelmallisen suhteen käsittelyn. Narratiivianalyysi mahdollistaa ajan, tilan ja suhteiden paremman huomioimisen (Saastamoinen 1999). Tällöin on kuitenkin ajateltava, että narratiivisuus ei ole mitään tarinallista kuvausta, josta todellisuus on erillään, vaan että narratiivisuus kuuluu sosiaaliseen elämään, on sosiaalisen elämän ehto ja sosiaalinen elämä on luonteeltaan narratiivista. Sen avulla ymmärrämme sosiaalista ympäristöämme ja maailmaamme ja luomme siten indentiteettimme. Voimme sijoittaa itsemme osaksi sosiaalisia kertomuksia, joita emme kuitenkaan ole itse luoneet, ja siten ymmärrämme paremmin, kuinka yksityiset elämät, laajat sosiaaliset verkostot, instituutiot, kulttuuriset ilmiöt ja jokapäiväiset käytännöt kietoutuvat yhteen. Julkiset narratiivit ovat makrokertomuksia. Ne ovat institutionaalisen ja kulttuurisen tason laajoja kertomuksia. Niitä kertoo useampi kuin yksi ihminen. Ne voivat olla kertomuksia lamasta, sodasta, tai muusta massoja koskettavasta tapahtumasta, joka on saanut aikaan suuria mullistuksia ihmisten elämässä. Nämä ovat julkisia kertomuksia, joista osa voi vakiintua käyttöön ja saada ”suuren kertomuksen” statuksen ja olla esimerkiksi median käytössä. (ks: Gergen 1994). Pelkät julkiset narratiivit eivät enää riitä, vaan tarvitsemme myös käsitteistön, jolla kuvata esimerkiksi yhteiskunnan vallanjakoa, markkinamekanismeja ja niin edelleen. Sosiaalitieteilijöiden tehtävänä on käsitteellisten narratiivien päivittäminen. Sosiaalitieteilijät tuottavat näitä abstraktitason kertomuksia maailmastamme. (ks. Gergen 1994).

Gergen (1994, 190-195) on myös eritellyt narratiivin rakennetta. Hänen mukaansa narratiivia, ymmärrettävää tarinaa, voidaan tarkastella kuuden aspektin kautta. Ensinnäkin hyvässä tarinassa on esitettävä päämäärä: tarinan ydin (tila, johon pyritään, tapahtuma, jota selitetään). Toiseksi tarinaan valitaan tapahtumia, jotka ovat merkityksellisiä päämäärään nähden: kertojan valitsemilla tapahtumilla voidaan selventää tämän päämäärän saavuttamisen vaikeutta tai helppoutta. Kerrottavilla tapahtumilla on järjestys: kun päämäärä on asetettu ja merkitykselliset tapahtumat valittu, ne tulee myös asettaa järjestykseen. Tarkastelu ei välttämättä ole lineaarista, se voi olla myös syklistä. Gergen puhuu myös indentiteetin pysyvyydestä, eli hänen näkemyksensä mukaan kertomuksen henkilöt pyrkivät rakentamaan jatkuvaa ja yhdenmukaista identiteettiä. Tarina etenee kausaalisesti: kertomuksen on annettava selityksiä tapahtumille. Selittäminen onnistuu valitsemalla tarinaan tapahtumia, jotka ovat syy-seuraus-sidoksissa toi-

siinsa. Kuudes osio on siirtymien esittäminen: kertojan on ilmaistava, milloin jokin alkaa ja milloin jokin päättyy. Gergenin metodologisen näkemyksen mukaan näiden elementtien käyttämisen kautta saamme kuvan kertojana toimivan henkilön elämän tapahtumista ja suunnasta: elämä ja sen erilaiset tapahtumat saavat merkityksensä.

Gergenin (1994, 194-195) mukaan tarinan analyysi voitaisiin suorittaa tarinan päämäärästä käsin, tarkoitukseen perustuen, teleologisesti. Tarina voitaisiin siten arvottaa joko negatiiviseksi tai positiiviseksi sen mukaan, miten tavoiteltava tai vältettävä tarinan päämäärä on. Gergen löytää näin kolme eri tarinamuotoa: *Pysyvyykertomus* (stability narrative), jossa tapahtumat liittyvät toisiinsa siten, että tapahtumakulku etenee muuttumattomana tai melko muuttumattomana suhteessa päämäärään. Elämä kulkee tasaisesti eteenpäin ilman sen ihmeempiä mullistuksia. *Progressiivisessa kertomuksessa* elämä etenee onnistumisen kautta asteittain kohti päämäärää. Tulevaisuuttakin ennakoidaan menestyksen ja onnistumisen kautta. *Regressiivinen kertomustyyppe* on tarina alaspäinmenosta, taantumisesta ja epäonnistumisista. Myös tulevaisuutta arvioidaan negatiivisesti.

Kertomustyyppejen lisäksi voimme määrittellä kertomuksia sen mukaan, mikä niiden käyttötarkoitus on. Ontologiset narratiivit ovat tarinoita, kertomuksia, joita käytämme oman itsemme määrittelyyn erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa. Näissä minäkertomuksissa käytämme kulttuurimme luomia valmiita tapoja puhua ihmisenä olemisesta, käytämme määrättyjä emotionaalisia ilmaisuja, keskusteluja motiiveista ja rooleista ja niin edelleen. (ks. Gergen 1994). Ontologisia kertomuksia voi myös tarkastella jonkin elämäämme määrittävän keskeisen teeman ympärille kietoutuvana tarinana, jolla rakennamme omalle elämänkerrallemme merkityksen (McAdams 1993).

Voimme tutkia käsitteiden *narratiivi*, *tarina* ja *kertomus* määrittelyä myös muiden tutkijoiden kautta. Vilma Hänninen (2000) käyttää näitä toistensa synonyymeina. Samoin tekee Hannu Heikkinen (2001). Yleisemminkin etenkin narratiivin ja tarinan nähdään tarkoitavan samaa (esim. Hinchman & Hinchman, 2001; Riessman, 1993; Robinson & Hawpe, 1986). Myös pieniä eroavaisuuksia on esitetty. Koska narratiivi on sekä ilmiö että metodi, D. Jean Clandinin ja F. Michael Connelly (1994, 416) ovat havainnollistaneet tätä eroa kutsuamalla narratiivia ilmiönä tarinaksi ja yhdistäneet tutkimuksen tekemiseen narratiivin. Eli ihmiset elävät tarinoitua elämää ja kertovat tarinoita elämästä, kun taas narratiivisesti orientoituneet tutkijat kuvaavat

tuota elämää, keräävät tarinoita ja kirjoittavat ihmisten kokemuksista uusia narratiiveja. Ihmisten tutkijoille kertomat tarinat ovat tarinoita ja tutkijoiden kirjoittamat tarinat ovat narratiiveja.

Kertomus voidaan kertoa lopusta alkuun tai alusta loppuun, siinä voidaan osoittaa tapahtumien suhteet, ajallinen järjestys, samoin kuin tapahtumien taustat ja ennakoinnit. Kertomus voi sisältää erilaisia tarinoita ja toisia kertomuksia. Se on juonellinen, mikä tarkoittaa sitä, että tapahtumat kytkeytyvät toisiinsa syiden ja seurausten ketjuna. Juonellisella kokonaisuudella on aina myös moraalinen ulottuvuus, joka välittää ja ylläpitää yhteisön arvoja. Kertomuksen voi luokitella sen juonen perusteella esimerkiksi komediaan, romansiin, ironiaan, tragediaan. (MacIntyre 1981; Alasuutari 1999.) Kertomuksen tulkinna määrittelee ihmisen elämän tapahtumat ja kokemukset toivoa herättäviksi, häpeän tai kunnian aiheiksi, suuttumuksen aiheuttajiksi ja niin edelleen. Kertomuksissa tapahtumat voivat liikkua moraalisessa ja emotionaalisessa kehikossa, jossa onni ja epäonni, vaara ja pelastus, kunnia ja häpeä, tappio ja voitto kilpailevat keskenään (Lieblich & Josselson 1993).

Tässä tutkimuksessa käytän sekä narratiivin, tarinan että kertomuksen käsitteitä. Kaikki kertomukset sisältävät tarinoita lapsuuden oloista, vankilavuosista ja perheistä, ja näistä tarinoista koostuvat kertomukset / narratiivit.

2.2 Narratiivinen tieto ja tietäminen

Narratiivisen omaa elämäkertaa koskevan tutkimusotteen perusteet ovat postmodernissa ajattelussa: tietoteoreettisesti konstruktivismissa ja tieteenfilosofisesti relativismissa. Olennaista tälle tutkimusotteelle ovat tutkittavan näkökulma ja hänen subjektiiviset kokemuksensa sekä niille annetut merkitykset. Tutkimusotteen tietokäsitystä kuvastaa Jerome Brunerin (1986) ajatus narratiivisesta tiedosta. Bruner (1986, 11-13) erottelee kaksi erilaista tietämisen ja todellisuuden rakentamisen tapaa: perinteisen, loogis-tieteellisen ja yleistykseen pyrkivän tiedon sekä narratiivisen tiedon, joka ei tavoittele yleistyksiä, mutta ymmärtää jokaisen tapahtuman erityisyyden ja ainutkertaisuuden. Konstruktivistinen tietokäsitys asettaa kyseenalaiseksi modernin tiedonjärjestyksen, johon kuuluvat kontekstista riippuvaiset objektiiviset yleistykset. Tieteenfilosofinen käsitys relativismista puolestaan korostaa useiden, yksilöllisten totuuksien olemassaoloa. Yvonna Lincoln ja

Norman Denzin (2000, 1047) kuvaavat tätä siirtymisenä pois suurista kertomuksista kohti yksilön näkökulmaa, jolloin uudet, aiemmin vaiennetut äänet pääsevät kuuluville. Tämä muutos näkyy myös tutkijan asemassa sekä tutkijan ja tutkimuskohteen vuorovaikutuksessa. Tutkija ei ole objektiivinen, neutraali tarkkailija, vaan hän muodostaa tutkittavan kanssa yhteistoiminnallisen työparin (Lincoln & Denzin 2000, 1049). Denzinin (1996) mukaan elämäkertatutkimus perustuu subjektiiviseen ja intersubjektiivisesti hankittuun tietoon. Tavoitteena on, että tutkija kykenee tavoittamaan toisen ihmisen kokemuksilleen antamia merkityksiä. (Mts. 56.)

Narratiivisen tutkimuksen ontologiset lähtökohdat määrittelevät ihmisen aktiiviseksi ja merkityksiä antavaksi toimijaksi. Yksilön elämään liittyvät ilmiöt ovat prosessimaisia. Niitä voidaan tulkita sekä myös luoda kielen ja puheen avulla. Ne ovat myös aikaan ja paikkaan sidottuja. Ihminen on vuorovaikutuksessa toisten kanssa ja muodostaa siten käsityksensä ympäröivästä todellisuudesta. Yksityisen ihmisen käsitys voi puolestaan muokata yhteistä kokemusta. Kun ihminen kertoo tarinaansa, hän samalla elää sitä. Käytännössä yksilön kertomus ja kertominen sisältävät sekä kerrotut tapahtumat että kertomistavan. Narratiivisen lähestymistavan mukaan kertomuksen eri elementit muodostavat johdonmukaisen kokonaisuuden. (MacIntyre 1981; Lieblich ym. 1998.)

Narratiivisen tutkimuksen epistemologinen ydin on siinä, että ihminen käyttää kieltä kokemuksensa tuottamiseen. Kielen avulla hän tekee kokemuksensa ymmärrettäväksi muille. Siten narratiivinen tieto perustuu kieleen. Se voi olla kirjoitettua tarinaa tai puhetta, mutta myös ei-kielellistä viestintää. Narratiivista lähestymistapaa käyttävän tutkijan ajatus on, että tieto on luonteeltaan kertomuksellista ja todellisuutta voidaan jäsentää ja rakentaa kielen avulla. (Lieblich ym. 1998). Narratiivisen tutkimusotteen yleistymisen myötä on keskusteltu narratiivisesta totuudesta ja tutkimusotteen epistemologisista perusteista vilkastunut. Vaikuttaa siltä, että tutkimuskirjallisuudessa käsitteiden tieto, totuus ja todellisuus sisällöillä saattaa olla päällekkäisiä merkityksiä ja ne joskus näyttävät tarkoittavan jopa samoja asioita. Toisaalta esimerkiksi Bruner (1986, 11-13) puhuu sen sijaan tutkimuksen todentuntuisuudesta ja tutkimuksen tarkkuudesta ja uskollisuudesta alkuperäisen aineiston suhteen. Hänen mukaansa totuus käsitteenä viittaa objektiiviseen todellisuuteen, kun taas *todentuntuisuus*-käsite viittaa suhteeseen sosiaaliseen maailmaan. Rakentamamme totuudet ovat ole-

massa tietyille yhteisöille rajoitetuissa historiallisissa olosuhteissa.

Narratiivista tutkimusotetta on myös kritisoitu subjektiivisuudesta ja yleistettävyyden puutteesta. Narratiivien tutkimus kuitenkin perustuu toisenlaiseen käsitykseen tiedosta, jolla ei pyritä yleistykseen (Elbaz-Luwisch 1997, 76). Egon Guba ja Yvonna Lincoln (1996, 87) pitävät yleistämistä laadullisessa tutkimuksessa mahdottomana, koska ihmisen käyttäytyminen on riippuvaista ajasta, paikasta ja koko kontekstista. Steinar Kvale (1989, 76) toteaa, että tieteenfilosofisen relativismin mukaan voidaan ajatella, että eri yksilöillä on oma kokemuksensa ja totuutensa. Tässä tutkimuksessa tieto ymmärretään kokemuksellisenä ja kertomuksellisenä: ei ole vain yhtä ainoaa totuutta väkivaltarikoksista tuomitun henkilön elämänmuutosprosessiin, vaan on useita kertomuksia, jotka antavat näkökulmia tutkittavaan ilmiöön. Tällöin tutkimuksen avulla ei uskotakaan päästävän vain yhteen objektiiviseen totuuteen. ”Totuudet” korvataan pienillä kertomuksilla, joilla ei pyritä tuottamaan viimeisintä totuutta vaan moniäänisyyttä ja kuvauksia, jotka ovat ihmisten ja elämäntapahtumien heijastumia (ks. Heikkinen, Huttunen & Kakkori 1999, 40). Sigrun Gudmundsdottir (1996, 300) kiteyttää saman ajatuksen toteamalla, että koko tarinaa tyhjentävästi ei voida koskaan kertoa. Siten tutkimuksen lopputuloksena ei tavoiteta yleispätevää totuutta ja tietoa siitä, miten väkivaltarikollisen elämäntulkku ja muutos muotoutuvat. Sen sijaan tutkimuksessa mukana olevien, erilaisten informanttien kanssa kehkeytyy erilaisia kertomuksia, jotka valottavat asetettuja tutkimusongelmia kukin omalla tavallaan.

Elämäkertatutkimuksessa tutkija on tutkimuksen tärkeä väline, jolla on merkityksensä siinä, millaisia kertomuksia tutkimuksen avulla syntyy. Kvale (1996, 38-42, 232) määrittelee, että postmodernin tiedeajatattelun mukaan tietoa voidaan pitää haastatteluissa sosiaalisesti konstruoituna todellisuutena. Tällöin tieto on arvosidonnaista, paikallista ja myös tutkijan näkökulmasta riippuvaa. Postmodernissa ajattelussa painopiste onkin ilmiöiden aintukertaisuudessa ja tiedon kontekstuaalisuudessa. Tämä merkitsee sitä, että narratiivisen tutkijan työ ja johtopäätökset ovat riippuvaisia tutkimustilanteesta ja siinä todellistuvasta vuorovaikutuksesta sekä myös tutkijan omasta elämäkerrasta ja kokemuksista. Näin ollen kirjoitukset toisen elämästä ovat tutkijan tulkintoja sillä hetkellä, ja jonkun muun kirjoittamina tai jonakin muuna ajankohtana tulkinnat voisivat saada toisenlaisia painotuksia. Tutkimusotteen luonteeseen kuuluu, että tutkijaa ja hänen ääntään ei yritetäkään häivyttää näkymättömiin tutkimuksen raportoinnissa. Connelly ja Clandinin (1996) jopa koros-

tavat, että tutkimuksen uskottavuuden kannalta tutkijan läsnäolo tulee tiedostaa tematisoinnissa ja tulkinnessa. Tutkimusteksti tulee kirjoittaa siten, että tutkijan ”oma tarina on” siinä mukana. Tutkijan ei tulisi koota aineistoa vain objektiivisesti nauhoittamalla keskusteluja haastateltavien kanssa, vaan hänen tulisi tehdä muistiinpanoja koko kenttäkokemuksestaan sekä niistä suhteista, jotka muodostuvat tutkijan ja informanttien välille. (Mts. 83, 85.)

Edellä kuvattu narratiivisen tutkimusotteen yhteistoiminnallinen luonne asettaa tutkimuksen teolle haasteita. Kun on kysymys dialogin tuloksena saadusta tiedosta, voidaan kysyä, kenen ääni tutkimuksessa kuuluu – kertojan vai tutkijan – ja ovatko tiedot luotettavia. Halmion (1997, 9-11) tapaan on perusteltua ajatella, että kertoja on oman elämänsä asiantuntija, ja lähtökohtaisesti tutkimuksen luotettavuus perustuu ajatukseen siitä, että persoonalliset dokumentit ovat sellaisinaan tosia. Toisaalta tutkimuksen peruslähtökohta on tutkijan kiinnostus kertojan tapaan ajatella, toimia ja kokea elämänsä. Tällöin tietenkin oletetaan, että tutkija on rehellinen aineiston käsittelyssä. Vaikka kertomuksia sellaisinaan pidetään luotettavina, kertojan ääni kuuluu tutkijan tulkinnan kautta, mikä juuri tekee tutkijasta tärkeän tutkimusvälineen. Toisaalta voidaan kysyä, millä tavalla tutkija valikoi aineistoa argumentoinninsa todisteeksi tai mitä kertoja jättää kertomatta ja millä tavalla tutkija kiinnittää huomiota kertomatta jääneisiin asioihin? Amia Lieblich ym. (1998, 73) ovat todenneet, että tutkimusaineistossa pääkohdat toistuvat usein ja eloisesti – tai joskus ne ilmenevät hiljaisuutena. Voidaan siis kysyä, miten tutkija tulkitsee näitä ”hiljaisuuksia” ja voiko niitä ylipäättään tulkita?

Tutkimusotteen yhteistoiminnallinen luonne on myös vahvuus. Samaa kertojaa haastatellaan useita kertoja pitkän ajan kuluessa. Tämä edesauttaa sellaisen luottamuksellisen tutkimussuhteen syntyä, joka puolestaan edistää tutkimuksen ja sen aineiston syventämistä, elleivät kertojat ole tutkijalle tuttuja on entuudestaan. Tutkimuksessani tutkija ja kertojat ovat työskennelleet vuosia yhdessä melko poikkeuksellisissa olosuhteissa, joissa luottamuksen saavuttaminen on tärkeää ja hyvin haasteellista.

Narratiivisen tutkimuksen yhteydessä on otettu esiin tutkimuksen usein käytännöllinen luonne ja narratiivien käytännön merkitys. (ks. esim. Heikkinen 2000, 49.) Kuten Pirkko Halmio (1997) on todennut, narratiivinen tutkimus paljastaa, miten kertojat ajattelevat, puhuvat ja ymmärtävät. Tutkimukseni yhtenä tarkoituksena on juuri

paljastaa, miten väkivaltarikoksista tuomitut vangit kokevat elämänkulkunsa: miten heistä on tullut sitä, mitä he ovat olleet ja mitä he tällä hetkellä ovat. Tutkimuksen tuottama tieto saattaa tuoda sellaisia asioita, joista aiemmin on ehkä vaiettu kokonaan. Uudet näkökulmat voivat tuoda uusia ulottuvuuksia vankilatyön arkeen ja vapautuvien jälkihuoltoon.

Koska menneisyyttä peilataan subjektiivisesti tämän päivän näkökulmasta, elämäkerta voi sisältää puutteellisia tietoja tai jopa muistivirheitä (Eskola ja Suoranta 1998, 124). Elämäkertatutkimuksen yhteydessä on usein pohdittu myös muistin merkitystä. (ks. esim. Saarenheimo 1991b.) Kertoja pyrkii hakemaan menneisyydestä aineksia, joilla voi selittää nykyisyyttä (Vilkko 1988b, 95-96). Voidaan myös kysyä, antaako kertoja elämästään ja itsestään yksipuolisen kuvan. Martin Kohlin (1981, 90) mukaan elämäkertoja voidaan kuitenkin pitää subjektiivisesti tosina. (ks. myös Vilkko (1988a, 83-84, 1988b, 89-90.)

Yhteenvetona voidaan todeta, että narratiivisessa lähestymistavassa *kokemuksen* käsite on keskeinen. Kokemukset kuvataan tavallisesti tarinan muodossa. Kerrottujen tarinoiden ajatellaan kuvaavan yksilöiden kokemusmaailmaa, jota narratiivinen tutkimusote pyrkii ymmärtämään. Yksilön inhimillisten kokemusten tutkiminen sinänsä on ongelmallista, koska toisen ihmisen kokemuksia ei voi tavoittaa sellaisinaan vaan kerrottuna kuvauksena, joka sisältää jo koetun tulkin-taa. Kokemusten kuvauksiin suhtaudutaan kuitenkin siten, että ne ovat kertojalle tosia. Narratiivisessa tutkimuksessa huomio kohdistetaan kertomuksiin subjektiivisen todellisuuden ja maailman merkitysten välittäjinä ja tuottajina. Tietoa tuotetaan yhteistoiminnallisesti, ja pyrkimyksenä on tavoittaa niitä subjektiivisia merkityksiä, joita kokemuksilla on tutkittaville ollut. Näin ollen tutkimuksen avulla tavoitetut totuudet ovat subjektiivisia ja dialogin kautta syntyneitä. Kyse onkin siis paradigmaattisista valinnoista ja uskomuksista, joihin tutkija haluaa sitoutua ja joiden puitteissa tutkimus etenee. Tutkija valitsee sen työvälineistön, jonka avulla hän uskoo parhaiten pääsevänsä kä-siksi tutkimusongelmiensa ratkaisuun. Esimerkiksi tämän tutkimuk-sen tutkimusongelmia voitaisiin yrittää selvittää muillakin tutkimus-otteilla, mutta tällöin tavoitettavan tiedon luonne sekä tutkimuksen ja tutkimusraportin sisältö näyttäisivät toisenlaisilta.

Tämän tutkimuksen kontekstissa huomion arvoista on, että nar-ratiivin käsitettä on sovellettu erityisesti ihmisen identiteetin tarkaste-

luun (Josselson & Lieblich 1993), jolloin voimme puhua kokemuksen ja tarinan hermeneuttisesta suhteesta. Persoonallinen identiteetti on tulos tästä suhteesta; elämä antaa ainekset tarinalle, ja tarina muokkaa elämää. G. A. Widdershoven (1993) puhuukin narratiivisesta identiteetistä, joka on keino luoda persoonallista identiteettiä, sillä se synnyttää yksilön elämän kokemuksiin yhtenäisyyden ja jatkuvuuden.

Kertomuksen avulla elämän tapahtumat organisoituvat ymmärrettäviksi. Narratiivinen identiteetti on keino prosessoida ajassa etenevä minäkäsityksemme ymmärrettävään muotoon ja on luonteeltaan samanlaista kaikille ihmisille. Konstruktivistiset näkemykset, esimerkiksi Brunerin tarkastelut, ottavat huomioon kertomusten sosiokulttuurisen perustan ja sääntösidonnaisuuden, sijoittaen kuitenkin konstruktioiden synnyn yksittäisten ihmisten mieliin. Narratiivinen identiteetti on tästä näkökulmasta myös kulttuurisidonnainen tuote. (Gergen 1994a, 188.)

2.3 Narratiivisuus ja identiteetin rakentuminen

Elämä ja kertomus kietoutuvat yhteen myös kerronnallisessa identiteetissä. Paul Ricoeurin näkemyksen mukaan (Kaunismaa & Laitinen 1998, 168-195) kertomus on ensisijainen tapa tulkita itseä eli muodostaa persoonaa koskeva identiteetti. Narratiivin, kertomuksen, ratkaiseva seikka identiteetille on narratiivisen kertomuksen mahdollisuus uudistaa itseä koskevia käsityksiä. Siihen kuuluu sekä innovaatioita että vanhoja kerrostumia. Ajatus luonteen kasautumisesta ja uudistumisesta on yhdenmukainen tradition käsitteen kanssa. Käsitämme kulttuuriset kerrostumat traditioksi. Traditiot välittävät malleja, joiden mukaan elämme, ajattelemme ja toimimme. Traditioiden vastakohtana ovat uudet innovaatiot ja uudistuminen. Kertomuksissa on kysymys traditioiden ja innovaatioiden välisestä dialogista. Kaikki kertomukset perustuvat aikaisempiin innovaatioihin. Ne mallit, jotka nyt näyttävät tutuilta ja turvallisilta, ovat joskus olleet uusia ja kenties kumouksellisia ja ”epäilyttäviäkin”.

Ricoeurin (1991a) mukaan kertomuksessa tulee olla juoni, joka sitoo yhteen ristiriitaiset tapahtumat henkilöineen ja tavoitteineen. Kertomuksen tuottamiseen liittyy aina henkinen prosessi, joka vaatii kertojalta aktiivista arviointia. Kertomus elämästä ei siis ole jossain valmiina, vaan se on aktiivisen työstämisen tulos. Kerrottu ja luettu tarina ovat yhteydessä elämään monella tavalla. Yksistään fiktiivisiä

kertomuksia lukiessamme asetumme elämään toisten elämää. Toisaalta yksilö on kietoutunut tarinoihin ennen kuin yhtäkään on edes kerrottu. Toiminnan ja sitä kuvaavan kertomuksen välillä vallitsee ”heijastus”, jossa loppu viittaa alkuun. Toiminnasta kertova tarina tulee siis malliksi tarinaa seuraavalle toiminnalle.

*Toiminta -----→ siitä kertova tarina -----→ tarinan jälkeinen/
siitä seuraava toiminta/muutos -----→ tarina -----→ muutos-----*

KUVIO 1: *Tässä mielessä on mahdollista elää kertomusta ja kertomuksen kautta luoda muutosta.*

Narratiivisuuteen kuuluu kertomuksen elämisen ajatus. Kertomus ei ole vain tosi esitys jostain tapahtuneesta vaan havaitsemisen, toiminnan ja tuntemisen väline. Näin kertomus on väline myös elämänmuutosta tavoiteltaessa. David Carrin (1986) lähtökohtana on yksi tietoinen subjekti, tietoisuus, jonka näkökulmasta kertomusta, toimintaa ja maailmaa katsotaan. Carrin ajatus on, että kertomus on jo alun alkaenkin mukana elämässä ja että kertomus nousee kokemuksesta ja on sulautunut siihen. Carrille kertomus on muodoltaan hyvin yksinkertainen ja kasvaa ihmisen elämän mukana tavoitteiden asettamisen ja elämän/maailman hallinnan ja siten myös elämään liittyvän muutoksen kautta (ks. myös Hyvärinen 2004).

Paul Ricoeur (1988) liittää kertomuksen ajan ymmärtämiseen. Kertomuksen aika ei ole yksinkertaista lineaarisuutta, vaan mukana ovat muistin liike taaksepäin sekä ymmärtäminen, joka muodostaa tapahtumista kokonaisuuksia. Ricoeur erottaa elämän ja kokemuksen; elämä on pelkkä biologinen ilmiö, kokemus on kulttuuristen merkkien kautta tulkittu kokonaisuus (Hyvärinen 2004).

Ricoeurin filosofiassa narratiivisuus toimii keinona luoda jatkuvuutta sinne, missä sitä ei todellisuudessa tuntuisi olevankaan. Persoonallinen identiteetti on Ricoeurille narratiivisuutta, ja juuri sen vuoksi identiteetillä on tärkeä funktio todellisuuden jäsentämisessä. Se tarkoittaa paikan-
tamista, itsensä sijoittamista kulttuurisissa ja sosiaalisissa konteksteissa. Narratiivin tehtävänä on luoda ajallista pysyvyyttä juonellistamisen keinoin, integroida ajalliseen pysyvyyteen erilaisuus, epäjatkuvuus ja epäyh-
tenäisyys. (Ricoeur 1991a, 21-22.) Aika ja narratiivit ovat siis erottamattomassa liitossa keskenään. Aika tulee näkyväksi narratiiveissa, kertomuk-
sissa, joita kerromme sanoin, puhein ja kirjoituksin. Narratiivin vaikutus

yksilön suureen kertomukseen, elämäntarinaaan on voimistava narratiivin tuodessa tulkintaan retrospektiivisen näkökulman. (Ricoeur 1992, 140-143; Ricoeur 1988, 167-170.)

Narratiivinen identiteetti on tulos prosessissa, jossa tulkinta itsestä muodostetaan kertomuksen välityksellä. Elämäkerralliset tarinat voivat uudistaa käsitystä itsestä. Tällöin on mahdollisuus oivaltaa kerrotun välityksellä itsen kannalta tärkeitä seikkoja. Narratiivin, kertomuksen, ratkaiseva seikka identiteetille on narratiivisen kertomuksen mahdollisuus uudistaa itseä koskevia käsityksiä, pyrkiä tarvittaessa muutokseen. Siihen kuuluu sekä innovaatioita että vanhoja kerrostumia.

Ricoeurin (1992; 115-119) mukaan narratiivisuus on tapa hahmottaa itsensä ajassa ja löytää kiintopisteitä elämässään. Henkilön oman identiteetin narratiivinen tuntemus ja muodostus ovat hänen oman elämänsä hallintaan liittyvä kysymys. Ricoeur löytää identiteetille kaksi merkitystä, itseyden ja samuuden, jotka on erotettava toisistaan. Persoonallinen identiteetti eli itseys on itsestä kerrottavien kertomusten välittämä itseymmärrys ja liittyy kysymykseen ”kuka?”, ”kuka minä olen?” Samuus koskee samanlaisuutta, samana pysymistä, ja vastaa kysymykseen ”mikä, minkälainen?” Ricoeur käyttää latinankielisiä termejä ipse (= identiteetti vastauksena kysymykseen ”kuka minä olen?”) ja idem (= samuus vastauksena kysymykseen ”mikä, minkälainen minä olen?”).

*Ips*e eli persoonallinen identiteetti määritellään vastauksena kysymykseen ”kuka minä olen?” Identiteetin kannalta tärkeää on se, minkä itse koen merkitykselliseksi omasta näkökulmastani. Identiteetti määritellään hermeneuttiseksi itsensä ymmärtämiseksi. Tähän voi mahtua myös virheellisiä seikkoja, mutta identiteetin kannalta voi kuitenkin olla merkityksellistä, että pidän itseäni jonkinlaisena vaikka en sitä olisikaan. Identiteetti ei silloin olekaan oikea tai väärä kuva itsestä vaan produktiivinen itsen ymmärtämiskeino: se, että ymmärrän itseni näin, voi auttaa minua tulemaan sellaiseksi. Esimerkiksi, jos pidän itseäni selviytyjänä vaikka sellainen olisikaan, se voi auttaa minua ratkomaan monia ongelmatilanteita, ja vähitellen kyseessä oleva piirre voi jo olla osa minua. (Ricoeur 1992, 121-125.)

Idem voidaan Ricoeurin mukaan jakaa neljään osaan: samuus, samanlaisuus, samana pysyminen vähittäisten muutosten kautta eli keskeytymätön jatkuvuus ja pysyvyys ajassa eli samana säilyminen suuristakin muutoksista huolimatta. (Ricoeur 1992; 2, 117-118.)

Ricoeur (1992, 122-125) puhuu myös itseyden ja luonteen suhteesta. Luonnetta hän määrittelee tottumuksen käsitteen avulla. Totumus

muodostuu jonkin toimintamallin kasaantuessa persoonallisuuden kerrokseksi. Näiden muodostuneiden tottumusten avulla ymmärrämme itseämme (=ipse) jonkinlaisena (=idem). Itseys ja samuus ovat siis päällekkäisiä. Kaikki toimintamallit ovat aluksi uusia, innovaatioita. Vasta muodostuessaan tavaksi, kerrostuneiksi tottuuksiksi, toimintatavat kätkevät alkuun liittyneen innovatiivisuuden. Innovaatiot muuttuvat tavoiksi ja tottuuksiksi, ja niiden sisällöistä tulee toinen luonto, joka kuuluu erottamattomana osana persoonaan ja joka vaikuttaa käyttäytymiseen. Toimintamallit sinällään eivät ole osa identiteettiä, vaan toiseksi luonnoksi kasautuneet tottumukset ovat sitä. Ne ovat vastauksia kysymykseen ”kuka olen?”

Identifioitumiset arvoihin, ihanteisiin, esikuviin ja normeihin määrittävät tottumusten lisäksi luonteen samuutta. Tunnistaessamme arvostamiamme asioita tunnistamme itsemme. Identiteettiin liittyy eettinen näkökulma arvoihin sitoutumisen ja samastumisen myötä. Yksilö voi pitää joitakin arvoja ja ihanteita tai normeja pätevinä sinänsä tai pätevinä jonkin toisen henkilön kannalta, mutta ei silti samastu niihin itse, koska ne eivät ole tärkeitä siitä näkökulmasta katsoen, jossa yksilö itse on.

Charles Taylor (1989, 27) kirjoittaa: ”Sen tietäminen, kuka olen, on osa sen tietämistä, missä seison. Identiteettini määrittelevät sitoumukset ja identifikaatiot, jotka tarjoavat kehyksen tai horisontin, jonka sisällä voin yrittää määritellä tapauskohtaisesti, mikä on hyvää tai arvostettavaa tai mitä tulisi tehdä tai mitä ihailen tai vastustan. Toisin sanoen, se on horisontti, jonka sisällä kykenen määrittämään paikkani.”

Ricoeur'n mukaan (1992, 122) tottumusten muodostumisen ja eettisten samastumisten myötä ipse ja idem liittyvät yhteen. Kysymykseen ”kuka minä olen?” voidaan vastata luonteen avulla vastaamalla kysymykseen ”mikä minä olen?”

Usein elämänmuutokset herättävät yksilöt tutkimaan omassa elämässään ja ympäröivässä kulttuurissa vallitsevia merkityksiä ja jäsentämään omaa elämäänsä uudelleen. Tarinallinen jäsentäminen voi olla psyykkisesti tärkeä elämän kokemusten organisoiija sekä yksilön että ympäröivän yhteisön kannalta tarkastellen. Tämän prosessin kautta voi löytyä yksilöä ja yhteisöä yhdistäviä tekijöitä, jotka voivat auttaa yksilöä muutostyössään eteenpäin, kuten tulemme huomaamaan siviiliin liittyvissä kertomuksissa.

2.4 Narratiivisuus ja kulttuuri

Meillä on käytössämme valmiita narratiivisia tapoja kertoa itsestämme, sosiaalinen tarinavarasto. Jos meitä pyydetään kuvailemaan itseämme, kerromme itsestämme pienen tarinan samalla määritellen itsellemme identiteetin. Voimme kertoa samasta subjektista useita eri kertomuksia riippuen näkökulmasta (esimerkiksi kotiminä-kertomus tai työminä-kertomus). Yksilön identiteetit ovat yhtä monet kuin hänen monet elämäkerralliset kokemuksensa ja kertomuksensa (Hänninen 1996, 110-112).

Aktiivisina yksilöinä rakennamme identiteettimme valikoiden kulttuurisia narratiivisia resurssejamme. Minuus ja kulttuuri eivät siis ole erotettavissa toisistaan, vaan ne ovat ymmärrettävissä hermeneuttisen kehän tavoin. Ihminen on sekä kerrottu että kertova ihminen. (Saastamoinen 1999.)

Me voimme prosessoida kokemuksiamme vertailemalla niitä itseemme vaikuttaneisiin kertomuksiin. Kertomus voi siis toimia mallina. Hyvärinen (2004) puhuu analogisesta kerronnallisuudesta, joka voidaan ymmärtää tietämisen, tuntemisen ja kokemisen jäsentäjäksi. Tällöin voidaan ajatella, että meillä on kokemuksia, jotka eivät jäseny meille kertomuksellisesti. Tapamme jäsentää näitä kokemuksia on nähdä ne toisten tuntemiemme kertomusten kautta. Tällöin emme käytä tulkintaan vain yhtä kertomusta vaan ehkä kymmeniä, kenties satoja eri tarinoita. Emme siis elä vain yhtä kertomusta vaan monia, elämme kertomuksellisesti. Kun kertomukset toimivat analogisina vertailukohteina, täysin yksilöllinen ja poikkeava kertomus voi aloittaa hyvinkin suurta toimintaa. Kun ihmisiltä kootaan heidän elämästään kertovia tarinoita, niillä on aina yksilöllisiä ja kulttuurisia seurauksia. Ricoeur (1992) väittää, että jokainen uusi kertomus vaikuttaa sitä seuraavaan toimintaan.

Kulttuuriset mallitarinat voivat toimia myös normatiivisina ja pakottavina ja rajoittaa siten yksilön liikkumatilaa, pakottaa hänet hahmottamaan elämäänsä vallitsevien mallien mukaisesti (Hänninen 1999, 78). Myös marginaalisissa kulttuureissa elävät ihmiset voidaan yrittää pakottaa vallitsevan ja hallitsevan kulttuurin tarinamuottiin. Toisaalta yksilöllisyyttä korostavat kertomukset voivat suojata yhteisöllisiltä vaatimuksilta (Ihanus 1999). Tärkeää lieneekin erilaisten vaihtoehtoisten tarinoiden esiin tuominen ja väylän avaaminen myös tavanomaisesta poikkeaville kertomuksille. Hallitsevien tarinoiden kriittinen arvioin-

ti ja ihmisten kannustaminen oman tarinansa kertomiseen voivat avata uusia näkökulmia. Ainakin ne mahdollistavat monenlaisten äänten kuulemisen ja kenties vapautumisen rajoittavista tarinoista. (ks. myös Hänninen 1999.)

Ajallinen etäisyys voi olla kasvattava, jolloin väkivaltatarinatkin voivat saada aivan uudenlaisen merkityksen: tarinoiden avulla toiminnot näyttäytyvät arvokkaina tai arvottomina, tarinoiden avulla voidaan myös tehdä moraalisia arvottamisia. Jotkut tapahtumat tuottavat suurta häpeää ja katumusta, joissakin nähdään toivoa ja valoa ”tunnelin päässä”. Kuten Hänninen (1996, 111) toteaa: ”.. tarina luo sillan menneestä nykyhetken kautta tulevaan. Se antaa selityksen ja tulkinnan menneille tapahtumille, mutta se myös ennakoii tulevaisuutta ja hahmottelee sitä koskevia suunnitelmia.” Yksi tärkeistä narratiivisen tutkimuksen teoreettis-metodologisista kysymyksistä on, minkälaisissa tutkimustilanteissa ja vuorovaikutussuhteissa elämänkulun kertomukset kerrotaan ja tuotetaan.

2.5 Narratiivien luominen, dialogiset prosessit ja muutos

Sosiaalipsykologisesta tutkimusperinteestä löytyy ajatus, että ihmisen mielen sisäiset prosessit ovat alkuperältään sosiaalisia. Tässä ajattelumallissa ei rajata jyrkästi yksilön sisäisiä ja ihmisten välisiä prosesseja. Minuutta ja ihmismieltä ei siten nähdä syntymässä annetuksi, vaan elämän aikana sosiaalisissa vuorovaikutussuhteissa kehittyneeksi ja edelleen kehittyväksi prosessiksi. Ihmisen mielen sisäisellä dialogilla nähdään olevan uutta luova merkitys. Näitä näkemyksiä löytyy muun muuassa G. H. Meadilta, W. Jamesilta, M. Bahtinilta, L. S. Vygotskilta ja R. Harréltä.

George Mead (1972) eritteli mielen ja minuuden syntyä vuorovaikutuksessa tapahtuvana prosessina. Ihmisen mieli (mind) syntyy objektiminän eli minäkäsityksen muodostumisen yhteydessä. Mieli on itseen kohdistuvaa sisäistä oman minän kanssa käytävää keskustelua, joka ilmenee ajatteluna. Objektiminän (sosiaalinen) perustana ovat muilta otetut roolit, subjektiminän (yksilöllinen) perustana eletty elämä. William James (1981) puolestaan pohti erilaisten sosiaalisten minuuksien ja sekä tietoisien että tiedostamattoman suhteita. Mikhail Bahtin (1991) kuvasi ihmisen mieltä erilaisten sisäistettyjen äänten

dialogiseksi näyttämöksi. Hän tähdensi dialogin merkitystä paitsi puheessa, myös ajattelussa. Vygotski (1982) tarkasteli sosiaalisen vuorovaikutuksen pohjalta kehittyneen sisäisen puheen merkitystä ihmisen toiminnan ohjaajana ja itsesäätelyn välineenä. Ihminen suunnittelee ja säätelee toimintaansa sisäisen puheen avulla. Rom Harré (1983) on edellisten lisäksi käsitellyt sitä, kuinka ihminen julkisilla puheillaan sitoutuu tietynlaiseen toimintaan.

Keskeistä minuuden muodostumiselle on siis sosiaalisen vuorovaikutuksen ja yksilön ajattelun dialogisuus. Sosiaalisten suhteiden maailma siirtyy tajunnan sisäiseksi puheeksi. Korkeimmille henkisille toiminnoille on keskeistä kyky havaita ja sovittaa yhteen erilaiset todellisuutta koskevat näkökulmat. Ajattelu on siten aina jonkinlaista dialogia oman itsen kanssa (meadilaisittain subjektiminän ja objektiminän välillä). Tämä dialogisuus ei kuitenkaan merkitse ihmisen minuuden hajoamista erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa erillisten minuuksien joukoksi, vaan ihmisen minuuden yhtenäisyys on hänen elämäntarinansa yhtenäisyys. (Ricoeur 1991.)

Kuuleminen ja kuunteleminen viittaavat tietämiseen, joka ei yritä tuntea asioita kokonaan. Kertomuksessa voi tutkia sitä, miten sanat ja kertomukset aina luovat uusia versioita siitä, mitä pidämme todellisuutena. Nähtyä asiaa voi usein tarkastella uudestaan ja kauankin, mutta sana ja kertomus saapuvat kerran ja jättävät jälkeensä dialogin, joka jatkuu kuulijassa. Kuuleminen ja kuunteleminen ovat sitä, mitä dialoginen tutkija tekee (auscultatio = kuuntelu, kuuntelututkimus, Nienstedt 2002).

Narratiiviseen tutkimukseen kuuluu olennaisesti dialogi tutkijan ja kertojan välillä. Dialogi on portti minän ja sinän välillä. Se on tasa-vertaisten ihmisten tapa keskustella toistensa kanssa. Muista keskustelumuodoista se eroaa siinä, että tavoitteena on synnyttää uutta, uusia ajatuksia ja näkökulmia. Se on myös toisen ajattelumaailman ja elämäkokemusten ymmärtämistä sekä uusien ratkaisumallien etsimistä. Dialogissa sinä ja minä kohtaavat tasavertaisina ja vastavuoroisina yhteistyössä. Dialogi on läsnäoloa ja aitoa kuulemistä, ymmärtämistä ja toisen hyväksymistä sellaisena kuin hän on. Onnistunut dialogi edellyttää avointa, uteliasta ja ennakkoluulotonta asennetta toisen yksilön/yhteisön tapaan rakentaa omaa todellisuuttaan. Erilaisista kulttuureista lähtevillä henkilöillä on erilaiset tavat rakentaa omaa todellisuuttaan, eikä maailma näyntyädy kaikille samanlaisena. Eri yksilöillä voi olla hyvinkin erilaiset tulkintahorisontit. Dialoginen kuuntelemi-

nen saa tavallisesti aikaan muutoksia molemmissa osapuolissa ja heidän tavassaan antaa merkityksiä tapahtumille sekä heidän tavassaan ymmärtää asioita.

Toisen ihmisen dialoginen kohtaaminen voi olla myös uhkaavan ja pelottavan tuntuista, mutta melko varmasti se myös uudistaa, jos siihen uskaltautuu. Dialogi edellyttää kykyä irtaantua perinteisestä joko-tai-ajattelusta, ja siinä tarvitaan myös sekä-että-ajattelua. Tarvitaan ennakkolullottomuutta, sillä todellisuutta voi lähestyä monista eri näkökulmista. Samoin tarvitaan uteliaisuutta ja kiinnostusta toisia kohtaan. Kun asiat alkavat mennä yli ymmärryksen, tarvitaan rohkeutta kysyä. Uskallus kyseenalaistaa ja muuttaa omia käsityksiään on tarpeen, koska jäykkyys on este avoimelle vuorovaikutukselle. Keskustelukumppaniin on suhtauduttava tasa-arvoisesti, sillä hierarkkiset vuorovaikutussuhteet eivät edistä dialogia. Ennen kaikkea kysymys on siis asenteesta, olemisen ja lähestymisen tavasta, puheen rehellisyydestä ja kuulemisen avoimuudesta. (ks. myös Bohm 1999; Heikkilä & Heikkiä 2001; Mönkkönen 2002, 2007.)

Länsimainen tieteen logiikka ei välttämättä tunnista omakseen ajattelutapaa, jossa toinen ihminen tai muu ilmiö hyväksytään erilaisena, jopa hieman mysteerinä. Yleensä tavoite on tietää ja selittää, jopa hallita. Voiko dialogia siis käyttää tutkimuksessa? Tämä voi olla ongelmallista, koska toisen ihmisen kohtaaminen ei ole helppoa, ja vielä vaikeammaksi se käy, jos yritän kohdata hänet yrittäen pysyä samalla tutkijana. Väitän kuitenkin, että ensin on dialogi ja että tutkijan monologi alkaa vasta sitten, kun tutkija siirtyy kirjoittamaan raporttiaan. Kohtaavaa dialogia voi käyttää myös tutkimuksessa, mutta tällöin on varottava liiallista tarkkailijan roolia, koska tällainen asennoituminen voi luoda keinotekoisen ilmapiirin ja aiheuttaa keskustelutilanteen jäykistymisen. Vapaa ilmapiiri, vapaa keskustelu ja kerronta edellyttävät määrättyllä tasolla tarkoitushakuisuuden unohtamista, mutta kokonaan tutkija ei voi luopua tulkintoja tekevästä monologistaan. Tutkija siis elää ja toimii etäisyyden ja läheisyyden, dialogin ja monologin ristitelevässä maastossa.

Dialogi edellyttää tiettyjä puitteita, joissa se on mahdollinen. Näitä ovat yhteiset hetket, keskustelut, yhteinen aika. Dialogisen suhteen kehittyminen vie aikaa, ennen kuin voi syntyä rakenteita yhteiselle keskustelulle ja siten yhteistä tietoisuutta tuon dialogin merkityksestä. Tämä edellyttää oikeutusta tuohon dialogiin, eli on päästävä sisälle yhteisöön. Mitä suljetummasta yhteisöstä on kysymys, sitä helpommin tutkija koetaan ulkopuoliseksi, ja vuorovaikutus voi muuttua varauk-

selliseksi. ”Osallistuvassa tutkimuksessa tutkija ei ole tutkimuksen akateeminen suorittaja, vaan hän ikään kuin elää ongelmaa ja ottaa osaa. (...) Parhaimmillaan opitaan elämään jatkuvassa ongelmia koskevassa reflektiivisessä dialogissa”. (Hämäläinen & Kurki 1997, 48.)

Toisen ihmisen dialoginen kohtaaminen ei tarkoita ymmärtämistä emotionaalisen empatian näkökulmasta niin, että voisin samastumalla ymmärtää ja tuntea toisen ihmisen kokemukset. Dialogisuus edellyttää eron säilyttämistä, ymmärtämisen epätäydellisyyttä, sillä toinen ihminen elää omissa todellisuudessaan, joka aina on tiettyssä määrin erilainen kuin omani.

Matti Hyvärinen (1997) kirjoittaa lukemisen metodista, jossa tieto syntyy haastattelututkimuksessa kaksinkertaisessa vuorovaikutuksessa: ensin merkitykset muodostuvat haastattelijan ja haastateltavan välillä, sen jälkeen tutkijan dialogissa kertomusten ja aineistojen kanssa. Tämän tutkimuksen suullisen kerronnan vuorovaikutuksessa kuulija (tutkija) on tarinan toinen kertoja hyvinkin konkreettisesti. Kertoja etsii sanoillaan kuulijaa (tutkijaa), joka vastaa joko ymmärtävänsä tai ei ymmärtävänsä. Kertoja koettaa sovittaa sanansa juuri tälle kuulijalle, selittää asioita aina uudestaan ja lisää, jos on tarpeen; ja yrittää siten löytää yhteisen ymmärrys- ja merkitysmaailman. Tämän pohjalta kuulija (tutkija) kirjoittaa (välittää) tarinan eteenpäin muillekin luettavaksi ja ymmärrettäväksi. Tutkija on siis tavallaan toinen kertoja.

Vaikka ihminen pystyy tarkastelemaan asioita useista näkökulmista ja tutkimaan vaihtoehtoja, hän tavallisesti kuitenkin elää elämänsä tietystä perspektiivistä ja voi usein enemmänkin suojautua uusilta vaihtoehdoilta kuin etsiä niitä. Elämänkulku saattaa kuitenkin ajautua sellaiseen umpikujaan, että kysymykseen tulee joko muutos tai tuhoutuminen. Jokaiselle tämän tutkimuksen kertojalle on käynyt näin. Tällainen tilanne vaatii tarkastelemaan asioita uudesta näkökulmasta. Uuden näkökulman tuleminen tietoisuuteen, oman elämän näkeminen uudessa valossa, voi haastaa ihmisen muuttamaan elämänsä. Ruthellen Josselson (1995) kutsuu tätä tilannetta ”dialogiseksi hetkeksi”. Ihmisten kertomuksissa dialogisia hetkiä ovat sellaiset, jolloin kaksi näkökulmaa omasta itsestä joutuu vastakkain, kuten väkivaltarikollinen - ei väkivaltarikollinen.

Dialogit, sosiaaliset prosessit vaikuttavat muutokseen, mutta mitkä seikat vuorovaikutuksessa tuottavat muutosta? Miten vuorovaikutustilanteet ja -kokemukset edesauttavat muutosta? Muutoksen edistäjänä voi olla myös ihmisten välinen dialogi. Vuorovaikutus toisen

ihmisen kanssa voi vahvistaa muutosta ja uutta näkökulmaa omasta itsestä. Vaikka muutosta tukevia tapahtumia ja näkökohtia olisi jo kertynyt paljonkin, dialogi toisen ihmisen kanssa ja uuden näkökulman pohdiskelu voivat kiteyttää muutokseen liittyviä ajatuksia. Dialogin ei tarvitse olla vaikuttavaa, vaan se voi olla tavallista ”kahvikeskustelua” kuulumisista, tasavertaista keskustelua ilman valta-asetelmia tai asiakkuus-suhdetta. Tämä sopii yhteen Meadin (1972) ajatuksen kanssa, että ihminen jossain määrin näkee itsensä samoin kuin muut hänet näkevät ja suhtautuu itseensä niin kuin muut häneen suhtautuvat. Muutospäätöksen ilmaiseminen ääneen, siitä keskusteleminen ja sen vaiheiden pohtiminen eivät ole pelkästään mielen sisäisen tilan kuvausta vaan myös julkinen sitoutuminen päätökseen - asian ääneen ilmaisulla haetaan voimaa (ks. myös Harré 1983). Kertomalla ääneen, että nyt minä muutan elämäni, ihminen ei niinkään kerro, mitä hän tarkalleen tulee tekemään, vaan hän lupautuu muutokseen. Tämän jälkeen päätöksen pitäminen on kunnia-asia (”..eihän tätä nyt voi mokata..”). Asian julkistaminen merkitsee sisäisen dialogin päättymistä ja muutoksen jatkamista muiden edessä. Tutkimukseeni osallistuneilla miehillä sisäinen muutoksen pohtiminen, sisäinen dialogi, on voinut kestää vuosia ennen sen ”julkistamista”. Harrén (1983) mukaan tämän mielen sisäisen prosessoinnin tulosten julkistaminen on osa yksilöllisen ja yhteisöllisen/julkisen välistä dialogia.

Dialogilla on tärkeä rooli muutoksessa ja uuden näkökulman ylläpitämisessä. Ensimmäisen kerran mä voin aivan tosta vaan kertoa kaikkia juttuja mitä mä oon tehny, eikä kukaan pyörry ja rupee kauhisteleen eikä karjumaan, että sä jätkä oot ihan hullu, tajuutsä mitä sä oot tehny... nyt mä voin kertoo juttuja.. käydä niitä läpi.. tiedätsä.. ja funtsii jonkun kans, ett mikä siinä kaikessa on menny oikeen pieleen... Kun minä nyt tätä kerron ja sitten luen, mun on myös pakko ajatella elämäni. Ei tätä juttuu nyt voi mokata, kun tästä kerran tutkimuskin tehdään. (Kai)

.. kyllä se on hieno tunne, kun voi kertoa, että taas on menny pari kuukautta eteenpäin ihan hyvin. Tiedätsä.. mä oon kuule monta kertaa funtsinu tätä juttuu.. kyllä näitä keskustelujuttuja sais olla.. tai olis pitäny olla jo vuosia sitten.. siis.. että edes joku olis tosissaa kiinnostunu mitä meikälaisille kuuluu. (Kai)

Tässä saa keskustella ja saa jopa vastauksia. (Nege)

... tässä sitä oppii pohtimaan, mitä sitä on tehny ja mitä seuraamuksia omista teoista on ollu... on hyvä, että saa jutella jonkun kans, joka tietää mistä puhutaan..

Nää on mukavia nää tapaamiset.. ja puhelutkin.. ei meistä usein oo kukaan kiinnostunu.. (John)

Me tarvitaan paljon tukea näihin juttuihin, siks on hyvä aina jutella näistä välillä. (Vellu)

On hyvä, että sie tiijät, mistä mie puhun, sie tunnet tään maailman. Ja voi puhuakin ilman pelkoa... (Maku)

Nämä jutut jotenkin järjesty, siis kaikki ne kohellukset. Tai siis eihän ne enää voi mihinkään järjesty tai siis korjaantuu silleen oikeesti, kun eihän tehtyä saa tekemättömäksi, mutta minä meinaan, että koko tää hullu elämä järjesty mun päässä. Sinä varmaan ymmärrät, mitä minä tarkoitan. Kaikelle löytyy joku syy. Älytönkin, mut syy kuitenkin... Ja sitä uskaltaa oikein miettii, ja puhua, kun sitä ei tarvii tehdä yksin.

Näistä sun haastatteluista on itellekin hyöty, näissä pystyy selvästi näkemään mitä on tapahtunu... mitä on saanu aikaseks ja mitä ei. Harvoin sitä tulee mietitty, mitä ennen on tapahtunu. Mieluummin ne jutut aina sinne taka-alalle pyyhkii. Nyt sitten kun näitä miettii ja kertoo, niin aina muistaa miten kurjaa oli. Nyt voi ihan rehellisesti sanoo, että se oli kurjaa aikaa se vankilassa oleminen... ja koko se elämä. Ei siitä nauti, kun on vapauden menettäny.

Ei meitä saisi jättää yksin tämän asian kanssa. (Pete)

Tutkimukseni yhteydessä ei varsinaisesti voi puhua narratiivisesta terapiasta, mutta samankaltaisia piirteitä kyllä löytyy. Terapian sijasta voidaan puhua tutkimuksesta interventiona kertojien elämässä. Narratiivinen terapia perustuu oletukseen, että kielen ja puheen avulla voidaan luoda, ylläpitää ja muuttaa sosiaalista todellisuutta. Tällöin korostetaan merkitysten tutkimista, sillä uuden merkityksen löytäminen auttaa irrottautumaan vanhasta ongelmakeskeisestä ajattelusta. Tavoitteena on, että ihmiset kokisivat tarinansa jatkuvasti muokattavissa olevaksi prosessiksi sen sijaan, että he kokisivat tarinan muokanneen heidät. (Holma 2001, Katajainen 1998, Morgan 2004, Tolska 2002, White 1995.)

Kertojat pyrkivät muokkaamaan oman elämänsä tarinaa, he pohtivat ja löytävät seikkoja, jotka kannattelevat muutosta. Heille muodostuu kokemus, että he voivat vaikuttaa itse elämäänsä. He siis kokevat tarinoidensa olevan muokattavia. He ovat oman elämänsä asiantuntijoita

ja oppivat suhtautumaan ongelmiinsa heistä erillisinä asioina: ongelmat eivät ole enää sama asia kuin he ovat. Heillä on monia taitoja, vahvuuksia, arvoja, kykyjä ja uskomuksia, joiden avulla he voivat kohdata ongelmia ja käsitellä elämäänsä. Jokainen haastattelu/keskustelu voi johdattaa moniin eri suuntiin, eikä ole olemassa yhtä ainoaa oikeaa suuntaa. Kertoja määrittää itse ne suunnat, joita kohti kulloinkin mennään.

Meillä ihmisillä on halu (taipumus) tulkita ja selittää asioita. Yksilöt yrittävät antaa kokemuksilleen merkityksiä tulkintojen ja selontekojen kautta. Henkilöiden elämistä kertovat tarinat syntyvät siten, että he yhdistävät tapahtumia tiettyssä järjestyksessä ja tietyn ajanjakson sisälle, selittävät niitä ja luovat niihin mielekkyyttä tulkintojen kautta. Kertomus on säie, joka punoo tapahtumat toisiinsa ja muodostaa lopulta yhtenäisen tarinan. Yksilön elämä koostuu monista tarinoista, jotka muotoutuvat usein samanaikaisesti ja samasta tapahtumasta voidaan kertoa monia erilaisia tarinoita. Mikään tarina ei myöskään ole yksiselitteinen. Yksilöt ovat eläneet ja muodostaneet suhteita toisiin monien eri tarinoiden kautta. Heillä on kertomuksia menneestä, nykyisyydestä ja tulevasta. Tarinat voivat kertoa yhdestä ihmisestä tai yhteisöstä, ne voivat kuvata perhe- ja ihmissuhdeasioita ja niihin edelleen. Kaikki nämä tarinat elävät rinnakkain, ja tilanteita voidaan tulkita hallitsevan teeman tai merkityksen mukaisesti. Tilanteita tulkitaan ja kokemuksille haetaan erilaisia merkityksiä keskustellen. Asiat hahmotetaan tarinoina, ajallisesti yhteen liittyneinä tapahtumina, jotka vaikuttavat menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen ja jotka muokkaavat elämää. Tarinoita tutkitaan yhdessä niiden ihmisten kanssa, jotka elämästään kertovat (Morgan 2004, 10-18).

Pohtiessamme muutosta voimme käyttää termejä *vaihtoehdoiset tarinat ja ulkoistavat keskustelut* (narratiivisessa terapiassa yleisesti käytössä). Tiettyssä kertomusten vaiheessa nousevat esille keskustelut siitä, millaista elämää kertoja haluaisi elää. Tällöin voimme puhua vaihtoehtoisista tarinoista, joiden avulla (keskustellen) haetaan sellaista elämisen mallia, jollaista yksilö haluaisi elää. Vaihtoehdoisen tarinan kertoo aina se henkilö, jonka elämästä on kysymys. Vaihtoehtoisilla tarinoilla ihmiset haluavat luoda uusia kuvia itsestään ja uusista mahdollisuuksistaan ja tulevaisuudestaan (Katainen 1998, 105; Morgan 2004, 22-27, 80-81; Wahlström 2001, 103-118). Yleensä nämä tarinat voidaan nimetä tulevaisuuden tarinoiksi, ja ne auttavat kertojaa erottamaan itsensä hallitsevan tarinan (tässä tapauksessa rikollisen tarinan) vaikutuksista ja luomaan tilaa uusille ajatuksille. Kun hallitseva tarina on ollut vaikkapa

”syrjäytyneisyys ja arvottomuus”, voi vaihtoehtoinen tarina olla ”vahvuus ja selviytyminen”. Näiden avulla henkilö voi määritellä, kumpaan tarinaan jokin hänen elämänsä tapahtuma, toiminto tai ajatus sopii.

Keskustelujen avulla pyrimme erottamaan kertojan identiteetin ongelmasta. Ongelma ei ole ihminen itse, vaan hänen ongelmansa. Ulkoistavissa keskusteluissa ongelmat erotetaan puheen tasolla. Ulkoistaminen on perusta, jonka varaan narratiiviset keskustelut rakentuvat. Ulkoistavissa keskusteluissa puhumme ongelmista ikään kuin ihmisistä erillisinä asioina. Ongelma on ikään kuin käsiteltävä ”ulkopuolinen asia”, joka on tilanteessa läsnä, mutta kuitenkin yksilöstä ”erillään”. Kertoja huomaa olevansa eri asia kuin itse ongelma, ja näin ongelma ei enää ruoki hänen käsitystään omasta itsestään tai ”totuutta” hänestä ihmisenä. Tämän oivaltaminen on yleensä suuri helpotus, sillä nyt kertojalla on mahdollisuus yhdessä muiden ihmisten (perhe, ystävät) kanssa tarkistaa ja muuttaa suhdettaan ongelmaansa (Katainen 1998, 109-111; Morgan 2004, 22-39; Wahlström 2001, 103-118). Kertoja nimeää itse ongelmansa, joka voi olla esimerkiksi masennus, syyllisyys, epävarmuus, tappelu, väkivaltaisuus – tutkimukseeni osallistuneiden kohdalla usein nämä kaikki. Pääasia on, että keskusteluun osallistuvat tietävät, mistä ongelmasta on kysymys. Ongelmaan voi keskustelussa viitata myös metaforisesti puhumalla esimerkiksi ”solmusta”, kuten jotkut kertojat tekevät. Ulkoistavissa keskusteluissa on tärkeää, että ongelman nimi vastaa kertojan omaa kokemusta.

Kun ongelmat ulkoistetaan, ne eivät enää tunnu niin pysyville ja rajoittaville. Tarinan kertoja erkaantuu ongelmastaan, ja hänen taitonsa, kykynsä ja kiinnostuksensa tulevat paremmin esille. Ulkoistaminen vähentää syyllisyyttä ja syytettynä olemisen tunnetta ja antaa mahdollisuuden ottaa vastuuta omasta tilanteesta. Ulkoistavat keskustelut heikentävät vähitellen leimatuksi tulemisen ja leimattuna olemisen vaikutuksia. Ne avaavat mahdollisuuksia kuvata itseä ja muita ihmisiä ja ihmissuhteita uudesta näkökulmasta käsin. Ne helpottavat nimeämään uudelleen sen ongelmakeskeisen tarinan, joka ennen hallitsi elämää.

Vaihtoehtoisten tarinoiden ja ongelman ulkoistamisen aikana tapahtuu/löytyy niin sanottuja *ainutkertaisia avautumia* (termiä käytetään narratiivisessa terapiassa). Ainutkertainen avautuma voi olla ilmaisu, tunne, asenne, luonteenpiirre, unelma, kyky, teko, sitoumus, suunnitelma ja niin edelleen (Morgan 2004, 60). Se erottuu vasten hallitsevaa tarinaa (esim. väkivaltatarinaa). Päätös puhua ongelmasta on jo sinänsä ainutkertainen avautuma. Nämä avautumat (tapahtumat,

jotka eivät liity hallitsevaan tarinaan tai ongelmaan) voivat jäädä huomaamatta, jos kuuntelija/haastattelija ei kuuntele tarkkaan. Kertojat itse eivät useinkaan pidä niitä merkittävänä, vaan ohittavat ne kertomuksen kuluessa ja keskustelun lomassa ilman suurtakaan huomiota. Usein ainutkertaiset avautumat mainitaan sattumalta, ja haastattelijan tehtävä onkin kiinnittää niihin erityistä huomiota. Nämä avautumat ovat hetkiä tai tapahtumia, jolloin ongelmalla on vain vähän tai ei lainkaan vaikutusta yksilön elämään. Nämä hetket voivat liittyä tiettyihin tilanteisiin, tapahtumiin, ajatuksiin, uskomuksiin, tekoihin tai tunteisiin, jotka ovat selvästi ongelman ulkopuolella. Niihin kannattaa kiinnittää huomiota, sillä ne voivat olla avauksia uuteen ja erilaiseen tarinaan.

3 TUTKIMUKSEN TEHTÄVÄ JA TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

3.1 Tutkimustehtävä

Tutkimustehtävänä on **tutkia väkivaltarikoksista tuomittujen miesten elämänkulkua ja muutosprosesseja tarinoina vankilasta vapauteen**. Tutkimukseni jakautuu kahteen osaan: I osassa tutkin OMA-toiminta-ohjelmaan osallistuneiden vankien elämänmuutosprosessin etenemistä vankilan sisällä, II osassa elämää kartoitetaan jo siviilistä käsin.

Tutkimuksen ensimmäisessä osassa, nimeltään *Vankilassa kerrottua*, tutkin OMA-ohjelmaan osallistuvan väkivaltarikollisen elämänkulkua ja muutoshalukkuuden syntymistä ja kehittymistä: **Minkälaisia tarinoita eletystä elämästä ja muutoksen viriämisestä vankilassa kerrotaan?** Kyseessä on retrospektiivinen tarkastelu, jolla yritän selvittää, mistä pitkän rikoshistorian omaavan väkivaltavangin muutoshalukkuus lähtee - mistä hetkestä, tapahtumasta, ajatuksesta vaiko kaikkien näiden summasta, tapahtumien ja ajatusten ketjusta? Mikä on ollut ratkaiseva ”piste” muutoshalukkuudelle ja kuinka muutos etenee?

Tutkimuksen toisessa osassa, nimeltään *Vapaudesta pubuttua*, jatketaan edelleen vankilassa olleiden väkivaltarikollisten muutostarinoiden tutkimista. Kiinnostuksen kohteeksi nousevat tässä vaiheessa erityisesti heidän siviilissä selviämisensä ja marginaalin murtamisensa strategiat. Tutkimuksen kohteena on siis kysymys: **Minkälaisia selviytymisen tarinoita siviilissä rakennetaan?**

Kyseessä on kertojien tähänastista elämänkulkua koskeva tutkimus. Tutkimuksen aineistonkeruumenetelmänä on käytetty vapaamuotoista keskusteluhaastattelua, ”tarinointia” elämästä, eli kyseessä on narratiivinen avoin haastattelututkimus.

Tutkimukseni lähtökohtana on nähdä yksilön (väkivaltavangin) elämä suhteessa siihen ympäristöön ja kulttuuriin, jossa hän elää. Pyrittäessä saamaan tietoa tämän tutkimuksen keskeisten henkilöiden elämästä - siitä, mitä heidän todellisuutensa on - paras tiedonlähde on kohde itse. Hänen kertomuksensa eletystä elämästä, kokemuksista ja tuntemuksista on autenttista asiantuntijatietoa. Näistä tarinoista rakentuu tutkittavan oma näkökulma siihen, minkälainen eletty elämä on ollut, mitä on nykyisyys ja miltä tulevaisuus näyttää. Kiinnostus on tutkittavan näkökulmassa. Tällä menetelmällä voi olla myös tera-

peuttinen merkitys ja oppimismerkitys: tarinoitaan kertoessaan haastateltava voi nähdä asioita uudella tavalla ja löytää uusia näkökulmia. Yksi tämän tutkimuksen kertojista totesikin:

Kun minä nyt tätä kerron ja sitten luen, minun on myös pakko ajatella elämäni. (Kai)

Omasta elämästä kertominen toimii siis myös mahdollisuutena pohtia menneisyyteen liittyviä kokemuksia.

Tarinallinen kokemus omasta elämästä rakentuu sen varaan, mitä yksilö on ollut, mitä hän on nyt ja voi ehkä tulevaisuudessa olla. Kertomus liikkuu menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden välillä. Itsestä kertovat tarinat eivät muodosta historiallisesti tarkkaa tekstiä, eivätkä ne välttämättä etene lineaarisesti. Tarinat rakentavat ymmärrystä maailmasta ja siinä toimimisesta. Tarinat rakentuvat dialogissa tapahtumien ja niihin osallisten kanssa, ne ovat kertomuksia ja tulkintoja elämästä. Tarinoiden avulla tutkimukseni kertojat pyrkivät selvittämään, mistä kaikesta heidän elämässään on kysymys.

3.2 Kertojat ja tutkimustilanteiden toteuttaminen

Tutkimuksen kertojina ovat seitsemän väkivaltarikoksista tuomittua miestä. Tutkimusta tehtäessä OMA-ohjelmaan oli osallistunut vain yksi nainen, joten naispuolisia kertojia oli mahdoton saada. Ryhmä ”löytyi” OMA-toimintaohjelman puitteissa ja miehet olivat halukkaita osallistumaan tutkimukseen. Heiltä löytyi myös paljon kerrottavaa. He ovat osallistuneet OMA-ohjelmaan siten, että jotkut heistä osallistuivat siihen vuonna 2001, jotkut vuonna 2002 ja jotkut vuonna 2003. Vankilatuomioita heillä jokaisella on ollut useita, 3-12 tuomiota. Tarinoidensa kertojat ovat iältään 25–52-vuotiaita. He esiintyvät nimillä Maku, Vellu, John, Pete, Petri, Kai ja Nege.

Kertojien ryhmä muodostuu melko pienestä määrästä kertojia, mikä onkin tutkimusaiheen ja tarkoituksen kannalta tarkoituksenmukaista. Väkivaltarikollisen muutoshalukkuuden tarkastelu yksilön elämänkaaressa vaatii nimenomaan muutosprosessia läpikäyvän yksilön kokemusten kartoittamista, eikä sattumanvarainen tutkittavien joukko tule kysymykseen. Kertojat ovat moninkertaisia väkivaltarikollisia, jotka osallistuivat OMA-ohjelmaan, ja tämä kriteeri tietenkin supistaa osallistuvien ryhmää, sillä kyseessä oleva ohjelma toimii vain joissakin

vankiloissa. Kuitenkaan ei olisi tarkoituksenmukaista haastatella sellaisia väkivaltarikollisia, joilla muutoksen tuntomerkit eivät täyty, vaikka he olisivatkin helpommin tavoitettavissa suuren lukumääränsä vuoksi. Kysymyksessä on harkinnanvarainen joukko ihmisiä, joka täyttää tietyt sille asetetut tunnusmerkit. Muutoshalukkuudeksi olen tulkinut selvän pyrkimyksen elämän muuttamiseen, tässä kyseisessä tapauksessa aktiivisen oma-aloitteisen hakeutumisen OMA-ohjelmaan ja siinä mukana oltaessa aktiivisen oma-aloitteisen työskentelyn eli omien ongelmien työstämisen. Tästä joukosta valitsin seitsemän vapaaehtoista tutkimukseen osallistujaa. Muutamana haastatellun kanssa olen työskennellyt jo useita vuosia, mutta kukaan heistä ei kuitenkaan ollut aivan tuntematon. Osa on ollut minun väkivaltakuntoutusryhmässäni, osa jossain toisessa. Haastateltu ryhmä koostuu henkilöistä, joilla on merkittävä suhde tutkittavaan ilmiöön eli väkivaltarikollisuuteen ja muutosprosessiin. Haastateltavien ennakkotuntemus on ollut tässä prosessissa eduksi, koska minut on ymmärretty pikemminkin yhteistyökumppaniksi, jonka on oletettu ymmärtävän kyseessä olevasta asiasta ainakin jo hieman ja haluavan oppia lisää. Tämä on myös mahdollistanut sen, että sekä kertoja että haastattelija ovat olleet tilanteessa tasavertaisia. Ihmiset puhuvat kokemuksistaan avoimemmin, kun niin sanottu vallan tasapaino on symmetrinen.

Kaikki tutkimuksen I osan haastattelut ovat tapahtuneet vankiloissa. II osan haastattelut tapahtuivat osittain vankilassa ja osittain siviilissä vapautumisen jälkeen. Haastattelukertoja jokaiselle tuli useita riippuen tarinan pituudesta, kerronnan laajuudesta ja kertojan jaksamisesta. Osa miehistä jaksoi tarinoida kolme, jopa neljäkin tuntia yhteen menoon, osa vain tunnin kerrallaan. Tarinoiden kertominen vei paljon aikaa. Useimmiten istuimme tuntikausia (3–4 tuntia) kerrallaan. Yhtä lukuun ottamatta kaikki kertomukset nauhoitettiin. Yksi haastateltava vierasti nauhoitusta, joten hänen tarinansa kirjoitin käsin. Ilmapiiri haastatteluissa oli luottamuksellinen ja rento.

Eri haastattelukerroilla haastattelunauhoja kertyi noin neljänkymmenen tunnin verran eli kaksikymmentäviisi kappaletta yhdeksänkymmenen minuutin nauhoja. Tapaamisten jälkeen purin nauhoitetut haastattelut sanatarkoiksi teksteiksi. Tekstiä kertyi 740 sivua.

3.3 Avoimet keskusteluhaastattelut

Tutkimuksessani narratiivinen lähestymistapa tiivistyy kertomistilanteeseen, jossa rakennetaan sanallisia kertomuksia. Sanallinen kertominen mahdollistaa omien kokemusten, asenteiden, arvojen, pelkojen, unelmien ja toiveiden jakamisen. Ihmisestä ja hänen kokemuksistaan riippuen kertominen voi olla vaikeaa tai helppoa. Vaikeaa se on ihmisille, joilla on pelkoja ja vaikeita kokemuksia elämänsä varrella, kuten vangeille. Heidän kertomuksensa jäävät helposti kuulematta tai niitä ei oteta vakavasti. Heidän kertomustensa tutkiminen on tärkeää, koska tällöin voidaan julkistaa kertomatonta kertomusta.

Narratiivisen aineiston keruu voidaan jakaa karkeasti sen mukaan, kerätäänkö suullisia vai kirjoitettuja narratiiveja. Elämäkerta-aineistot, kirjeet, päiväkirjat ynnä muut sellaiset ovat olleet hyödyksi kirjoitettuja narratiiveja kerättäessä, samoin ihmisten kirjoittamat ja tutkijan erikseen pyytämät kertomukset vaikkapa rajatusta aiheesta tai tapahtumasta. Eläytymismenetelmää käytetään silloin, kun ihmisiä pyydetään kirjoittamaan tarinoita tutkijan määrittelemiin kehyskertomuksiin. On käytetty myös niin sanottua ”jyvitettyjen teemojen” menetelmää, jossa ryhmä tuottaa yhdessä kertomuksia kuvitteellisista ongelmatilanteista (Saastamoinen 1999).

Kirjoitettujen narratiivien lisäksi tietoa voidaan kerätä suullisesti: kertomuksia haastattelutilanteissa. Narratiivinen haastattelu on melko pitkälle avoin elämäkertahaastattelu, ja juuri tätä menetelmää on käytetty tässä tutkimuksessa. Tähän menetelmään olen päätenyt useastakin syystä. Ensinnäkin avoin tarinointi tuottaa yleensä rikkaan version tapahtumisista, koska haastateltavat yrittävät saada asiat mahdollisimman ymmärrettäviksi myös tutkijalle. Eräs haastateltavani sanoikin: ”Kuinka minä nyt tämän kertoisin, että sinä ymmärtäisit.” Kertomukset halutaan myös saattaa loppuun, ja haastateltavalla oli joskus istunnon päätyttyä huoli siitä, että ”koska me palaamme asiaan, jäi vielä monta juttua kertomatta”. Näissä haastatteluissa kertoja valitsee hyvin pitkälle itse sisällön. Haastattelijana olin usein empaattinen ja hiljainen kuuntelija, jolle kertoja yritti saada ymmärrettäviksi tarinat ja kaikki niihin kuuluvat tapahtumat ja niihin vaikuttaneet syyt ja seuraukset.

Mikko Saastamoisen (1999) mielestä tässä menetelmässä ongelmaksi voivat muodostua ensinnäkin haastattelutilanteeseen liittyvät ennako-odotukset, sillä haastattelutilanne ei ole normaali arjen kerontatilanne: harvoin kukaan ehtii arkielämässä kuuntelemaan mei-

tä tuntikausia. Vankilassa tästä ei muodostunut ongelmaa, ja haastateltavat olivat hyvin valmistautuneet tunteja kestävään istuntoon. Myöskään vapautumisen jälkeen siviilissä tätä ongelmaa ei ilmennyt. Haastattelut tapahtuivat kertojien kotona, ja aikaa oli aina varattu runsaasti. Toinen ongelmakohta voi olla, että haastatteluihin valikoituvat vain verbaalisesti taitavat ja ulospäin suuntautuvat yksilöt, ja hiljaiset jäävät pois. Tämäkään ei muodostunut esteeksi haastattelujen tekemiselle, sillä hiljaisemmat tarvitsivat vain hieman enemmän eteenpäin vieviä ja täydentäviä kysymyksiä ja keskustelua. Haastattelijan tehtävä oli pitää yllä kertomusta ja viedä sitä tarvittaessa eteenpäin ja pitää painotus tutkittavassa prosessissa. Valitsin tämän menetelmän myös siksi, että siinä asiat täytyy ymmärtää haastateltavien näkökulmasta: heidän logiikkansa ja prosessin läpikäymisensä on ymmärryksen kohde.

Tarinat alkoivat lapsuudesta, etenivät ikävaiheittain ja sisälsivät pohdintoja vaikeuksiin joutumisen syistä ja kriiseihin ajautumisesta. Jossain vaiheessa kriiseistä tuli niin syviä, että niistä seurasi muutoshalukkuus. Tutkimuksen ensimmäinen osa päättyi siviiliin.

Vankilassa käydyissä keskusteluissa oli mukana seuraavanlaisia teemoja:

Eletty elämä: yksilöhistoriallisen perspektiivin luoja yksilön elämässä. Tähän liittyviä pohdittavia asioita olivat:

- Syrjäytyminen ja siihen vaikuttaneet tekijät.
- Väkivaltaisuuden kehittyminen ja lisääntyminen elämän aikana.
- Elämän kaotisuus ja hallitsemattomuus.
- Väsyminen ja muutoksen haku.

Edellä mainittuja kysymyksiä pohtiessamme kävimme läpi kasvuympäristön lapsuudessa ja nuoruudessa, perhetaustan ja suhteet vanhempiin, koulun, ystävät ja kaveriporukat sekä rikolliseskeisen elämän, laitосkierteen ja elämän vankiloissa.

Siviilikeskusteluissa keskityimme muutoksen etenemiseen ja nykyiseen elämään. Pohdimme seuraavanlaisia kysymyksiä:

- Menneisyyden vaikutus, kuinka eletty elämä on johtanut muutosprosessin käynnistymiseen?
- Mikä on muuttunut? Elämä muutosprosessissa.
- Mitä tämän jälkeen? Tulevaisuus

Kaikki keskustelut olivat hyvin avoimia. Aihealueet kattoivat kaiken lapsen kasvatuksesta aina perunan istutukseen saakka. Pohdimme joka-

päiväisiä pieniä askareita ja niissä ilmenneitä ongelmia ja onnistumisia, kuin myös monia suurempia eteen tulleita ja mahdollisesti tulevia ratkaistavia tilanteita ja asioita. Loimme myös varovaisia tulevaisuuden kuvia ja haaveita, sillä ilman niitä ei kukaan meistä pystyisi toimimaan.

Avoin keskusteluhaastattelu on hyvin joustava menetelmä, ja siinä olen voinut olla suorassa vuorovaikutussuhteessa tutkittavan kanssa. Samalla voin suunnata kysymyksiä itse tilanteen vaatimalla tavalla. Lisäksi haastattelutilanteessa tulee esiin usein ei-kielellistä informaatiota, josta voin löytää lisävinkkejä kysymyksille ja siten syventää ja tarkentaa saamiani vastauksia. Haastattelun asemaa puoltaa myös se, että tutkittava aihe on erittäin arkaluontoinen ja vaikea, johon tietojen saaminen esimerkiksi kyselylomakkeen avulla voi olla hyvin vaikeaa ellei mahdotonta. Usein on myös niin, että arkaluontoisten asioiden paneeminen paperille on meille itse kullekin vaikeaa, kun taas keskustelussa niiden käsittely voi onnistua huomattavasti paremmin. Lisäksi tuntien vankilamaailman uskallan väittää, että lomakkeiden täyttö ja kirjallisiin kyselyihin vastaaminen ei ole vankien vahvimpia alueita, ei siksi, ettei siihen pystyttäisi, vaan lähinnä siksi, että he ovat joutuneet koko ikänsä täyttämään mitä erilaisimpia kyselylomakkeita. Jos suinkin on mahdollista jättää kyseinen työ tekemättä, se myös jätetään. Eli edelliseen viitaten: haastattelussa on myös mahdollista motivoida tutkittavaa.

Tärkeä huomioon otettava seikka on myös yhteinen kieli. Väittäisin, että tällä on erityisen tärkeä asema vankilatutkimusta tehtäessä. Jos tutkijan ja haastateltavien välillä vallitsee kielellinen ja sitä kautta ymmärryksellinen muuri, voi syntyä helposti vääriä tulkintoja ja väärinymmärryksiä. Molempien osapuolten motivaatio voi myös kärsiä tästä syystä. Vankien haastatteleminen on helpompaa, jos tietää määrätyn vankilaslangin ilman selityksiä. Ilmaisun rikkaus tulee myös ilmi haastattelun kautta. Kyseiseltä alueelta on vähän jo tutkittua tietoa, mikä vaikeuttaa esimerkiksi kyselylomakkeen kysymysten laadintaa ja herättää myös kysymyksen, saisinko siten haluamaani tietoa, joten pidän tästäkin syystä haastattelua hyvänä menetelmänä.

3.4 Analyysi ja tulkinta

Tutkimukseni teoria on rakentunut tutkimuksen empirian kautta, ja olen tavallaan oppimassa tutkimukseni kautta. Kentältä saatu informaatio, aineisto, on suunnannut ajatuksiani ja teoriakirjallisuuteen perehtymistäni, joka taas on ohjannut minua kentällä ja antanut uusia

näkökulmia. Tässä tapauksessa voi pitkälti puhua aineistolähtöisestä analyysitavasta (Eskola & Suoranta 1998). Teoria on tarkentanut tutkimustehtävääni, aineiston kerääminen ja siitä saatu informaatio ja sen tulkinta on suunnannut edelleen teoriaa, mikä taas on herättänyt uusia kysymyksiä, joiden kanssa olen palannut kentälle - olen siis toiminut hermeneuttisen kehän periaatteiden mukaisesti.

Tutkimuksessani aineiston luonnollisuus ja autenttisuus tulevat esille muun muuassa siten, että aineisto kootaan kentältä elävistä tilanteista, ja tässä tapauksessa narratiivista haastattelumenetelmää käytetään. Tutkimussuunnitelma on elänyt matkan varrella tutkimuksen edetessä ja ollut melko avoin, jolloin aineistonkeruun, analyysin ja tulkinna ja myös raportoinnin yhteen kietoutuminen korostuu (Eskola & Suoranta 1998). Olen joutunut tarkistamaan aineistoa kerätessäni sekä tutkimussuunnitelmaa että ongelmien asettelua.

Osallistuvuus on ollut keskeistä johtuen jo yksistään kenttätöystä, joka tähän tutkimukseen liittyy - olenhan itse ollut vankilan sisällä työssä. Olen ollut paljon tekemisissä tutkittavieni kanssa ja pyrkinyt tavoittamaan heidän näkökulmaansa, mikä onkin työni kannalta keskeistä. Tietenkin olen joutunut samalla koko ajan tarkentamaan omia asenteitani ja arvostuksiani säilyttääkseni mahdollisimman suuren objektiivisuuden, joka syntyy subjektiivisuuden tiedostamisesta (Eskola & Suoranta 1998, 18). Myös lukkoon lyödyt ennako-oletukset eli hypoteesit puuttuvat, vaikka matkan varrella onkin muodostunut monenlaisia oletuksia ja ajatuksia sekä arvauksia. Tutkimuksen tekeminen on tavallaan edistänyt omaa ajattelua, kenties todentanut joitakin ennakoajatuksiani, mutta tuonut myös jatkuvasti uusia näkökulmia, joista voin oppia edelleen.

Tutkimuksessani tiedon kerääminen ja analysointi ovat vuorovaikutteinen prosessi. Jo haastatteluvaiheessa pyrin joustavuuteen. Samalla yritin kehittää haastattelua tutkimuksen aikana. Nauhojen kuuntelemisen ja litteroinnin aloitin heti ensimmäisten haastattelujen tapahduttua ja tein sitä koko kenttätöövaiheen ajan lomittain haastattelujen kanssa.

C. A. Ramseyen (2000) mukaan kertomisen tutkiminen ja analysointi ovat kertomukseen osallistujien, kertomuksen tapahtumien, asetelmien ja viestien kuvaamista narratiivisella lukutavalla tai narratiiviseen lähestymistapaan yhteensopivalla tutkimus- tai analyysimenetelmällä. Narratiivinen analyysimenetelmä määräytyy tutkittavan ilmiön, tutkimuskohteen, tutkimusongelman ja tutkimuksen käytännön

toteuttamisen mukaan. Narratiivisen aineiston analyysitapa voi olla vapaamuotoinen, mutta myös tarkkoja analyysimenetelmiä on kehitetty (Alasuutari 1999).

Hyvärisen (1998a) mielestä narratiivinen analyysi on tapa lukea tutkimusaineistoa, mutta yhtä ainoaa lukutapaa ei ole olemassa. Aineiston analyysissa tutkija esittää aineistolleen teoreettisia kysymyksiä. Analyysissa kiinnitetään huomiota kahteen seikkaan: tutkijan on oltava tietoinen, mitä kysymyksiä hän esittää ja miten hän näitä kysymyksiä esittää. Analyysin tavoitteena on alkuperäisen kertomuksen välittäminen mahdollisimman tarkasti, jotta lukija voi arvioida tulkintojen luotettavuutta (ks. myös Hänninen 1999).

Lieblich ym. (1998) katsovat, että narratiivinen lukutapa (analyysi) vaatii kolmen eri ”äänen” jatkuvaa dialogia. Se vaatii ensinnäkin kertomuksen kertojan äänen mukana oloa (nauhoitettu tai kirjoitettu), se vaatii teoreettista analyysia, jossa tutkija tarkastelee tulkintojensa oikeellisuutta suhteessa aikaisempiin tutkimuksiin ja teorioihin, ja se vaatii vielä reflektiivistä aineiston lukutapaa ja tulkintaa eli tietoisuutta aineiston analyysin tuloksena syntyvistä johtopäätöksistä. Lieblich ym. (mt.) esittävät narratiivisen aineiston lukemiseen, tulkintaan ja analysointiin seuraavia lähestymistapoja: laaja-alaisuuteen (holistic) tai luokitteluun (categorical) perustuva tapa, kerronnan sisältöön (content) tai kerronnan muotoon (form) perustuva tapa. Holistic-content-lukutapa tarkastelee kertomusta ja tarkentuu kertomuksen tuottaman sisällön analysointiin. Holistic-form-lukutavalla voidaan löytää juonia tai kertomuksen struktuuria. Kertomus voi esimerkiksi muotoutua komediaksi tai tragediaksi. Categorical-content-lukutavalla aineistosta löydetään teemoja, juonia tai viestejä, joita abstrahoimalla löydetään sisältöä kuvaava kertomus. Categorical-form-tavalla voidaan erottaa kertomuksen tyylillisiä tai kielellisiä ominaisuuksia.

Alasuutari (1999) puolestaan tuo esille Proppin kehittämän lukutavan, jonka hän on nimennyt juonirakenneanalyysiksi. Sen avulla löydetään eri kertomusten väliset erot ja yhtäläisyydet. Se on hyvä väline myös kertomusten merkitysrakenteiden tutkimiseen.

Polkinghorne (1995) ehdottaa narratiivisen aineiston analyysiin kahta eri tapaa, joita hänen mukaansa voidaan käyttää myös yhdessä. Toisen analyysimenetelmän avulla etsitään kertomusta (kertomuksia) kuvaavia yhteisiä teemoja ja toisilleen vastakkaisia teemoja. Näin tuloksena syntyy tutkittavaa ilmiötä kuvaava yleisempi käsite (induktiivinen). Tämä voidaan tehdä myös deduktiivisesti, jolloin aikaisempi

tutkimus tai teoria ohjaa analyysia. Toisen menetelmän avulla kertomuksesta etsitään juonia, jotka analyysin kuluessa rakentuvat tutkittavaa ilmiötä kuvaavaksi kokonaisuudeksi.

Narratiivisen tutkimuksen taustalla on ajatus siitä, että tarinoiden kertominen on yksi tapa, jolla yksilöt rakentavat ja ilmaisevat merkitystä (Cohan & Shires, 1988, 174; Elliott, 2005, 12; Flick, 1998, 207; Mishler, 1986a, 67). Narratiivinen analyysi tarjoaa välineen tämän merkityksen ja henkilökohtaisen kokemuksen tutkimiseen (Lieblich ym., 1998, 62-63; Riessman, 1993, 70). Analyysissa on keskeistä aineistolähtöisyys, eli ihmisten merkityksenantotapaa ei jäsennetä aikaisemman teorian pohjalta (Hänninen, 2000, 34). Polkinghorne (1995, 19) näkee narratiivisen analyysin tehtäväksi sen selvittämisen, miten ja miksi tietty lopputulos tapahtui. Tarinoiden avulla yritetään ymmärtää yksilöllisiä ihmisiä heidän toimiessaan sosiaalisessa maailmassa. Psykologisesti painottuneessa narratiivisessa tutkimuksessa narratiivista analyysia pidetään ikkunan avauksena mieleen (Cortazzi, 1993, 2). Tällöin analysoidaan ihmisen sisäistä tarinaa (Hänninen, 2000).

Narratiivisessa analyysissa tarinoita voidaan lähestyä eri näkökulmista. Tarinoiden avulla voidaan tutkia niiden rakenteita, muodollisia piirteitä, jolloin tarinan juonen tavoittaminen nousee tärkeäksi tarinan rakenteen hahmottamisessa. Sisällön rakentumista tutkittaessa tärkeitä ovat tarinan teemat ja niiden suhteet. Narratiivisessa analyysissa voidaan keskittyä myös vuorovaikutuksellisen tilanteen vaikutukseen suhteessa tarinoiden rakentumiseen tai kielenkäytön näkökulmaan. (Mishler, 1986a, 75; Riessman, 1993, 25-36). Polkinghorne (1995, 12) on erotellut toisistaan narratiivien analyysin ja narratiivisen analyysin. Narratiivien analyysi viittaa sisällön tarkasteluun. Tarinoista etsitään toistuvia teemoja, jotka ovat yhteisiä kaikille tarinoille.

Narratiivisessa analyysissa, jota itse käytän, on keskeistä tavoittaa tarinan ”juoni”, kuulla ja säilyttää kertojan ääni, analysoida kertojan ja tutkijan välistä yhteistyötä tarinan tuottamisessa sekä tarkastella kerroksen kontekstia. Keskeistä on kertomusten kulun kehittymisen/etenemisen tunnistaminen, mikä tarkoittaa elämän eri vaiheiden ja niiden yhteyksien tunnistamista sekä tutkittavien identiteetin ja arvojen muodostumisen/rakentumisen tunnistamista elämän kuluessa.

Juonellisuus on yhteydessä muihin tarinan keskeisiin piirteisiin, ajallisuuteen ja järjestyksenomaisuuteen. Polkinghornen (1988, 18-19) mukaan tarinan juoni on organisoiva järjestelmä, joka huomioi yksilöllisten tapahtumien roolin ja merkityksen tarinassa. Juoni ko-

rosta tiettyjen tapahtumien myötävaikutusta tarinan kehitykseen ja lopputulokseen. Eri kokemuksista luodaan yhtenäinen tarina juonen avulla (Ricoeur, 1991, 21; Riessman, 2002, 698). Juoni muodostuu ajallisen rakenteen, menneisyys-nykyisyys-tulevaisuus, ulottuvuudelle (Clandinin & Connelly, 1994, 416). Tarinoihin liittyy myös kontekstisidonnaisuus (Clandinin & Connelly, 1994, 416; Polkinghorne, 1995, 7; Riessman, 2002, 698). Tapahtumille tarinassa annetut merkitykset liittyvät siihen kontekstiin, missä tapahtumat tapahtuvat (Sarbin, 1986, 6-7). Kontekstisidonnaisuus tekee tarinoiden analyysistä aina historiallisen: se sijoittuu johonkin aikaan, yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen tilanteeseen. Tavoitteena ei ole yleistää, vaan ymmärtää jotakin ilmiötä tietyssä kulttuurisessa tilanteessa, tiettyjen ehtojen vallitessa. (ks. myös Tiihonen 2004, 204.)

Myös tulokset on mahdollista esittää narratiiveina, tarinoina, kuten olen tässä käsillä olevassa tutkimuksessani tehnyt. Tutkimuksen I osassa muodostan tarinat lapsuudesta, koulumaailmasta, rikollisen uran muotoutumisesta ja muutoksen viriämisestä. Tästä osiosta löytyvät myös muutospäätökseen liittyvät tarinat. II osassa tarkastelen uusien selviytymistarinoiden rakentumista. Ensimmäisen osan kaikissa tarinoissa esiintyy useita kertoja samantyyppisten kokemusten myötä. Toisessa osassa tarinat ovat yksilöllisiä, case-tyyppisiä.

Tutkimuksessani narratiivisen analyysin lähtökohtana ovat ihmisten kertomukset ja arkikieli. Kokemuksiaan juonellistamalla kertojat jäsentävät omaa todellisuuttaan. He luovat narratiivisia kuvauksia itselleen ja meille muille teoistaan ja tapahtumista, jotka selittävät heidän käyttäytymistään. Tällä seikalla on myös minua tutkijana velvoittava ulottuvuus. Koska tarinat ovat tärkeä väline, jolla tutkimukseni kertojat jäsentävät kokemuksiaan, minun on pyrittävä kunnioittamaan kertojien omaa tapaa muodostaa merkityksiä. En siis pyri hajottamaan kertomuksia enkä muodostamaan mitään omia luokittelujani tai tyyppitelyjäni kertojien ”päälle”. Tarinat / kertomukset ovat sisäisesti määrittäviä ”puheita” ja ne pitävät sisällään tosiasian, että kertoja on kyvykäs luomaan pätevän kuvauksen omasta elämästään. Minun tutkijana on siis kunnioitettava näitä tarinoita ensi käden tietona kertojien elämästä. (ks. myös Polkinghorne 1988.)

Yleisesti narratiivilla ajatellaan olevan rakenne, johon liittyvät vaiheet ja juonenkäänneet. Tämän tutkimuksen tarinat eivät kuitenkaan taivu tällaiseen malliin, koska jokaisen kertojan elämä on ollut hyvin poikkeava ”normaalista” elämänkulusta, eli siitä ei välttämättä

löydy vakautta tai niitä vaiheita, joita oletamme tämän ikäisten miesten elämässä olleen. Kertomukset ilmaisevat ennen kaikkea kertojan kokemia asioita. Tärkeitä kohtia kokemuksen tulkitsemisen kannalta ovat kertomuksen käännekohtat, tavallisesti ongelmalliset kokemukset, kriisit, jolloin yksilön asenteet, ajatukset ja merkitykset muotoutuvat uudelleen.

Narratiivien määrityksiä - kappaleessa toin esille Gergenin (1994) tarinan analyysimallin, jonka mukaan analyysi voidaan tehdä tarinan päämäärästä käsin. Tarina voi olla positiivinen tai negatiivinen sen mukaan, mikä on sen päämäärä. Tällöin tarinan muodot ovat pysyvyyskertomus, jolloin elämä kulkee tasaisesti eteenpäin ilman suurempia mullistuksia. Progressiivisessa kertomuksessa elämä etenee onnistumisten kautta asteittain kohti päämäärää. Regressiivisessä kertomuksessa mennään alaspäin, taannutaan ja epäonnistutaan. Tulevaisuuskin arvioidaan negatiivisesti. Tämän tutkimuksen kertomukset voidaan määritellä positiivisiksi, koska päämäärä on elämänmuutos parempaan suuntaan. Pysyvyyskertomuksia nämä eivät ole, ja hyvin vaikea näitä on sijoittaa puhtaasti progressiiviseen tai regressiiviseenkin kertomukseen, vaikka tarinoista löytyykin näiden piirteitä.

Tarinat alkavat kriisipisteestä ja kulkevat taaksepäin lapsuuteen. Vaikka kertojat kokoavat elämäänsä alusta tähän päivään ja tulevaisuuteen, he kulkevat myös lopusta alkuun eli elämänkriisipisteestä, siihen asti eletyn elämän loppupisteestä alkuun ja takaisin kohti muutosta. Uudet tarinat etenevät muutoksen myötä kohti tulevaisuutta.

Erityisen hyvin narratiivi monitasoisena lähestymistapana sopii tähän tutkimukseen myös siksi, että se antaa alati liikkuvalle, muuttuvalle ja jopa hyvinkin kaoottiselle kertojan (vangin) elämälle rakenteen: kertoja ajattelee, havaitsee ja tekee moraalisia päätöksiä suhteessa ympäröivän kulttuurin malleihin. Kertomisen kautta omalle elämälle ja tapahtumille syntyy järjestys: alku, nykyisyys ja ennakoitu tulevaisuus. Narratiivi on ajatusväline, jonka avulla voimme tehdä asioita ymmärrettäväksi ja tuoda järjestystä kaaokseen (Hänninen 1996, 107).

<<-----
 tarinoiden eteneminen lapsuuteen
 KRIISI ---> kohti muutosta---> uudet tarinat--->tulevaisuus
 palaaminen: kuinka tähän on tultu?
 ----->>

KUVIO 2: *Kertomusten kulku.*

Tutkimuksessani ei pyritä objektiiviseen tai yleistävään tietoon vaan paikalliseen, henkilökohtaiseen ja subjektiiviseen tietoon. Narratiivista aineistoani ei voi tiivistää numeroiksi tai luokituksiksi vaan sitä on tulkittava kertojien antamien merkitysten mukaisesti, siis yksilön ääni tulee kuuluville autenttisella tavalla narratiivisen haastattelun ja analyysin kautta.

Narratiivisen aineiston analyysi tutkimuksessani merkitsee miesten menneen elämän tarinoiden muodostamista aineiston perusteella ja uusien kertomusten tuottamista muuttumisteemaa mukana kuljettain (eräänlaisena juonena, punaisena lankana) etsien samalla elämänsä kaaren tapahtumien yhteyksiä matkalla muutokseen.

3.5 Eettisten kysymysten pohdintaa

Eettisyyden pohdinta alkaa jo tutkimuksen aihevalinnasta. Oma aihevalintani perustuu muun muuassa siihen, että on eettisesti perustellua antaa ääni yhdelle unohdetuimmalle ihmisryhmälle tässä maassa. Ryhmään kuuluvilla lienee siihen oikeus, ja samalla me muut saamme tietää jotakin sellaista yhteisestä maailmastamme josta kovinkaan moni meidän yhteiskunnassamme ei välttämättä ole tietoinen. Näiden miesten kertomusten välityksellä pystymme ehkä rakentamaan itsellemme kuvan ihmisistä ja maailmasta, josta meillä on ollut hyvin vähän tietoa ja jota siten olemme ymmärtäneet rajoitetusti.

Tutkimusetiikan perusasia on, että tutkimus ei saa aiheuttaa kenellekään vahinkoa. Vaikka tutkimus ei tuottaisikaan suoranaista vahinkoa, kaikki moitittava käyttäytyminen tutkimukseen osallistujia kohtaan on tuomittavaa. Tutkimukseen pätevät tietenkin samat yleisinhimilliset säännöt kuin kaikkeen vuorovaikutukseen eli toisiin ihmisiin on suhtauduttava kunnioittavasti. (ks. myös Karjalainen & Launis & Pietarinen & Pelkonen 2002.) Tutkijan edellytetään pitävän aivan eri-

tyisesti huolta tästä yksinkertaisesta säännöstä, koska hän on yleensä tutkijan ja tutkittavan välisessä vuorovaikutuksessa hallitsevassa roolissa: tutkija tietää, mihin laajempaan kontekstiin esimerkiksi haastattelut liittyvät. Tutkija voi ehkä paremmin ennakoida myös sen, mitä kaikkia seuraamuksia tutkimuksella on sen valmistuttua. Tosin aina edes tutkija ei tähän pysty.

Kertomuksiin ja vapaamuotoisiin haastatteluihin perustuvat tutkimukset, kuten omani, voivat viedä tutkijan ja tutkittavan lähelle tavallista tuttavuussuhdetta. Tunnen kaikki kertojat jopa monien vuosien varrelta ja olen työskennellyt heidän kanssaan muissakin yhteyksissä kuin vain tutkimusta tehdessäni. Saan tietää heidän elämästään paljon asioita, jotka voivat olla niin henkilökohtaisia ja intiimejä, ettei ole eettistä eikä tutkittavien edun mukaista käyttää niitä tutkimuksessa. Tämä voisi kyllä edistää tutkimustiedon hankintaa, mutta näin lähestytään helposti hyväksikäytön rajaa. Kuitenkaan tutkijana en voi olla välinpitämätön millekään asialle, jonka saan kertojilta kuulla, sillä ensinnäkin se voisi olla loukkaavaa toista ihmistä kohtaan ja toiseksi katson, että empaattisuus mahdollistaa uusien ja odottamattomienkin asioiden löytämistä. Tällä tutkijan empaattisuudella tarkoitan halua olla avoin toisen ihmisen kerronnalle sekä pyrkimystä ymmärtää, mitä hän ajattelee, tuntee ja toivoo, mitä hänen elämässään on tapahtunut ja tulee ehkä tapahtumaan.

Kuinka voin tutkimuksen raporttoijana toimia eettisesti oikein? Katson, että on kohtuullista ja eettisesti perusteltua toimittaa jokaisessa tutkimuksen vaiheessa aineiston käsittelystä ja tulkinnasta kopiot myös tutkittavilleni. Varaan heille myös mahdollisuuden kommentoida kirjoitelmiani. Pidän tätä menettelyä myös osana metodia, koska esille voi tulla uusia kiinnostavia asioita, jotka ovat jääneet minulta huomaamatta ja kysymättä. Näin tutkimussuhde muuttuu myös tasa-vertaisemmaksi, kertojat eivät ole pelkkiä tutkimukseni kohteita vaan myös aktiivisia toimijoita. Tämä ei kuitenkaan muuta sitä tosiasiaa, että minä tutkijana tietenkin kannan vastuun siitä, mitä lopullisessa tutkimusraportissani esitän.

Tutkimusraportista ei saa tunnistaa tutkittavia. Siksi pä käytän ”salanimiä” kertojista, paikoista, instituutioista ja niin edelleen. Osa kertojista itse esiintyy omilla kutsuma- tai lempinimillään, jotka ovat niin yleisiä, ettei niistä voida heitä tunnistaa, osalla on ”salanimi”. Paikat ovat nimillä ”pikkukylä” tai ”kaupunki X” ja niin edelleen. Yksittäisiä vankeja koskevia tietoja ei luovuteta ulkopuolisille ja haastatteluaineis-

ton säilytän siten, ettei se joudu ulkopuolisiin käsiin. Kun tietoja ei enää tarvita, ne tuhoetaan. (ks. myös Kuula 2006.)

Lupakäytäntöön liittyvät eettiset kysymykset edellyttivät, että tutkimuslupa oli saatava viranomaisilta (vankeinhoitolaitos/rikosseuramusvirasto/vankilat) vankiloissa tapahtuvia haastatteluja varten. Sekä vankila- että siviilihaastatteluihin tuli osallistujilta saada perehtyneesti annettu suostumus.

Kertojani olisivat itse halunneet murtaa yksityisyyden suojansa ja kertoa avoimesti, keitä he ovat ja mistä he ovat. Itse pidin tätä kuitenkin eettisesti arveluttavana, koska sen enempää minä kuin tutkimukseeni osallistuvat yksilötkään emme pysty ennakoimaan, mitä mahdollinen julkisuus toisi tullessaan myös tutkittavien tulevaan elämään. Tarkoitukseni ei ole näin holhota tutkittaviani vaan välttää turhat riskit heidän tulevaisuuttaan ajatellen.

Tutkijalla on vastuu siitä, millaisen kuvan hän antaa tutkittavistaan. Käsitteiden käytössä on syytä varoa leimaavuutta, koska pahimmassa tapauksessa ne saattavat edesauttaa entisestään leimautumista marginaaliryhmään. Väkivalta, rikollisuus, rikollinen, vankila, vanki ovat kaikki leimaavia käsitteitä, mutta tässä tutkimuksessa niiden käyttäminen on välttämätöntä, jotta voitaisiin puhua asioista niiden oikeilla nimillä. Joillekin asioille ei yksinkertaisesti ole kiertoilmauksia. On olemassa hyvin vaikeita asioita, joista on käytettävä hyvin kuvaavia sanoja, ettei ankara todellisuus häipyisi kiertoilmausujen viidakkoon. Voisin tietenkin etsiä ja käyttää mukavia ja hyvin neutraaleja sanoja ja lauseita, mutta ne peittäisivät näkyvistä sen kovan elämän, jota tutkittavani ovat eläneet. Ikäviä asioita on vaikea kuvata mukavilla ilmaisuilla. Tästä problematiikasta olen keskustellut myös tutkittavieni kanssa, eivätkä he ymmärrä, kuinka nämä ”ikävät” sanat voisivat enää tutkimuksen yhteydessä leimata heitä, sillä heidän mielestään ”vahinko on tapahtunut jo paljon aikaisemmin, eiköhän nyt vain puhuta asioista niiden oikeilla nimillä”. Keskeisin tutkimukseni käsite on tietenkin muutos, jonka tarkoituksena on ”leimata” yksilö takaisin yhteiskuntaan. Lisäksi on todettava, että asioita hyvin esiin tuova teksti voidaan ”tappaa” liiallisella hienotunteisuudella. Voisin tietenkin ”pyöritellä” tutkimusraporttini neutraalien ja kauniiden sanojen pumpuliin, mutta hankalien ja tuskallisten asioiden sisällöt eivät silti poistu, korkeintaan ne jäävät lukijalta huomaamatta liiallisen hienotunteisuuden ja varovaisuuden takia. Ja loppujen lopuksi, kaikkestahan voi kirjoittaa, kun tekee sen yksilöitä loukkaamatta.

Aina tietenkin voi miettiä, mikä oikeus minulla yleensäkin on häiritä ihmisten elämää ja mennä heidän koteihinsa (II vaiheen haastattelut tapahtuivat kertojien kotona) tutkimukseni kanssa. Vankiloissa tehdyt haastattelut tapahtuivat sentään julkisilla areenoilla, mutta tutkimukseni toisessa vaiheessa menen ihmisten yksityiselle alueelle. Tutkimukseni perustuu kuitenkin ihmisten henkilökohtaisiin kertomuksiin ja olen pyrkinyt olemaan riittävän korrekki; en kurki enkä urki, etenen kertojien ehdoilla. Se, mikä on eettisesti korrektaa yhden henkilön kohdalla, voi ollakin epäeettistä toisen kohdalla. Jotkut ”kes-tävät” hyvinkin henkilökohtaisia kysymyksiä, toisten kanssa on edet-tävä varovaisemmin. Katson myös, että on eettisesti perusteltua tehdä julkista tutkimusta tästä hyvin tuntemattomasta ihmisryhmästä ja hei-dän elämästään. Tämän ajatukseni perustan myös siihen, että jokai-nen kertoja on tuonut esille huolensa siitä, että ”heidän elämästään ei juuri kukaan ole kiinnostunut” ja ”näistä asioista on vihdoin puhut-tava”. Ehkä me näin pystymme edes hieman täyttämään sitä aukkoa, joka nykyisessä suomalaisessa kriminaalipoliittisessa tutkimuksessa ja keskustelussa vallitsee.

II VANKILASSA KERROTTUA

On kuin muisti säilöisi asioita miettiäkseen niitä myöhemmin, antaakseen mielelle mahdollisuuden tarkastella niitä useampien elämänkerrosten läpi, erilaisissa valaistuksissa, saadakseen aikaan jonkinlaisen selityksen tai johtopäätöksen, jos kohta myöhäänkin.
(Eeva Kilpi 2001, 82)

”Kukaan meistä ei synny tyhjiöön. Syntymäpaikkamme ja -aikamme heittävät meidät keskelle merkitysten muodostelmia, joilla myöhemmin opimme tuottamaan tolkkua maailmaan. Kasvamisemme yhteisön jäseneksi on ennen muuta sen kulttuurin merkityskarttojen oppimista, johon olemme sattuneet syntymään. Maailmaan heitettyinä me tuotamme kyllä merkityksiä, mutta merkitysten tuottajina olemme itsekkin merkitysten, sosiaalisten suhteiden, tottumusten - lyhyesti: kulttuurin - tuottamia”. (Lehtonen 1996, 18.)

Tutkimuksessani mukana olevat kertojien tarinat ovat jokainen oman elämän selitys: oman - toisaalta pysyvän, toisaalta muuttuvan - identiteetin hakemista ja tulkintaa. Oman menneisyyden kuvaaminen on elämänhallinnan kannalta tarpeellista meille kaikille ja erityisesti näille miehille, joista monet nyt harjoittelevat elämänsä uutta haltuunottoa. Pyytäessäni miehiä kertomaan elämäntarinaansa lapsuudesta lähtien en asettanut mitään rajattua aihetta, en esimerkiksi pyytänyt, että ”kerro nyt minulle elämäsi väkivaltatarina”. Kerroin vain, mitä tutkin ja miksi tutkin ja miksi olen heidät pyytänyt mukaan, ja että tahtoisin kuulla heidän tarinansa. Osa tarvitsi hiukan ”potkuapua” vapaan keskustelun avulla, joku meni suoraan asiaan kysyen: ”Pläjäytänkö tästä heti koko stoorin?” tai ”Voinko täräyttää koko elämän stoorin tuosta putkeen?”

Yleensä elämänkulkua kuvaavissa tutkimuksissa on tapana kuvata lapsuutta, nuoruutta ja niin edelleen erillisinä osioinaan ikävaiheittain. Tässä tutkimuksessa pyrin kuvaamaan koko elettyä elämää aina muutosprosessiin saakka tämän yhden suuren teeman alla, jonka olen kuitenkin lukemisen helpottamiseksi väliotsikoinut pienempiin tarinateemoihin. Tällaiseen ratkaisuun olen päätenyt siksi, että koko haastateltavien elämä lapsuudesta saakka etenee määrättyjen vaiheiden (lapsuuden olot ja tapahtumat, koulumaailma, muu ympäristö) kautta vääjäämättä muutosprosessiin, joka on toinen suurempi aihealue,

joka myös on tarinateemoitettu. Viimeiseksi tutkimuksen tässä osassa tarkastelen kolmatta suurta teemaa eli tulevaisuutta.

Saamme luettavaksemme seitsemän väkivaltamiehen erilaiset tarinat. Tarinat ovat elämäkerrallisia, ja ne etenevät lapsuudesta nykypäivään ja muutokseen silmälläpitäen elämän kulkua aina muutospäätökseen ja nykyiseen muutosprosessiin saakka. Tarinoiden juoni alkaa lapsuudesta, kertomusten huipentuma on muutos, ja niiden loppu ovat tulevaisuuden näkymät.

ELETTYÄ ELÄMÄÄ

1 KOTITAUSTAT JA LAPSUUSAIKA

Kerrottuihin lapsuuden taustoihin mahtuu monenlaisia historioita. Tarkoitukseni ei ole osoittaa, että juuri lapsuus on aiheuttanut mää rätyt elämänpolut, vaikka sillä oma merkityksensä onkin. Tavoitteena on kertoa, kuinka eletty elämä on kaartanut nykyiseen pisteeseen tiettyjen ajanjaksojen ja tapahtumien kautta. Lapsuus- ja nuoruusaikaa koskeissa kertomuksissa käsiteltiin perhettä, kotioloja, ystävyysuh teita, harrastuksia ja koulua, eli lapsuuden ja nuoruuden tärkeitä kulttuurisia ja psykologisia kehyksiä.

Perhe on useimpien lasten ensimmäinen ja tärkein kehitysympäris tö. Perheessä muodostetaan kuva ulkomaailmasta ja sosiaalisista suhteista. Vanhempien tai muiden huoltajien avulla syntyy käsitys siitä, millainen suhde toisiin ihmisiin muodostetaan. Persoonallisuuden kehityksen kannalta pidetään välttämättömänä, että omaa itseään voi heijastaa vanhempien ja muun perheen kautta. Lapsuuden perheen kokemukset antavat eväät (hyvät tai huonommat) muuhun maailmaan suuntautumiselle (Ahonen & Lamminmäki & Närhi & Räsänen 1995, Hurme 1995, Keskinen 1995). Myös tämän tutkimuksen miehet hakevat syyselityksiä elämälleen lapsuuden perheestä. Jotkut löytävät osittaisia selityksiä perheestä, toiset taas selittävät ”perheen pois”.

Kaikkien kertojien elämä oli alkanut perheissä, joissa oli joko molemmat tai yksi vanhempi. Neljässä tapauksessa perheessä olivat aikuisina molemmat biologiset vanhemmat, yhdessä oli äiti ja isäpuoli ja yhdessä oli äiti. Yhdessä perheessä kertoja muisteli olleen molemmat vanhemmat, mutta hänet oli otettu huostaan jo kolmevuotiaana, joten elämä oman perheen parissa hänen kohdallaan jäi melko lyhyeksi. Myöhemmissä vaiheissa myös kahden vanhemman perheiden vanhemmista osa oli eronnut. Perheissä oli yleensä sisaruksia, viidessä perheessä oli 2-4 lasta, yhdessä vain yksi lapsi eli haastateltava, ja yhdessä kymmenen lasta.

Miehistä kolmella on jo lapsuudesta alkanut laitostausta, eli heidät on huostaan otettu ja sijoitettu lastenkotiin, lasten psykiatriseen sairaalaan ja sitten koulukotiin. Muilla neljällä on takana koulunkäyntiä tarkkailuluokassa.

Perheiden taloudellinen tausta oli vaihteleva. Yksi perhe oli yrittäjätaustainen ja hyvin toimeentuleva. Yksi oli maataloustaustainen suurperhe (10 lasta), jonka toimeentulo oli ”niukkaa, mutta riittävää”. Kahdessa työläistäustaisessa perheessä molemmat vanhemmat kävivät kodin ulkopuolella töissä eikä puutetta ollut. Yhdessä perheessä huoltajana oli äiti, perhe eli toimeentulotuen varassa ja niukkuutta oli. Yhdessä perheessä äiti oli lasten kanssa kotona ja isä kävi töissä, näinäkään ollen haastateltava ei muista rahasta olleen ”hirveän tiukkaa”. Yksi haastateltava kasvoi lastenkodissa 3-vuotiaasta lähtien, ja materiaallinen toimeentulo oli turvattu. Omistusasunnoissa asui kaksi perhettä, muut asuivat vuokra-asunnoissa. Kuusi haastateltavaani on varttunut keski-suudessa kaupungissa, yksi maaseudulla.

1.1 Turvallisuus ja turvattomuus lapsuudessa

Lapsuuden tarinoista muodostui melkoisia vuoristoratoja. Niissä ei esiintynyt juurikaan turvallisia aikuisia, vaikka elämä taloudellisesti ehkä olikin turvattua. Kertomuksissa ei löytynyt elämässä kantavaa turvallista jatkuvuutta. Kun menneisyyttä katseltiin nyt, tämän päivän läpi, elämäntarinoihin kiedottiin pelon, epävakauden ja varuillaan olon tuntemuksia.

Ja nyt kun ajattelee.. niin aika turvaton se oli.. se koti. (Nege)

Olen lähtöisin melko rikkiinäisestä perheestä. Äiti oli yksinhuoltaja ja aika viinaan menevä. Isä on häipynyt, kun olin kolmevuotias. Ei se kotona mitenkään vakaata ollut. Eikä turvallista. Siellä oli näitä äidin ryyppykavereita.. miesystäviä.. ne oli kaikki linnaihmissiä. Tunnen kaikki heistä. Ne on nyt samoissa paikoissa kuin minä. (...) Silloin ihan pienenä.. niin.. muistan, että kotiin oli hankala mennä, kun ei tiennyt mitä porukkaa siellä oli.. pelonsekaisia tunteita. (John)

No, kun se ukko käytti viinaa aika helvetin paljo. Se terrorisoi koko porukkaa.. koskaan ei tiennyt, millo pitää lähteä karkuun. Oli se elämä pelottavaa pennusta. (Kai)

Miesten kertomat episodit lapsuuden kokemuksista ja tunteista sisältävät paljon tietoa siitä, kuinka esimerkiksi pahoinpideltyjen lasten on todettu muita herkemmin reagoivan ympäristön aggressiivisiin vihjeisiin ja aikuisten suuttumukseen. He tulkitsevat muita herkemmin myös toisten käyttäytymisen vihamieliseksi. Tällaisten lasten vanhem-

prien ongelmana on usein, että he itse ovat myös olleet lapsuudessaan laiminlyötyjä ja pahoinpideltyjä lapsia. Väkivallan ketju voi ulottua monessa perheessä sukupolven taakse, vaikka kaikki vanhemmat eivät jatkakaan tätä ketjua (Honkatukia & Savolainen 2005, Kalland 2002, Notko 2000, Rönkä & Viheräkoski & Litsilä & Poikkeus 2002).

Kertojat kertoivat lapsuutensa epävakaiseksi ja turvattomaksi. Useimmat kertoivat kokeneensa vanhempien taholta väkivaltaa tai henkistä hyljeksintää. Oma elämä piti jo lapsena ”sijoittaa” vanhempien mielialojen ja olotilojen mukaan.

1.2 Päihteiden ja väkivallan täyttämä lapsuus

Joissakin lapsuuden tarinoissa juonta rakensi isän vakava alkoholiongelma, joka teki lapsuudesta turvattoman. Isien kasvatusta oli epäjohdonmukaista, ja he turvautuivat usein väkivaltaan kasvattaessaan poikiaan, olivat mielivaltaisia ja väkivaltaisia. Selvin päin he olivat useimmiten hiljaisia ja silloinkin väkivaltaisia. Osuutensa väkivallasta saivat myös perheiden äidit. Viikonloput olivat usein pahimpia ajanjaksoja.

Hahmottaessaan lapsuuttaan elämästään kertoneet miehet ja vahvistivat osaltaan havaintoja siitä, että lapsuuden ajan pahoinpitelyn pitkäkestoisia seurauksia ovat muun muassa väkivaltainen käyttäytyminen, rikollisuus, päihteidenkäyttö, itsetuhoisuus, sosiaaliset ongelmat, koulu- ja työelämän vaikeudet sekä tunne-elämän ongelmat (Widom 1989, 160-166). Kodissa tapahtuvan varhaisen vuorovaikutuksen vanhempien kanssa on todettu olevan yhteydessä yksilön aggressiivisuuteen sekä lapsuudessa että myös myöhemmällä iällä. Etenkin lapsen pahoinpitely on yhteydessä myöhempään ongelmakäyttäytymiseen, ainakin aggressiivisuuteen ja väkivaltaisuuteen (Hämäläinen & Haapasalo 1994). Aggressiivinen käyttäytyminen on tapa ratkaista sosiaalisia ongelmatilanteita, ja tämä tapa voi siirtyä lapsille. Lapsen aggressiivisuus voi olla myös osittain reagointia aggressiivista rankaisutyylää vastaan, osittain se voi olla myös oppimisen tulos: lapsi oppii vanhemman käyttäytymisestä, että väkivaltaisuus on tapa ratkaista ongelmia.

Vanhempien ja lasten vuorovaikutusprosessi on sekä pitkä että monimutkainen. Lea Pulkkinen havaitsi, että ei-aggressiivisten ja aggressiivisten lasten kotioloissa oli selvä ero, erityisesti jos tarkkailtiin vanhempien kiinnostusta lapsiaan kohtaan. Ei-aggressiivisten lasten vanhemmat viettivät aikaa lasten kanssa, osallistuivat harrastuksiin, olivat kiinnostuneita kasvatukseen liittyvistä kysymyksistä, ja heidän suh-

teensa lapsiin oli läheisempi kuin aggressiivisten lasten vanhemmillä. Lapsuusiän aggressiivisuus ennusti aikuisiän epäsosiaalista käytöstä (Pulkkinen 1996).

Tähän tutkimukseen osallistuneiden miesten lapsuuskokemuksista puuttuvat myönteiset muistot heistä kiinnostuneista vanhemmista. Kontaktit vanhempiin ovat olleet ensisijaisesti konfliktitilanteisia.

Tulkituissa lapsuudenkertomuksissa perheen isällä saattoi olla jopa vankeustuomio väkivaltaisuudesta. Tällainen isä kehotti ja opetti myös poikaansa käyttämään nyrkkejään. Isä oli juovuspäissään usein myös sadistinen poikaansa kohtaan. Lapsena kertoja oli pitänyt tilannetta perheessään normaalina.

Isä oli entinen linnakundi. Mutta se teki paljon töitä. Alkuviikko meni yleensä aina hyvin. Loppuviikosta se alkoi olla kiree ja puhumaton. Viikonloput se joi. Ja käsitteli asiat humalassa aina väärällä tavalla. Muistan juttuja siitä viisivuotiaasta, silloin alkoi jo tuo muisti toimia, sain aina nahkaremmillä selkään. Kurinpittoon kuului myös asennossa seisottaminen ja muuta mukavaa. Kerrankin olin tulossa koulusta. Olin sellainen skidi vielä. Asuttiin seitsemännessä kerroksessa ja olin juuri ylittämässä tietä, kun ukko huusi parvekkeelta, että mun on seisottava asennossa, tehtävä asento siihen paikkaan, keskellä tietä, autoja ajoi ympärillä, kyllä pelotti. Mutta tehtävä oli, muuten olisi taas saanut remmistä. (...) Sitten se ukko järjesti kannipäissään esityksiä ryyppykavereille. Niin sanottua pojan opetusta. Nosti yölläkin sängystä ylös tappelemaan. Mun piti siinä porukan edessä harjoitella nyrkkeilyä ja lyömistä, joskus myös asennossa seisomista. Ukko tuumi, että ”oppii poika kadulla tappelemaan”. Tätä kesti siitä 6-7-vuotiaasta tuonne 11-vuotiaaksi saakka... äiti on kiltti, mutta täysin isän vallan alla. Ihan pentuna ei muusta tiennyt. Pentuna pidin tilannetta normaalina, luulin että näin asiat täytyykin olla.. mutta ei meillä kyllä koskaan opeteltu keskustelemaan.. niin, ei siellä puhuttu, tuli vaan aina päähän. (...) Muut sisarukset eivät olleet ”ukon käsittelyssä”. Ei niillä ole kyllä mitään linnajuttujakaan. (...) Kai se ukko meinas tehdä musta tappokoneen. Se kyllä ihannoii väkivaltaa. (Nege)

Tämän episodin kertoja oli perheen lapsista ainoa, joka joutui isän ”käsittelyyn”. Syytä tähän hän ei osannut sanoa - ehkä se oli sitä, että ”mä olin vanhin, en tiedä”. Isä kohdisti kovan kurinpitonsa ja mielivaltaisen käyttäytymisensä vanhimpaan poikaansa, ei tyttäreen eikä nuorempaan veljeen, ja halusi opettaa pojan pärjäämään kadulla. Väkivalta toimi tehokkaana maskuliinisuuden mallina, opittuna ja opetettavana. Anne Campellin ja Steven Muncerin (1994) mukaan väkivalta perustuu ainakin osittain sosiaaliseen oppimiseen. Heidän mukaansa suku-

puoleen sosiaalistuminen tuottaa miehille enemmän väkivallan käytön taitoa kuin naisille. Väkivallan käyttöä ja siihen liittyviä taitoja opetellaan, ihailtaan ja kunnioitetaan, ja sitä voidaan käyttää myös omien tavoitteiden saavuttamiseksi ja oman aseman turvaamiseksi sosiaalisessa ympäristössä. Negen isän käyttäytymistä poikaansa kohtaan voi tulkita näiden kulttuuristen mallien läpi. Väkivallan sukupuolittuneesta luonteesta kertoo se, että pojalle opetettiin nyrkkien käyttöä, tyttärelle ei.

John Hoffman ym. (1994) ovat sitä mieltä, että aggressiostrategiat kehittyvät ympäristön suhtautumisessa aggression ilmaisuun. Jos poikia sosiaalistetaan fyysisemmiksi tai heitä rangaistaan fyysisesti voimakkaammin ja kannustetaan aggressiivisuuteen auktoriteettien taholta, niin heistä myös helposti kasvaa väkivaltaisia aikuisia. Määrättyyn pisteeseen saakka tämä käyttäytyminen on myös pojille hyväksyttyä, jopa ihailtavaa. Pojille siis sallitaan enemmän esimerkiksi epäsosiaalisena pidettyä käyttäytymistä kuin tytöille, ja joskus poikia jopa kannustetaan siihen.

Kaikki väkivaltaamisten lapsuuden kertomusten aikuiset eivät kuitenkaan ole vihaisia tai väkivaltaisia. Joistakin tämän tutkimuksen lapsuuden kertomuksista löytyy hyvä ja huolehtiva äiti, joka kuitenkin oli voimaton muuttamaan asioiden tilaa.

Kun ukko joi, turpiin tuli, niin akoille kuin pennuille. Viikonloput oli pahimpia.. mut kyllä sitä karkuun juostiin viikollakin. Olin joskus kyllä aika mustelmilla.. ja löi se ilman viinakin, ei se muuta osannu. (...) No, äiti nyt oli semmone hissukka. Ihan ok. mutta ei se ukolle mitään voinu. (Kai)

Kertomuksissa esiintyy myös toisenlainen äiti: yksinhuoltajaäiti, joka oli alkoholinkäytön takia kykenemätön huolehtimaan pojastaan, joka elikin osaksi kadulla jo lapsesta saakka. Tämä äiti oli myös väkivaltainen juovuspäissään. Äidin miestä, tarinan isää, poika oli tavannut kerran. Kotiolot olivat epävakaat, kotona majoili äidin ryppykaverit, jotka olivat yleensä ”linnanjätkiä”. Nämä miehet olivat myös pojan lapsenvahteja ja ovat myöhemmin kärsineet tuomioitaan samoissa paikoissa kuin John. Tämä kaikki on johtanut siihen, että elämäntarinaansa kertonut sosiaalistui jo kotonaan elämäntapaan ja ympäristöön, jossa alkoholi, väkivalta ja rikokset olivat melkeinpä jokapäiväisiä.

Ne on olleet mun lapsenvahtina.. ja lusineet samoissa paikoissa. (John)

Tällainen lapsuus oli täynnä laiminlyöntejä, turvattomuutta, väkivaltaa ja pahoinpitelyjä. Yksinolo jo aivan pienenä oli normaalia. Ainoa

turvallinen, läsnäoleva aikuinen saattoi olla isoäiti, johon voi joskus turvautua. Johnin tarinassa mummo esiintyy ainoana järkevänä aikuisena lapsen kasvuympäristössä. Tarinan kertojalla on sijoituksia lastenpsykiatrisella osastolla, ja lopulta hän päätyi koulukotiin.

Oli siinä myös pahoinpitelyä. Remmiä tuli ja litsareita (= kasvoihin lyömistä). Mutsi löi. (...) Olin aika paljon yksin. Äiti oli ryypäämässä ja rellestämässä. Minä turvauduin aika paljon mummoon. (...) Mummon luona olin aika paljon. Se oli mun turva. Ja on edelleen. Hän on nyt 82-vuotias ja edelleen mun turva. (John)

Kertoja ymmärsi jo hyvin pienenä, että hänen kasvuympäristönsä ei välttämättä ole normaali. Tämän hän ymmärsi huolimatta siitä, että oli jo melko pitkälle sosiaalistunut erilaiseen ympäristöönsä. Luultavasti mummo, joka edusti niin sanottua normaalia elämää lapsen ympäristössä, vaikutti siihen, että Johnilla oli käsitys myös toisenlaisesta elämästä.

Silloin ihan pienenä. Kyllä minä sen silleen ymmärsin.. ja näin, että mulla oli ympärillä sellaisia ihmisiä, mitä muilla ei ollut. Ei se normaalia ollut ja kyllä minä sen ymmärsin. (John)

1.3 Kohtalokkaita tapahtumia

Lapsuudentarinoista löytyy myös perhe, jossa alkoholinkäyttö oli normaalia, jolloin se ei myöskään aiheuttanut ongelmia. Perheen ongelmat olivat muualla, sekä sisäisiä että ympäristöstä aiheutuvia, todellisia tai kuviteltuja. Isä oli voimakastahtoinen ja alistava, myös väkivaltainen ja äiti puolestaan hiljainen ja alistuva. Perheen ulkopuoliset ”kullissit” olivat isälle hyvin tärkeitä; ”mikään ei saanut mennä vikaan”. Haastateltava sijoitettiin koulukotiin noin 11-vuotiaana lastenpsykiatrisen osaston kautta.

No, 61 mä synnyin. Mä oon semmoisesta perheestä, että mun isä oli liikennöitsijä ja äiti oli kodinhoitaja. Tuota ihan normaali perhe. Isä oli siihen asti ok kaiketi, kun me muksut oltiin ihan pieniä, kun meillä lapsilla ei vielä ollut omia mielipiteitä, mutta sitten kun meillä alkoi olla omia mielipiteitä, isä alkoi olla väkivaltainen meitä lapsia ja myös äitiä kohtaan. Olen kyllä nyt myöhemmin puhunut tästäkin molempien kanssa... Isä halusi pitää jotain kullissia. Sen suku on kauppiassukua.. sen isällä, ukilla siis, on ollut kauppvoja ja tukkuliike, kuorma-autoja yms. sen puolen suku on semmoista isoa tilallista. Ulospäin haluttiin pitää sellaista kullissia.. tii-

jätkö.. kukaan ei uskaltanu oikeen olla semmoisia kuin ovat. Isään vaikutti vissiin se ja tuota.. mut kuitenkin se oli... sellaista. Niin, sehän oli vuosi -71, kun loppu se lapsuus ja alko se elämä. Niin just näitten kulissien ja kaiken tämmösen takia oli semmoinen homma, että isä kyllä hylkäs mut sen takia, kun sattu se kuoleman tapaus mulle sillo, laukes ase vahingossa ja mun paras kaveri kuoli siinä, olimme kymmenen vuotiaita. Se oli isän kulissille liikaa. Se hylkäs mut, siis isä. Äiti oli voimaton. Äiti ei voinut tehdä mitään. No joka tapauksessa, siitä alko se elämä. (Vellu)

Kertojan lapsuus on sisältänyt hyvin traumaattisia kokemuksia. Lapsuuden ensimmäinen vuosikymmen oli suhteellisen tavallista koulupojan elämää, taloudellisesti ja psyykkisesti turvallista. Vellu tosin kertoi isän myöhemmästä väkivaltaisuudesta lapsia ja äitiä kohtaan, mutta varhaislapsuudesta hän ei sitä muista, eikä sitä hänen mielestään ollutkaan.

Tavallinen elämä sai kohtalokkaan lopun vuonna 1971, kun kertojan koulukaveri sai surmansa vahingonlaukauksesta. Vahinko tapahtui poikien leikkiessä Vellun isän aseella, jonka he olivat ottaneet isän kaapista. Vellun sanoin ”siihen loppui se lapsuus ja alkoi elämä”. Tästä tapahtumasta alkoi lapsen kierrättäminen lääkäriltä toiselle ja psykiatriselta osastolta toiselle erilaisiin tutkimuksiin. Siitä, mitä tapahtui, kertoja ei siinä iässä voinut ymmärtää mitään. Hän kyllä ymmärsi, että kaveri on kuollut ja muistaa ne tapahtumat vieläkin, mutta kukaan ei varsinaisesti käynyt näitä asioita hänen kanssaan läpi. Sitä, että hän ei voinut palata kotiin, hän ei ymmärtänyt ja yrittikin karata sinne lukuisia kertoja. Tuon kohtalokkaan päivän jälkeen hän ei enää asunut kotona.

No joka tapauksessa, siitä alko se elämä. Mä olin vielä semmone hirmu ”lässy poika”, vielä ihan äidin poika, pehmeä läpyskä. Aika herkkä lapsi. Sitten tapahtu se juttu... se oli mulle itellekin hirvittävä shokki, ei oikein tienny, mitä oikeestaan tapahtu. Sitten lähetettiin kiikuttamaan lasten psykiatriselle osastolle, vai oliko se peräti nuorisokoti se ensimmäinen paikka. Siellä mä ajattelin vaan, että pitäis päästä vaikka karkuun, mä en tajunnu ollenkaan, miksi mä en voinu olla kotona... Kaikki oli aikamoista, mä näin painajaisia siitä asiasta monta vuotta. Siihen loppu mun lapsuus ja alkoi elämä. Niin.. sitten ne tutki mua, mä olin lasten psykiatrisella osastolla kaupungissa X. Enkä ymmärtänyt mistään mitään. Mä aloin saada semmoisia raivokohtauksia. Mä menin ihan sekaisin. En ymmärtäny asioista mitään.. Sitten mä olin lastenlinnassa ja nuorisokodissa... Sitten alkoi se lopullinen kapina, minä karkailin koko ajan. En pysyny missään. Alle 15-vuotiaana en pysyny missään. Yhden kerrankin muistan, kun olin taas karannut, varastin mopon ja ajoin sinne, missä mun vanhemmat ja sisarukset asui, yöllä ajoin sinne. Sen

tontin ympärillä oli iso orapihlaja-aita, menin salaa sinne aidan sisään ja kattelin sieltä, kun muut oli kotona ja mä en voinut mennä sinne... Sitten, tuota, se oli viimeinen kerta... se oli tuota yks' soskun nuorisoholhooja tai joku semmmona. Se tuli hakemaan mut kytälästä, se kysy vielä, että tarviiko sulle laittaa käsirautoja vai.. lupasin olla kunnolla. No siitä sitten lähetettiin, sillä oli sellainen kuplavolkkari. Se ei sanonu minne mennään. Sitten lähetettiin liikenteeseen... moottoritien rampin kohdalla mietin, että jos käännytään oikeeseen, se vie mut kotiin, mutta jos vasemmalle, mut viedään ties minne... ja niinhän me käännettiin vasemmalle. No, selvähän se oli, se oli vain haave, että pääsis' kotiin. Se vei mut Pernasaareen. Sieltä mä pääsin pois 1978, olin viisi vuotta siellä. Pernasaarissa hankin omat kannukseni, siitä olisi myös monta tarinaa, se oli tosi paha paikka. Oli se paha... (Vellu)

Jälkeenpäin kertoja on pohtinut, mikä vanhempien rooli oli tässä tapahtumaketjussa ja miksi kukaan ei varsinaisesti auttanut häntä. Hän ajattelee, että kaiken kokemansa lisäksi vanhemmat hyökkäsivät hänet. Lähinnä hän vastuuttaa tästä isäänsä, jolle kulissit olivat tärkeämpiä kuin lapsi tämän onnettomuuden jälkeen. Nähtävästi perhekään ei saanut mistään tukea asian käsittelyssä. Äiti olisi kertojan mielestä ehkä halunnutkin tehdä jotakin mutta oli voimaton. Nämä traumaattiset kokemukset jäivät varjostamaan elämää ja antamaan selityksiä myöhempien tapahtumien kululle.

1.4 Tavallistakin lapsuutta

Perhe, jossa ei käytetty alkoholia lainkaan, oli kymmenlapsinen suurperhe, jossa vanhempien aika meni ”leivän hankkimiseen”, mutta haastateltava muistaa heidät kuitenkin hyvinä vanhempina ja kodin hyvänä ja tavallisena.

Koti on hyvä, en pysty kottii moittimaan, en. Sieltä ei oo mittään sanomista, vanhemmat ei oo kumpikaan juonu (...) Niin, en muista et, että olisin koskaan saanut selkään, ukon katse oli kyllä sellainen, että se oli pysäyttävä... ja se puhu.. mutsi kyllä antoi joskus tukkapölyä. Niin, ei voi ainakkaan sanoa, että kotona olis ollu väkivaltaa. (Maku)

Myöskään uusioperheessä ei käytetty juurikaan alkoholia. Kertoja muisti lapsuutensa melko tavallisena. Vanhemmat olivat haastateltavan mielestä ”paikalla”, muuta kuitenkin hieman etäisiä.

Mulla oli normaali perhe; äiti, veli, isäpuoli. Molemmat vanhemmat käyvät normaalissa työssä. Kaikki oli täysin tavallista. Olin urheilussa hyvä ja pärjäsinikin. Mä painin ja nyrkkeilin, olin aika hyvä, ja harrastin muutaakin, mm. yleisurheilua. Olin hieman kaivannut kotoa kannustusta, mutta ei sitä tullut, ei ne varmaan ajatelleet sellaisia asioita. (Petri)

1.5 Laitoslapsena

Tutkimukseni tarinoista löytyy myös laitoslapsuuskertomus. Laitoslapsuudestaan kertonut oli otettu huostaan ja sijoitettu lastenkotiin 3-vuotiaana vanhempien alkoholismien takia. Lastenkodin hän koki turvalliseksi aina varhaisnuoruuteen (10 v.) saakka.

Kyllä se siellä lapsuudessa, tuosta 3-vuotiaasta tuonne kymmenvuotiaaksi oli ihan turvallinen, mutta sitten se muuttui. Kun sitä vähän itsenäistyi, niin sen jälkeen alkoi turvallisuus kadota. Sitä kun nuorena aiheutti ongelmia, niin... silleen. Mulla oli semmoinen oma hoitaja, jolta sai tukea ja turvallisuutta. Kaikilla ei kylläkään ollut samaa mahdollisuutta. (Pete)

Lastenkotia voi siis pitää turvallisena kasvuympäristönä, ainakin varhaislapsuudessa ja jos kohdalle sattuu hyvä oma hoitaja. Iän karttuessa ongelmat lisääntyvät. Kovin turvallisuuden tunnetta antavana kasvu- ympäristönä lastenkotia ei kuitenkaan voida pitää päätellen kertojan seuraavista lausunnoista. Asiassa on kaksi puolta: se, kuinka suhteet toimivat lasten kesken, jos hoitajia ei ole läsnä, sekä se, kuinka asiat hoidetaan hoitajien läsnäollessa.

Silloin kun ei ollut työntekijöitä läsnä, siellä joutu taistelemaan omien asioidensa puolesta. Eli kyllä siellä vahvemman laki on. Siellä taistellaan tahto läpi, jos haluttiin kaveripiireissä pärjätä. Jos siellä meni vasikoi- maan työntekijöille, siitä sai sitten sakinhivutusta. (...) Piti olla saman- lainen kuin muut. Poikkeavia ei hyväksytty. Joutu vähän taisteleen. (...) Oli siellä näitä yrmimisesimerkkejä. Ykskin oli vähän sairas, sillä oli epi- lepsia tai jotain. Isommat pojat laittoi sen roskakoriin ja pyörimään rap- pusia alas. Vain sen takia, että se oli erilainen. (Pete)

1.6 Lapsuustarinoiden pohdintaa

Miehet suhtautuivat lapsuusaikaansa ajanjaksona, joka on mennyt: ”minkä sille enää voi”. Lapsuuden kertomuksissa koti on useimmiten turvaton paikka, mutta koti kuitenkin. Kertomusten isä on etäinen,

mutta äiti yleensä läheisempi. Muistelutilanteissa jokainen mies kertoi lapsuuden asioista rauhallisesti ja objektiivisesti, ikään kuin ulkopuolisen silmin - ikään kuin kertojat olisivat olleet ulkopuolisina omassa lapsuudessaan, ”vierailulla” omassa varhaishistoriassaan. He kertoivat asioita avoimesti, ja kertomukset ovat lähinnä asioita toteavia. Jokainen oli sitä mieltä, että ”onhan se jälkensä jättänyt”, mutta tahtoivat siitä huolimatta nähdä, että ”omissa käsissä tämä elämä on”. Kukaan ei syytellyt ketään suoraan: ”Eihän tässä mikään muutu, jos mä aina vaan syytän toisia ihmisiä tai mun lapsuutta tai jotain.” Yhdellä elämästään kertoneista väkivaltamiehistä oli turvallinen koti, ja hän onkin pahoillaan, kun ei aina ole ymmärtänyt sitä. Lastenkodissa kasvanut mies kertoi lapsuuden olleen turvallinen aina 10-vuotiaaksi eli varhaispuberteetti-ikäiseksi, eikä hän edes pidä itseään ”laitoskasvattina”.

Joidenkin vanhempien elämäntilanne ei ole sanottavasti muuttunut vuosien varrella ainakaan alkoholin käytön suhteen. Elämäntarinoissa on kuitenkin tunnistettavissa ”aselepoa” suhteessa vanhempiin.

No, nyt senkin [isän] kanssa on välit suhteellisen ok. No, sillä on edelleen viinakoukku ja nyt myös lääkkeet ovat kuviossa mukana. On se kuitenkin jotenkin roikkunut työelämässä mukana. On se jo pehmentynyt. (Nege)

Vanhempien alkoholiongelmat miehet näkevät nykyisin nimenomaan ongelmina tai ihmisen heikkouksina, ei ihmisen välinpitämättömyytenä tai pahuutena. Osa on nykyisin, omasta tilanteestaan huolimatta, vanhemmistaan huolissaan, koska näiden elämäntyö ei ole muuttunut. Kaikki haastateltavat pitävät nykyisin yhteyttä elossa oleviin vanhempiinsa. Osa suhteista on rakennettu vasta viime aikoina uudestaan.

Äitiin on kyllä nyt ihan hyvät suhteet. Huoli kyllä on, kun hänellä on edelleen se alkoholiongelma. (John)

Tästä on nyt puhuttu. Isällekin olen nyt sanonut, että en mä syytä enää ketään. Isällekin sanoin, että jos nyt joku tuntee sillalaila, että olis jollakin multa anteeks pyydettävää, niin kaikki on kyllä jo nyt annettu anteeksi. (Vellu)

Osa vanhemmista on eronnut puolisostaan: ”Äiti otti sitten eron ja tyttönimensä” (Nege), ja joidenkin haastateltavien jompikumpi vanhempi on sittemmin kuollut: ”Ukko on kuollut, sain tietää vasta jälkepäin. En käynyt hautajaisissa.” (Pete)

Siviilin silmissä nämä lapsuuskertomukset ovat negatiivisia, mutta haastateltavat ovat ainakin osittain eri mieltä ja sijoittavat tarinoihin myös myönteisiä elementtejä: ”Sinne mahtui myös hyviä aikoja”, ”oli kavereitakin, ja pelattiin kaikenlaista”, ”äidin ja sisarusten kanssa meni ihan ok.”, ”mummo oli se hyvä ihminen”, ”ei elämä ole koskaan reilua, on vain näin jälkeinpäin etittävä ne hyvät jutut.. ja onhan niitä siellä.” Kiintymyssuhdeteorian ajatukset saavat vahvistusta tämän tutkimuksen kertomuksista.

Brittiläinen psykiatri John Bowlby (Sinkkonen & Kalland 2002) loi kiintymyssuhdeteorian, joka pyrkii kuvaamaan ja ymmärtämään varhaisten ihmissuhteiden vaikutusta myöhempään kehitykseen. Teorian avulla pyritään tutkimaan, missä olosuhteissa ja millä tavoin ihmiset hakevat toistensa läheisyyttä ja turvaa toisistaan, kuinka he reagoivat todellisiin tai kuviteltuihin vaaratilanteisiin ja millaisia oletuksia heillä on itsestään, vuorovaikutussuhteistaan ja toisista ihmisistä (Sinkkonen & Kalland 2002, 7-8). Kiintymyssuhdeteorian mukaan lapset voivat olla joko turvallisesti tai turvattomasti kiinnittyneitä heitä hoivaaviin aikuisiin. Turvallisesti kiinnittyneellä lapsella käsitykset itsestä ja maailmasta ovat pääosin hyviä, ja ihmiset tuntuvat luotettavilta. Turvattomissa oloissa kasvanut lapsi on omaksunut käsityksen, että sekä hän että maailma ovat pahoja eikä ihmisiin voi luottaa.

Bowlbyn teoria käsittelee kiintymyssuhdetta toisaalta tapana varmistaa turvallisuutta: kun lapsi kokee olonsa turvalliseksi, hänellä on halua ja kykyä tutkia ympäristöään. Toisaalta Bowlby tarkastelee kiintymyssuhdetta lapsen tapana organisoida käyttäytymistään suhteessa hoitajaansa ollessaan hädissään tai uhan alaisena. Teoria on perusluonteeltaan selitysjärjestelmä: Miksi ihmiset pyrkivät muodostamaan vahvoja, valikoivia ja kestäviä siteitä toisiinsa ja miksi ja miten keskeisten ihmissuhteiden katkeaminen tai uhka katkeamisesta aiheuttaa ahdistusta? (Hautamäki 2002, 13-66).

Erytisen hyödylliseksi kiintymyssuhdeteoria on osoittautunut tutkittaessa lapsia, jotka ovat kasvaneet turvattomissa ja vaarallisissa olosuhteissa tai joiden kiintymyssuhteet ovat katkeilleet joistakin muista syistä. Patricia M. Crittenden on tutkinut laiminlyötyjen ja pahoinpideltyjen lasten tapoja kiinnittyä heitä hoivaaviin aikuisiin sekä näiden tapojen ja traumaoireiden välisiä yhteyksiä. Tutkimuksissaan Crittenden havaitsi, että perheissä, joissa vanhemmat kamppailevat omien ongelmiansa ja elinolosuhteisiinsa liittyvien ongelmien parissa ja joissa lapsi joutuu kokemaan, ettei hänen fyysisestä, psyykkisestä ja

sosiaalisesta hyvinvoinnistaan huolehdi, lapsen adaptaatiostrategiat ovat äärimmäisiä: tunteiden kuolettamista ja niiden liioittelua ja eskalaatiota. (Hautamäki 2000, 4-29). Crittenden on löytänyt niin sanottuja A/C-strategian kehittäneitä lapsia. Crittendenin ajatus on, että kiintymyssuhdeteorian näkökulmasta lapsi, jota kohtaan vanhemmat käyttäytyvät toisinaan pahoinpidellen ja epäjohdonmukaisesti, oppii tarkkailemaan pieniäkin muutoksia vanhempien käyttäytymisessä ja säätelemään omaa toimintaansa sen mukaan. Lapsi voi olla vuoroin pelokas, vuoroin aggressiivinen, jolloin kiintymyssuhde vanhempiin on Crittenden mukaan tyypin C (ambivalent/coercive) strategia. Nämä lapset voivat käyttäytyä aggressiivisesti ja uhmakkaasti, mutta vanhemman taholta tulevan (pienimmänkin) uhan edessä aggressiivisuus vaihtuu avuttomuudeksi ja pelokkuudeksi. Tämän strategian turvin lapsi pyrkii selviytymään väkivaltaisessa perheessä. Jos lasta pahoinpidellään jatkuvasti ja johdonmukaisesti, lapselle on ominaista tyypin A (avoidant/defended) kiintymysstrategia. Tällöin lapsi oppi piilottamaan kaikki negatiiviset tunteilmaisunsa, koska hän tietää, etteivät vanhemmat kestä tai hyväksy niitä. Lapsi on oppinut, että huoleton olemus tuo hänelle enemmän hyväksyntää ja hoivaamista. Joissakin tapauksissa pahoinpidellystä lapsesta kehittyy pelokas, mukautuva ja ylittotelevainen lapsi, joka voi ylihuolehtia myös vanhemmistaan, jolloin vanhempien ja lapsen roolit ovat vaihtuneet. Tällöin on kysymys hyvin vakavasta lapsen laiminlyönnistä (Crittenden 2002, 115-145).

Vaikka miesten kertomukset ovatkin tulkittavissa selityksiksi elämän sivuraiteille ajautumiselle, miehet itse etsivät eksplisiittisiä syitä nykyiseen elämäntilanteeseensa ja ahdinkoonsa mieluummin itseltään tai omista ratkaisuksistaan ("olishan tää kaikki varmaan ollu toisin, jos olisin ajatellu") kuin esimerkiksi lapsuuden kodistaan tai kasvuympäristöstään. Useimmat heistä kasvoivat kuitenkin oloissa, joiden tarjoama ympäristö ja huolenpito eivät voi olla jättämättä jälkiä. Kasvuympäristö ei ole mahdollistanut ongelmattomaksi aikuiseksi kasvamista. Melkeinpä kaikki turvalliset kiintymyssuhteet puuttuivat. Usein jo tietoisuus tai aavistus siitä, että minun kasvuympäristöni on erilainen tai että minun perheessäni tapahtuu jotakin mitä muissa perheissä ei tapahdu, riittää aiheuttamaan erilaisuuden tunteen - puhumattakaan siitä, että näiden miesten kohdalla ei voi enää puhua lievistä laiminlyönneistä kasvatuksessa eikä perheen hetkellisestä pahasta olost. Elämä on lähtenyt jo alusta pitäen epäsuotuisaan suuntaan, eikä yksilö itse ole voinut silloin vaikuttaa siihen. Ainakaan tässä elämäntilanteessa ei ole vielä kysymys itse tehdyistä valinnoista.

Lapsuuden ajan pahoinpitelyn pitkäkestoisia seurauksia on havaittu olevan muun muuassa väkivaltainen käyttäytyminen, rikollisuus, päihteidenkäyttö, itsetuhoisuus, sosiaaliset ongelmat, koulu- ja työelämän vaikeudet sekä tunne-elämän ongelmat (Widom 1989, 160 - 166). Kodissa tapahtuvan varhaisen vuorovaikutuksen vanhempien kanssa on todettu olevan yhteydessä yksilön aggressiivisuuteen sekä lapsuudessa että myös myöhemmällä iällä. Etenkin lapsen pahoinpitely on yhteydessä myöhempään ongelmakäyttäytymiseen, ainakin aggressiivisuuteen ja väkivaltaisuuteen (Hämäläinen & Haapasalo 1994). Aggressiivinen käyttäytyminen on tapa ratkaista sosiaalisia ongelmatilanteita, ja tämä tapa voi siirtyä lapsille. Lapsen aggressiivisuus voi olla myös osittain reagointia aggressiivista rankaisutyyliä vastaan, osittain se voi olla myös oppimisen tulos: lapsi oppii vanhemman käyttäytymisestä, että väkivaltaisuus on tapa ratkaista ongelmia.

Vanhempien ja lasten vuorovaikutusprosessi on sekä pitkä että monimutkainen. Lea Pulkkinen havaitsi, että ei-aggressiivisten ja aggressiivisten lasten kotioloissa oli selvä ero, erityisesti jos tarkkailtiin vanhempien kiinnostusta lapsiaan kohtaan. Ei-aggressiivisten lasten vanhemmat viettivät aikaa lasten kanssa, osallistuiivat harrastuksiin, olivat kiinnostuneita kasvatukseen liittyvistä kysymyksistä, ja heidän suhteensa lapsiin oli läheisempi kuin aggressiivisten lasten vanhemmillä. Lapsuusiän aggressiivisuus ennusti aikuisiän epäsosiaalista käytöstä. (Pulkkinen 1996.)

Tutkimuksissa lapsuus ja nuoruus ymmärretään toiminnalliseksi ajaksi, jolloin lapset ja nuoret tuottavat merkityksiä vuorovaikutuksen kautta muodostaen omia käsityksiään ympäröivästä maailmasta. Puhuttaessa huono-osaisuudesta voidaan tarkoittaa taloudellista, kulttuurista, sosiaalista tai henkistä huono-osaisuutta. Näiden lisäksi voidaan esimerkiksi lasten ja nuorten kohdalla puhua itseän sisäistetystä emotionaalista huono-osaisuudesta, joka saattaa kestää sisäisenä kokemukseksi aikuisikänsä saakka. Tämä sisäinen tila selittää muun muuassa kokemusta jatkuvasta toiseudesta, ja ihminen kantaa sisällään tunnetta huono-osaisuudesta huolimatta siitä, millaiset hänen ulkoiset olosuhteensa ovat. Taustalla on sosiaalista, psyykkistä ja emotionaalista deprivatiota, jossa muodostuu kielteisiä merkityksiä itsestä ja omasta elämästä. Nämä merkitykset voivat liittyä esimerkiksi huonommuuden, häpeän, arvottomuuden, avuttomuuden ja turvattomuuden kokemuksiin, jotka voivat syntyä paitsi konkreettisissa elämisen puutteissa myös emotionaalisen huolenpidon puuttuessa (Törrönen & Vornanen 2002). Huono-osaisuutta voidaan tunnistaa syrjäytymiskehityksessä. Syrjäytyminen on jatkuvaa ja kasautuvaa huono-osaisuutta, osattomuutta ja resurssien puu-

tetta. Ihminen syrjäytyy osattomaksi ja ulkopuoliseksi joistakin elämän-alueista, kuten työstä, perhe-elämästä, ystävyyssuhteista. Ongelmallista on, että tämä kehitys on kasautuvaa.

Kertojien elämäntarinoissa tämä huono-osaisuuden kasautuminen näkyi selvimmin ehkä Peten ja Johnin elämässä, joiden vanhemmat olivat jo selkeästi syrjäytyneitä materiaalisestikin muun muassa työ-elämästä, esimerkiksi alkoholismin takia. Tämä taas on aiheuttanut myös emotionaalista syrjäytymistä ja jatkuvaa toiseuden kokemista luultavasti vanhemmissa ja siten myös lapsissa. Näissä perheissä näkyy selvästi taloudellinen, kulttuurinen, sosiaalinen ja henkinen huono-osaisuus. Makun perhe oli hänen kertomansa mukaan tavallinen ja turvallinen niin henkisesti kuin materiaalisestikin, ja Maku löysikin syytä ongelmiinsa muun muassa omasta levottomuudestaan. Muissa perheissä (Petri, Vellu, Nege, Kai) voitaisiin puhua emotionaalisesta huono-osaisuudesta, johon jo lapsuudessa on liittynyt avuttomuuden ja turvattomuuden kokemuksia ja siten myös toiseuden kokemista. Taloudellisesti näiden perheiden elämä on ollut turvattua, mutta haastateltavat ovat kantaneet sisällään jatkuvaa tunnetta henkisestä huono-osaisuudestaan aina aikuisikään saakka johtuen ainakin osittain perheen muista kuin taloudellisista vaikeuksista.

Perheen pitkittyneet, kasautuneet ja toistuvat vaikeudet jättävät jälkensä lapsiin ja nuoriin. He voivat olla väsyneitä ja turvattomia, ja heidän omakuvansa voi olla negatiivinen. (Järventie 2000.) Omien vanhempien väkivallasta ja tiukasta rankaisevuudesta saadut kokemukset lienevät pysyvä riskitekijä. Pahoinpidelty lapsi on aikuisena taipuvaisempi pahoinpitelemään muita. Suomalaisissa takautuvissa tutkimuksissa on ilmennyt, että henkirikoksiin ja muihin väkivaltaisiin rikoksiin syyllistyneistä 21-33 prosentilla on ollut lapsuuden perheessä väkivaltaa, kun muulla väestöllä sitä on ollut 10 prosentilla (Pajuoja 1995).

Joka tapauksessa lapsuuden kodista oli seuraavaksi lähdettävä ensimmäiselle yhteiskunnalliselle areenalle, kouluun, jossa menestyminen edellytti tiettyjä taitoja ja valmiuksia. Tällä areenalla toimiminen ei mennyt näillä miehillä aivan yleisten odotusten ja oletusten mukaisesti.

Miesten lapsuuden minäkertomukset, identiteetikertomukset muodostuivat melko hajanaisiksi ja joissakin kertomuksissa hyvin traagisiksi. Huono-osaisuus ja sen sisäinen kokeminen, emotionaalisen huolenpidon puute, osattoman ja ulkopuolisuuden tunne muokkasivat minää määrättyyn suuntaan. Ympäristön vuorovaikutussuhteissa heille ”tarjottiin” toiseuden kokemista ja toiseusminää, ulkopuolisen identiteettiä ja syrjäytymisminää, ja tämän ”tarjouksen” he myös ottivat vastaan.

2 KOULUMAILMA

Yhtä lukuun ottamatta kaikki kertojat ovat suorittaneet oppivelvollisuuden. Yksi on suorittanut koko peruskoulun lastenkodista käsin. Viisi on aloittanut peruskoulun kotoa käsin, muuta jokaisella on ollut kouluvaikeuksia jo ala-asteella. Vaikeudet ovat aiheuttaneet ”seilamista” normaaliluokan ja tarkkailuluokan välillä, ja kahdella on koulunkäyntijaksoja myös lastenpsykiatrisella osastolla. Yksi on aloittanut kansakoulun, joka on jäänyt kesken. Siviilissä suoritettu ammattikoulutus on yhdellä, vankilassa suoritettu yhdellä. Vankilassa suoritettuja lukio-opintoja on kahdella.

Elämäntarinoita eteenpäin kuljettavat muistot koulusta ovat pääasiassa negatiivisia. Koulusta ei paljon muistu mieleen onnistumisen kokemuksia tai oppimisen iloa. Tunneilla istuminen oli turhauttavaa, ja yläasteella ”lintsattiin” paljon. Koulukavereitten kanssa syntyi tappeluja, ja opettajatkin saivat osansa uhkailusta. Liikuttii omissa jengeissä ja häiriköitiin. Opettajista ei ole hyviä muistoja ehkä paria poikkeusta lukuun ottamatta. Runsas pinnaus ja jatkuva häiriköinti johtivat tarkkailuluokalle siirtämissiin. Varsinaisia oppimisvaikeuksia oli vain yhdellä.

2.1 Kiusattuna ja kiusaajana

Olin koulukiusattu, kiusaamiseen vastasin nyrkein. Olin väkivaltainen alaluokilta lähtien, yhteen aikaan löin joka sanasta. (Kai)

Olin kiusattu skidi. Koulussa ja silleen. Mä huomasin, että se tehoaa, se väkivalta meinaan. Kiusaaminenkin loppui. (Petri)

Edellisissä luvuissa kuvatuissa lapsuuden tarinoissa kodin epävakaa olo ja turvattomuus ovat aiheuttaneet jokaiselle selittämätöntä paha oloa, niin että kouluun keskittyminen ei varmaankaan ole ollut se suurin lapsen mielessä ollut asia. Tämä paha olo on purkautunut eri tavoin, myös ongelmina koulussa. Tilannetta on saattanut pahentaa koulukiusattuna oleminen, jota sitäkin on pitänyt hoitaa nyrkein. Koulu on saattanut jonkun kohdalla olla ensimmäinen paikka, jossa on tutustuttu väkivaltaan ja kiusaamiseen.

Tilastojen valossa voi ajatella, että tutkimukseeni osallistuneet miehet eivät ole koulukokemuksissaan harvinaisuuksia: jatkuvan viikoittaisen koulukiusaamisen kohteeksi joutuu noin 10 prosenttia eli lähes

20 000 oppilasta. (Peltonen 1996.) Koko koulunkäyntinsä aikana kiusatuksi joutuu noin 15 prosenttia oppilaista. Koulun koolla tai sillä, onko kysymyksessä maalais- vai kaupunkikoulu, ei näytä olevan merkitystä kiusaamisen määrään tai tiheyteen. Vanhemmat eivät useinkaan tiedä ongelman vakavuutta tai lapsensa osuutta kiusaajana tai kiusattuna olemisessa. Kiusaajalla on usein huono koulumotivaatio ja kielteinen suhtautuminen koulunkäyntiin, mikä ilmenee turhautumisena, joka taas kanavoituu toisten kiusaamiseen. (Penttilä 1993.) Kiusaamisen kohde joutuu usein toveriryhmän syrjäyttämäksi. Nuorille syrjäytyminen merkitsee joutumista syrjään ihmissuhteista, kavereista tai kouluyhteisöstä. Lasten ja nuorten mielestä huono-osaisuus ja sen emotionaalinen kokeminen ovat sitä, että ei kuulu ryhmään ja on syrjässä. Se on osattomuutta yhteisöön ja toiseuden kokemista. (Törrönen & Vornanen 2002.)

Nuoret kokevat syrjäytymisen syrjässä ja ryhmän ulkopuolella olemiseksi suhteessa vertaisiin, ei niinkään suhteessa yhteiskuntaan tai aikuisiin. He haluavat tulla hyväksytyiksi ja kuulua joukkoon eivätkä halua kokea ulkopuolisuutta ja toiseutta. Subjektiiivisen kokemuksen ja emotionaalisen hyvinvoinnin kannalta on tärkeää, millainen kokemus hyväksynnästä vertaisryhmässä muodostuu. Lapsuudessa ja nuoruudessa koettu emotionaalinen hyväosaisuus luo pohjaa toisiin liittymiselle ja myöhemmälle elämäkululle. (Törrönen & Vornanen 2002.) Kuitenkaan osallisuus ja osattomuus eivät sulje toisiaan pois. Vaikka nuoret eivät osallistuisikaan ”toivottaviin” aktiviteetteihin, he hakevat elämälleen joka tapauksessa merkityksiä antavia osallistumisen areenoita. Negatiiviset kokemukset voivat johtaa siihen, että koulukiusattu ryhtyy etsimään koulumaailman ulkopuolelta alueita, joissa hän voi menestyä ja saada ystäviä ja hyväksyntää.

Tähän tutkimukseen osallistuneiden miesten elämässä varsinaisen väkivaltauran aloittaminen sijoittuu monesti ensimmäisiin kouluvuosiin. Omaa kouluaikeista väkivaltaisuuksiaan miehet eivät osanneet selvästi perustella, vaikka heidän tarinoissaan onkin vihjeitä siitä, että ongelmat kotona toivat ongelmia myös koulussa.

Olin terapiassa kouluväkivallan vuoksi. Hihat paloi herkästi. Koulussa vedin heti turpiin, jos joku aukaisi päänsä. Lie ollu jo kotoa opittua.. [naurahdus] .. no tosiaan.. ehkä se jotenkin vaikutti.. en tiedä. (Kai)

Mä olin tappeluisa jo ala-asteella, haastoin riitaa jo 1-2.luokalta lähtien, muistan sen hyvin. Ja aina puolustin itseäni nyrkein. Ylä-asteella homma muuttui radikaalimmaksi. (Petri)

Jo varhain mulla oli koulussa ongelmia. Viidennellä luokalla jouduin ”pakkolomalle” väkivaltaisuuden takia, hakkasin kaverin vasikoinnin takia. Sitten just tään hakkaamisen takia tuli siirto toiseen kouluun... Ja tappelin minä sielläkin. Niin, hyvin oli se isän opetus tullut perille, ukko oli sitä mieltä, että ”lyö poika ensin ja kysy sitten”. Ja niinhän minä tein. (Nege)

Joillekin koulunkäynti ilman väkivaltaa onnistui muutaman vuoden ajan, mutta tarkkailuluokalle siirto muodostaa elämäntarinassa käännekohtan, jossa siirryttiin väkivallan opetteluun aitiopaikalle.

Se koulu meni viidenteen luokkaan sillä lailla, että just ja just pysty käymään. Sitten jouduin tarkkailuluokalle, kun häiriköin. (...) Oli se tarkkis semmoinen kovempi paikka. Nyrkkejä käytettiin. Kovis piti olla. Oma koviksen rooli piti luoda. (John)

14-vuotiaan koulukotiin lähtöön saattoi liittyä jo vakavaakin väkivaltaa: ”.. mie silloin itse puukotin yhtä”.

Koulukertomuksissa väkivallan kohteiksi joutuivat osaltaan myös opettajat:

Uhkailin myös opettajia. Sain englannin läpi uhkailemalla opea. Oli aikamoisia paineita päästä koulusta ”kunnialla”. Jos ei saanut päästötodistusta, tuli kotona turpiin. (Nege)

2.2 Oppimisvaikeuksia

Vain yhdessä tämän tutkimuksen elämäntarinassa on tunnistettavissa oppimiseen liittyviä vaikeuksia koulunkäynnin hankaloittajina. Poika kävi kansakoulua ja oli koulussa varsinainen ”sähleri” eikä oppinut esimerkiksi lukemaan. Hänen häiriökäyttäytymisensä ei ollut koulu- tovereihin kohdistuvaa väkivaltaa vaan pikemminkin kaikkea muuta häiriköintiä ja opettajien kiusaamista. Jos koulussa ei pärjännyt opinnoissa ja saanut siten ryhmään kuuluvuuden tunnetta, piti sitä tunnetta yrittää etsiä muilla keinoin.

Sen jo huomas nuorena, mie olin silleen, tunne-elämä oli sekaisin, olin helkkarin huono lukemaan. Niin, sitä mie oon mietiskellyt, mie olin niin hälläväliä.. mie olin.. jäinkö mie silleen siihen aikaan, sehän oli vähän pula-aikaa silleen. Ei kyllä nälissään tarvinnut olla, mutta.. olin niin malttamaton, levoton. En pystynyt keskittymään koulussa, en ol-

lenkaan. Olin aika huono koulunkävijä, sitten jäinkin luokalleen. Sitten niitten tekojen takia jouvuin erityisluokalle. (...) Olin tosi termiitti jo pentuna. Kotikäryllisen dynamiittia vein koulunkulmalle jo toisella luokalla ollessa, mutta onneksi ei ollut niitä nalleja. No, tällaisia tempauksia kaikkia. Opettajien autoja laitettiin puskurista kiinni aitaan tai seinään. Ja vaikka mitä juttuja. (Maku)

Oppimisvaikeudet herättivät levottomuutta ja huonommuuden tunteita ja veivät keskittymiskyvyn. Luokalle jäänti ja erityisluokalle siirto oli siihen aikaan melkoinen nöyryytys. Opettajan puolelta tullut julkinen nöyryyttäminen, muun muassa karttakepillä lyöminen, ei parantanut koululaisen oloa. Lukutaidottomuus oli kuitenkin pahin asia, ja sen tuomaa huonoa itsetuntoa piti yrittää paikata jotenkin. Koulu onkin jäänyt mieleen pelottavana paikkana, jossa koulukokemuksistaan kertova ei menestynyt. Sisäistä pahaa oloaan hän ei kuitenkaan pysty kokenaan selittämään, ei myöskään sen syitä ja alkujuuria. Menestyminen koulussa olisi ehkä parantanut muuten huonoa oloa. Koska näin ei käynyt, piti etsiä muita areenoita, joilla voi saavuttaa menestystä.

Se oli jo niin pitkällä täällä sisällä menossa se paha olo. Niin.. Huono koulussa menestyjä olin. Opettaja löi karttakepillä tarvittaessa. Taisi olla pentuna se lukeminen kaikkein pahin mun itsetunnolle. Niin mie koen sen. Enhän mie osannu lukea. Mie olin 47-vuotias, kun opettelín vasta lukemaan, sillee, että mie oikeesti ossaan lukkee. (...) Niin. Sitten se koveni ja koveni koko homma.. se, lukemishomma taisi ottaa tosi pahasti mun itsetunnolle. Mie en välittäny, se vei tämä elämän rooli. Ei tarvinnu, jos joku kysy jotain lukemisesta, niin aina sitä hyvin mahtipontisesti sen kysymyksen kumos, sen ylitti. On tullut sellaiset taidot, että pysty alistamaan sen toisen. (Maku)

Ongelmaoppijan kertomus vahvistaa osaltaan yleisiä havaintoja siitä, että opintonsa huonosti suorittaneiden nuorten polut eivät sovi koulutusyhteiskunnan luomaan ideaalimalliin. Koulutus liittyy yhteiskunnalliseen järjestykseen ja yhteiskuntaan sosiaalistumiseen. Koulutuksesta syrjäytyneet ja keskeyttäjät voidaan kokea yhteiskunnalliseksi uhaksi. Koulutuksesta syrjäytyminen merkitsee myös työyhteiskunnan ulkopuolelle jäämistä/joutumista. Edelleen seurauksena voi olla syrjäytyminen kansalaisuudesta ja yhteiskunnan keskeisistä arvoista ja normeista (Komonen 2001). Syrjäytymisvaarassa olevan oppilaan syrjäytymiseen liittyvät uhkakuvat koskevat tulevaisuutta. (Lämsä 1996, 91.) Syrjäytymiskehityksen vaara on voinut saada alkunsa usein jo lap-

suudessa, jolloin kasvuolosuhteet määräävät paljon, millaiseen yhteisöön lapsi on valmis mukautumaan. Koulussa vallitsevat tietyt yhteisölliset säännöt. Nämä koulun normatiiviset oppimisen ja käyttäytymisen mallit voivat kuitenkin olla ristiriitaisia lapsen omien kulttuuristen tapojen kanssa tai sitten vaikeasti omaksuttavissa suhteessa omiin aikaisempiin malleihin. (Murto 1996, 15.) Lapsen käsitys itsestä kehittyy hänen ja hänen ympäristönsä vuorovaikutuksen tuloksena. Negatiivinen palaute ja epäonnistumisen tunne johtavat usein itsetunnon heikkenemiseen ja kielteisen minäkuvan muodostumiseen, eivätkä rohkaise lasta yrittämään ja oppimaan uusia asioita. Seurauksena on oman itsen poikkeavaksi ja huonommaksi tuntemisen kierre, joka vähitellen johtaa syrjäytymiskehitykseen

Lapsen menestyminen koulussa siis vaikuttaa oleellisesti hänen käyttäytymisessä. Kuva itsestä ja omista mahdollisuuksista luo pohjan itsetunnolle. Koulun tehtävä kasvattajan roolissa on tärkeää erityisesti sellaisten oppilaiden kohdalla, joiden kodin tuki ja kasvuympäristön virikkeellisyys ovat puutteellista. Tällaisille lapsille koulu on ehkä ainoa paikka, jossa he voivat kokea itsensä tärkeäksi. Erityisesti positiivisen palautteen merkitys on oppimisvaikeuksien lapsen itsetunnon kannalta hyvin tärkeää. (Sydänmaanlakka, 1984, 18; 2006, 30.)

Huono koulumenestys ja jopa koulun keskeyttäminen on kuitenkin harvoin vapaa valinta, vaan ne näyttäisivät olevan seurausta koulun valikointimekanismeista, jotka työntävät heikommat oppilaat marginaaliin tai ulos. (Gambetta 1987.)

Niin, siitä koulusta. Koulu on ollut semmoinen piinapenkki. Mie muistan, kun mie vankilassakin yritin kouluun mennä, minnuu oikein kauhistutti. Kävi oikein kylmät värreet. Se on sieltä jäänyt se peleko jotenkin sieltä koulusta. Sitten sitä on tällä omalla kovuudella yrittänyt pärjätä, tai tyhmyydellä.. sitä on saanut aina voiton toisesta, kun on saanut sen henkisen otteen. Siitä on saanut sen hyvän mielen itselleen. On unohtunut se lukutaijottomuus tai joku tuomonen. Se on voitto. Vaikka on niistä ite myös kärsinyt. Tähän liittyy niin paljon tähän miun elämän stooriin. (Maku)

Hyvää ja huonoa koulumenestystä, koulupinnausta ja koulussa viihtymistä ei voi suoraviivaisesti liittää yhteen ja toisiaan määrittäviksi tekijöiksi, vaikka niillä yhteys onkin. Menestyäkseen koulussa siellä ei tarvitse viihtyä, mutta jos koulussa ei menesty lainkaan, siihen myös suhtautuu kielteisesti.

Yhtä mieltä voitaneen kuitenkin olla siitä, että näillä miehillä huono koulumenestys, koulupinnaus ja alkava päihteiden käyttö ovat yhteydessä toisiinsa ja edesauttavat syrjäytymistä. Myöskään suhteet opettajiin ja koulutovereihin eivät lisänneet koulunkäyntihaluja.

2.3 ”Tarkkislaisena”

Miesten kertomat koulukokemukset ja –episodit heijastelevat etenemistä yhä ongelmaisemmaksi muuttuvalla elämäntaipaleella. Osalla oli jo ala-asteella vakavia kouluongelmia, jotka useimmiten johtuivat väkivaltaisuudesta koulutovereita kohtaan. Ongelman jatkuessa ja kumuloituessa seurasi siirto tarkkailuluokkaan tai lastenpsykiatriselle osastolle.

Olin terapiassa kouluväkivallan vuoksi. 7-vuotiaana mä jouduin tarkkikselle. Niin, ja 9-vuotiaana olin lastenpsykiatrisella ja sieltä taas tarkkikselle. Hihat paloi herkästi. Koulussa vedin heti turpiin, jos joku aukaisi päänsä. (Kai)

Mä olin tappeluissa jo ala-asteella, haastoin riitaa jo 1-2.luokalta lähtien, muistan sen hyvin. Ja aina puolustin itseäni nyrkein. Ylä-asteella homma muuttui radikaalimmaksi. (Petri)

Jo varhain mulla oli koulussa ongelmia. Viidennellä luokalla jouduin ”pakkolomalle” väkivaltaisuuden takia, hakkasin kaverin vasikoinnin takia. Sitten just tään hakkaamisen takia tuli siirto toiseen kouluun erityisluokkaan, jossa 8-10 oppilasta, myös vanhempia, joiden kanssa oli heti selvitettävä kuka on kuka. 7:ltä luokalta tuli taas siirto toiseen tarkkailuluokkaan. Ja tappelin minä sielläkin. (Nege)

Joskus koulunkäynti onnistui suhteellisen hyvin muutaman vuoden ajan, mutta sitten tuli taas siirto tarkkailuluokalle.

Se koulu meni viidenteen luokkaan sillä lailla, että just ja just pysty käymään. Sitten jouduin tarkkailuluokalle, kun häiriköin. (...) Oli se tarkkis semmoinen kovempi paikka. Nyrkkejä käytettiin. Kovis piti olla. Oma koviksen rooli piti luoda. Yläasteen eli seiskan aloitin myös tarkkailuluokalta, mutta mut potkittiin sitten koulusta pois. Mut sijoitettiin lasten psykiatriselle ja sairaalakouluun, siellä olisi pitänyt olla yötä päivää. En sopeutunut sinne ollenkaan. Karkailin koko ajan. Sen verran, että se aiheutti sitten sen, että jouduin koulukotiin. (John)

Koulun aloittaminen ja ryhmään mukaan pääseminen on peruskoululaiselle voimakas emotionaalinen kokemus. Ryhmästä putoaminen, epäonnistujaksi ja poikkeavaksi leimautuminen, voi johtaa avoimeen kapinaan, omaan marginaaliryhmään hakeutumiseen ja ryhmän mukana häiriköintiin. Tarja Tolonen (1995) kuvaa tunneilla häiriköimistä ja kavereiden kanssa pelleilyä strategioiksi, joilla oppilaat tuovat oman persoonansa luokkaan, ottavat haluamansa tilan haltuunsa ja ”häivyttävät” opettajan omasta maailmastaan. (ks. myös Tolonen 2001)

Tämä strategia näkyy koulukertomuksissa esimerkiksi erilaisina kepposina ja ilkivaltana. Kouluhäiriköinti on voinut olla myös väkivaltaista käytöstä luokkatovereita kohtaan. Käyttäytyminen on ollut myös avointa kapinaa ja johtanut osaltaan marginaaliryhmään joutumiseen. Melkein jokainen tutkimukseeni osallistunut väkivaltamies oli pudonnut (erottautunut) jo ala-asteella omasta kouluryhmästään aggressiivisen käyttäytymisensä vuoksi.

2.4 Koulukotikasvattina

Laitoskoulutarina ei sisällä viittauksia varsinaisiin kouluongelmiin. Koulukoti oli ”kova paikka”, mutta koulu siellä käytiin kunnialla. Myös lastenkodista käsin käyty koulu suoritettiin suhteellisen hyvällä menestyksellä eikä siitä kerrottuun tarinaan sisälly erityisiä ongelmia. Joskus lastenkotilapsia nimitettiin koulussa ”laitospelleiksi”, mutta tätä voi jo muistella lähinnä humoristisesti, eikä nimittely ollut ongelma. Kertomusten perusteella on tulkittava niin, että laitos tarjosi suhteellisen turvallisen ja säännöllisen kasvuympäristön, josta käsin koulunkäynti onnistui.

Koulu ja tää normaali (ruokailut yms.) toimivat siellä oikein hyvin. Päivät koulussa ja aina oli mahdollisuudet harrastuksille. Ostivat kaikki vehkeetkin, jos halus jotain harrastaa. Kavereitten kanssa käytiin aina pelailemassa, sieltä ajoilta on jäänyt pari ystävääkin. (Pete)

Yläasteen eli seiskan aloitin myös tarkkailuluokalta, mutta mut potkittiin sitten koulusta pois. Mut sijoitettiin lasten psykiatriselle ja sairaalakouluun, siellä olisi pitänyt olla yötä päivää. En sopeutunut sinne ollenkaan. Karkailin koko ajan. Sen verran, että se aiheutti sitten sen, että jouduin koulukotiin. (...) Kävin sitten kuitenkin peruskoulun ja ammattikoulun. Puusepän ammattikoulun ja vieläpä tosi hyvällä menetyksellä. (John)

Myös ammattikoulu oli mahdollista käydä koulukodista käsin hyvin arvosanoin. Koulukoti oli turvallisempi kuin oma koti: oli säännöllinen vuorokausirytmä, ruokaa ja vaateetusta opetuksen lisäksi. Koulukoti sai kertomuksissa melko positiivisen arvioinnin. Koulukoti pystyi tarjoamaan normaaliin elämään osallistumista, jonka seurauksena rikollinen käyttäytyminen joko lakkasi tai ainakin väheni. Koulukodissa kertojat pystyivät hieman kokoamaan itseään, elämään säännöllistä elämää ja samaan mielekästä koulutusta.

2.5 Muistoja opettajista ja opetuksesta

Kertojilla ei ollut tarkkoja mielikuvia ja muistoja opettajista. Joitakin mielipiteitä aineistosta kuitenkin löytyy, sekä negatiivisia että positiivisia.

Jokunen opettaja oli meistä [tarkkisorukka] hieman kiinnostunut. Yleensä ei kukaan. (Nege)

Koulu tuottaa omilla mekanismeillaan esimerkiksi leimaamisen kautta syrjäytymistä. Oppilaiden kielteiset koulukokemukset synnyttävät negatiivisia asenteita ja alentavat koulumotivaatiota sekä uskoa omiin kykyihin. Syrjäytymiseen vaikuttavia tekijöitä voivat olla myös opetussuunnitelmat, piilo-opetussuunnitelmat (muun muuassa erilaiset järjestyssäännöt), oppilaiden sosiaalinen ja henkilökohtainen tausta sekä oppilaiden väliset suhteet. Myös opettajien käyttäytyminen (nolaaminen, halventaminen) voi olla niin ahdistavaa, että se saa aikaan koulupelkoa, pinnausta ja motivaatio-ongelmia, jotka taas voivat johtaa syrjäytymiseen. (Kuula 2000.) Jukka Tervon tutkimus (1993) havaitsi oppilaiden näkökulmasta sietämättömimmäksi asiaksi koulussa opettajat. Matti Erätuuli ja Arja Puurula (1990) havaitsivat opettajan persoonaan tai käyttäytymiseen liittyvien seikkojen olevan keskeisesti yhteydessä koulun työrauhaoloihin ja poissaoloihin.

Jokainen elämästään tätä tutkimusta varten kertonut on saanut koulussa paljon negatiivista ja hyvin vähän positiivista huomiota. Vähäniinkin positiivinen huomio on jäänyt eliniäksi mieleen, ja sillä on ollut kannustava vaikutus.

Yleensä opet heitti meikäläiset ulos koulusta. ”Työ ryökäleet, työ konnat, mitä te täällä teette, ulos täältä”, huusi aina eräskin opettaja. (Nege)

Siellä ne [erityisluokka] anto mulle jopa stipendin, varmaankin, että jos se kohottas mun mielialaa. Ja sitten mie pärjäsinkin muutaman vuoden. Muistan ikäni sen stipendin, se oli 12 markkaa. En kyllä mittään varmaan osannu silleen, mutta kyllä se stipendi anto potkuu. Tällee jälkeensä oon nähny sen opettajankin. Se on sanonu, että stipendillä saatiin siut vähäksi aikaa käyntiin. (Maku)

Koulukiinnostus oli melkeinpä kaikilla haastateltavilla sammunut hyvin varhain. Tarkkailuluokkiin siirtäminen on luultavasti lisännyt tätä sammumista ja kasvattanut poikkeavan yksilön leimaa: olet normaalista poikkeava, sopeutumaton, kelvoton. Toiseus on lisääntynyt. Koulu on tavallaan tehnyt karsinnan erottelemalla oppilaita heidän koulunkäyntikykynsä ja -halunsa mukaan, tai karsinut poikkeavat normaaleista, ja poikkeavat on siirretty erityisjärjestelyjen piiriin. Koulukielteisyyden on katsottu näidenkin henkilöiden kohdalla olevan yksilötason ongelma, ja näin oppilas on voitu leimata kelpaamattomaksi muiden joukkoon. Leima on lyöty, ja tästä leimasta on alkanut tulla osa nuorien identiteettiä. Omaa identiteettiä peilattiin koulutyön sijasta porukan kavereihin, koulussa epäonnistuneita sosiaalisia suhteita pyrittiin kompensoimaan menestymisellä omassa jengissä. Saman leimaamisen on tehnyt myös koulukoti, ja nämä leimat ovat kulkeneet mukana läpi elämän. Leimatut nuoret ovat lähteneet etsimään toimintaympyröitä ja kaipaamaansa hyväksymistä ja menestystä muilta areenoilta ja tavallaan ryhtyneet toteuttamaan sitä mielikuvaa itsestään, jonka ympäristö on jo heistä luonut. He ovat hakeutuneet vertaisryhmiinsä, ja koulusta on tullut sivuseikka. Koulutusta ei koettu oman elämän ja aikuistumisen kannalta tärkeäksi, ja koulutuksen ulkopuolella olemisesta ei siten muodostunut ongelmaa, joka olisi kääntänyt polun toiseen suuntaan.

Poikkeavan identiteetti on vahvistunut edelleen. Lopulta seurauksena oli yhä laajempi vieraantuminen yhteiskunnasta ja vallitsevien arvo- ja normimaailmojen hylkääminen. Jo varhaislapsuudessa alkanut ulkopuolistumiskehitys on näin jatkunut koulussa.

Yksilön elämänkulun näkökulmasta sosiaalinen asema ja roolit voivat siirtyä ikään kuin sosiaalisena perintönä vanhemmilta. Nuorten kehitys liittyy läheisesti siihen sosiaaliseen kontekstiin, jossa he elävät. Esimerkiksi se, millaiseksi yksilö kokee koulutuksen, voi liittyä perheen ominaisuuksiin kuten vanhempien ammattiin ja koulutukseen. Heikomman sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman omaavilta lapsilta ja nuorilta koulutustie katkeaa ensimmäisenä. (Kivinen & Rinne 1995.)

Puhuttaessa koulussa syrjäytymisestä tarkoitetaan virallisen koulu-kulttuurin näkökulmaa, jolloin oppilas poikkeaa valtakulttuurin odo-tuksista ja joutuu näin normaalitoiminnan ulkopuolelle. Voimmekin siis miettiä, kuinka meidän elämämme on ”normaalisti” määräytynyt tiettyjen vakiintuneiden systeemien kautta, joiden kautta meidän kaik-kien oletetaan kulkevan ja siten täyttävän normikansalaisen kriteerit. Astuessaan rationalisoituun sosiaaliseen organisaatioon yksilö astuu sa-malla elämänkulun institutionaalisuuteen. Yhteiskunta on muotoutu-nut ikämääräytyneiden systeemien ympärille: päivähoito, koulu, työ, eläke. Ikänormit ja ikään liittyvät odotukset toimivat sosiaalisen kont-rollin välineinä. Jo hyvin nuorena opitaan, että mennään kouluun, han-kitaan ammatti, jäädään eläkkeelle ja niin edelleen. Kaikki tämä on yhteiskunnassa varsin hyvin organisoitu. Voidaan sanoa, että lapsuus on rationalisoitu aikakaudeksi, jolloin sosiaalistutaan instituutioihin. (Meyer 1986.) Vaikka yksilön elämänkulku on sosiaalisesti legitimoitu, sitä ei ole sisällöllisesti määritelty. Tällöin yksilölle jää vapaus valita motiivinsa, tarpeensa ja odotuksensa, siis löytää omasta elämänkulusta merkitykset ja tyydytykset, joskin länsimainen yhteiskunta on or-ganisoitunut siten, että yksilö pakotetaan valitsemaan ja perustelemaan valintansa motiivit. Tässä mielessä institutionaalisuus ei liity vain valin-toihin vaan myös syihin, motiiveihin ja pyrkimyksiin. (Meyer 1986.)

Institutionaalisuuteen liittyy myös sellainen piirre, että jos yksilö toimii ”väärin”, niin hän saattaa menettää ikäryhmänsä tuen tai aina-kin jäädä paitsi ikäryhmän yhteisestä kokemuksesta. Esimerkiksi jos yksilö tekee rikoksen, hän joutuu varsin nopeasti ulos omasta niin sa-notusta normaalisti toimivasta ikäryhmästään ja ajautuu marginaali-ryhmään. Elämänkulun institutionaalisuus on muotoiltu tekemään yksilön elämästä järjestelmällistä, järjestyksessä etenevää. Useat tätä järjestystä ylläpitävistä instituutioista ovat levinneet maailmanlaajui-siksi, kuten länsimainen koulujärjestelmä. (Meyer 1986.) Kaikkiaan elämänkulun institutionaalisuudessa A. W. Meyerin (mt.) mukaan on kyse siitä, miten modernisaatio on yhdenmukaistanut ja vaiheistanut elämänkulkua. Tietynlaista elämänkulkua tuetaan, tietynlaista sank-tioidaan. Tämän tutkimuksen haastateltavien elämänkulut ovat pää-asiassa kuuluneet sanktioitavien elämänkulkujen piiriin. Yhdenkään kertojan elämä ei ole kulkenut järjestelmällisiä, yhteiskunnassa suosi-teltavia ja tuettuja reittejä pitkin. Suositeltavilta ”poluilta” on poikettu melkein jokaisessa ikävaiheessa.

3 TOISEN MAAILMAN TARINA

Toisen maailman tarina on kuvaus rikollisen elämän alusta ja myös kuvaus siitä, miten tällaisen elämän sankariksi ”pääsee” (”on päässyt”).

3.1 Mukaan meneminen ja pääsy

Elämän ajautuessa yhä suuremmassa määrin sivuraiteille miehet kertoivat kuluttaneensa aikaa ”kuljeskellen porukoissa, tapellen kadulla, jengeissä pyörien”. Samalla oltiin poissa koulusta ja karkailtiin kotoa opettelemaan myös ”toista maailmaa”. Koulukodissa kasvanut mies ei kertonut eläneensä tätä elämänvaihetta, vaikka yhdessä vaiheessa usein karkailikin toiveenaan päästä kotiin. Sen sijaan koulukodin sisällä ”oppi kyllä kaikki temput”, ja ”oppi tuli vakiotavarana”. Tämä ”toisen maailman” toiminta-areena on ollut omiaan vahvistamaan poikkeavuuden identiteettiä ja ulkopuolisen leimaa.

Itse siirryin sitten kaverien kanssa kadulle tappelemaan. Jo nuorena karkailin kotoa ja nukuin jopa roskiksessa. Tämä alkoi siinä vaiheessa, kun aloin ymmärtää, että tää meidän perhetouhu ei ole ihan normaalia, ei muilla kavereilla ollut mitään lähellekään vastaavaa. (Nege)

En oikein kotona asunut moneen vuoteen. Olin näitten vanhempien ihmisten kanssa.. ja ne oli näitä vankilatyyppejä. Tehtiin rikoksia, varkauksia.” (John)

”Hankkin ”vaadittavat” meriitit jo koulukodissa, ja sieltä päästyäni ... 17-vuotiaana menin armeijaan. (Vellu)

Myös ensimmäiset omaisuusrikokset tulivat osaksi elämää kavereiden kanssa ”pyörittäessä”. Rikoksiin opettavat olivat yleensä vanhempia, ja usein heillä oli jo vankilatausta. Samalla tämä ”opetusryhmä” tarjosi sosiaalisen yhteenkuuluvuuden ja samaistumisen kohteen nuorille, jotka olivat jo oman ”normaalin” ikäryhmänsä ulkopuolella.

Keikat astuivat kuvaan mukaan; vanhemmat teki ja minä mukana opetelin. Olin myös luokan kingi. Ja nuoremmat otti esimerkiksi minusta mallia.. ja moni muu otti mallia. Ja minä sitten otin taas muista mallia. Mutta nuorempana isä piti niin kovaa kuria, että minä en silloin vielä päässyt siihen vanhempien niin sanottuun jengiin. Mutta sieltä sitä kuitenkin kaiveli aina niitä, miten ne nyt toimi. No, kuiteskin, osa niistä

oli samalla luokalla.. sitten se kaikki käyttäytyminen.. kaikella piti tuoda esille sitä kingin asemaa. Muut ei ollu mitään. (Nege)

Mulla oli hirvee meriitti jo silloin pentuna. Oikea rikossarja. Mä olin vanhempien kavereiden kanssa. Karkailin sieltä sairaalakoulusta ja menin niitten venkuloiden luo. Sitten lähetettiin aina vääntää keikkaa. Tehtiin murtoja kauppoihin ja asuntoihin, olin hyvässä opissa. Minä olin pieni ja mahduin paikkaan kuin paikkaan. Eli isommat käytti pientä hyväkseen. (John)

Kaksitoista vanhana paloin viinanmyynnistä. Mie pyörin jo 12-vuotiaana neljä-viiskymppisten ukkojen ja akkojen kanssa. Siellähän ne kaupat tehtiin. Viidentoista vanhana lähin Ruottiin. Jo silloin mie kiersin nää pummikoulut ja Slussenilla olin viinan myynnissä, mikä oli se kaikkein pahamaineisin paikka silloin.. Kaikki ne viina jutut, lääkejutut ja asejutut, miehän opin ne jo pentuna. Niin, ihan jo lapsena. Sallaa isältä ja äitiltä...no mutsi ei tiennyt, ukko ties, .. ukko se varmaan ties. Kyllä se joskus sano, topakka ukko se oli. Ei se kyllä auttanu.. se puhe. (Maku)

Tähän ”toisen maailman” yhteisöön pääseminen ja siellä pysyminen edellyttivät tiettyjä tietoja ja taitoja, joilla voi menestyä. Se edellytti myös päihteidenkäyttöä, eli jokaisella jo melko varhain päihteet kuuluivat elämäntapaan. ”Toisen maailman” yhteisöön pääseminen edellytti tiettyjen initaatoriittien läpikäymistä.

Mie koen ainakin omalla kohalla sen, että kun alkoholisoinnuin jo ihan pentuna. Sitten tuli todella ne viinat, huumeet ja vankilat. Mie ku oon vetäny kuuskytluvulta vuoteen 95 saakka aika tiukkaan. No, mie katon, että tästä huumepuolesta mie pääsin heleposti erroon, mutta tää viina puoli on paljon rankempi, se on rankempi. (Maku)

15-vuotiaana tuli viina kuvioihin. Sitten se oli aina mukana tappeluisa. (Petri)

Viinaa, lääkkeitä.. kaikkee roinaa.. aineita.. piriä.. jo ihan pentuna. Sitä oli tarjolla venkulapiireissä. (John)

16-vuotiaana aloin sitten käydä kapakoissa ja siellä tapeltiin.. nää tappe-
lut siirty [kadulta] sinne kapakoihin... no.. sitten se jäi se kapakka silleen, että joskus harvoin kävin enää kapakoissa, koska tuli nämä huumeet kovasti kuvioihin. Sitä sitten pyöri vain asunnoissa ja tietyissä piireissä. Sitä kesti vuosia. (Nege)

Viinaa on ollut saatavilla aina, skidistä saakka ja kyllä sitä oon oman osuuteni tuhonnutkin. Jo varhain se alkoi. (Kai)

Erityistaitoihin kuuluivat määrätyt teot, joilla sai yhteisön kunnioituksen, johtajan aseman ja mainetta. Näin rooli, menestys ja hyväksyntä tällä arenalla oli saavutettu, ja sitä oli myös jatkuvasti pidettävä yllä. Ryhmän jäsenyys ja saavutetun aseman pitäminen vaativat jatkuvaa kamppailua ja myös varuillaan oloa, koska uusia ”vallan tavoittelijoita” löytyi aina lisää.

Mie joutuin silloin nuoruudessa omalla kovuudellani pääsemään siihen muuhun porukkaan ja se on vetänyt ihan. Ja se on vetänyt siihen mukaan.. ja sitten vielä viina siihen mukkaan, kun se on vaatinut sen. (...) On tullut sellaiset taidot, että pysty alistamaan sen toisen. (Maku)

Mä treenasin siis edelleen ja aloin käyttää taitojani tappeluissa, pärjäsin hyvin ja sain ihailua ja kannustusta, olin ”kova jätkä”. Ihmiset kunnioitti. Kinginä ollessa kaikkien asenne muuttui. Kun annoin turpiin yhä vain kovemmille jätkille, sain seuraa ja ihailua. (Petri)

Sitä oli tiettyssä asemassa.. asemassa koko ajan, ja hoiti aina toisten asioita, puuttu toisten asioihin. Tuota.. tultiin kertomaan niistä asioista mitä on tapahtunut ja näin poispäin.. annettiin ymmärtää, että asioita olisi nyt taas hoidettava.. no kyllä joskus on tultu pyytämäänkin. (Nege)

Thomas J. Dishion ym. (1994) kuvaavat, miten jengiytyminen lisää poikien väkivaltaa. Väkivaltaiset ja epäsosiaaliset pojat hakeutuvat hänen mukaansa samankaltaiseen seuraan. Heidän toverisuhteensa tukevat lisääntyvää epäsosiaalisuutta ja väkivaltaisuutta. Muu ympäristö syrjii heitä, eikä heistä pidetä. Poikien toverisuhteet muotoutuvat siten jengien sisällä. Sama ilmiö on nähtävissä myös haastateltavien nuoruusdenaikaisessa elämänvaiheessa.

Piti olla kova jätkä, ja piti vastustaa kaikkee.. kaikki auktoriteetit vitutti. (Kai)

Siellä oli se rooli päällä koko ajan, koviksen rooli. Oma koviksen rooli piti luoda, käytettiin nyrkkejä. (John)

Väkivalta ja aggressiivisuus on perinteisesti liitetty miehiin ja maskuliinisuuteen. Väkivallan ja miehisyuden yhteys näkyy konkreettisesti siinä, että suurin osa kaikesta väkivallasta on miesten tekemää. (Grönfors 1994.) Sukupuolenmukaisuutta on määritelty myös osoittamalla suora aggressio miesten ja epäsuora aggressio naisten alueeksi. (Lagerspetz 1998.)

Tyttökavereita sai tietysti, mutta usein nekin tuli sen kovan imagon vuoksi. Ja sitten näyttämisen halu oli kova, että pysyi se imago. Sitähän siinä vaiheessa teki, mitä odotettiin tai.. mitä kuvittelin, että minulta odotettiin. (Nege)

Usein tyttöjen keskuudessa fyysistä voimaa arvostetaan ja tytöt voivat ihastua esimerkiksi luokan tappelupukariin. Pojilla väkivallan ja seksuaalisuuden yhteys näkyy siinä, että pieni määrä väkivaltaa kohdistettuna ”oikeisiin” kohteisiin voi tehdä pojasta haluttavan ja miehekkään (Wolpe 1988).

Kaikki kertojat eivät halunneet kommentoida tätä elämänvaihettaan kovin monisanaisesti.

Pääsin ammattikouluun, jonka jätin kesken. Menin sitten töihin huonekalufirmaan. Olin siellä puolitoista vuotta. Sain oman asunnon. Kaikki oli silloin vielä hyvin... ei nyt vielä kierrettä ollut. (Pete)

Jokainen kertoja hankki nyt meriittejä siinä maailmassa, jossa heidät hyväksyttiin ja jossa heillä oli mahdollisuus pärjätä omilla erityistaidoillaan. Tämä ympäristö lisäsi myös jokaisen väkivaltaista käyttäytymistä. Väkivalta piti yllä itsekunnioitusta, ja sillä voi pitää ympäristöä hallinnassa. Sillä sai statusta ja voi tulla joksikin ryhmässä. He olivat nyt jo syrjäytyneitä ja syrjäytettyjä niin sanotuista normaalin elämäntilanteen instituutioista ja toimivat vain ”omiensa” parissa. He eivät välttämättä pohtineet tekojaan oikeina tai väärinä, sillä aseman saavuttamiseksi sekä normit että päämäärät olivat erilaiset kuin muussa yhteiskunnassa. Voi käydä jopa niin, että ne, jotka tässä ”normaalissa” maailmassa noudattivat lakia, saivat alakulttuurissa negatiivisen statuksen, sillä muun yhteiskunnan arvojärjestelmä käännettiin ylösalaisin ja laittomat teot nähtiin hyväksytyinä. Sosiaalinen verkosto kaventui ja yksipuolistui.

Rikoksenteelijät ovat tutkimusten mukaan usein kokeneet lapsuudessa tavallista enemmän fyysistä, henkistä ja jopa seksuaalista väkivaltaa ja laiminlyöntejä. (Haapasalo 1999; ks. myös Haapaniemi 2003, Iivari 1996, Kokko & Pulkkinen 2000a.)

Jaana Haapasalo (1999) on tutkinut lapsuuden ajan pahoinpitelyjen yhteyksiä nuorten miesvankien kouluiässä ilmenneisiin käytöshäiriöihin ja aikuisiän psyykkisiin häiriöihin. Kyseisessä tutkimuksessa lähestyttiin rikoksenteelijöiden lapsuuden kaltoinkohtelukokemuksia ja käytösongelmia traumamallin ja kiintymyssuhdeteorian tarjoamista näkökulmista eli pohdittiin, voidaanko käytösongelmia ja psyykkisiä on-

gelmia ymmärtää kiintymyssuhdeteorian ja niin sanotun traumamallin avulla. Mallissa puhutaan traumaperäisestä stressistä ja siihen liittyvistä uudelleenkokemis- ja välttämisoireista. Uudelleenkokeminen viittaa traumaan liittyvien asioiden häiritsevään ja toistuvaan mieleen palautumiseen, välttäminen taas tarkoittaa traumaan liittyvien ihmisten, tilanteiden, asioiden ja paikkojen välttämistä ja mielestä pyyhkimistä. Oireet voivat ilmetä kognitioiden, tunteiden ja käyttäytymisen tasolla. Esimerkiksi uudelleen kokeminen voi aiheuttaa käyttäytymisessä aggressiivisuutta, hyperaktiivisuutta, itsetuhoisuutta, rikollisuutta ja pakokotoimintoja, tunteissa ahdistusta, vihaa ja pelkoa ja kognitioissa häiritseviä muistikuvia ja painajaisia. Välttäminen voi aiheuttaa käyttäytymisessä esimerkiksi päihderiippuvuutta, koulupinnausta, karkailua kotoa, estyneisyyttä, fobioita ja ihmisten ja tilanteiden välttelyä. Tunteiden tasolla ilmenee turtuneisuutta, tunteettomuutta ja jopa psykopatiaa, kognitioissa muun muuassa identiteettihäiriöitä ja amnesiaa.

Haapasalon (2000, 45-57) tutkimuksen päätarkoitus oli selvittää, voidaaniko rikoksenteekijöiden joukosta löytää alaryhmiä, joissa korostuisivat eri tavoin traumaperäistä uudelleenkokemista ja välttämisoireilua heijastavat lapsuuden käytösongelmat. Haapasalo löysi neljä ryhmää. Ensinnäkin rikoksenteekijät, joilla oli muita vähemmän käytösongelmia, kuten huumeidenkäyttöä ja koulupinnausta. Heillä oli muita ryhmiä vähemmän pahoinpitely- ja laiminlyöntikokemuksia. Heidän uudelleenkokemis- ja välttämisoireistonsa oli matala. Toinen ryhmä olivat rikoksenteekijät, joilla oli aggressiivisia käytösongelmia. Heillä merkittävästi enemmän ulospäin suuntautuvaa aggressiivisuutta ja jo hyvin nuorena (7 – 15 v.) rikollisuutta ja aineiden käyttöä. Enemmistö tästä ryhmästä oli kokenut lapsena pahoinpitelyä ja heidän uudelleenkokemisen ja välttämisen tasonsa korkea. Päihdekeskeisillä käytösongelmaisilla vangeilla erilaisten päihteiden käyttö oli laajaa. He olivat kokeneet laiminlyöntejä, mutta vähemmän väkivaltaa. Koulupinnausta, kotoa karkailua ja rikollisuutta esiintyi jo hyvin nuorena (7 v. →), samoin aggressiivisuutta ja ilkivaltaa. Heidän uudelleenkokemisen tasonsa oli alhainen, mutta välttäminen korostui.

Neljäs Haapasalon löytämä ryhmä oli moniongelmaiset vangit. He olivat kokeneet hyvin monenlaista kaltoinkohtelua ja väkivaltaa enemmän kuin muihin ryhmiin sijoittuneet. Enemmistö tästä ryhmästä oli kärsinyt monenlaisista käytösongelmista jo 7-vuotiaasta lähtien. Ominaista oli koulupinnaus, päihteidenkäyttö, levottomuus, hyperaktiivisuus ja rikollisuus jo varhain. Uudelleenkokemis- ja välttämistasot

olivat samaa luokkaa kuin ryhmässä kaksi. Ryhmä kaksi (aggressiiviset) ja ryhmä neljä (moniongelmaiset) olivat kokeneet itse lapsuudessa eniten sekä fyysistä että psykologista väkivaltaa ja myös nähneet kotona paljon perheväkivaltaa. Molemmissa ryhmissä korostuivat uudelleenkokemis- ja välttämistyyppiset käytösongelmat. Päihdekeskeisillä vangeilla (ryhmä kolme) painottuivat välttämistä kuvaavat ongelmat.

Väkivaltarikollisia oli kaikissa ryhmissä, mutta heidän osuutensa oli suurin ryhmissä kaksi ja kolme. Ryhmässä kaksi aikuisiän huumeriippuvuus ja väkivaltarikokset olivat yleisiä. Myös ryhmässä kolme oli väkivaltarikoksista tuomittuja lähes yhtä suuri määrä, eli molemmissa ryhmissä aggressiivisuus suuntautui ulospäin. Ryhmä neljä eli moniongelmaiset vangit voisi edustaa yksilöitä, joilla uudelleenkokemis- ja välttämisoireet vuorottelevat. Vuorottelu voi tapahtua niinkin nopeasti, että henkilö kokee lähes samanaikaisesti molempia oireita. Kiihtymysuhdetermein yksilö voisi tällöin turvautua joissakin tilanteissa välttelevään ahdistuneeseen strategiaan (C) ja toisinaan taas aggressiiviseen strategiaan (A).

Haastateltaviani ei voinut sijoittaa selkeästi vain yhteen ryhmään kutakin, koska jokaisen kohdalla löytyi piirteitä sijoittumisesta useaan ryhmään. Selkeimmin jokaisen kohdalla näkyivät kuitenkin ryhmän kaksi piirteet, eli jokaisen elämäntarinoista on tunnistettavissa jo nuorena ulospäin suuntautuvaa aggressiivisuutta, rikollisuutta ja päihteiden käyttöä. Enemmistö oli myös kokenut lapsena pahoinpitelyä. Myöhemmin aikuisiällä väkivaltarikokset ja erilainen päihteiden käyttö osana oman elämän kertomusta jatkuivat. Jokaisen historiasta löytyi kuitenkin myös koulupinnausta (ryhmät 1, 3 ja 4). Useimman historiasta löytyivät myös ryhmän neljä (moniongelmaiset vangit) kaikki piirteet. Karkeasti sijoitellen jokaisen näistä haastateltavista voisi sijoittaa sekä ryhmään kaksi (aggressiiviset käytösongelmaiset) että ryhmään neljä (moniongelmaiset). Nuoruuden päihde- ja rikoskeskeinen elämä vei miesten elämäntarinaa edelleen määrättyyn suuntaan, jonka tienviitat oli jo asetettu lapsuudessa.

3.2 Elämää venkuloiden verkostossa ja rikollisen uran muotoutuminen

Elämää venkuloiden verkostossa sisältää miesten kertoman kuvauksen siitä, kuinka toisenlaiset tarinat alkavat pikku hiljaa muuttua mahdolltomiksi, kuinka kertojista alkaakin tulla tarinoidensa vankeja – ikään kuin joku/jokin muu (kuin he itse) alkaisivat olla tarinoiden subjekteja.

Lapsuuden ja nuoruuden tarinoissa miehet hakeutuivat seuraan, jossa heidät hyväksyttiin, jossa heidän taitojaan arvostettiin ja jossa he saivat kaipaamaansa yhteenkuuluvuuden tunnetta. Samalla he tavallaan rakensivat itselleen tulevaisuuden ansaa. He olivat nyt astuneet sellaiselle toiminta-areenalle, jossa piti jatkuvasti todistaa roolinsa pysyvyyttä ja näyttää, että imago pysyisi. Tämä ympäristö piti otteessaan, ja tavallaan yksilö alkoi olla luomansa roolin ja hänelle annetun ulkopuolisen leiman vanki. Joku yritti vielä vapautua tästä kierteestä, mutta se oli vaikeaa.

Kun koulukodista pääsin, mulla oli tukiverkosto ympärillä ja tukihenkilö siviilissä, asunnot ja kaikki.. työpaikka valmiina. Kaikki näytti hyvältä, sitten se vain meni, kaveripiiri oli edelleen se sama, viinaa oli.. mutta ei mulla ollut keinoja.. ihminen voi olla vaikka kuinka tuettu, voi olla fyysisesti läsnä, mutta henkisesti pois.. jotenkin. Mun kaikki mallit oli sellaisia venkuloita, hunsvotteja, linnaporukkaa. Ei sitä osannu muuta.. jotenkin. (John)

Keinot muuhun siis puuttuivat. Ihminen haluaa kuulua johonkin sosiaaliseen verkostoon. Tämän kertojan tapauksessa se oli ”venkuloiden verkosto”, koska muuta ei ollut. Toisetkaan haastatellut eivät vielä tässä vaiheessa miettineet elämäänsä muutosta tai seuran vaihtoa, koska kaikessa oli vielä ”hohtoa”, tavallaanhan ura oli vasta alussa. Rikosten tekeminen ja muut rajanylitykset olivat vielä elämyksiä ja toivat elämään hauskuutta ja jännitystä.

Nuorena siinä oli muka jotain hohtoa, se oli semmoista näyttämistä. Silloin nuorena olisin esim. väkivaltaohjelmista puhujat käsenyt painumaan vittuun siitä. (Nege)

Seurauksena oli, että päihdekierre paheni ja pikkurikoksista siirryttiin yhä vakavampiin rikoksiin. Teot raastuivat. Tässä vaiheessa tulivat myös ensimmäiset tuomiot, jolloin entinen vähäinenkin kanssakäymisen niin sanotun normaalin yhteiskunnan kanssa loppui.

Sain ensimmäisen tuomion 16-vuotiaana. Siinä oli törkee pitely ja ryöstö. (Kai)

Ensimmäinen pahoinpitelytuomio tuli 15-vuotiaana. Se oli sakkoja. Pahoinpitelyt jatkuivat ja selvisin ikäni takia sakoilla. Pahoinpitelyt pahenivat pikkuhiljaa ja muitakin rikoksia tuli. Mulla oli noin kymmenen pahoinpitelyä ym. rikoksia, ennen kuin tuli ensimmäinen ehdonalainen, siinä 16-17-vuotiaana, no, pääsin nuorten rikollisten sovitteluprojektiin ja mokasin. Ehdonalainen tuli istuttavaksi. (Petri)

Alaikäisen jutuista ei vielä tullut tuomioita (alle 15 v.). Ensimmäinen tuomio oli jostain keikoista. Toinen oli se kuolemantuottamus, istuin sen nuorisovankina. (John)
Kaksikymppisenä sain eka tuomion, en jääny aikasemmin kiinni.. omaisuusrikoksia ja väkivaltaa. (Maku)

Sitten tuli tietenkin poliisit mukaan kuvioihin. Jouduin vaikeuksiin poliisien kanssa. Sitten niistä pikkuhiljaa alkoi tulla tuomioita, ehdollisia. Ensimmäinen tuomio tuli siinä vuonna 90 [15-v]. (Nege)

Sain ensimmäisen tuomion siinä 18-vuotiaana. (Pete)

Tarinoissa elämästään kertovien miesten väkivaltaisuus paheni, ja melkein jokaisen tuomiossa oli mukana myös vähintään pahoinpitely ryöstöjen ynnä muiden lisäksi. Yhteiskunnan suunnalta oli joidenkin kohdalla myös väliintuloyrityksiä (esim. sovitteluprojekteja), jotka kuitenkin epäonnistuivat. Kertojat joutuivat vankilaan. Siellä he saivat mainetta, kaipaamaansa ihailua ja hyväksyntää väkivaltaisuudelleen, eivätkä olleet halukkaita muuttamaan elämäntapaansa.

Jokaisen ura oli alkuvaiheessa, ja siihen liittyi jännitystä, seikkailua ja ryhmän ihailun kohteena olemista. Oman ryhmän rikolliset arvot koettiin tärkeiksi, koska niiden avulla oli mahdollista saavuttaa menestymisen ja onnistumisen tunteita.

Koulukodissa lapsuutensa ja nuoruutensa viettäneen miehen tarina eroaa muiden miesten nuoruustarinoista siitä, että hänellä ei ollut nuorena vielä rikosrekisteriä. Koulukodista lähdön jälkeen hän meni 17-vuotiaana armeijaan. Hänellä oli halu saada elämänsä järjestykseen, ja jonkin aikaa se onnistuikin.

Pääsin siis pois Perniksestä elokuussa -78. Tulin lättähatulla.. mun olis pitäny mennä kotiin isän ja äidin helmoihin. Mä olin ollut laitoksessa seitsemän vuotta, kymmenvuotiaasta saakka. Mä ajattelin, että kotiin, ei helvetti, ei se ole enää mahdollista, ei se ole mahdollista.. No, sitten kun mä pääsin asemalle, mä kävelin suoraan pääesikuntaan kyselemään, että pääsiskö armeijaan.. no helmikuun 14. päivä 1979 pääsin inttiin. Olin vielä kautta-aikain nuorin alikersantti kaiken lisäksi. No laitoslapsen paperit vaikuttivat kyllä sielläkin, jouduin aika koville, mutta olin päättänyt käydä sen homman läpi. Sinä aikana tutustuin Reijaan, linan äitiin. Mentiin naimisiin. Saatiin asunto. Se oli sitä aikaa, 24 vuotta sitten. Mä olin 19-vuotias. Täytin silloin syksyllä 20 vuotta. Iina synty kesäkuussa -81. Se jakso oli sellaista rauhallisempaa mun elämässä. Mä en tehnyt rikoksia. Kävin töissä koko ajan. Sinne vuoteen 84. (...) 1984 sitten tehtiin Kemiran pääjoh-

tajalle kylään x kesähuvila ynnä muuta sellaista. Ajettiin sitten aina kylän läpi ja kerran sitten heitettiin ihan tsoukkina, että tämänkin kylän pankkiin voi kävellä sisälle ja sanoa rahat tiskiin ja eikun vaan lähtis lätkimään. Ja vitseinä heitin vielä Pepelle [työkaveri], että kun seuraavan kerran luet lehdestä, että pankki on ryöstetty, niin tiedät kuka sen on tehnyt! No, se jäi jotenkin päähän, ja mä rupesin kattelemaan pankkeja ”sillä silmällä”. (...) SE oli pelkkä vitsi. Se jäi jotenkin muhimaan. No, seuraavan vuoden aikana tein sitten kymmenkunta pankkiryöstöä. No, sitten tuli tuomio. Vuonna 85 läksin lusimaan toukokuussa muistaakseni ja vuonna 90 marraskuussa pääsin pois tästä talosta [Riihimäki]. (Vellu)

Kertoja yritti päästä omaan elämään kiinni, ja jonkin aikaa se onnistuikin. Jokin kuitenkin ”poltteli”, ja olo oli rauhaton. Hän ei kuitenkaan pystynyt analysoimaan tätä tunnetta tarkemmin. Pankkiryöstöön liittyvästä leikinlaskusta alkoi ryöstöjen sarja, jota Vellu ”tehtaili” yksin. Omien sanojensa mukaan hän ei suunnitellut rikollisen uraa eikä kokenut olevansa rikollinen, kävihän hän kuitenkin koko ajan töissä. Normaalikansalaisuus osoitetaan tekemällä töitä, ja näin asia oli myös Vellun mielestä.

Vuonna 84 minä en päättänyt vielä, vaan mä kuitenkin tein koko ajan hommia [rakennustöitä]. Mä yritin vielä pitää koko keikkahommaani piilossa. Kukaan ei tiennyt, mutta se homma karkas käsistä, en kylläkään ollut sen kummemmin päättänyt mitään vielä. No, nuori jätkä olin, ja rahalla sai autoja, veneitä yms. siinä tuli sokeeks ja tyhmyys oli mukana ja sit sain tuomion. Ja silloinkaan en ollut vielä päättänyt mitään. (Vellu)

Raha ja seikkailu veivät nuorta miestä, ja ”sitä junaa olisi ollut vaikea pysäyttää”, koska asiat eivät enää olleet hallittavissa. Näistä ryöstöistä tulivat tuomiot, ja vasta Riihimäen vankilassa pitkällä tuomiolla ”epätodellisuudesta tuli todellisuutta”, ja kertoja oli omien sanojensa mukaan ”tiensä valinnut”. Tässä vaiheessa elämässä olivat mukana jo erilaiset päihteen. Nyt seuraavat vuodet aina näihin päiviin saakka vaihtelivat vankilatuumioiden ja siviilipätkien välillä. Tämän tarinan kertoja oli ainoa, joka oli sitä mieltä, että hän itse lopulta valinnan teki, joko enemmän tai vähemmän tietoisesti, mutta teki kuitenkin.

Silloin, kun mä rupesin niitä pankkihommia katteleen, ei siinä niitä asioita olis varmaan mikään pysäyttänyt, mutta en minä silloin ollut vielä tehnyt sitä valintaa, että mä oon rikollinen, minä tein töitä kuitenkin koko ajan, enkä mä ajatellu niin kuin rikollisesti vielä, ei ollut vielä kypsytynyt siihen, että olis niin kuin rikollinen mieli. Silloin oli vielä muutakin, etupäässä

muuta. Mutta se jännityksen tunne ja se kiihko, mikä siitä tuli.. no nuori jätkä, sitä jännitystä kaipasi ja sitä toimintaa.. adrenaali nousi.. niin siinä kohtaa sitä ei olis pysäyttänyt mikään.. se oli nuoruutta. Mutta sitten, sehän kypsy täällä vankiloissa sitten siihen. Että tuli tehtyä tietoinen valinta, kun tutustu näihin pillereihin ensin ja sitten kaikkiin muihin huumeisiin. Siviilissä minä en käyttänyt mitään, kuuluin oikein huumeiden vihaajiin. Täällä senkin oppi. Siinä kohti oli se valinta tehty, ei sitä tietoisesti tehty, että olis päättänyt ihan tietoisesti, ennen kuin vasta myöhemmin ymmärsi valintansa, tuli tietoisuuteen. Mutta siinä kohti, kun näitä valintoja tuli tehtyä, niin todellisuus oli jo karannut tuonne naapurigalaksille tai sitten.. niin.. justiinsa sillälailla.. siitä epätodellisuudesta oli tullut todellisuus niitten kaikenmaailman aineitten myötä. Piirit muuttu, kaverit muuttu, ei ollut mitään muuta, suunniteltiin vain rikoksia. (Vellu)

Keskustellessani muiden miesten kanssa tietoisesta valinta-ajatuksesta, siitä, että yksilö tavallaan olisi itse valinnut myös rikollisen uran, he olivat aiheesta melko hämmästyneitä: he eivät mielestään olleet tehneet valintaa itse ainakaan tietoisesti: ”elämä vain meni näin”. Kertojilla ei ollut selkeää tunnetta siitä, että he olisivat ohjanneet itse elämäänsä. He vain ”ajelehtivat” mukana, elämän hallintakyky puuttui, samoin tietoisuus siitä, että he voisivat itse vaikuttaa omaan elämäänsä.

Julian B. Rotter (1966) lisäsi sosiaaliseen oppimisteoriaan *locus of control* - käsitteen eli käsityksen siitä, kuka ohjaa yksilön elämää. Käsitteen lähtökohtana on se, että jos yksilöllä on sisäinen hallintakäsitys, hän uskoo, että hänelle tapahtuvat asiat ovat seurausta hänen omasta toiminnastaan ja hän voi itse vaikuttaa omaan kohtaloonsa. Yksilö, jolla on ulkoinen hallintakäsitys, uskoo puolestaan, ettei hän voi itse käyttäytymisellään vaikuttaa siihen, mitä hänelle tapahtuu, vaan jokin ulkoinen asia tai valtaa pitävä voima hänen ulkopuolellaan ohjaa hänen elämänsä tapahtumia. Näiden haastateltavien kertomusten perusteella suurimmalla osalla oli melko ulkoinen hallintakäsitys - lukuun ottamatta Vellua, joka kertoi itse tehdyistä valinnoista. Kaikki olivat kuitenkin samaa mieltä kuin Vellu, että ei sitä ”junaa” silloin nuorena olisi mikään pysäyttänyt, koska sosiaalinen paine oli liian raskas.

Ei niissä piireissä kyllä ollut mahdollista toimia toisin. Ei siellä ollut muita keinoja, se oli oppittu.. ei ollut mahdollisuutta.. onhan sitä tullut ajateltua jälkeenpäin, että jos olisi mennyt toisin [hiljaisuus]. (John)

Jokaisen elämäntarinaansa kertovan miehen elämänpolku oli siis vankasti muotoutunut määrättyyn suuntaan. Vankila ei tietenkään tätä

suuntaa muuttanut, päinvastoin, vankilan vaikutuksesta tilanne vain paheni, kuten edellisestä Vellun puheenvuorostakin käy ilmi. Vankilaan joutuminen merkitsee täydellistä elämänmuutosta, olipa sitä edeltänyt elämä ollut millainen tahansa. Suurin muutos lienee täydellinen yksityisyyden ja itsemääräämisoikeuden puuttuminen. Jokaisen elämä alkoi olla vankilassa, jossa olivat myös ystävät ja muu sosiaalinen ympäristö. Tie kulki vankilan ja lyhyiden siviilipätkien välillä. Ohuet kosketuspinnat muuhun yhteiskuntaan syntyivät viranomaisten välityksellä. Myös yhteydenotot omaisiin vähenivät. Miehet alkoivat elää omaa epätodellisuuttaan. Nyt voitiin puhua jo täydellisenä ulkopuolisena elämisestä. Miehet elivät omassa yhteiskunnassaan yhteiskunnan sisällä, normaalista yhteiskunnasta poikkeavina.

Vankilat eivät sinällään olleet heille mikään pelote tai syy muuttaa elämää. Kaikki olivat yhtä mieltä siitä, että vankila ei muuta ketään, vaan siellä ”oppii vain uusia temppuja”. Vankilat ovat täynnä asukkaita, jotka voivat opettaa rikollisen elämän aakkosia ja uutuuksia halukkaalle oppijoille. Vankilayhteisö voi olla melko pakottavakin sopeuttaessaan yksilöitä omaan maailmaansa. Usein voi olla jopa helpompaa jatkaa elämää ilman suurempia muutoksia, ettei esimerkiksi erottuisi liikaa joukosta. Tästä kaikesta on seurauksena se, että tuomiot ovat vain tuomioita toisten samanlaisten joukossa. Joillekin vankila voi olla jopa koti, koska siviili voi lopulta olla aika pelottava.

Poikkeavuuden sosiologiassa määritellään yksilön identiteetin ja arvo maailman eli moraalisen uran kehittymistä suhteessa siihen, kuinka yksilöä ympäröivät kontrolli-instituutiot mahdollistavat tämän henkilökohtaisen uran kehittymisen. Poikkeavilla urilla on siis sekä subjektiivinen että rakenteellinen puoli. ”Poikkeavat” yksilöt eivät käyttäyty poikkeavasti ainoastaan yksilökohtaisista syistä, vaan heidän käyttäytymisensä muodostuu myös ympäröivän sosiaalisen rakenteen vaatimuksista. Erving Goffman (1996) nimittää poikkeavan kategoriaan joutumista ja poikkeavan leiman saamista *stigmaksi*, ja tähän liittyvää prosessia *stigmaatioksi*. Poikkeavat urat ovat kuitenkin hyvin horjuvia ja satunnaisia verrattuina tavallisiin ammatteihin, ja poikkeavalla uralla olevan on vaikeaa suunnitella elämäänsä pitkällä aikavälillä, joten näille urille on tyypillistä pyrkimys epävarmuuden (edes jonkinasteiseen) hallintaan.

Leimautumisteoreetikko Howard Becker (1963) väittää, että poikkeavuuden syntymisessä on kysymys kahdensuuntaisesta vuorovaikutussuhteesta. Hänen mukaansa poikkeavaksi määritelty yksilö joutuu tiettyjen toimenpiteiden kohteeksi, jotka aiheuttavat muutoksia yksi-

lön minäkäsityksessä sekä arvomaailmassa, mikä puolestaan helpottaa poikkeavaksi määrittämistä. Becker väittää myös, että poikkeavaksi määritellyn yksilön yrityksestä tulla toimeen oman poikkeavan roolinsa kanssa tulee kyseessä olevan yksilön sosiaalinen ura, jota voidaan verrata mihin tahansa uraan. Tällä uralla on oma subjektiivinen tuntuma, mieli, joka edesauttaa uralla etenemistä, ja tätä mieltä muokkaa pysyvä sosiaalinen rakenne normeineen ja rooliodotuksineen. Tässä uratarkastelussa on toisaalta siis kysymys urasta sosiaalisena instituutiona ja toisaalta tiettyyn suuntaan kehittyvänä subjektiivisena arviointina omasta itsestä ja suhteesta ympäristöön. Perusajatus on, että urarakenteet muokkaavat myös uran moraalista sisältöä, olipa kysymys sitten normaalista tai poikkeavasta urasta.

Jokainen elämästään tätä tutkimusta varten kertunut on joutunut jo lapsuudestaan lähtien ”tiettyjen toimenpiteiden kohteeksi”, kuten erityisopetukseen, lasten psykiatriselle osastolle, lastenkotiin, koulu-kotiin ja niin edelleen. Heihin on kohdistunut toimenpiteitä, jotka väistämättä ovat aiheuttaneet muutoksia heidän arvomaailmassaan ja minäkäsityksessään. Loppujen lopuksi he ovat ymmärtäneet olevansa ”poikkeavia” eli ovat tavallaan suostuneet poikkeavan rooliin, siitä on tullut heidän sosiaalinen uransa. Jotta kertojat ovat yleensä pystyneet elämään tätä elämäänsä, siinä on ollut oltava omat norminsa, roolinsa ja moraaliset sisältönsä. Heidän poikkeavista uristaan löytyvät samat piirteet kuin ”normaalistakin” urasta. He ovat aloittaneet opiskelijoina ja harjoittelijoina, edenneet alansa asiantuntijoiksi ja lopulta johtajiksi ja mestareiksi.

Becker (1963) on myös tarkastellut yksilön identiteetin kehittymistä poikkeavan uran aikana ja sen edistyessä. Hänen mukaansa niin sanottu normaali ura ja poikkeava ura ovat verrannollisia siten, että molemmissa kehityskaarissa yksilön käyttäytyminen muodostaa johdonmukaisen sarjan, jossa tekojen mielekkyys määriytyy aikaisempien tekojen ja eletyn elämän ja omaksutun elämäntavan kokonaisuudessa. Myös poikkeavalla uralla (esimerkiksi rikollisen uralla) eteneminen on kyseessä olevan henkilön mielessä yhtä mielekästä kuin niin sanottu normaaliurakehitys. Becker korostaa myös, kuinka tärkeää julkisen poikkeavaksi leimaamisen merkitys on rikollisen urakehityksen kannalta, koska se antaa usein varsin hallitsevan sosiaalisen aseman ainakin omassa kulttuuriympäristössä, mikä taas edesauttaa uralla pysymistä.

Rikollisuran yhteiskunnallinen ja ympäristön kontrolli muokkaa rikollisen henkilön minuutta sellaiseksi, että rikosurasta tulee hänelle

mielekäs elämäntapa, jossa myös arvot muodostavat oman poikkeavan systeeminsä. Näin muodostuvat poikkeavan yksilön maailmankuva ja identiteetti. Näin on käynyt myös tässä tarinaansa kertoville miehille. Yleensä ihminen pyrkii olemaan oman elämänsä subjekti ja tuntemaan elämänsä mielekkääksi, myös silloin, kun hän joutuu esimerkiksi sosiaalisen kontrollin kohteeksi.

Suomessa Juha Kääriäinen (1994) on tutkinut poikkeavaksi määrittämisen yhteiskunnallisia mekanismeja ja niiden lopputulosta eli poikkeavan yksilön, rikoksenteelijän, urakehitystä. Tutkimuskohteena olivat moninkertaiset rikoksen uusijat ja heitä kontrolloivat oikeus- ja sosiaalivaltion järjestelmät. Kääriäinen toteaa muun muuassa näin: ”Kun määrittelemme ihmisiä yhteiskunnan ulkopuolelle ja luulemme tällä tavoin hallitsevamme, tulemme itse asiassa samalla luoneeksi ulkopuolella elämisen keskeisen subjektiivisen mielen.” Tämä paradoksi muodostuu seuraavista elementeistä:

1. Ulkopuolisuus on yhteiskunnan valtarakenteissa määrittynyttä ja sosiaalisen kontrollin ylläpitämää.
2. Ulkopuolisuus on myös poikkeavien yhteisössä opittua ja usein hyväksi havaittua käyttäytymistä.
3. Tämän käyttäytymisen sisältö mielletään positiivisemmaksi kuin ”normaalius” ja vuorovaikutus kontrollijärjestelmien kanssa.

Kääriäisen mukaan me tuotamme yhteiskuntaan rikoksia, rikollisia ja rikosuria (Kääriäinen 1994, 257-258).

Rikos voidaan todeta yhteiskunnalliseksi tuotteeksi, jolloin rikosurakin on sosiaalisen rakenteena yhteiskunnallisesti tuotettu. Henkilö, joka on saanut tekojensa vuoksi määrityksen rikollinen, tulkitsee itseään tämän määrityksen kautta. Määrittäjän (yhteiskunnan kontrollimekanismit) ja määrittelyn (rikollinen) välille syntyy vuorovaikutus. Tämän vuorovaikutuksen oleellinen seuraus on, että rikollisen mieli ikään kuin rakentuu rikosuran muodostumiselle.

Rikoksenteelijä kokee urakehityksensä jollakin tavalla mielekkääksi, mutta kyse ei ole pelkästään rikollisuuteen ajautumisesta. Pohjalla lienee myös rikoksenteelijän halu nähdä itsensä ja toimintansa positiiviseksi. Tarkasteltaessa rikoksenteelijän elämänsä historiaa keskeisenä havaintona ovat normaalikehityksestä poikkeava arvomaailma ja elämänsänsä, josta nousee voimakkaasti esiin vapauden ja itsenäisyyden tarve, jolloin yksilö näkee itsensä yhteiskunnan vastustajaksi. Tämä näkökulma antaakin mahdollisuuden oman riippumattomuuden koros-

tamiselle. Yksilö voi nähdä itsensä sankarillisena henkilönä, joka pysyy selviytymään yhteiskunnan ulkopuolella. Elämänasenne on usein lyhytjännitteinen ja ilmenee esimerkiksi ”hällä väliä” -asenteena siviilissä seuraavia tuomioita odoteltaessa (Kääriäinen 1994).

Vankila pakottaa ihmiset elämään siinä todellisuudessa, jossa he ovat, eli lähinnä tyytyy säilyttämään ”harhautuneita” kansalaisiaan. Muutoksen mahdollisuuksia ei juuri ole. Yksilön omat keinot ja voimavarat eivät siihen riitä. Kontrollikoneisto pitää nämä ihmiset tarkasti ulkopuolisen asemassa. Mitä useammin yksilö vankilassa vierailee, sitä vähemmän häneen käytetään resursseja; eli hänellä on suuri mahdollisuus jäädä tarjolla olevien koulutus- ja kuntoutusmahdollisuuksien ulkopuolelle. Ensimmäisten (ensimmäisen) tuomioiden aikana joku voi vielä ”jäädä haaviin” ja päästä jollekin kurssille (tässä aineistossa esimerkiksi Petri).

Muutamia vankilapuheenvuoroja aineiston kertomuksissa:

Ihmiset jengiytyy ja leiriytyy vankilassa. Eri kasteihin, toiset sitä, toiset tätä. (John)

Mutta tää vankila on ollu nyt niinku koti.. kaksikymmentä vuotta linoissa.. mitä nyt yli kolmekymmentä vuotta on menny, ei siihen kovin pitkiä siviilipätkiä välliin sovi. (Maku)

Nää on isoja taloja.. no, tehdään vain töitä tai kopitetaan¹, suunnitellaan uusia rikoksia.. sitä suurta keikkaa, josta ei jää kiinni. (Kai)

Tarinan tässä vaiheessa jokaisella miehellä on jo vankka ote vankilamaailmaan, ja kierre kohti elämän marginaalia voimistuu tarinan edetessä. Keskeisen kosketuspinnan normaaliin elämään muodostavat kontrolloivat viranomaiset. Kertomuksissa viranomaisten toiminta antaa oikeutuksen normien vastaiselle toiminnalle. Kukaan kertojista ei tuntenut velvollisuutta toimia sääntöjen mukaisesti, vaan ne koettiin rankaiseviksi. Koska yhteiskunta on vain kieltävä ja rankaiseva (vihollinen), ei minullakaan ole velvollisuuksia yhteiskuntaa kohtaan, eikä minun kannata toimia sääntöjen mukaisesti.

¹ Kopitetaan = kärsitään vankeusrangaistusta suljetussa sellissä ilman mitään toimintoja tai aktiviteetteja. Sellin ovet voivat olla auki 1 - 2 tuntia vuorokaudessa, ja sellissä siis vietetään 22 - 23 tuntia vuorokaudesta.

Nää on niitä paikkoja, joissa eletään sitä.. sitä tuntuvinta elämää tässä maailmassa, missä minäkin olen elänyt koko elämäni. Tää Riihimäki esim. sekkä Kakola ja Sörkkä, siellä tyypit on siinä vaiheessa elämäänsä, että niillä on kapina päällä, niillä on.. on asetelma, että on vihollisia, muu ympäristö.. tyypit siellä... yhteiskunta kaikkineen, ajatellaan pelkkänä vihollisena. Nää paikat on myös semmoisia, ja nuoremmat sukupolvet, jotka elää siinä vaiheessa, olosuhteissa, jotka on vallitsevia, ja.. pakottaviakin. Niin sanotaan näin, että valtaapitäviä, jos kokonaisuutta ajatellaan, ne elää just siinä vaiheessa, että ne on ”urassa”. On siis selvät sävelet, miten toimitaan tällä uralla. Niin, muutosta haluavien pitäisi päästä näistä pois. Miten se onnistuis.. en tiedä.. siinä olis kehittelemistä vielä. (Vellu)

Kertojien elämää leimaavat erilaisten negatiivisten tekijöiden kasaantuminen ja niiden yhteisvaikutuksena elämänmahdollisuuksien kaventuminen ja vähitellen etenevä syrjäytyminen yhteiskunnan toiminnoista. Prosessissa menetykset ovat seuranneet toisiaan ja vaikeudet kumuloituneet. Yksilö on ajautunut entistä suurempaan kaaoksen tilaan. Hänen vallinnanmahdollisuutensa ovat kaventuneet, ja hänen suhdettaan muuhun yhteiskuntaan ovat leimanneet riippuvuus ja kontrollin alla eläminen.

Tämän tutkimuksen kertojien elämä on ollut monella tapaa marginaalinen. Siihen ovat kuuluneet taloudelliset vaikeudet, asumisongelmat, alhainen koulutustaso, työttömyys, päihteet ja vankilakierre. Vankilassa yhteiskunnasta syrjäytyminen on syventynyt. Lisäksi myös perhe-elämästä on syrjäydytty. Kaiken tämän seurauksena jokaisella on entistä huonommat mahdollisuudet asunto- ja työmarkkinoilla, sillä rikosrekisteri ei ole hyvä ansioluettelo. Vankilasta vapauduttaessa ei ole juurikaan ollut tukevia toimenpiteitä, vaan jokainen on yrittänyt selvitä jotenkin, yleensä yhteiskunnan normaalien tukipalveluiden turvin. Elämä on ollut tyhjän päällä oloa ja jatkuvia uusia tuomioita. Ennen vankilakierrettä alkanut epäsäännöllinen elämä on pahentunut entisestään tuomioiden välillä. Elämä on ollut ajelehtivaa, ”porukoissa” liikkumista, asunnoissa oleskelua. Päihteiden käyttö on ollut runsasta ja säännöllistä. Vankila on ollut kaikille todellinen ”korkeakoulu”. Lopulta koko sosiaalinen ympäristö on koostunut vankilassa olleista tai olevista ystäväistä.

”Elämäntapa on yksilön tai perheen elämänvaiheiden, elinolosuhteiden, elämäntoiminnan, arkielämän ja interaktion kokonaisuus, joka muodostuu ja järjestyy hänen subjektiviteettinsa kautta. Subjektiviteetilla tarkoitetaan ihmisen arvomaailmaa, arvioita omasta elämästään, tärkeitä elämäntilanteita.” (Roos 1988, 203)

Tarinoiden kertojien elämäntavassa on kyse hyvin moniulotteisesta ilmiöstä, joka jokaisen kohdalla alkaa jo lapsuudessa, joka on useimmalla ollut hyvin kaoottinen. Monet heistä ovat kokeneet melkoista osattomuutta jo lapsesta saakka. He ovat joko kasvaneet laitoksissa (joka on tosin saattanut olla parempi vaihtoehto kuin oma senaikainen koti) tai muuten epävakaisissa oloissa. Läsnaoleva ja ohjaava vanhemmuus on puuttunut, ja tilalla on ollut yleinen keinottomuus puuttua asioiden kulkuun ja omaan tilanteeseen. Elämästä on saattanut kokonaan puuttua normaali syklistyys vuorokausirytmistä lähtien. Arkea on siis leimannut normaali elämänrytmin puute. Tämä elämäntapa on sisältänyt lapsuudesta saakka asenteita, sääntöjä, normeja, kokemuksia ja vuorovaikutusta, jotka ovat olleet omiaan auttamaan syrjäytymisessä ja omaksumaan rikoskeskeisen elämäntavan. Elämänkaareen on kuulunut paheneva, kiihtyvä päihteidenkäyttö ja rikollisuus, jotka molemmat liittyvät vahvasti yhteen. Asteikko on siis ollut lapsuudesta saakka paheneva: lapsena ongelmia kotona, sopeutumattomuutta, rauhattomuutta, kouluvaikeuksia, pinnauksia, karkaamisia, jengiytymistä, pikkurikoksia, pahenevia rikoksia, tuomioita, raaistuvia rikoksia, väkivaltaa ja tuomioita.

Sosiaalisen kontrollin teoria (Matza 1964) painottaa yksilön sosiaalisen ympäristön merkitystä arvojen sisäistämässä. Rikollisuuden kohdalla on kysymys yhteiskunnan kyvyttömyydestä kontrolloida erityisesti sellaisia sosiaalisia tilanteita, jotka tuottavat rikollisuuden mahdollisuuden. Tässä tilanteessa yksilö voi sisäistää ei-toivotut, asosiaaliset, arvot. Teoria korostaa, että rikoksia tekevät henkilöt ovat ajelehtivassa elämäntilanteessa, kuten myös kaikki tutkimukseni kertojat ovat olleet. He eivät ole täysin vapaita, mutta eivät täysin kontrollinkaan sitomia eläen kontrollin ja valinnanvapauden välimaastossa ja ollen heikosti kiinnittyneitä yhteiskuntaan. Ajelehtivassa tilanteessa yksilö on ”vapaa” tekemään rikoksia, mutta se, tekeekö hän niitä vai ei, on valinnan kysymys eikä välttämättömyys. Kuitenkin tämä valinnan mahdollisuus on rikollisalakulttuureissa liikuttaessa usein hyvin näennäinen.

Sosiaalisen oppimisen teoria (Sutherland 1989) puolestaan painottaa, että rikollisuus, kuten muukin käyttäytyminen, on sosiaalisen vuorovaikutuksen oppimistulos. Kyseessä ei ole pelkästään rikollisten tekojen menetelmien oppiminen vaan etenkin asenteiden ja arvojen oppiminen, joiden varassa on helppo toimia. Tämä tapahtuu vuorovaikutuksessa rikollisten ryhmien kanssa, ja tärkeää on kiinnittymisen aste ja luonne: suhteen kesto, liittymisen useus, ryhmän ensisijaisuus muihin verrattuna, varhainen kiinnittyminen ja sen intensiteetti. Jos

liittyminen näillä kaikilla ulottuvuuksilla rikolliseen ryhmään on ollut tiheää, on melko todennäköistä, että yksilö ajautuu rikolliseen käyttäytymiseen. Teoria korostaa myös, että rikollisuus on vahvaa sosiaalista sitoutumista, ei niinkään asosiaalista. Tämä sitoutuminen on ollut tässä tutkimuksessa elämänsä kertoneilla miehillä vahvaa ja alkanut jo varhain. Jokainen on ollut sosiaalisesti sitoutunut omaan ryhmäänsä, jonka toiminta on ollut rikollista.

Kolmas rikollisuutta sosiaalisen tilanteen ilmaisijana pitävä teoria on leimaamisteoria, jossa lähdetään siitä, että jotkut teot on ensin määriteltävä poikkeaviksi/rikollisiksi ja samoin jotkut ihmiset rikoksentehtäjiksi. Keskeinen ajatus onkin, että kun joku on määritelty rikolliseksi, hänet leimataan ja leiman saatuaan hänet tavallaan sosiaalisesti pakotetaan käyttäytymään rikollisesti. Kysymys on siis vuorovaikutusprosessista, jossa rikollinen teko ja tekijä joutuvat yhteistyöhön niiden kanssa, jotka määrittelevät teon ja toimijan rikolliseksi. Poikkeavaksi määritelty yksilö joutuu tiettyjen toimenpiteiden kohteeksi, jotka aiheuttavat muutoksia yksilön minäkäsityksessä ja arvomaailmassa, mikä taas edesauttaa sitä, että yksilö käyttäytyy hänelle asetetun poikkeavan määritelmän mukaan (=rikollisesti). Puhutaan niin sanotusta peilivaikutuksesta. Poikkeavat eivät käyttäydy poikkeavasti ainoastaan yksilökohtaisista syistä, vaan heidän käyttäytymisensä muodostuu myös ympäröivän sosiaalisen rakenteen vaatimuksista. (Becker 1963; Goffman 1969 (1997); Kääriäinen 1994.)

Elämästään kertovat miehet ovat melkein koko elämänsä ajan kuuluneet poikkeavaksi määriteltyjen ryhmään, vankien ja rikollisten ryhmään, ”minä kuulun tähän ryhmään ja näin minä myös käyttäydyn”. Heidän on myös ympäristön taholta odotettu käyttäytyvän poikkeavan määreen mukaisesti, ja nämä odotukset kertojat ovat elämänsä aikana täyttäneet. Heidän käyttäytymisensä ovat vaikuttaneet sekä yksilökohtaiset syyt että ympäristön odotukset ja olosuhteet.

Kääriäinen (1994) olettaa, että yhteiskunnan kontrollijärjestelyillä ja sillä, kuinka ne toteutetaan, on yhteys tapaan, jolla rikoksentehtäjä/uusija ajattelee ja havainnoi ympäristöään ja itseään siinä toimijana. Kääriäisen mukaan yhteiskunta voi kontrollitoimillaan määrittää yksilön poikkeavaksi, ja lopputuloksena voi olla poikkeavan moraalinen ura, jota yksilö toteuttaa kuten ”normaalit” kansalaiset omaa moraalista uraansa. Rikoksenuusijan uralla on oma moraalinen sisältönsä, jonka perustana on norminvastainen arvomaailma, johon liittyy vihan, koston ja katkeruuden tunteita sekä henkilökohtaisen vapauden, riip-

pumattomuuden ja itsenäisen selviytymisen arvostaminen. Minäkuva liittyy käsitykseen yhteiskunnan ulkopuolella olemisesta: positiivinen minäkuva on sankarillinen epäoikeudenmukaisen yhteiskunnan vastustaja, joka selviytyy yhteiskunnan ulkopuolellakin, negatiivinen minä on taas luopuja ja kontrollin edessä nöyrytyä (mt., 274-275).

Tarinaansa kertovilla miehillä olikin ainakin nuoruusvaiheessa voimakas asenne ja ajatus omassa maailmassa elämisestä ja yhteiskunnasta riippumattomuudesta, johon sisältyi yhteisten yhteiskunnassa vallitsevien normien vähättelyä. Kontrollin edessä ei kukaan voinut nöyrytyä. Myöhemmällä iällä, muutosvaiheessa, kertomuksissa nousee esille nöyrytyminen avun vastaanottamisen muodossa ja sen asian pohtiminen, ettei muutoksesta välttämättä selviäkään yksin.

Elämäntapaan on myös kuulunut rikollinen alakulttuuri, ”alamailma”, johon on kuulunut kaikenlaisia rikoksia tekeviä henkilöitä. Alakulttuuri koostuu myös esimerkiksi ammattitaitoa ja ammattietiikkaa koskevista normeista ja kielestä. Kyseessä olevan kulttuurin jäsenet pyrkivät kehittämään näkemyksen ja tulkinnan maailmasta, jossa he toimivat. Saman kulttuurin jäsenillä on yhteisiä sopimuksia ja perinteitä, ja he muodostavat yhdenmukaisen ryhmän. Heidän norminsa ja toimintansa poikkeavat yhteiskunnassa yleisesti hyväksytyistä käytännöistä. Yhteiskunnassa hyväksytty arvojärjestelmä käännetään ylösalaisin ja laittomat toimet nähdään hyväksyttäviksi. Rikollisuuteen liittyviä käyttäytymisnormeja ei ole kirjattu muistiin: rikollisuus on suullinen traditio, ja sen uskomukset ja arvot ovat sisäistyneet toimintaan. Esimerkiksi pahoinpitelyt ja väkivaltaisuus voivat sisältää statuksen hakemisen päämäärän. Näitä menetelmiä käyttämällä voi tulla hyväksytyksi omassa ryhmässä, saada siellä sosiaalisesti hyväksytyin ja kunnioitetun aseman. Jos yksilöt eivät pysty mukautumaan/voi mukautua valtakulttuuriin, he luovat omat kulttuurinsa kuulumisen tarpeita tyydyttämään. Ihmiset haluavat olla hyviä jossakin ja jollakin sosiaalisella näyttämöllä.

Yksilölle on ominaista siis kiintyminen toisiin ihmisiin, sitoutuminen yhteiskunnallisiin toimintoihin, osallistuminen tehtäviin ja luottamus vallitseviin yhteiskunnan uskomuksiin. Kun nämä rapautuvat, poikkeava käyttäytyminen tulee mahdolliseksi, samoin kuin sitoutuminen kulttuuriin ja toimintaan, jossa tulee hyväksytyksi. Tätä kautta myös rikolliseen kulttuuriin sitoutuminen tulee ymmärrettäväksi.

Rikollisuuteen liittyvän alakulttuurin ideologia on piilevänä toiminnassa, ja yksilöt tekevät päätelmiä toisistaan ja toisten toiminnasta. Nämä päätelmät perustuvat erilaisiin vihjeisiin, piirteisiin, ilmei-

siin, toimintaan ja näistä tehtyihin tulkintoihin. Joitakin julkituotuja peruseriaatteita tietenkin on olemassa. Kun henkilöt liikkuvat tässä maailmassa jo hyvin nuorina, jopa lapsina, he myös omaksuvat tämän kulttuurin ja siihen kuuluvat tavat ja roolit. Näin on myös käynyt jokaiselle tässä tutkimuksessa haastatellulle henkilölle.

Vankila vahvistaa tähän kulttuuriin kuulumista. Vankilakokemukset ja syrjäytyminen yksipuolistavat ja vähentävät sosiaalisia kontakteja; kaikki ystävät ovat vankilassa. Rikollinen leima, poikkeavaksi leimaaminen, vaikuttaa minäkuvaan. Elämäntapa muuttuu elinympäristöä vastaavaksi, koska selviytymistaidon opit löytyvät siitä. Poikkeava elämäntapa vaikuttaa arvoihin, ajatteluun, asenteisiin ja identiteettiin. Myös kontrollijärjestelmä vahvistaa yksilön tunnetta: olen poikkeava. ”Alamaailman” ja vankilan arvot omaksutaan sitä paremmin, mitä useammin ja mitä pidempiä tuomioita kärsitään.

Kääriäisen (1994) mukaan moninkertaisen rikoksenuusijan moraalisen uran kehittymisen kannalta oikeusvaltion ja sosiaalivaltion laitoksilla on oma paikkansa. Uran alkuvaiheessa rikollisuuskontrolli ja vankilat antavat nuorelle henkilölle jopa tehtävän normaalin yhteiskunnan vastustajana ja viitoittavat tien alamaailmaan suuntautumisessa. Kääriäisen mielestä sosiaalivaltion laitoksilla (sosiaalihuolto, lastenkodit, koulukodit, kriminaalihuolto, vankilat) ei ole paljoakaan tarjottavanaan nuorten vetämiseksi takaisin normaaliin elämään, kuten perheeseen, työhön ja koulutukseen. Kehitys tapahtuu usein päinvastoin: tiukalla henkilökohtaisen elämän kontrollilla useimmat nuoret ”katujen kulkijat” karkotetaan avun piiristä. Vanhemmiten väsymisen myötä sosiaalipalvelut kelpaavat, mutta se edellyttää ”nöyrytymistä” ja avun tarpeessa olevan ihmisen osan hyväksymistä.

3.3 Viha elämänvoimana

”Vihalla on aina syy, mutta se on harvoin hyvä.”
Benjamin Franklin

Miesten kertomuksissa viha kulkee mukana eräänlaisena elämän voimana ja tarinoiden punaisena lankana. Melkein kaikki tähänastiset tarinat tuovat esille vihan ja itsetuhon, joten lienee paikallaan tarkastella myös kerrontaa vihasta.

Jokaisen kertojan elämä kulki nyt vankilan ja siviilijaksojen väli-maastossa. Pääasiassa aika kului vankilassa, koska siviilielämä ei otta-

nut onnistuakseen. Teot pahenivat ja raaistuivat, ja tuomiot pitenivät. Päihdeongelmat syvenivät huomaamatta. Ihmissuhteet, jos niitä joku jaksoi yrittää ylläpitää, eivät ottaneet sujuakseen. Elämä alkoi olla kaaosta.

Homma jatkui. Tuli puukotuksia, tapon yritys, 10 pahoinpitelyä ja tuomio 18-vuotiaana. Silloin pääsin vankilassa sellaiselle ”Solmut auki - Kalterit taakse” -kurssille. Ei se mitään auttanut. Jutut pahenivat, raaistuivat. Seurustelusuhteet eivät kestäneet. Kotona meni huonosti. Olin katkera itselleni. Elämä oli aivan sekaisin. Sitten puukotin kahta ihmistä, toinen oli vanha riitakaveri, purin kai vain vihaani ja pettymystäni. (Petri).

Asiat alkoivat mennä todella huonosti. Uusi rooli ei tuonutkaan tyydytystä. Pettymystä purettiin edelleen väkivallalla.

Tässä kertomusten vaiheessa useimman elämä oli aivan sekaisin, eikä kiinnekohtaa löytynyt. Oli pahoinpitelyjä, viinaa ja huumeita. Tarinoista löytyi myös viitteitä melkoisesta itsetuhovietistä.

Sitten tuli ryöstöjä, törkeitä ryöstöjä, huumausainerikoksia, pahoinpitelyjä. (...) Ne raaistu silleen, musta on tullu niin välinpitämätön siinä suhteessa. Sanotaan nyt kymmenen vuoden aikana on ollut kuukauden parin siviilipätkiä välissä.. sitten kun on eläny tällaista elämää.. on aina hakannu toisia. (...) Hirveitä määriä huumeiden käyttöä ja viinaa.. hirveitä pahoinpitelyjä.. pakotin esim. tuntemattomia ihmisiä kuskikseni, jälkepäin hakkasin ne.. tai olin kaverin luona ja puukotin ruuvimeisellillä sen vierasta.. tai soitin tuntemattomien ovikelloja ja kun ne avasi, hakkasin ne ja menin sisään.. onko tää nyt tervettä käyttäytymistä.. siis ihan päätöntä väkivaltaa. (...) On mulla kyllä sellane itsetuhoviettikin, että menköön miten menee, toimin usein aika itsetuhoisesti. Se oli osittain itsetuhoista käyttäytymistä.. osittain suunnatonta vihaa. (John)

Kertoja pohtii vihaisuuttaan, koska se yllätti myös hänet itsensä ja koska hän ei alkuaan (nuorempana) pitänyt itseään kovin vihaisena henkilönä.

”Vielä silloin kun olin siinä 12-13 -vuotias, mie olin se, joka aina puhu.. silloinkin, kun olin päässyt koulukodista, olin siis siviilissä ja jos riitatileteita tuli, niin mä olin se, joka puhu tai yritti puhua.. mutta kun siitä mentiin jonkin aikaa eteenpäin, minä olinkin se, joka haastoi kaikille riitaa. Ja tämä vihaisuus jatkui vain.” (John)

Päihtheiden, ryöstöjen ja väkivallan hallitessa elämää ”ympyrät” muuttuivat yhä isommiksi, kuten eräs kertoja asiaa kuvaa, ja rikokset kovenivat.

Että ensin tuli puhumalla otettua asioita itselle, sitten viinalla, sitten huumeilla, varastelemalla, sitten tuli väkivaltaisuus.. se vaan pahenee.. joutuu siihen ympyrään.. se pyörii isommaks ja isommaks, jutut pahenee, ja sitten tuota ei välitä enää. Ei välitä enää itsestään sillee, että kävi miten kävi, lyöpi kaikki peliin, antaa mennä. Aattelee, että samahan tämä vaikka kuolis' perkele. (...) Mainettaan piti tietysti ylläpitää. Ja mie olin kova hommaamaan näitä pillereitä ja myymään niitä. Olin myös aggressiivinen.. asiat tuli hoidettua sillä tavalla. Siinä tulee sitten semmoseks, aina piti esim. olla siviilissäkin tykki (ase) mukana. Niin, tämä maine.. se on paha.. (Maku)

Kertomuksissa elämää kuvataan tässä vaiheessa ”kestovitutukseksi”, johon haettiin helpotusta väkivallasta ja päihteistä. Pahoinpitelyistä ja tapon yrityksistä tuli lisää tuomioita. Paha olo jatkui ja paheni.

Vihasin kaikkee.. hakkasin kaiken mikä liikku.. erityisesti poliisit ja muut paskalakit. Vankilassa kävin vartijoiden päälle.. iän myötä kaikki vain raaistui. Välillä räppäsin viinaa tai mitä nyt sattuu saamaan. (Kai)

Elämäntarinoita tuntui sävyttävän jatkuva määrittelemätön vihan tunne, johon miehet hakivat helpotusta yhä uusilla väkivallan teoilla ja päihteillä. Kestoviha vaikutti kaikkien elämässä. Ongelmatilanteet ratkaistiin nyrkein, ja usein uhrilla ei välttämättä ollut mitään tekemistä heidän vihansa kanssa. Vihan purkamiseen saattoi riittää katse, sana, liike ynnä muu sellainen, jotka useimmiten voitiin tulkita aivan väärin esimerkiksi uhkaaviksi.

Aristoteles on todennut, että vihan ongelma on siinä, että pitäisi tuntea vain ”tilanteeseen sopivaa” vihaa eikä päästä raivoa valloilleen (Knuutila 1989). Vihaa on monenlaista, on äkillistä kiukkua, kostonhalua ja suuttumusta epäoikeudenmukaisuuden tai vääryyden vuoksi. On myös syvää, raastavaa vihaa, johon liittyy voimakasta tuskaa ja ahdistusta sekä masennuksen, katkeruuden, pelon ja häpeän tunteita. Viha on vaikeasti hallittava tunne, ja sen purkautuminen voi tuottaa hyvin tuhoisia seurauksia. Jatkuva vihan hautominen lisää vihaa ja samalla sen voimaa. Viha voi antaa myös toiminnalle suuntaa ja tarmokkuutta. Kasvaessaan viha voi muuttua raivoksi, jota järki ei enää voi hillitä, ja viha on muuttunut väkivallaksi. Raivostuneen ihmisen kognitiiviset skeemat eivät enää toimi vaan pettävät.

Viha saa voimansa ja alkunsa usein uhattuna olemisen tunteesta, oli uhka sitten todellinen tai symbolinen. Tähän tunteeseen liittyy turhau-

tumista, vähätellyksi joutumisen tunnetta ja oman itsekunnioituksen menettämisen tunnetta. Vuonna 1999 Aaron Beck kirjassaan *Prisoners of Hate* soveltaa kognitiivista teoriaa vihaan, vihamielisyyteen ja väkivaltaan. Hänen mukaansa väkivaltaisilla henkilöillä on joukko epäsosiaalisia käsityksiä ja uskomuksia. Niiden perusteella yksilö tulkitsee muiden sanoja ja tekoja ja kehittää mekanismin, jonka avulla välttyy syyllisyydeltä, ahdistukselta ja häpeältä epäsosiaalisten ja väkivaltaisten tekojen jälkeen. Beck esittää myös, että yksilön haavoittuvuus näkyy yliherkkyytenä tietynlaisissa dominoinnin ja väheksynnän kaltaisissa sosiaalisissa ristiriitatilanteissa. Havaitessaan joutuneensa ristiriitatilanteeseen yksilö reagoi taistelemalla vastaan tai hyökkäämällä kimppuun. Beckin mukaan väkivaltainen henkilö kokee itsensä uhriksi ja tuntee muiden kohtelevan häntä kaltoin.

Yksi Beckin teorian osa on muiden ihmisten toimien ja motivaation tulkitseminen väärin. Hän kuvaakin väkivaltaisuuteen taipuvaisten ihmisten elämää taisteluksi; näillä ihmisillä on jatkuva tarve puolustaa itseään, he tuntevat itsensä aina sekä henkisesti että fyysisesti uhatuiksi. He myös tulkitsevat muiden käyttäytyvän heitä kohtaa vihamielisesti ja epäoikeudenmukaisesti. Tällöin heillä on mielestään oikeus korjata vääryys toimimalla väkivaltaisesti ja parantaa näin omaa henkistä hyvinvointiaan. Jos yksilöllä on tällainen ajattelumalli, hän on valmiiksi vihamielinen pienenkin hankaluuden sattuessa, ja hänen tiedonkäsittelynsä ja ajattelunsa muuttuvat liioitelluiksi ja yksipuolisuiksi. Hän henkilökohtaistaa asiat ja kokee muiden ihmisten teot suoraan itsensä kohdistetuiksi.

Hän on selektiivinen ja keskittyy ainoastaan tilanteen siihen puoleen, joka vastaa hänen yksipuolista käsitystään tilanteesta, muut seikat hän sulkee pois. Hän tulkitsee motiivit väärin. Myös positiiviset aikomukset tulkitaan negatiivisesti. Tähän ajattelumalliin kuuluu liiallinen yleistäminen ja ajatus, että kaikki ovat minua vastaan. Tavallista on myös kieltäminen, johon liittyy ajatus, että muut ovat syyllisiä ja minä olen syytön. Väkivaltarikollisilla tämä kieltäminen voi olla hyvinkin voimakasta, ja oma rooli aggressiotilanteessa unohtuu.

Tutkimukseni kertojat ovat tunteneet elämänsä aikana olevansa uhattuja, useimmat melkein koko elämänsä ajan. Tunne on voinut olla realistinen tai symbolinen, muuta se on kuitenkin ollut koko elämään vaikuttava. Siihen on liittynyt myös vähäteltyä olemisen tunnetta ja samalla itsekunnioituksen murenemistä. Vuosien varrella jokainen on kehittänyt menetelmän, jolla oma haavoittuvuus on peitetty, ja tämä

menetelmä on ollut hyökkävyys ja aggressiivisuus: ”.. vihasin kaikkee, hakkasin kaiken mikä liikku”. Parhaana pidetty tapa on ollut hyökätä ensin kuin joutua kuvitellun tai todellisen nöyryytyksen kohteeksi.

Aggressiivisuus ja viha voivat olla elämän läpi käyvä käyttäytymistapa, jos niitä ei hoideta. On olemassa viitteitä siitä, että tämä voi juontaa juurensa lapsuudesta saakka, jolloin omaksutut vihamieliset asenteet voivat säilyä aikuisuuteen ja aiheuttaa vihamielistä reagointia sosiaalisissa tilanteissa. Aggressiiviset uskomukset liittyvät siis sekä vääristymiin informaation käsittelyssä että väkivaltaiseen käyttäytymiseen.

Tarinoista löytyy myös viitteitä tästä informaation käsittelyn vääristymistä sekä vihamielisistä asenteista, jotka vahvistuivat etenkin päihteiden käytön yhteydessä.

..tuota.. se tappelu aina jatkui vain.. Mulla itselläni [oli] on myös melko paha tämä päihdeongelma. Aina tulee tehtyä ensin ja ajateltua vasta jälkeensä, varsinkin kännissä. Ja kai niitä väkivaltaihanteitakin löytyi, ainakin aikaisemmin.. ei kai sitä muuten. Raivoissani voin lyödä tosi pahasti.. en oo kyllä vielä tappanut. Ja on sitä kyllä saanut itsekkin osansa. Aikaisemmin ne tekojen seuraukset kyllä jäi pohtimatta, ihme etten oo tappanu ketään, kyllä sellaisten lyöntien seurauksena ihminen voi kuolla. Juovuksissakin oli oikein heilunut, niin sakki kyllä tiesi, että tulee nenään.. ja näin pois päin ja juovuspäissään tuli sitten hoidettua nekin asiat, jotka sattuivat selvin päin. Ne jäi niin sanotusti tuonne takaraivoon ja sitten ne piti hoitaa. (Nege)

Ilmenee, että kertojien elämä oli kaltevalla pinnalla. Kierre syveni, teot pahenivat ja huumeet tulivat osaksi elämää. Elämä oli ajalehtimistä, ja tuomiot pitenivät.

Ei sitä siinä kohti olis pysäyttäny mikään. Sitten sitä tuli jossain kohti.. rupes sitä omaa moraalista vastaan taistelemaan.. sitä pumppas niitä aineitakin itteensä, jos omatunto rupes kolkuttamaan jotain tekoja suunnitellessa tai tehessä, piti oma moraalista tai omatunto tukahduttaa, jopa koko sitä elämäntyylä kohtaan tuntema vastamielisyys piti tukahduttaa jollain ja siitähän se syveni entisestään se huumemaaailma, sillä peitti sen omantunnon. Aina kun omatunto kolkutti, niin eikun enemmän vaan ainetta, huumetta, sai sen sitten tukahdutettua. (Vellu)

Tämän episodin kertojan mukaan elämä kulki kohti pahempia aikoja. ”Keikkoja” tehtiin ja päihteitä käytettiin yhä suurempia määriä. Hän puhuu myös omastatunnosta, joka yritti tulla esteeksi toiminnalle, mutta sen ääni tukahdutettiin huumeilla.

4 MUUTOSKERTOMUSTEN VIRIÄMINEN

Haastateltavat kertovat tiedostaneensa elämänsä poikkeavuuden, mutta toteavat myös, että ”mitä muuta sitä olisi voinut tehdä?”, ”sitä etsi jotain, mutta mitä, ei sitä tiennyt itsekään”. Omat voimat ja keinot eivät riittäneet tien suunnan muuttamiseen. Jokainen kuvaa myös vuosia jatkuvaa pahaa oloa ja rauhattomuutta, tuskaista oloa, jota lievennettiin jatkuvalla liikkeellä ololla ja päihteillä. Vihaisuutta ja pettymystä purettiin myös väkivallalla. Eräs kertoja kuvaa, että ”se oli hullua, järjetöntä väkivaltaa”, jota hän itsekään ei ymmärtänyt. Tästä tilanne ei suinkaan helpottunut, vaan vuosien mittaan se paheni, ja samalla paheni ahdistus.

Matkan varrella jokaisen tarinaan liittyy yrityksiä muuttaa kulkunsa suuntaa. Edellä John kuvasi muutosyritystään, joka tapahtui heti koulukodin jälkeen. Myös Vellu yritti saada elämänsä kuntoon koulukodista päästyään, samoin Pete. Jokaisen yritys epäonnistui ja paha olo sekä ahdistus lisääntyivät.

4.1 Hyvät välähdykset elämäntarinoissa

Kaaoksen keskellä muutamat haastatelluista miehistä yrittivät saada otteen elämästä esimerkiksi perheen perustamisen avulla. Vellulla oli jo ennen rikosuraa yksi lapsi, ja myöhemmin hän sai kaksi lisää. Näitä aikoja hän kuvaa ”hyvinä pätkinä elämässä”. Vellu oli myös naimisissa. John oli naimisissa, mutta hänellä ei ole lapsia. Myös Kailla on yksi lapsi. Nege asui avoliitossa, josta hänellä on yksi lapsi. Kaikille kertojille normaali arki näyttäytyi hyvänä elämänä. Normaalin arjen näkeminen tavoiteltavana elämänä johtui luultavasti siitä, että kukaan ei koskaan ollut sellaista elämää viettänyt ja toisaalta siitä, että oma elämä oli ollut melko epävarmaa, rauhatonta ja turvatonta, jolloin normaali arki näyttäytyi turvallisena ja varmana elämänä. Omasta elämästä olivat jo kadonneet ”hohto” ja kuviteltu vapaus.

No, tämä oli semmoista hienoa aikaa, jos niin voi sanoa, oli perhe-elämää.. ja, no työ kuin työ. Oli melko rauhallista elämää. (Nege)

”Työ kuin työ” tarkoittaa tässä sitä, että Nege jatkoi perheestä huolimatta rikollista toimintaansa, samoin kuin myös Vellu, Kai ja John. Perhe ei siis saanut näitä miehiä vielä siinä vaiheessa muuttamaan elä-

mäntapojaan. Silti kaikki kuvaavat tätä elämävaihetta myös rauhalliseksi ja hyväksi ajaksi. Kukaan heistä ei pysty tyhjentävästi selittämään, miksi tämä elämä ei kuitenkaan tyydyttänyt. Mikä ajoi edelleen jatkamaan tuhoavaa elämää? Yksi selitys tosin löytyy: ”kaikki asiat olivat vielä elämässä auki, mitään ei ollut käsitelty, ei se tuska loppunut, siihen vain vedettiin perhekin mukaan.” (Nege, Vellu)

”Mitään ei ollut käsitelty, ei se tuska loppunut.. ” viittaa siihen, että kertojat kuljettivat mukana melkoista käsittelemättömien asioiden taakkaa. Yritykset ”normaalin” elämän aloittamiseksi kaatuivat aina tähän. Toisaalta kukaan kertojista ei pystynyt siinä elämänvaiheessa itse analysoimaan ”tuskansa taustaa”, mikä nyt olisikin ollut mahdoton tehtävä. Jokaisella oli kuitenkin rauhattomuuden tunne, joka ”ei antanut” asettua tavalliseen arkielämään. Nyt jälkikäteen jokainen ymmärtää, että asioista olisi pitänyt puhua ja niitä olisi pitänyt käsitellä, mutta siinä elämäntilanteessa tätä käsitystä heillä ei vielä ollut. Apua ei osattu hakea.

Osa elämätarinoidensa kertojista on naimattomia ja perheettömiä. Heillä oli kyllä matkan varrella ihmissuhteita, mutta ne eivät kestäneet.

Aloin seurustella. Kaikki meni hyvin aluksi. Mutta sitten tuli taas näitä ihmissuhdeongelmia. Mulla oli lyhyitä seurustelusuhteita, olin melko rauhaton, sitä etsi jotain, vaikka ei itsekään tiennyt mitä. (Petri)

Läheisistä ei löytynyt pysäyttävää henkilöä. Mielenkiintoista on, että vaikka kertojat jo tässä vaiheessa tiedostivat elämäntyyliensä tuhoisuuden sekä itselleen että läheisille, kukaan lähipiiristä ei voinut vaikuttaa heidän käyttäytymiseensä.

4.2 Ahdistustarinat

Ahdistuksesta kertoo tarina, jonka kertoja yritti saada elämänsä hallintaa ensimmäisten tuomioiden jälkeen. Hän vapautui ja yritti päästä elämän alkuun, sai asunnon ja työharjoittelupaikan. Myös tyttöystävä löytyi. Aluksi kaikki meni hyvin, mutta samat ongelmat - ihmissuhdeongelmat, rauhattomuus, tappelut ja omantunnon kysymykset – löytyivät taas. Viinalla ja vauhdilla voi yrittää karkottaa ”turhat” ajatukset. Lopulta seurasi tappo.

No, vapauduin. Sain oman kämpän ja työharjoittelupaikan. Aloin taas seurustella. Kaikki meni hyvin aluksi. Mutta sitten tuli taas näitä ihmishuuhdeongelmia, mulla oli lyhyitä seurustelusuhteita, olin melko rauhattom, sitä etsi jotain, vaikka ei itsekkään tiennyt mitä. 4 kuukautta meni näin. Sitten lähdin rentoutumaan. Ja heti tuli riitatilanteita. Löin jotain tyyppiä. Haastajia kyllä riitti. Näitä tappeluja sitten oli silloin tällöin. 7 kk:n päästä oli sitten tämä tappo, aivan päätön juttu. Olin vielä kuukauden vapaalla ja sitten oli tämä törkeä pahoinpitely ja jäin kiinni. Nyt on tämä pitkä tuomio. Oon tässä miettinyt näitä syitäkin tähän kaikkeen ja löytyyhän sieltä nämä sotkuiset ihmissuhteet, se rauhattomuus, viina, omantunnon tuskatkin. Sitä yritti pitää vauhtia yllä, ettei tarvii ajatella. Kaikki pysyvyys puuttui. Sitä etsi jotakin, mutta mitä? Ihmissuhteet piti pitää etäisinä. Se oli sellaista omissa maailmoissa elämistä. Tein mitä halusin. (Petri)

Romahdus tapahtui siis nopeasti ja sai vakavat seuraukset.

..niin mie oon harrastanu kaikkee mahdollista alkoholin myynnistä huumekauppoihin, niin.. se oli 90-luvulla.. silloin olin [asunto ja katu mainittiin] asunnolla, istuin punkan laidalla ja oli saatanan ahdistunut olo, tuli olo, että nyt sun on äijä tehtävä jotakin, mie mietin koko yön sitä.. valvoin.. mietin, että mitähän tää on, joku vois puhuu vaikka hengellisestä kokemuksesta.. no, silloin mie lopettelin kaikki jutut pikkuhiljaa. Kaks-kolme-vuotta olin kunnollaan, meni hyvin, mutta mie en panostanu siihen juttuun, vaikka mie tiesin mistä oli kysymys. Oon aina latonu itelle, että mie sitä en oo vielä kypsä siihen, siis muuttumiseen. Mutta lopulta tajusin, että en mie kypsykkään ikinä, jos en ite rupee tekemään sen eteen jotain. Turha odotella, ei tule kypsää hedelmää eteen. Se jalakatyö on tehtävä ite. (Maku)

Tämän episodin kertoja yritti ensimmäisen kerran muutosta ollessaan siviilissä, ja elämänmuutos kestikin joitakin vuosia. Edellä esitetyssä aineistositaatissa hän kiteyttää muutoksen olennaisen asian: hänen mielestään se on otettava omiin käsiin. Sitä on siis itse haluttava, siihen on panostettava, ”jalkatyö on tehtävä itse”, vaikka siihen apua tarvitaan. Aineistosta ilmeni myös, että pelko osoittautui muutoksen esteeksi. Lähinnä pelättiin sitä, mitä tapahtuu, jos jättää tämän kaiken. Onko tuttu helvetti parempi kuin tuntematon taivas? Vanha elämä tuntui vähitellen ahdistavalta, mutta kuitenkin vielä turvallisemmalta.

Niin, se oli kai vanha turvallisempaa. Sitä ei ollu löytäny sitä pohjaa, pohja puuttu. (Maku)

4.3 Kahden elämän tarinat

Osa tarinoiden kertojista kuvaili eläneensä kahta elämää. He yrittivät muutosta ensimmäisten tuomioiden jälkeen ja samalla pitivät toista jalkaa vielä rikollismaailmassa.

H: Missä vaiheessa sulle tuli filis, että jotain olisi nyt tehtävä?

Nege: Vuonna 95. Tuota, se oli syyskuuta. Mä vapauduin, mä olin ollut kiinni.. tuota.. jonkun vuoden.. se oli toinen tuomio. Vapauduin avotaloista. Olin jo ajatellut tuomion loppuvaiheessa, että jotain olisi nyt tehtävä. Sitten tapasin yhden naisen, sen kanssa on nyt poika. Sitten menikin tuota.. no, minä kyllä jatkoin rikollista toimintaa, mutta nämä jatkuvat pahoinpitelyt eivät kyllä olleet enää silleen kuvioissa.. mitä nyt joitain pieniä. Minut tuomittiin sitten vuonna 98 ammattimaisesta alkoholien myymisestä ja välittämisestä. No, tämä oli semmoista hienoa aikaa, jos niin voi sanoa, oli perhe-elämää.. ja, no työ kuin työ. Oli melko rauhallista elämää.

H: Mikä osuus perheellä oli tähän väkivallattomaan linjaan vai olisiko se toiminut silloin ilmankin?

Nege: Ei välttämättä, se oli sellaista hyvää aikaa, mutta tuota sitten se lipes niin kuin totaalisesti. Minun piti valita, kotona olisi pitänyt olla enemmän kun oli tämä lapsi.. mutta tämä ns. työ veti. No, tästä tuli sitten paineita ja mä lähdin aina juhlimaan, sekaannuin amfetamiiniin ja sitten se vei taas vankilaan. Minun olisi pitänyt valita joko se juhlinta tai perhe-elämä. Minä kokeilin sitä, mutta sitten se lipes.

H: Osaatko sanoa, miksi valitsit näin?

Nege: [hiljaisuus, mietintää] Ehkä minä en ollut valmis silleen. Se kopäiväinen perhe-elämä.. en kaiketi ollut siihen valmis. Sitten oli ne bisnekset.. ne meni aika hyvin.. eikä siitä kylläkään voi niin vain irrottautua.. se vei voiton. Sitten tuli tuomio, oli ampuma-aserikos ja siitä ”työstä” tuli se tuomio ja sitten oltiinkin muutama vuosi kiinni.

Kertojan muutosyrityksessä oli edelleen mukana rikollinen toiminta. Hän yritti tavallaan elää kahta elämää eli muuttaa elämäänsä osittain ja hoitaa vielä osittain rikollista toimintaa. Tämä ei onnistunut. Hän ei omasta mielestään ollut vielä valmis. Jo aikaisemmin tuli ilmi, että tavallinen arki ja perhe-elämä olivat usealla ihanteena, mutta sen to-

teuttaminen ei onnistunut. Perhe-elämän rutiinit ja paineet voivat olla liikaa, kun taustalla on sotkuinen ja selvittämätön elämä, eikä kertojalle ollut vielä selkiytynyt, mitä hän todella halusi: rikollista toimintaa vaiko tavallista elämää. Molempien yhtäaikainen harjoittaminen oli mahdotonta.

Tämän tarinan kertoja yritti kuitenkin muutosta vielä kerran vapauduttuaan edellä mainitulta tuomiolta:

No, sitten minä vapauduin. Mulla oli asunto valmiina. Kuukausi meni siinä ihmetellessä tätä maailmaa. Ei ollut mitään tekemistä. Oli tyhjää. Mä sitten keksin itselleni tekemistä ja se tekeminen oli päihitteitten kanssa. Sitten tuli tosi voimakkaasti piri siihen mukaan.. ei oo niin kuin ikinä tullut niin voimakkaasti.. se oli ihan viikkosotalla. Jotenkin sitten yritin laitella siinä keväällä venettäkin vesille, olen veneihmisiä, yritin olla ilman, mutta se sitten aina lipsahti.. ja, ja. Sitten nämä asiat asiat meni kaikki niin kuin.. se siinä amfetamiinin alaisena tuntuu velatkin saatavilta.. asunnosta alkoi tulla varoituksia.. ihmiset alkoi kiinnittää huomiota.. alussa yritin tavata myös lasta.. mutta ei sekään onnistunut.. mä olin toisella puolella Suomea kun piti olla tapaamisessa pojan luona. Kaikki asiat unohtu ihan totaalisesti. (Nege)

Seuraavan episodin kertojan selviytymissuunnitelmaan kului elää puollittain molemmissa maailmoissa ja yrittää käyttää hyväkseen kahden maailman parhaat puolet. Yritys oli tuhoon tuomittu.

John: No.. viime tuomiolta, kun lähdin siviiliin, suunnitelmat oli hirveät, että nyt pärjätään. Oli taas tukiverkosto, tosi hyvä olikin, ei siinä mitään, asunnot ja kaikki. Oli hyvät suunnitelmat. Mutta mulla oli toiset suunnitelmat myös itselläni vankilasta käsin.

H: Eli sulla oli kaksi suunnitelmaa. Se virallinen selviytymissuunnitelma ja sitten vielä toinen oma?

John: Niin. Aika paljon mä lähdin mukaan asioihin. Lähdin tekemään niin sanotusti helppoa rahaa. Ajattelin, että teen siinä sivussa rahaa, enkä enää istu.. tai jos istun, niin korkeintaan pari vuotta, mutta sitten mulla olisi rahaa. Siinä sitten yrittelin tasapainoilla.

H : Mites tämä tukiverkosto sitten?

John: No, eihän sitä keneenkään luottanut.. pidin kyllä yhteyksiä edelleen, mutta ei ne mun elämästä tienneet.

Merkille pantavaa molemmissa tarinoissa on, että huolimatta viranomaisten yrityksistä ja tukiverkostoista selviytyminen siviilissä ei onnistunut. Kumpikaan kertoja ei ollut itse tarpeeksi motivoitunut muutokseen. Toisaalta työtä ei ollut aloitettu riittävän varhain vankilasta käsin. Johnilla ei myöskään ollut tarpeeksi luottamusta hänen kanssaan työskenteleviin henkilöihin. Häneltä puuttui tunne, että hän itse hallitsee omaa elämäänsä ja muutostaan - joku organisoisi sen hänelle valmiiksi. John kuvasi tilannetta näin: ”Sitä oli fyysisesti läsnä ja psyykkisesti muualla.” Pelkät ulkoiset puitteet eivät riittäneet, vaikka olivatkin hyvin tarpeellisia. Koko rikoshistoria ja siihen johtaneet syyt olivat edelleen selvittämättä.

Lukuisten tuomioiden aikana kummankaan kertojan kanssa ei ollut työstyetty heidän ongelmiaan ja rikoshistoriaansa. Aika vankilassa on kulunut pääasiassa ”kopittaessa”, vaikka näitä vankiloita olisi käyty läpi monia ja rikokset aina väkivaltarikoksia.

H : Onko kaikki tuomiot sulla väkivaltarikoksista?

John: On niissä muutakin, mutta väkivaltaa on kaikissa mukana.

H: Missä kaikissa vankiloissa sinä olet ollut?

John: Oulussa, Pelsossa, Sukevalla, Keravalla, Juuassa, Pyhäselässä.. mitä näitä on muita.. vankimielisairaalassa. Hämeenlinnassa.. siinä ne taitaa olla.

H: Onko missään vankilassa kukaan puhunut sulle tästä sun väkivaltaisuudestasi?

John: On siitä keskenään muitten vankien kanssa puhuttu, ei henkilökunnan.

Ja Negen vastaava tarina.

H: Sanoit tuossa, että jo vuonna 95 pohdit, että jotain pitäisi tehdä, siten homma lipesi taas. Kuinkas sitten tässä uudessa lipeämisvaiheessa? Keskustelitko kenenkään kanssa tästä tilanteestasi?

Nege: Ei siinä vaiheessa. Sukeva on iso talo ja siellä tehdään vain töitä tai kopitetaan. Ei siellä ollut silloin mitään näitä uusia juttuja.

H: Mitä sinä itse mietit tässä vaiheessa?

Nege: Ajattelin, että antaa nyt sitten mennä vain... menehän se näinkin.

Vaikeinta jokaiselle tarinansa kertojalle tuntuikin olevan oman elämän haltuunotto. Elämä oli aina ollut jonkun muun päätettävissä; erilaiset viranomaiset olivat aina järjestelleet heidän elämänsä, lopulta tuomari ja viime kädessä vankila. Sen ajatuksen mieltäminen, että minun on itse ryhdyttävä tekemään asialle jotakin, vaati jokaiselta ”pohjien katsomisen”. Jokaisen elämä ajautui väistämättä heidän elämänsä pahimpaan umpikujaan, kaaokseen, jota he eivät vielä olleet kokeneet. Sisäinen kaaos näkyi myös ulkoisen toiminnan kaaoksena.

KOHTI MUUTOSTA

Kun tulet umpikujaan, muutu - muuttuneena pääset läpi.
Ching I

Vankeuskokemusten ja iän karttuessa kertojat alkoivat suhtautua yhä kriittisemmin elämäänsä. He halusivat toisenlaista tarinaa. Epävarmuus tulevaisuudesta lisääntyi. Siviili ei ollut positiivinen vapauden paikka, vaan siihen liittyi ahdistusta ja entiseen rikolliseen elämään palaamisen pelkoa. Mieltä painoivat hoitamattomat ihmissuhteet, perheet, lapset ja suunnaton määrä asioita, joille pitäisi tehdä jotain. Päihteiden käytönkin alkoi jo käydä työstä. Vuosien kuluessa ongelmat olivat lisääntyneet, kasautuneet ja vaikeutuneet, ja syrjäytymisen prosessiluonne oli ilmeinen. Vankilat olivat tulleet tutuiksi, kyllästytti, paluu entiseen pelotti - jonkin oli siis muututtava.

Rikosten tekeminen voi iän myötä vähetä yksinkertaisesti fyysisen tai psyykkisen väsymyksen seurauksena. Kyllästymiseen liittyy kuitenkin myös moraalisen uran uudelleen arviointia. Kyllästyneillä rikosurasta luopujilla on mahdollisuus/kyvyt vaihtoehtojen pohtimiseen (Kääriäinen 1994). Tämä voi mahdollisesti olla myös väkivaltarikollisilla se hetki, johon esimerkiksi kuntoutusohjelmien avulla voisi olla mahdollista vaikuttaa ja jolloin myös kyseessä oleva yksilö olisi motivoitunut muuttamaan elämäntapaansa ja on tavallaan jo tiedostanut ongelman (ongelmat), johon muutosta olisi haettava. Tämä tiedostus hetki on myös omassa tutkimuksessani erittäin kiinnostava piste väkivaltarikollisen muutoshalukkuuden kehittämisprosessissa.

Yhdelläkään tutkimuksen kertojista muutostarjous ei syntynyt minäkään yksittäisen traagisen tapahtuman seurauksena, vaan koko eletyn elämän summana. Jokainen oli saavuttanut kyllästymispisteen: ”..ei tällaisessa elämässä ole mitään hohtoa... siihen on täysin kyllästynyt”. Elämä kaikkine tapahtumineen oli ajautunut jokaisella kriisipisteeseen, jossa oli tehtävä valintoja tulevan elämän suhteen. Jokainen pystyi kuitenkin määrittelemään tämän kriisiytymisen pisteen, jossa korttitalot lopullisesti kaatuivat.

1 KRIISI TIENÄ MUUTOKSEEN

Vuosien kaaottisen ajelehtimisen jälkeen kaikkien kertojien elämä oli romahtanut lopullisesti. Vellu kuvaili tilannetta *kaiken lopulla*. Hänellä oli kertomansa mukaan kaksi vaihtoehtoa, joko itsemurha tai muutoksen yrittäminen. Peten tyttöystävä kuoli ja omakin henki oli uhattuna. Petri koki jatkuvaa tuskallista oloa ja pohti elämänarvoja uudelleen. Molemmat kertoivat tullessaan *kääntöpisteeseen*. John kuvaili olleensa tottaalisesti edesvastuuttomassa tilassa ja koki *täydellistä epätoivoa*. Maku oli tähän mennessä ”lusinut” melkein koko aikuisikänsä, ja taas oli tulossa tuomio taposta. Kertomansa mukaan hänen oli vihdoin kohdattava *omatuntonsa*. Nege oli vähällä kuolla lääkkeiden yliannostukseen, ja elämä oli täyttää *kaaosta*. Kai koki jatkuvaa *abdistusta ja paha oloa*.

1.1 Kaiken loppu

Niin, silloin jossain elämän vaiheessa, kun mä olin tosi risanen.. olenhan mä vieläkin ihan risanen.. mutta silloin, kun olin TOSI risanen, iskin aina ranttaliksi ja iskin rukkaset tiskiini olin eristyksissä ja vittu vaikka missä...mutta tuota sitten mulla alko tää vuonna 95 Mikkelin läänillä tää oman itteni kanssa tutustuminen. Ensimmäinen kontakti oli, kun menin psykologin juttusille. Se kysy mitäs sulla on asiaa ja mä siihen, että eipä mulla niin hirveesti, mutta mä haluaisin vähän tutustua itteeni. Ja se psykologi sanoi, että eipä tuossa sitten paljon ollutkaan. Ja minä tuumin että, niin, mistäs me sitten aloitetaan. Mä olin ihan rikki silloin. Mulla oli taustalla sellainen vuosikymmen, se edellinen vuosikymmen. Oli tapahtunut niin paljon. Olin ajautunut huumausaine ja alkoholi juttuihin. Siinä oli tapahtunut niin paljon. Mä olin polttanu itteni ja mä olin polttanu siltani takanani. Mä olin yhteiskunnan kanssa niin... törmäyksessä. Mä olin niin loppu. Siellä mä rupesin sitten käymään [psykologilla]. Se oli tutkinta-aikaa. Kaikkei sattu sittenkin vielä. Kuopion läänillä olin sitten käräjäreissulla ja pamppujen kanssa tuli väantöä ja mä jouduin eristyksiin ja Kakolaan ja Kakolassa mä olin eristettyinä. Silloin mä tulin lopullisesti siihen ajatukseen, että nyt... silloin mä tein lopullisen ratkaisun... no kun mä jouduin kattomaan elämää ja kuolemaa, kumpikaan ei painanu sen kummempaan, ei tuntunu sen kummempalta, ei hyvältä eikä huonolta, vaan se oli ihan vaan... joko elämä tai kuolema. Sitten mä ilmeisesti oon valinnu sen elämän, kun mä oon tässä ja on tapahtunut niin paljon sen jälkeen. Silloin Kakolassa rupesin sen psykiatrin kanssa käymään juttuja läpi. Sen kanssa käytiin koko eristysajan läpi näitä juttuja. Sieltä lähti tää juttu. (Vellu)

Kertojan elämä ajautui umpikujaan vuonna 1995, jolloin hän kuvaa olleensa niin huonossa kunnossa, että vaihtoehdot olivat joko elämä tai kuolema. Omien sanojensa mukaan hän valitsi elämän. Hän oli viettänyt hyvin kuluttavaa elämää ja oli menettänyt normaalit suhteet perheeseensä ja ystäviinsä. Kertoja oli ”polttanut kaikki sillat” takanaan ja samoin hän oli ”polttanut itsensä” loppuun. Elämä oli täydellisessä kriisissä, ja sen jatkaminen edellytti asioiden läpikäymistä, muutosta. Kuten edellä olevasta aineistositaatista voimme huomata, hän oli myös itselleen vieras, ja tähän vieraaseen täytyi nyt tutustua. Alkoi taival tunnelista ulos, tiedostamisprosessi, joka on nyt kestänyt kahdeksan vuotta. Muutosprosessin alkuvaiheita kertoja kuvaa seuraavasti:

Se oli vuonna 95, kun tapahtui tämä ns. avaus tälle jutulle, kävelin KK:n [vankitoveri] kanssa ulkoilussa Mikkelin vankilassa ja puhuttiin näitä asioita siinä kävellessä. Olin jo ottanut yhteyttä psykologiin.. niin.. ensimmäisen kerran tunsin niinkuin sellaista hyvän olon tunnetta sisällä. Se oli mulle aivan uusi tunne. Mä en edes tiennyt mitä se oli. Vuodesta 71 siihen vuoteen 95 mun sisällä oli ollut koko ajan pelkkää tuskaa, pelkkää PURISTUSTA.. puristusta. Ensimmäisen kerran tunsin hyvää oloa ja mietin, että huh.. mikä tää homma oli.. se oli vain pilkahdus.. mutta jäi tunne, että tätä pitää saada lisää. Ja siitä tämä on tullut vain positiivisempaan suuntaan. Mun negatiivisuuteni on muuttunut yhä enemmän positiivisuudeksi. (Vellu)

1.2 Kääntöpisteeseen tulon tarinat

Tutkimuksestani löytyy myös kääntöpisteiden tarinoita. Seuraavan episodin kertojan elämä alkoi tuntua melko ahtaalta. Hän oli saattanut elämäntyyliään hengenvaaraan läheisensä ja itsensä. Huumeiden käyttö oli hallitsematonta, ja tuli pitkä tuomio. Oli pakko ryhtyä miettimään elämänsä suuntaa ja ehkä sen muutostakin.

No, se oli jo ennen tätä tuomioa. Sen ryöstön ja tämän tuomion välillä rupesin miettimään. Alkoi tulla joka puolelta uhkauksia ynnä muuta sellaista, yritettiin jopa puukottaa. Silloin aloin miettiä, että mun elämässä ei oo mitään tarkoitusta ja kaikki menee väärään suuntaan. Henkikin alkaa olla sadan markan arvoinen. Silloin mietin, että jotain muutosta tähän hommaan olisi tultava... niinkuin sanoin, nuo uhkailut ja sitten tyttökaveri kuoli [lääkkeiden ja viinan yhteiskäyttö], se oli myös... niitä tuli.. niin läheltä kuolema liippasi.. oli ryhdyttävä miettimään. No, sitten täällä, tällä tuomiolla ajattelin, että nyt on saatava muutosta aikaan vaikka mikä olisi! Niin, nää kuolemantapaukset [tyttöystävä, uhri] ja mun aineiden käyttö.. piti ruveta miettimään, että mihin tää elämä on

menossa. Olin aika pohjalla. Puhun nykyisin normalisoitumisesta ja rai-
tistumisesta. Kyllä oon tarvinnut pysäytystä. Ei ihminen muuten usko.
On astuttava paskaan kunnolla ennen kuin ajattelee. (Pete)

Tarinoista löytyi myös pohdintaa uskonnollisista kysymyksistä, jotka
nousivat esille jatkuvan tuskallisen olon myötä. Oli ryhdyttävä pohti-
maan elämän arvoja uudelleen.

Olin lusunut tätä tuomiota puoli vuotta, kun heräsin miettimään oikein
todella tätä elämäni, elämän arvoja ja myös uskonnollisia kysymyksiä.
Oli niin tuskallinen olo. Aloin ymmärtää hieman näitä asioiden yhte-
yksiä, oli tullut ikääkin hieman lisää. (Petri)

1.3 Täydellisen epätoivon tarina

Mummo huomasi sitten, mihin mun elämä on taas menossa.. oli huu-
meita ja lääkkeitä, käytin lopulta koko ajan. Mummon kanssa menimme
sitten kriminaalihuoltotoimistoon mun tukihenkilön luo. Sitä ennen oli
mummon kanssa puhuttu, että pakkohoito olisi mulle hyvä vaihtoehto,
itse sitä alun perin ajattelin. Mummo sanoi lähtevänsä mun kanssa sinne
tukihenkilön luo puhumaan asiasta. No, niin me sitten mentiin, kerroin
tukihenkilölle tilanteen missä mennään ja pyysin järjestämään mut pak-
kohoitoon. Hän ehdotti, että menisimme A-klinikalle, siellä oli toinen tu-
kihenkilö. No, me mentiin mummon kanssa sinne ja lääkäri tutki mut ja
totesi, että ei ole hoito tarpeen tässä vaiheessa, katotaan sitten myöhemmin
ja määräsi tietenkin lisää lääkkeitä.. lisää lääkkeitä narkille! Ja mie yritin pe-
rustella sille, että jos mie oon vähällä tappaa ihmisiä, niinkuin siinä kahden
viikon sisällä yritin tappaa yhden, mutta ammuin kuitenkin lopulta pään
viereen.. ja kaikkee muuta pienempää.. mie kerroin koko elämäntilantee-
ni, missä hirveässä jamassa se oli.. ja itse halusin hoitoon.. mutta ei siinä
lääkärin mielestä ollut tarpeeksi syytä vielä. No, sitten elämä repes ja täällä
olla.. kaksi viikkoa sen lääkäriässä käynnin jälkeen kaikki repesi.. kuiten-
ki mulla itselläni jotenkin oli napsahtanut päähän, että hae apua, ennen-
kuin sattuu hirveitä.. jos ihminen pyytää apua.. olisihan niiden pitänyt jo
nähdä mun menneisyydestäni, mikä mä oon. Se tukihenkilö, johon me
mummon kanssa otettiin ensin yhteyttä, oli vielä mun ehdonalaisvalvoja,
sen olisi pitänyt ilmoittaa edes poliisille, ne olis varmaan korjanneet yhden
narkkihullun talteen, polttaneet pohjat ainakin ja pistäneet linnaan takai-
sin, jos ei muuta, olisi ehkä päästy vähemmällä, ainakin uhrit. Tästä kyllä
oli sitten oikeudessa puhe, mutta minkä sille enää voi. Siellä tuli myös ilmi
se, miten hurjia määriä keskushermostoon vaikuttavia lääkkeitä ne mulle
syötti.. ja mä söin. Aina kun mä menin keskustelemaan ongelmistani sen
lääkärin kanssa, se meni toiseen huoneeseen ja toi uusia lääkkeitä.. ja uu-

sia reseptejä. Lähdin sieltä aina pikkukassin kanssa, kassi täynnä lääkkeitä, satoja pillereitä. Itse kyllä tajusin hämärissä aivoissani, että nyt on jotain tehtävä, elämän on oikeesti muututtava. Se pakkohoitojuttu oli varmaan ensimmäinen sellainen oikea tosi ajatus, koska ei narkki yksin selviä, ennen vaikka pakkohoito kuin, siitä se sitten kuitenkin lopulta lähti.. pieni idea tai ajatus, että jotain on tehtävä. (John)

Tarinan kertoja yritti tehdä ”helppoa” rahaa. Hän ei myöskään osannut luottaa tukiverkkoonsa, josta tulikin sitten pelkkä muodollisuus. Elämä ajautui kaaokseen. Kertojan mummo huomasi, mihin asiat ovat menossa ja yritti hakea apua. Kertoja itse oli nyt sitä mieltä, ettei hän selviä yksin ja yritti yhdessä mummonsensa kanssa saada pakkohoitopaikkaa. Hoitopaikan saaminen ei kuitenkaan onnistunut. Tällä asialla kertoja katsoo olleen koh- talokkaat seuraukset jatkoelämän kannalta. Oman vastuunsa lisäksi hän osittain vastuuttaa myös kriminaalihuollon tukihenkilöstöä sekä lääkäriä, koska katsoo itse olleensa sekaisin ja edesvastuuttomassa tilassa. Kyseisessä tilanteessa viranomaisten verkoston olisi ehkä pitänyt toimia tiiviimmin yhteistyössä ja ohjata kertoja hoitoon. Hän päätyi kuitenkin kymmenen vuoden tuomiolle. Pakkohoitoajatuksen hän näkee ensimmäisenä tosija- tuksena kohti muutosta.

1.4 Omantunnon tarina

Omantunnon tarinan kertoo elämästään kymmeniä vuosia vankilassa viettänyt mies. Vuosien saatossa asiat alkoivat painaa mieltä. Kuntokin oli jo aika huono. Oli siis valittava. Osa hänen ikäisistään vanhoista kavereista oli ”käsittänyt nämä jutut” jo aikaisemmin:

H: Sinä kerroit tuossa aikaisemmin, että jo 95 ajattelit, että jotain pitää tehdä, ja teitkin, mutta retkahdit. Milloinkas tuli tämä lopullinen päätös, että jotain on tehtävä?

Maku: Nyt vuonna 99. Mulle sanoi aikoinaan, yhden kaverin luona olin, niitä on näitä hoitokotiukkoja, olin yhdessä paikassa ruokailussa niitten kanssa, ne oli olleet jo pitkään raittiina ja ilman rikoksia. No siellä mulle yks niistä sano, että sulla Maku se on näköjään vielä reissu edessä [=vankilareissu]. Kai ne musta näki, että mä en oo vielä käsittänyt näitä juttuja, no, tää reissu se nyt on.

H: Voisitko sinä kuvata sitä olotilaa tai tunnetta, kun teit tämän viimeisen päätöksen, että tää loppuu nyt?

Maku: Tuli semmone, että.. no mie olin lähössä sieltä matkasellistä.. siis vartija tuli hakemaan.. mie sanoin, että mie en lähe vielä. Tuntu, että on nyt pakko istua vähän aikaa, sanoin sille vartijalle, että tuu kohta hakemaan. Sanoin.. tuli sellane tunne, että nyt mieli mihin meet ja mitä teet.. ja tuota.. silloin mie ajattelin, että nyt on mentävä sinne tien toiselle puolelle. Sen mie koen, että se oli se aika. Silloin miun tuli aika, oli pakko miettiä ja kelata; mitä teet, mitä oot tehny. Se veti vähän niin kuin jo hengelliselle puolelle, oli etittävä se oikee ovi, se kynnys oli silloin alussa hirveen iso. Se on aika hijas projekti, se toimii tuossa päässä, mutta siitä ei voi puhua, ennen kuin on valmis, askel kerrallaan. Kyllä se jo silloin 95 iti tää juttu, mutta mie en sitä ruokkinu.. en tarttunut asiaan, että.. tuota sitä olis pitäny ruokkia.

Kertojan mielessä muutos oli itänyt jo vuosia, mutta hän ei ollut vielä valmis panostamaan asiaan. Hänen piti käydä vielä tämä ”reissu”, ennen kuin hän ”ymmärsi, että itse on se jalkatyö tehtävä”, kuten hän itse asian ilmaisee. Tämän kertojan kohdalla silloiseen elämäntapaan kyllästyminen oli jo ilmeistä, mutta tiedostuspiste oli vielä edessä.

1.5 Kaaostarina

Kaaostarinan kertonut mies oli ajautunut totaalisen päihteiden käyttöön, joka johti rikoksiin. Kaaoksen keskellä hän oli vähällä kuolla itsekin ja oli siis tullut ”tien päähän.” Hänen mielestään on tajuttava, mitä kaikkea elämänsä aikana on menettänyt. On tajuttava myös, mitä on tehnyt, ja mitä väkivalta on. On myös oltava vihdoin valmis ottamaan apua vastaan ja ymmärrettävä, että muutoksesta ei selviä yksin. On oltava valmis tekemään töitä asian eteen, on siis oltava motivoitunut. Sitten voi muutostyö alkaa.

Niin. Käytin kovasti aineita ja tuota.. ja.. sitten sattu semmoinen juttu, että mä olin ampunut ysimillisellä aseella yhtä kaveria polven yläpuolelle ja sitten seuraavana yönä toisessa asunnossa olin ampunut oikeelle puolelle olkapäähän yhtä tyyppiä käsiaseella. Mulla ei oo muistikuivia niistä tapahtumista. Otin yliannostuksen unilääkkeitä, poliisit oli vieneet mut putkaan. Komisario oli sitten tullut kattomaan, ja huomannut, etten kunnolla hengitä, jouduin siitä sitten tehelle, no poliisi siis pelasti mun hengen. Ei mun tarkoitus ollu kyllä itteeni tappa, napsin pahan vain pillereitä. (...) No, monta päivää olin sitten sekaisin. Sitten tuli tietoo, mitä oon tehnyt ja .. kyllä siinä ajatukset pyöri. Jouduin siitä sitten Kuopion vankilaan. Sain lääkityksen sitten, olin ihan hermona, siinä meni sitten kaksi kuukautta, ennen kuin pää rupes toimimaan. Mä

ajattelin, että tässä on nyt mennyt kymmenen vuotta, mulla ei oo mikään kunnossa ja vuosia on tuomioo vielä tulossa ja poikakin kasvaa tuolla, että tuota pitäis nyt jotain tehdä.. mistä tää niin kuin johtuu. Mä sitten kelailin sitä asiaa. No, tämä päihdehomma tuli mieleen ensimmäisenä ja laitoin päihdekuntoutukseen Hämeenlinnaan paperit ja sitten sain kuulla tästä väkivaltakoulutuksesta ja laitoin siihenkin paperit. No, mä sain sitten valita kumpaan mä lähden ja mä lähdin sitten tähän väkivaltaan (OMA-ohjelmaan). Ajattelin, että käyn tään ja meen sitten sinne H:linnaan. Kuitenkin nämä mun molemmat ongelmat kulkee käsikädessä. (...) On tämä juttu vaatinut sen kaarensa. On pitänyt nähdä se kaikki.. ja tuntee mitä väkivalta on.. kaikenlainen paska ja huumeet sun muut. Sitten, mitä on menettänyt, perhe-elämä, työpaikat. Ammatti puuttuu. Sitä on tullut niin sanotusti tien päähän. Ei tämmöissä elämässä ole mitään hohtoa.. paitsi silloin alussa.. muka. ja siihen on täysin kyllästynyt. Nuorena se oli semmoista näyttämistä. Nyt koko homma kyllästyttää. Nyt oon motivoitunut muuttamaan tätä kaikkea. Nyt otan jopa apua vastaan. Silloin nuorena olisin esim. väkivaltaohjelmista puhujat käskenytt painumaan vittuun siitä.. mutta ei enää. (Nege)

1.6 Pahan olon tarina

Mulla oli jatkuva paha olo. Mä olin jotenkin ihan pohjalla.. noin siis henkisesti. Olin päätynt helvettiin ihan sananmukaisesti. Olin aikapommi.. sitten se, mitä kaikkee mä olin tehnyt.. ei sitä kestä kenenkään sielu.. oli pakko kattoo omaa elämää tosisaan. Hetken jo funtsin, että tapan perkele itteni. Mutta on kuitenkin.. on se tuo elämisen halu kuitenkin kova.. vaikka ois miten paskajamassa. Sitten oli tulossa vielä tää tuomio.. onks tää nyt kahdeksas vai yhdeksäs.. oli pakko ruveta miettimään, että mitä nyt. Poikakin on jo yli kymmenen ja isä vaan jatkaa tätä samaa paskaa. Niin.. tästä se lähti. Jos vain oppisin hillitsemään itteni. (Kai)

Tämän episodin kertoja kuvaa jatkuvaa pahaa oloaan. Puhuessaan ”pahasta olost”, hän kuvailee tunnetta, joka syntyy ihmisen joutuessa tilanteeseen, jossa hänellä ei enää olekaan toimintamallia. Tilanne aiheuttaa pelkoa ja ahdistusta. Pelon syy on ainakin osittain tulevaisuudessa, jota ei oikeastaan näytä olevankaan. Elämä on syöksykierteessä ja pahan olon tunne kasvaa ja jatkuu, ahdistus lisääntyy ja ajaa lopulta yksilön tekemään jonkinlaisen ratkaisun elämässään.

Kaikki edellä olevat kertomukset kuvaavat elämän luisumista pois omasta hallinnasta, joskaan se ei näiden miesten historiassa koskaan täydelleen ollutkaan hallussa. Elämästä oli hävinnyt kokonaan sen kokeminen mielekkääksi, merkittäväksi ja ennakoitavaksi. Kaikkea ”sat-

tui” - ampumisia, pahoinpitelyjä, tappoja, kovaa päihteiden käyttöä. Elämän kontrolli oli kadonnut, ja suhteet perheisiin olivat katkenneet. Joltakin kuoli läheinen ihminen päihteiden käytön yhteydessä. Jokaiselle kertojalle oli taas tulossa tuomio. Jokainen oli hyvin ahdistunut. Tämä tie näytti lopullisesti tulleen päätepesteeensä. Jotakin oli tehtävä, jos kukin aikoi vielä selvittää elämään.

Otetaan katsaus taaksepäin. Mitkä mahtoivat olla ne perimmäiset syyt, että elämä oli kaartunut tähän mustaan aukkoon? Jo lapsuus oli turvaton, koulu jatkoi osaltaan syrjäytymisen historiaa, sosiaalinen ympäristö koostui samanhenkisistä kavereista, ja vankila eristi nämä ihmiset lopullisesti poikkeavien joukkoon. Useita eri leimoja saatiin jo hyvin varhain. Miksi nämä miehet sitten eivät yksinkertaisesti vain ottaneet elämäänsä omiin käsiinsä? Miksi tätä elämää ”ohjasi” aina joku muu, yleensä viranomainen? Missä oli jokaisen oma elämänhallinta?

Elämänhallinta on tunne ja henkinen voimavara, joka auttaa meitä selviämään stressitilanteista, erilaisista vastoinkäymisistä ja muutoksista. (ks. myös Feldt 2000). Se on myös uskoa itseen ja omiin kykyihin selvittää erilaisissa elämäntilanteissa. Osa elämänhallintaa ovat myös elämänarvot, itsetunto ja käsitys siitä, kuka ja millainen minä olen. Hyvä elämänhallintakyky on ihmisellä, joka suhtautuu itseensä positiivisesti ja pystyy sen varassa luomaan mielekkäitä tavoitteita. Ihminen, joka tuntee hallitsevansa elämäänsä, voi hyvin. Elämänhallinnan eväitä saamme jo lapsuudestamme lähtien. Elämänhallinta syntyy kokemuksesta, ja se myös muuttuu kokemusten ja elämäntilanteiden myötä.

Jos tarkastelemme edellisiä kertomuksia, havaitsemme, että näille miehille ei koskaan kehittynyt tunnetta siitä, että he olisivat kykeneviä hallitsemaan elämänsä tapahtumia. Lapsuuden kodissa vanhempien elämänhallinta oli ailahtelevaa, ja sen vaikutuspiirissä lapset kasvoivat. Usko itseen ja omiin kykyihin oli vaillinainen tai vääristynyt (kyky toimia rikollisesti). Opitut elämänarvot olivat hajanaisia, ja niitä voitiin muodostaa aina ryhmän mukaan. Käsitys omasta itsestä oli muodostunut siinä ympäristössä, jossa oli vaikutettu ja kasvettu, ja jokaisella oli poikkeavan identiteetti. Myös suhtautuminen omaan itseen oli negatiivista; jokainen tuhosi omaa elämäänsä niin hyvin kuin pystyi. Aikaisempi kokemusmaailma ja elämäntilanteet olivat olleet sellaisia, että niiden pohjalta ei voi syntyä kohtalaista, ei edes välttävää elämänhallintaa. Jokaisen oli nyt ryhdyttävä rakentamaan sitä uudelleen.

2 KATSE TAAKSEPÄIN: KERTOMUS PELKOJEN JA UHKIEN MAAILMASTA

Ennen kuin etenemme tarinoissa, kurkistakaamme vielä joidenkin kertojien elettyyn elämään ja maailmaan ymmärtääksemme täysin, mistä he päättivät luopua tai päästä pois, mitä halusivat alkaa kertoa toisin.

Pete: Se maailma on niin stressaava.. vähän pahempikin kuin stressaava. Siinä joutuu tyttöystävälle, vaimolle ja muillekin aina sanomaan, ketä pitää varoa ja niin edelleen. Kyllä se on pahempaa kuin stressi. Aina pitää varmentaa selusta.

H: Eli lähipiirikin joutuu varomaan?

Pete: Joo. Ja sitten ketkä ei elä siinä. Ne tyrkitään pois. Niitä ei päästetä lähelle ollenkaan. Siinä on koko ajan sellainen puolustusmekanismi päällä. 24 tuntia vuorokaudessa, oli sitten missä oli... myös täällä vankilassa se on sama juttu. Oma elämäntyylisi siihen tietenkin vaikuttaa. Mä olin niin helvetin rahanahne ihminen. Mun piti tulla äkkiä rikkaaksi ja sitten lopettaa nää hommat. En oo kyllä siihen tavoitteeseen koskaan päässyt.

Tämän kertojan näkemyksen mukaan maailma, jossa hän on elänyt, on vaarallinen paitsi hänelle itselleen myös läheisille, koska myös heitä voidaan vahingoittaa ja uhkailla. Uusiin ihmisiin ei juuri tutustuta, koska he saattaisivat olla vaaraksi (varomattomuuttaan tai muuten) itselleen tai sille piirille, jossa yksilö elää ja vaikuttaa. Tässä piirissä elää vain määrätty ryhmä, joten sosiaaliset suhteet ja vuorovaikutus ovat rajoittuneita (suljettu ryhmä). Silti täytyy jatkuvasti olla varuillaan, mikä on väsyttävää ja ahdistavaa kestäessään esimerkiksi vuosikausia.

Tässä maailmassa uhkan kuvitelmakein riittää. Velkaantuminen. Vasikoiminen. No, nääkin voi perustua pelkkiin huhuihin. Joku vain esimerkiksi sanoo, että se on velkaa tai että se on vasikka, se riittää... siis hakkaamisen tai tappamiseen. Ja sitten on se.. en tiedä.. sitten on ollut aina tietynlainen pelko.. se pelko.. se oli vain, niinsanotusti.. ja kaiken pelko.. oli se kyllä jännä juttu. (John)

Myös tämän episodin kertoja puhuu jatkuvasta uhasta ja sen alla elämisestä. Ei voi luottaa kehenkään, koska kuka tahansa voi laittaa liikkeelle vaikkapa pelkän huhun, joka riittää aloittamaan joissakin päin toiminnan. Elämään kuuluu myös jatkuva pelko, jonka kanssa täytyy elää. Pelkoa kuvaa myös seuraava keskustelun pätkä.

Maku: No, näissä omissa porukoissa se oli... niin, ja se tulee tällaisissa porukoissa sitten peleko, kun sitä joutuu touhuumaan noitten aseitten kanssa, ja erilaisissa paikoissa niitten kanssa.. ja mistä nyt sitten selevii. Ja niistähän aina jää, ei nyt poliisille, mutta sinne ommaan piiriin tieto, kuka kävi missäkin, mitä teki, mitä oli.. sitten tulee se kosto.

H: Mites tämä vuosikausien eläminen paineessa ja pelossa vaikuttaa?

Maku: Välillä heittää viinaa.. ja jos on tämmöinen kova luonto, niin sen heittää sen pelon toiselle, lähimmälle kumppanille, sitä on salakavala, hyvin salakavala, sitä työntää toiselle osan siitä kannettavaks. No, jos ajatellaan, että vaikka seurustelee toisen ihmisen kanssa, niin se toinen joutuu hirveeseen prässiin, eikä se ite sitä huomaa. Meikäläinen on semmone, mulla on semmone taito, se heittää toiselle koko kasan eikä se toinen huomaa mittään, ennen kuin on liian myöhäistä... niin ja mie oon määrättyissä asioissa ja piireissä hyvin tasane ja määrättyissä hyvin aggressiivinen. Se oli hyvä keino. (Maku)

Tarinaansa kertovien väkivaltamiesten elämä ei ollut vaaratonta heidän lähipiirillekään. Voi olla niinkin, että he itse tietoisesti ja taitavasti sotkivat viattomat lähimmäisensä omaan maailmaansa helpottamaan omaa ahdistusta.

Hyvin oon perillä tästä. Se on opittu hyvin. Oon kehittyny aika hyväksi tuntemaan ihmisiä, esimerkiksi taitoja on monenlaisia, miten pitää olla sossutätin kanssa, miten vanginvartijan, miten rosvojen kanssa. Esimerkiksi jo nuorena, miun ei tarvinnu kuin nukkuu kotona ja ilta-päivällä puottivat lapun luukusta, että käy postista rahas. Se onnistu ihan liian helposti, tää soksujuttukin. Ajattele nyt, tällainen sairas ihminen, sehän käyttää hyväksi. Se tekkee uuden diagnoosin päässään, että entä nytte, nyt se jo näin tämä raha tullee, niin silittäähän ne jo kohta miule palasen.. siihen sitä keksii jo uutta. Ja sekin johtuu siitä, että kun sitä on ite niin ahtaalla, on niin ahistunu, sitä purkaa sen kaiken uuvven jutun keksimiseen ja syöttää toiselle sen uuvven kasetin. Siitä saapi sitä voimaa jatkaa. Mie ainakin käytin näitä taitojani, myös sitä väkivaltaa, rahallisen hyödyn takia ja oman tunnon kohottamiseksi.. jaksamiseksi.. hyödyksi.. mie tiijän koko ajan, että sieltä sai irti sen voiman.. käyttämällä toista silleen. Niin, että toinen joutuu, ei silleen ihan pahhuuteen, mutta vähän sillee kärsii, pikkusen, miunkin kipiiä olloo. Pittää toista pienessä pelossa tai pienessä pinteessä. No sitten oli itsellä parempi olo.. vähän aikaa. .. on se rankkaa tää elämä. Ja sitten mie oon aina väittänyt, että mie oon syytön, en oo ikinä tunnustanut mittään. Itellekin oon todistellut, että minnuu vastaan ollaan joka paikassa, minnuu vastaan on tehty.

Oikeudet näytötkin on tehty! Kuule, ihminen tämmöisessä elämän tavassa kieroutuu jo sisimmiltään niin kovasti, sitä jo melekein uskoo, kun itselle uskottelee, mutta ei se ihan pohjaan tuu se usko. Jäähän sinne se .. epäily. Sitä pystyy itselleenkin uskottelemaan tätä niin, ja elämään sen mukkaan.. ja vakuuttelemaan, että mie oon syytön. Ja sitten kun toinen on ihmeissään, että ”ihanko tosissaan”, sitä niin kovasti elläytyy, että se toinen on kohta mukana ja se ei huomaa, että mie jo vois in melkein syyttää sitä, että tää onkin siun vika. Se taito mulla on kova. Se on paha taito. Nyt voin myöntää sen, että nää 20 vuotta, mitkä oon istunu, oon ite aiheuttanu. Kuule, mie aikoinen tein sellaisia portaita itselle, että kun mie saan sen ja sen , niin sitten mie lopetan. Eihän siihen tullu mittään loppuu. Syvemmälle ja syvemmälle vaan kaivauduin siinä omassa liejus- sa. Muita käytin ja tein hallaa myös itelle koko ajan. (Maku)

Tarinan mukaan tähän maailmaan kuuluvat paitsi omaisuusrikokset, päihteet ja väkivalta, myös toisten ihmisten, niin viranomaisten kuin lähimmäisten ja rikostovereiden, hyväksikäyttö ja manipulointi. Nämä taidot opitaan vähitellen ”ammatissa” toimittaessa. Kaikki tapahtuu aina omaksi hyödyksi tai oman pahan olon lievittämiseksi ja omantunnon hiljentämiseksi. Vähitellen ihminen kaivautuu yhä syvemmälle hyväksikäytön maailmaan vahingoittaen samalla itseään ja muita.

Tää on nii kiero maailma, myö täällä ollaan niin kieroja. Meillä on se oma maailma täällä ja me luullaan tässä maailmassa, että me ollaan rehtiä porukkaa, ”kyllä linnan jätkä on rehti ja rehellinen”, niin kuin omassa mielessä. Tää on kyllä joskus naurattanut, ajattele nyt. Esimerkiksi tuolla siviilissä soi vaikka ovikello, ja ihmetellään kuka se siellä ja joku sanoo, ”no, se on Reiska, laske sissään, se on varma jätkä, se on linnassa käyny”. Mutta tosiasiaa täällähän ne on ne kaikkein epävarmimmat, täällä on kaikkein kieroimmat, kaikki vasikat, luuserit, tässä porukassa ne on, täältä myö löydytään. ”Rehellinen linnakundi” on legenda. Myö voijaan eessä olla vaikka mitä, mutta kieroja myö ollaan. Sitten myö ajatellaan tässä maailmassa, että määrätyt säännöt ei kuulu meille, se mitä tuomari sanoo, ei kuulu meille, mejän täytyy saada tehdä toisin. Yhteiskunta ei voi asettaa miule rajoja, koska mie oon linnan jätkä, mie saan tehdä näin ja noin, se kuuluu mulle. Tää on se miun entinen maailma. (Maku)

Edellä kerrottu lyhyt kuvaus kertojien entistä maailmaansa, sen henkilöitä, epätodellisuudesta ja suhteesta muuhun yhteiskuntaan. Kertomus sisältää kuvauksen oman mielen, rikollisen mielen, kehittymisestä, joka muotoutui lapsuudesta lähtien maailmassa, jossa nämä

miehet elivät. Kuluneina vuosina myös moraalinen kehitys muotoutui elinympäristöä vastaavaksi. Rikollista mieltä edellytti myös näin eletty elämä, eihän kyseessä oleva toiminta olisi ilman sitä onnistunutkaan. Jos mielessä kävi epäily tai omatunto kolkutti, niin ne vaiennettiin muun muassa huumeilla. Pohdittiin kuitenkin sitä, että mitä tulisi tilalle, jos lopettaisi entiset toiminnot. Muuttumisprosessi ei ole helppo eikä tapahdu hetkessä. Ihmisen täytyy poisoppia vanha rikollinen ajattelutapa ja opetella tilalle uusi, mikä ei onnistu ”käden käänteessä”. Toisaalta kertomuksissa ilmeni, että kannattaa yrittää, koska koko ikänsä laitoksissa viettäminen ei ole elämisen arvoista elämää. Siihen on kyllästytty.

Kun on taivahan tosi semmone asia, että kun minäkin oon kymmenvuotiaasta lähtien elänyt laitosmaailmassa.. kadulla ja laitoksissa.. että tuota.. tässä on niin kuin kehittynyt oma mieli eli se on tullu niin kuin rikollinen mieli.. se tuntuu varmaankin sillee, että mitä tuo nyt oikeen puhuu, mutta niinhän se on.. niin se vain on. (...) Niin, ja sitten siinä on niin kuin se, se rikollinen mieli, että se kehitty, se on niin kuin väistämätöntä, jos on elänyt semmosen elämän kuin minä.. ja missä meistä kukin elää.. se niin kuin.. jotkut toiset ihmiset elää elämänsä niin kuin normaalielämää, perhe-elämää, sitä elämää mitä ihmisten pitäisi elää, heillä on semmonen, mites sen nyt sanois, semmone yhteiskuntakelpone mieli.. semmone oikeenlainen mieli.. se on tietenkin tullu siinä ympäristössä, missä hyö on eläny. Joo, no sitten meikäläiselle on kehittyny se.. se mieli siellä maailmassa, missä me on eletty. Minäkin oon eläny monta kymmentä vuotta rikollisessa maailmassa, niin se on väistämättä on kehittyny semmone mieli. Ja se tarkoittaa sitä, että en oo oppinu elämään sillalaila yhteiskuntasääntöjen mukkaan. Mie en nyt tarkoita sitä, että se rikollinen mieli olisi ihmisenä ihmiselle rikollinen mieli, että me oltas koko ajan ihmisiä kohtaan rikollisella mielellä, vaan se on erilainen kuin toisten ihmisten mieli. Ja sen takia tämä, se hetki, kun tähän kyllästy ja on tullut tavallaan päätepiste sillalaila siihen, että omassa itesään.. että ei enää jaksa eikä halua elää siinä maailmassa, missä on elänyt ja tehdä niitä asioita, mitä on tehnyt.. NIIN ENTÄS SITTEN? ENTÄS SITTEN? MITÄ TILALLE? Katos, se ei oo niin kuin näin se homma [sormien napautus]. (...) Jos niin kuin elää elämänsä.. käy syntymässä siviilissä.. ensimmäisen vuosikymmenen elää siellä siviilissä sitä lapsuuttaan ja sitten lähtee laitoksiin, elää elämänsä laitoksissa ja kuolee laitoksiin, niin ei jumalauta.. huh huh.. ei semmone.. pittää siinä muutakin olla.. niin. (...) Vankilaan olen kyllästynyt ja siihen.. siihen on tuota.. kyllästynyt siihen elämään, mitä on elänyt. (Vellu)

Tämä kerrottu maailma, epätodellisuus, sisälsi paljon väkivaltaa, rikoksia, viinaa ja huumeita. Samalla se sisälsi pelkoa, ahdistusta, huonoa omaatuntoa ja turvattomuutta samoin kuin rikkoutuneita ihmissuhteita ja ihmisten hyväksikäyttöä. Myös itse tultiin petetyiksi ja hyväksikäytetyiksi. Identiteetti oli muotoutunut tässä maailmassa, ja oli syntynyt niin sanottu rikollinen mieli. Yksikään kertoja ei keksinyt yhtään syytä, miksi he eivät voisi luopua tämänkaltaisesta maailmasta. Eräs kertoja kuitenkin pohti tätä asiaa toiseltakin kannalta. Hänen mielestään ei ole mitään niin pahaa ettei siitä löytyisi jotain hyvääkin: eletty elämä on tuonut myös ymmärrystä, mikä on positiivista kaiken negatiivisen keskellä.

.. jos minäkin tällä elämäkokemuksella, mikä mulla nyt on, jos minä saisin nyt sillälaila, että.. no, okei, Pelle Peloton siirtäisi mut aika koneella vaikka vuoteen 1980, että pääsis uudestaan sinne, niin mä sanoisin, että ”älä paina sitä nappia, ennen kuin keskustellaan, mä hyväksyn, että sitä nappia painetaan, jos mä saan ottaa tämän elämäkokemuksen mukaan”. Mutta muutoin en halua tätä seikkailua uudestaan. Aina elämäkokemuksen myötähan ihminen.. siis ihminen on sellainen, millaiseksi elämäkokemus, erilaiset elämässä olleet asiat, on hänet kasvattanut ja muovannut. Ja joskus se kokemus tuo myös ymmärrystä. (Vellu)

3 UUDENLAISEN KERTOMISEN TAVAN MAHDOLLISTAJAT

Se, että on mennyt eteenpäin asioissa. Oon saanut positiivista palautetta, jopa vankilan johtajalta kaupungissa X. Kaverit on sanonu, että oon aikuistunu, mennyt eteenpäin. Ja tuota.. lähiomaisten luottamusta oon saanu takaisin. Tätä vankeusrangaistusta on helpompi suorittaa, ei ahdistata niin paljon kun ei tarvii enää pelleillä. Ja tuota.. voi olla niin kuin oma itsensä, voi sanoa asiat omana itsenään eikä jonain muuna. (Nege)

Negen lyhyessä puheenvuorossa tulee esille monia seikkoja, jotka auttavat muuttujaa jaksamaan. Jaksamisessa auttaa huomio, että asiat edistyvät ja että muuttuja itse on mennyt prosessissaan eteenpäin. Positiivinen palaute ympäristöltä vie eteenpäin. Lähiomaisten luottamus on palautunut. Ahdistus on vähentynyt, eikä tarvitse enää ylläpitää rooleja. Nyt voi olla oma itsensä.

No, tähän mun juttuun vielä. Voi olla esimerkiksi mun tutuille parempi, että mä saan tehdä tätä omaa työtäni ja muutostani. Nyt ne jopa uskaltaa puhua mulle. Ne voi sanoa asiansa mulla omana itsenään ja niin kuin ne asiat ovat, ilman, että mä heti hermostun. Heillä jäi ennen usein oma mielipide sanomatta. (Nege)

Ympäristön ei enää tarvitse pelätä kertojaa, vaan hänelle voi puhua normaalisti ilman, että kenenkään tarvitsee pelätä seurauksia. Kertojan mielestä tämä on myös yksi syy, miksi hänen ympäristönsä antaa hänen rauhassa tehdä muutostyötä ja jopa kannustaa siinä. Tavallaan kaikki osapuolet hyötyvät tilanteesta, koska keskusteluyhteys ympäristöön ja läheisiin on syntynyt, ja sieltä kertoja saa tukea muutokseensa.

Tärkeintä on kuitenkin että, perhepiiriin suhteet on kunnossa ja saan sieltä tukea. Miunkin äiti on aika ymmärtäväinen. Se on jo isän kanssa joutunut käymään kaikkee.. ja nyt sitten vanhimman pojan kanssa. Se jo tietää. (Nege)

Perheen olemassaolo ja sen tuki ovat aineiston kertomusten perusteella tärkein muutosta edesauttava tekijä.

Hyvin oleellinen roolihan heillä on. No... Nämä vuodet! Nyt mä oon onneks ruvennut pääsemään siihen pisteeseen, että .. tuota.. että.. no, mulla oli HIRVEET morkikset näistä lapsista ennen kaikkea ja kaikista

ihmissuhteista, joita mä sitten kelasin. Ja tuota, kyllä mä oon sitä viestittänyt heille tiukkaan tätä muutosta. Ja mitä enempi tässä on tullut tehtyä tätä työtä, nämä ihmissuhteet on lähentyny ja olen tiukasti ollut lapsiin yhteydessä koko ajan ja nyt meillä on kyllä tosi hienot suhteet. Ja tuota... niin.. se on yksi olennainen, OLENNAINISIN asia. Tietysti yksi suuri asia on ollut rakkaus itse elämää kohtaan, tietysti, sehän on se suurin juttu.. Niin ja mähän käyn lomilla, nämä lomat on siinä hyvin tärkeä juttu. Mä oon siinä suhteessa onnellisessa asemassa, että mun ihmissuhteet siviiliin on nyt kunnossa. Ihmissuhdesektorilla mä oon saanu korjattua paljon.. onneksi. Mä oon sanonu ihmisille, ja lapsille itselleen etenkin, että minä olen maailman onnellisin mies siitä, että mulla on noin ymmärtäväiset lapset. Mulla on niin hienot lapset. [pitkä hiljaisuus] Sen kaiken jälkeen, mitä he ovat minunkin mukana joutuneet kokemaan, on vielä saanut tuntea sitä rakkautta, mitä lapsi tuntee isäänsä kohtaan ja mitä isä tuntee lapsia kohtaan. Mä saan olla onnellinen, että ne vielä viittii hyväksyä.... Niin. Se on aitoo, todella aitoo... Ei teeskentelyä... ei...eikä meikääinen enää edes jaksas missään mitään teeskentelyä. Ei. (Vellu)

Mä pidän poikaan yhteyttä jatkuvasti, sitten mä tapaan sen joka lomalla. Käy se mua kattomassa täällä linnassakin. Meillä alkaa olla jo yhteisiä puhumisiakin. Sen pojan takia mä jaksan yrittää. Se on se tärkein asia. (Kai)

Uudenlaisen tarinan kertomista edesauttavia tekijöitä, joita kertojat ovat puheenvuoroissaan maininneet, ovat ymmärrys siitä, että muutostie on pitkä ja opittavaa on paljon, sekä negatiivisuuden muuttuminen positiivisuudeksi. Tieto siitä, että voi olla oma itsensä eikä tarvitse ylläpitää rooleja, ja ympäristöltä saatu tuki auttavat eteenpäin. Samoin auttavat lähimmäisten ja perheen palautunut luottamus, ahdistuksen vähentyminen ja havainto, että voi itse ratkaista ongelmiaan. Se, että ympäristön ei tarvitse enää pelätä ja uuden keskusteluilmapiiirin syntyminen edesauttavat muutoksen pohdinnassa. Suuri muutosta eteenpäin vievä voima on uusi elämänhalu.

Ilmenee, että jokainen kertoja on sitä mieltä, että muutosprosessi tulee kestäämään vuosia, ellei koko loppuelämän. He ovat kuitenkin valmiita yrittämään. Elämäntarinoihin sisältynyt seuraava episodi kertoo, mitä kaikkea jokapäiväisessä elämässä on opeteltava uudestaan. Meille siviileille nämä asiat ovat ehkä itsestään selviä, mutta näille miehille uusia. Jos kaikki onnistuu, niin enää ei tarvita rooleja, eikä tarvitse pelätä siten kuin ennen ja on muutenkin helpompi olla. Muutosta, kuten kaikkia muitakin uusia asioita, on harjoiteltava paljon. Uusi elämä on kuitenkin mielenkiintoista ja hyvin erilaista verrattuna entiseen elämään.

Sitten kun pääs ite yksimielisyyteen sen ajatuksen kanssa.. niin, onhan siinä joutunu ajattelleen.. kaikkea. Se tulee sitten vain.. vuosien mittaan.. se on nimenomaan vuosia kestävä juttu.. kun nyt on ensin saanu siitä kiinni, että mitä ittesä kanssa ruppeis tekemään ja nyt kun on päässy siihen kiinni ja saanu sen lukkoon itelleen, että tässähan mulla onkin hyvä juttu. Tätähän mie voin tehdä loppuelämäni.. niin kuin varmaan pittääkin tehdä, niin tää on mielenkiintoista ja erilaista elämää, mitä mie en oo koskaan eläny. En mie oo tällee jutellu koskaan ikkään kenenkään kanssa, en. Eii.. se tullu aikoinaan mieleenkään.. aina on ollu jotain muuta.. että mitähän sitä tästä nyt hyötys.. aina on ollut, että mitä MINÄ saan. Kyllähän tämä on pelottavaakin. No, elämässä on aina pelkoja, mutta ei oo semmosta kuin ennen. Asiat pystyy nyt käymään läpi ja teot pystyy myös käymään läpi. Ja täälläkin linnassa, jos ellää silleen sääntöjen mukkaan, ei tarvii rooleja. Eihän sulle tuu tästä päivästä mittään pelekoja, kun et tee mittään sellasta, sehän se onkin yks opettelun aihe, on kuitenkin helppo olla, no, se on yks pien esimerkki. No, semmonenkin pien juttu, kun on vaikka lomilla ja kauppoissa, on pidettävä käit taskussa, sitä muuten joutuu ihtesä kanssa ihan taistelemmaan ettei tartu kätteen mittään. [naurua] Niin, ja kuule, oon joutunut jopa viemään takasin, ajattele, ne on niitä opetuksia. Sie otat ja se onnistuu, muuta se takasi vieminen: ”Hei, mie otin tämän”, se vasta rankkaa on. Just se vieminen.. voi että.. mutta vein takasi. Ja sitten se anteeks pyytäminen. Ei onnistunut sitten aikaisemmin millään, en koskaan pyytänyt anteeksi mittään. Nyt oon pyytäny.. ja vieläpä vankilan johtajalta .. ja vartijaltakin. Asia on niin, että oli se mikä tahansa, vaikka kilpajuoksu. Siun pittää treenata siihen kilpajuoksuun. Ja kyllä tässä muutos hommassakin saa olla tarkka, sielläkin on yhtä monta polkuu kuin elämässä ylleensä. Ja yhtä kieroo sakkii kuin miun entisessä elämässäkin, jos on niitä hyviäkin. Miun on itse oltava tarkkana ja valittava se oma juttu, näin se on. (...) Niin, päässä mitä liikahtaa, ne kuuluu tietenkin mulle itselle, ne on mun asia, mutta niitten erottaminen, mitä voi toteuttaa ja mitä ei, sen opetteleminen on jännää hommaa. Mikä mihinkin lokeroon kuuluu ja ettei mee sekasi. Kaikkee voi ajatella, kaikkee voi suunnitella, mutta kaikkee ei voi tehdä. (Maku)

Uudenlaisen tarinan kertomista mahdollistaa myös negatiivisuuden muuttuminen positiivisuudeksi. Tarinan kertoja pitää mielekkäänä ongelmiansa ratkaisemista, siis sitä, että hän tekee sitä nyt itse. Myös hän puhuu loppuelämän kestävästä muuttumisprojektista, mutta on siihen valmis. Hän on työstänyt tätä prosessia jo kahdeksan vuotta ja katsoo olevansa jo ”valoisalla puolella”.

Mun negatiivisuuteni on muuttunut yhä enemmän positiivisuudeksi. Tosin en varmaankaan antaisi pois niitäkään ongelmia.. ainakaan kaik-

kie.. siinähan se punnitaan usein.. että kuin se ongelma ratkeaa. Kuinka mä ongelmani selvitän ja kun se selviää, se filis on upea. Ja jos meillä ei olis ongelmia, mehän killuttas jossakin olotilassa tietämättä edes hyvyyden olemassa olosta, koska me ei voitais verrata sitä mihinkään, pahaan eikä mihinkään. Mitään ei tiedä hyvästä, jos ei tiedä pahasta. Niin, edistymistä on tapahtunut. Mitä pitempään sinne pimeyteen on talsinut, sitä pitempi matka sieltä on takaisin. Ajassakin. Nyt on 2003. Kohta kahdeksan vuotta oon tehnyt tätä hommaa, takaisinpäin tuloa ja vieläkin mä oon tässä tilanteessa, että paljon on asioita auki, ja varmaan on osa auki loppuun asti elämässä. Mutta kuitenkin olen jo sillä sektorilla, missä kukka kasvaa, ettei ole täysin pilkkopimeetä. (Vellu)

3.1 Näyttämön vaihto

Miesten mielestä ystäväpiirin vaihdos on ollut tai tulee olemaan pakollinen muutosprosessin jatkuessa. On ollut hyvä havaita, että voi vaikuttaa asioihinsa itse ja että voi olla oma itsensä ilman alakulttuurissa hankittua roolia.

Mun on ollut pakko vaihtaa ystäväpiiriä. ”Seura tekee kaltaisekseen”, on hyvä sanonta. Rikolliset piirit eivät tue muutosta. Kyllä ne tuntee voi ja tervehtiä, mutta ei ottaa ystäväksi. Nykyisin jo tiedän, että voin vaikuttaa itse asioihini. Voin olla oma itseni. Nykyisin voin kieltäytyä esim. keikoista, pahoinpitelyistä yms. ja saan olla rauhassa. Nyt voin jo sanoa, että ”antaa olla” ja kävellä pois. Olen kyllästynyt kaiken maailman pullosteluun, ja kaikki roolit vituttaa. Siviilissä on tietenkin erilaista kuin vankilassa. Vankilassa ollaan aina vierä vieressä. On myös pakkokin selvittää asioita, että voi lusia rauhassa. Mutta nykyisin jo puhuminen onnistuu. Siviilissä ei ole pakko olla tekemisissä hankalien tyyppien kanssa, voi valita seuransa. (Petri)

Vanhojen tuttujen kanssa voi olla rajallisesti yhteyksissä:

No, mulla oli viimeksi loppusiviilin aikana niitä ns. nistikavereita. Niihin en oo pitäny yhteyttä. Eihän ne oo kavereita. Ja, tuota, sitten osa n. 70 prosenttia mun kavereista on täällä, eli näissä kuvioissa. Ne varmaan ajattelee omilla aivoillaan mun muutoshalukkuudesta.. oon kuulutkin siitä.. no, kyllä mä koetan.. en mä niitä välttele.. oon jonkin verran tekemisissä. Mutta tässä on nyt juuri se vaihe menossa, että pitäis sitten siviilissä olla työpaikka tai koulupaikka ja saada uusia tuttavuuksia, ettei palaa sinne entiseen, koska helppohan sinne on mennä. Mutta, jos nyt joku kadulla vastaan tulee, niin kyllä mä moikkaan ja juttelenkin. Voi tään

piirin kanssa sen verran tekemisissä olla, tietyissä rajoissa. Mut, jos sä ha-
luut lähtee kalaan esim. tai harrastaan jotain.. niin ei se onnistu näitten
kans. Ja jos sä käyt vaikka asunnossa, missä ne on, vaikkapa vain kylässä,
niin kyllä sä lipsut pikkuhiljaa. Mutta jos silloin tällöin vain moikkaa,
niin ei se siitä.. välimatka on oltava. No, voihan olla, että siitä porukas-
ta joku muukin haluaa muuttua, niin hyvähän se on jäädä keskustele-
maan. Eihän sitä tiedä, se voi olla vaikka töissä ja kaikki ok., mutta jos
välttelee, niin eihän sitä saa koskaan tietääkään. (Nege)

Tarinoissa mietitään jo tulevaa siviiliä ja on tultu siihen tulokseen, että
vanhoihin asuinympäristöihin ei voi palata. Sinne palaaminen merkit-
see väistämättä paluuta myös entisiin toimiin. Vaikka itse haluaisikin
pysyä irti entisistä tekemisistä, ympäristö ei kuitenkaan tätä asennetta
hyväksy ja pyrkii haastamaan muutosta yrittävän takaisin omiin rikol-
lisiin toimintoihin tai ainakin vaikeuttamaan elämää.

Ja.. niin.. tuota.. nyt jos ajatellaan vaikka tätä miun tulevaa siviiliä, niin
mie en voi mennä asumaan sinne, missä nää muutkin rosvoit assuu. Kun
oon eläny tämmöistä elänee, se maine on semmone. Ei siellä voi assuu,
siellä on aina semmosta porukkaa, joka tuumii, että ”jaa, se Maku teki
tuon, lähetääh siltä kysymää”. Tai sitten näin päin: Oon joskus jolle-
kin tehny jotakin. Siellä on sitä nuorta yrittäjää, ne on kuullu minkälai-
nen äijä on maisemissa, tullee se kosto. Näillä uusilla yrittäjillä se vielä
tietättää kaikkee, että olevinnaa pääsee ylemmäs. (...) Pitää olla vahva.
Muut kokeilee, onko se toisissaan. Joutuu nielemään. Joutuu joka päivä
käsittelemään mielessään, että missä mennään. Mutta aina on joku, jo-
ka tietää ja tuntee... ja jopa kunnioittaa toisen muutosta. Mutta sitten
siviili onkin toinen juttu. Kun sie et nyt enää välitä huumeista, et tee
keikkaa, et anna osoitettas, et tee mitään... niin sua vastaan kyllä hyö-
kätään. Kokeillaan. Eli tää on esim. se asuntojuttu, on vaihdettava ym-
päristöö. Pois siitä laumasta, ei siinä laumassa voi olla erilainen. Aattele
nyt vaikka hyeenalaumaa, nehän repii erilaisen yksilön kappaleiksi, tässä
on ihan sama juttu. (Maku)

Elämäkertomuksissa tuli jo nuoruuden tarinoissa esille, että ”ei niissä
porukoissa voi muuta tehdä”, eli niissä ei ole yksittäiselle muutoksel-
le tilaa. Kaikki kertojat eivät tätä kysymystä sen enempää pohtineet,
koska heidän mielestään on itsestään selvää, että ystäväpiiriin ja elin-
ympäristön tulee muuttua, koska muuten mikään ei onnistu. Jos ym-
päristö ei muutu, muuttuminen ”venkuloiden” ympäristössä edellyt-
tää ”päätäväisyyttä, luonteenlujuuutta, hiukka hulluutta. Että uskaltaa
sanoa, miten asiat nyt ovat.”

Vellu pohtii tätä kysymystä ja tulee siihen tulokseen, että ympäristö ei sinällään ole suuri ongelma. Muutoksessa eteen tulevien ongelmien kanssa on tehtävä ratkaisuja itse, ja hän kokee saaneensa ”muutosrauhan”, mitä entisiin tuttuihin tulee. Hän on sitä mieltä, että taustasta voi olla tässä tapauksessa hyötyä, koska hän on aikaisemmassakin elämässä tehnyt asiat omalla tavallaan.

Vellu: Tehdä ratkaisuja, se on ihan selvä juttu [ympäristön mielipiteistä välittämättä]. Kaikki paskat piti lopettaa ja loppu jo silloin aikoinaan. Mun suhde näissä kuviossa noihin ihmisiin... no, mä oon aina ollut semmoinen persoona. En mä silloinkaan ennen oo viljelly semmoista... niinku semmoista.. no silloinkin jopa niissä kuvioissa yrittänyt olla sillee... mikä oon.. ei, kyllä mä saan ihan hyvästi.. tuota ei siinä mittään ongelmia oo.

H: Eli sinä saat tilaa tälle muutokselle?

Vellu: Kyllä, kyllä, kyllä tietysti, tietysti! No.. siinä asiassa.. joo, tavallaan voi sanoa tässä tapauksessa, että mä oon onnellinen, että mulla on semmoinen tausta, niin kuin on. Sanotaan tämä noin sitaateissa. Siihen, että se mikä mä oon, antaa mulle mahdollisuuden tehdä asioita tällä tavalla mitenkä mä teen, ihan rauhassa.

3.2 Motivaatio ja oma-aloitteisuus

No, minä voin sanna siihen asiaan sillalaila, että nyhän minäkin.. mulla on hirvee halu niinku päästä irti tästä koko judansista ja se tarkoittaa paljon. Se ei tarkoita pelkästään tätä linnaa, se tarkoittaa paljon asioita.. Se juttuhan [muutos] ei voi olla hetkessä tapahtuva, se että me päästään kiinni niinku... meidän arvomaailma muuttuu, moraalit muuttuu, me käsitellään itessämme paljon asioita, me uskalletaan.. uskalletaan törmätä omassa itessämme oleviin juttuihin ja semmosina kuin ne on ja ruveta sitten käsittelemään niitä rehellisesti ja.. tuota eli kohtaamaan oma todellisuus semmosena kuin se on ja käsittelemään sitä menneisyyttäkin, analysoimaan sitä totuuden ja todellisuuden silmin niin kuin itse itselle ja se on meinaan käytävä! Se menneisyys läpi. Se on ainut keino siihen, että pystyy hioutumaan ja muokkautumaan arvomaailmaltaan ja käytökseltään ja kaikiltaan, kaikilta osiltaan sillä tavalla tähän yhteiskuntaan, että.. no, että ei ole jatkuvasti konfliktitilanne päällä; yhteistörmäyskurssi yhteiskunnan kanssa. (Vellu)

Muutokseen vaaditaan vahva oma motivaatio, uskallusta katsoa asioita sellaisina kuin ne ovat sekä rohkeutta käydä läpi menneisyys rehellisesti. Aineiston tarinoissa painotettiin, että ”asiat pystyy nyt käymään

läpi, teot pystyy käymään läpi”. On oltava valmis muuttamaan paljon asioita: arvomaailmaa, moraalialia ja asenteita.

Itse on tehtävä. Muutos ei tapahdu, jos sitä ei itse halluu, jos ei oo ite mukana, jos siihen ei antaudu. Muuten sitä vain käyttää kaikkia hyviäkin tarkoituksia ja ihmisiä hyödyks. Itestä se on lähettävä. Ei se muuten toimi. Ei kukaan voi siule valmiiksi mittään kantaa, eikä sinuu muuttaa, jos et ite taho, se on aivan sama vaikka ois kuin hienoja juttuja, sitä vaan kuluttas omaa ja toisten aikaa.. niin se on. (Maku)

Muutoksen edellytys on oma motivaatio. Huonollakin motivaatiolla voi yrittää muutosta, lähteä mukaan, koska joskus kokeilumieli voi tuottaa tulosta. Tämän huomasi seuraavan tarinan kertoja mennessään mukaan OMA-ohjelmaan. Hän sai apua ja oppi uutta, itseluottamus kasvoi, eikä väkivaltainen rooli ole enää tarpeen.

H: Entä tämä motivaatio, sen merkitys?

Petri: Ehdoton. Pääasia, että se lähtee itsestä. Vähemmälläkin motivaatiolla pärjää, jos lähtee kokeilumielellä, ei ehkä odota mitään, mutta katselee, mitä tapahtuu, kuuntelee. Itse liikuin vähän tällä motivaatiolla ja tämä oli joka tapauksessa mielekkäämpää kuin vankilatyö [naurua].. no, kurssista oli apua. Huomasin, että omassa käyttäytymisessä toistuu sama kaava, oli oikea ”heurekafilis”, kun tunnistin sen ja pystyin jopa hyödyntämään oppimaani. Nyt pystyn jo selvin päin välttämään paikkoja ja tilanteita, joissa on riskinsä. Poistun vaikka paikalta. Aikaisemmin se ei olisi onnistunut mitenkään, ei kova jätkä poistu paikalta. Kun vielä pysyn siitä viinasta erossa.

Myös kaksi seuraavaa kertojaa painottaa oma-aloitteisuutta ja omaa motivaatiota, ”omasta itsestä sen pitää lähteä”. Elämänmuutosta edesauttaisi myös rikosten syvälinen käsittely.

No, tämä oma-aloitteisuus, positiivinen asenne.. tarkoitan asenne tähän muutokseen, omien rajojen tunteminen.. ja omasta itsestä se pitää lähteä. Minäkin mietin kaikkee jo paljon ennemmin, ennenkuin tiesin koko ohjelmasta. Kävin juttelemassa psykiatrin ja psykologin kanssa siitä, että mitä mä oikein tällä mun elämällä teen. Jatkuuko kaikki samaa rataa. Ja mietin myös, onko mulla mitään mahdollisuutta päästä psykiatriseen kuntoutukseen. No, sitten kuulin tästä ohjelmasta ja tottakai lähdin mukaan.. että jos siitä apu löytyisi. Kyllä se niin on, että rikokset on perinpohjin käsiteltävä ja mieluummin siellä vankilassa, ei siinä mikään muu auta. (John)

Kyllä tässä iässä ja tällä historialla on jo oppinut, että mikään ei muutu eikä mitään tapahdu, jos en mä itse sitä halua ja siihen panosta. Kyllä mun eteen on kaikenmaailman hyvää tarkoittavia juttuja kannettu jo kaksikymmentä vuotta, mutta ei ne oo mitään auttanut, koska mä itse en oo niistä paskaakaan välittänyt. Tai oon välittänyt siinä määrin, kun se mulle itselle on sillä hetkellä sopinu eli mitä siitä nyt sitten on milloinkin hyötynyt.. kyllä mä sen oon tajunnut jo kauan sitten.. mutta voihan sitä itselleenkin uskotella vaikka mitä. Niin, että kyllä tässä on munkin itse se suurin työ tehtävä.. tukea kyllä tarvii. (Kai)

Kertojille muutoksen edistäjä on oma motivaatio, joka on tullut esille jo muutosprosessin alussa. Motivaation taustalta löytyvät edeltävän elämän elämäntyyli ja siihen liittyvät kokemukset, joiden on pääsääntöisesti nähty vievän elämää syvään ahdinkoon. Motivaatiota pitävät matkan varrella yllä ahdistuksen vähentyminen, tunne oman elämän hallinnasta, uuden käyttäytymismallin oppiminen ja sen toimiminen myös jokapäiväisessä kanssakäymisessä sekä uusi positiivinen asenne elämään. Kaikkiin näihin osa-alueisiin liittyy jokaisella haastateltavalla erilaisia henkilökohtaisia ”alajuttuja”, kuten roolien pois jättäminen, perheen eheytyminen ja koulutus. Tärkein huomio muutoksen ylläpitämisessä lienee jokaisella ollut se, että suurin työ on tehtävä itse. Useimmalle on myös syntynyt ymmärrys siitä, että muutostie on pitkä ja että opittavaa on paljon. Työ on siis luonteeltaan sekä sosiaalista että psykologista. Jokaisella negatiivisuus on muuttunut positiivisuudeksi. Ympäristöltä saatu kannustus on tarpeen. Ympäristön kanssa on syntynyt keskusteluilmapiiri. Mukana on myös uusi elämänhalu. Kaikki nämä muutoksen myötä elämään tulleet uudet asiat ylläpitävät motivaatioita.

3.3 Anteeksianto

Menneisyyttä ei voi muuttaa,
mutta ymmärryksellä ja anteeksiannolla siitä voi
joskus imeä myrkyksen pois.
C. Gebler

Anteeksianto on hyvin tärkeä asia, mikä nousi esille parissa kertomuksessa muutoksen edellytyksenä.

Kaikki ne temput on käytävä läpi. Kaikki ne temput, mitä ihmisille on tehnyt.. mie oon ollu mun läheisille liian raskas kantaa... tää on käytä-

vä läpi.. koko historiikki.. on osattava.. ja uskallettava pyytää anteeksi.. ja silloin sitä saakin anteeksi.. niin sitten se on jo helpompaa, ei se kyllä yksinkertaista oo.. Kyllä sen nyt jo sisällään tietää, että tää on menossa oikein. (...) Miun on ymmärrettävä toisia eikä toisten aina minua. Kun mie ymmärrän toisia, ne voi ymmärtää minuakin. Se on se vaike juttu, kaikkein vaikein pala meikäläiselle. Sama kuin se anteeksianto, jos et itse voi antaa anteeksi, et sie voi saadakaan anteeksi. On löyvetävä se oma tie ja jalakatyö on tehtävä itse. (Maku)

Kertomuksissa nousi esille toive, että läheisiltään voisi saada anteeksi ja pystyisi antamaan itselleen anteeksi, ja myös muille. Anteeksiannon täytyy toimia monensuuntaisena prosessina.

Niin, tästäkin on mun perheen kanssa puhuttu.. oon yrittäny pyytää anteeksi.. on se vaikeesti opittava taito, kun sitä tekee tosissaan.. oon mä paljon saanutkin anteeksi.. se auttaa jaksamaan. Kun vielä osais antaa itselleen anteeksi, tai edes vois elää historiansa kanssa ilman puista-tuksia. (Kai)

Jaa, niin. No, sen anteeksiannon suuruuden kun ymmärtää, niin silloin tulee tottakai sellainen juttu, että ensin ei pysty antamaan anteeksi itselleen, ei ainakaan ensiksi, siihen ei pysty, vaikka se olis kaikista paras järjestys. Mutta ensin ei pysty tekemään sitä. Se lähtee sitten sieltä, mitä vahvemmas tulee sillä saralla, se ei tarkoita mitään ”minä itse” vahvuutta, vaan sellaista ihmisenä olemisen vahvuutta ja mitä enemmän on antanut ympäristölleen anteeksi ja ruvennut saamaan anteeksi, niin sitten tulee semmoinen vaihe, jolloin antaa anteeksi myös itselleen ja huoma, että pystyy tekemään sen ilman, että tulisi semmoisia ylimääräisiä kavahduksia. Ja siinä kohtaa kun on, niin se tekee tästä jutusta sellaisen, että okei, nyt mä tiedän, että mä pystyn ottamaan tämän elämän vastaan semmoisena kuin se on tullakseen niin hyvine kuin huonoine asioineen ja mä janoon sitä, ne huonot asiat ovat ratkaistavia ongelmia, jotka pitävät mut virkeänä ja ne hyvät asiat antavat sen oman nautintonsa. Tämä anteeksianto kaikkienensa on semmoinen homma, joka mahdollistaa sen, että pystyy tilanteessa kuin tilanteessa, olosuhteissa kuin olosuhteissa, elämävaiheessa kuin elämänvaiheessa, huomaamaan mahdollisimman paljon niitä pieniä positiivisuuksia mitä ympärillä on. (Vellu)

Anteeksianto tapahtuu itselle, oman osallisuuden tunnistamisen ja tunnustamisen kautta, ja anteeksianto tapahtuu myös muille henkilöille ja ympäristölle. Anteeksianto edellyttää totuuden hyväksymistä sellaisenaan ja elämän hyväksymistä sellaisena kuin se on. Se, mikä on tapahtunut, on tapahtunut. Mennyttä ei voi tehdä tekemättömäksi,

mutta sen voi hyväksyä: ”pystyn ottamaan tämän elämän vastaan semmoisena kuin se on”. Anteeksiantaminen ja -saaminen mahdollistavat eteenpäin elämisen ja muuttumisen. Tätä kysymystä on pohtinut myös filosofi Hannah Arendt, jonka mielestä menneisyys ei saa evätä meiltä tulevaisuutta. Anteeksianto antaa virheitä tekeville uuden alun mahdollisuuden, jolloin elämä voi jälleen alkaa:

”Kaikessa yksinkertaisuudessaan asia on niin, että vaikka me emme toimiessamme tiedä mitä teemme, meille ei jälkeinpäin enää tule mahdollisuutta saada tekoamme tekemättömäksi. Toiminnan prosessit ovat paitsi arvaamattomia myös peruuttamattomia; ei ole sellaista tekijää eikä luojaa, joka voisi pyyhkiä pois, hävittää tekemänsä, jos ei pidä siitä, tai jos seuraukset ovat tuhoisat. Mahdollinen pelastus peruuttamattomuuden ahdistuksesta on kyky antaa anteeksi, ja arvaamattomuus käy siedettäväksi, jos pystyy antamaan ja pitämään lupauksia. Nämä kaksi parannuskeinoa kuuluvat yhteen: anteeksianto liittyy menneisyyteen ja sen avulla tekoja voidaan ”peruuttaa”; lupauksiin sitoutuminen auttaa perustamaan tulevien aikojen epävarmuuteen turvallisia saarekkeitä, joita ilman ihmisten välisiin suhteisiin ei voi syntyä edes jatkuvuutta, saati pysyvyyttä. Ellei meille annettaisi anteeksi, kykymme toimia voisi supistua yhteen tekoon, josta emme ikinä toipuisi; me jäisimme lopullisesti sen seurausten uhriksi. Jos emme sitoutuisi täyttämään lupauksia, me emme milloinkaan pystyisi saavuttamaan kylliksi identiteettiä ja jatkuvuutta, vaan meistä jokainen olisi tuomittu vaeltamaan neuvottomana ja vailla suuntaa omassa yksinäisyydessään, pääsemättä irti alati vaihtuvista mielialoista, ristiriidoista ja epämääräisyyksistä. Anteeksianto ja lupaukset ovat kuin kontrollimekanismeja, jotka kuuluvat nimenomaan kykyyn aloittaa uusia ja loputtomia prosesseja.” (Arendt, 2000, 180-181)

Anteeksiannon erillisenä käsitteenä ottivat haastateltavista esille nämä kolme miestä. Kaikkien elämään tämä luultavasti kuitenkin liittyy sisältyneenä muun muuassa parantuneisiin ihmissuhteisiin ja perhe-elämän palautumiseen. Samoin se voi sisältyä yhteiskuntaan päin suuntautumiseen ja avautumiseen ulospäin omista todellisuuksista uudella tavalla.

4 VANKILA MUUTOSKERTOMUKSEN MAHDOLLISTAJANA?

Vankila muutoksen mahdollistavana kontekstina oli vaikea pohdittava. Joillakin kertojilla oli muutama yksittäinen mielipide, mutta esimerkiksi kysymyksen erityyppisten vankiloitten (suljettu-avoin) mahdollisuuksista/eroista kuntoutustyöskentelyssä he totesivat pienten yksiköiden ja avoyksiköiden olevan parhaita, koska niissä oppii helposti tuntemaan henkilökunnan. Pienissä yksiköissä myös henkilökunta tuntee heidät, mutta ”isoihin taloihin hukkuu helposti”.

Vellu: Niin. Täältä pitäis päästä ensinnä pois. Tää on kuule niin uskoma-ton paikka.. Kyllähän täälläkin olis näitä ihmisiä, niin kuin tuo psykologi, sehän on hieno ihminen, ei siinä mitään. Nää opot ja nää.. niin kyllä täällä voi ajatuksia vaihtaa. Halua kyllä varmaan on. Mutta nää talot on semmosia komplekseja.. nää laitokset, että tuota. Vaikeeta se täältä on. No, oon mä täällä kaikki ilmoitustaulut katellu, jos jotain olisi, ja jät-kienkin kanssa jutellu tuolla.. no tuolla ilmoitustaululla ei ole mitään. Kun ei tää homma täällä edisty, mikään asia ei edisty eikä valmistu, ei oo mahdollisuuttakaan, vaikka joillain ihmisillä [työntekijöillä] olisikin haluja suunnitella näitä juttuja, niin ei se vaan ole täällä mahdollista.

H: Mistä luulet sen johtuvan?

Vellu: No, ensinnäkin tää on niin iso talo ja täällä on oma historiansa.. ja kuitenkin näissä laitoksissa massa elää.. niinkuin meikälaisistä.. suurin osa elää siinä maailmassa, mikä ei oo vielä riittävän kypsä siihen muutokseen. Tää on niin kuin.. Ei täällä ole mitään mahdollisuuksia semmoseen, mitä pienessä yksikössä on. Niin, kato nyt esimerkiksi siellä Pyhäselässä [pieni vankila] ihmisten kanssa tuli niin kuin.. pysty ystävästyyn.. oli kontakteja, vaikka päivittäin oli puheissa. Oli sellainen normaali kanssakäyminen. Oppi tuntemaan.

4.1 Vankielämän rajat

Vankeinhoidolla ja kriminaalihuoltolaitoksella on periaateohjelma, jossa määritellään työn tavoitteet, työssä noudatettavat arvot ja periaatteet sekä keinot niiden saavuttamiseksi. Tavoitteiksi on todettu seuraavat: huolehtia osaltaan yhteiskunnan turvallisuudesta pitämällä yllä laillista ja turvallista seuraamusten täytäntöönpanojärjestelmää sekä myötävaikuttaa uusintarikollisuuden vähentämiseen ja rikollisuut-

ta ylläpitävän syrjäytymiskehityksen katkaisemiseen. Tavoitteiden saavuttamiseksi tuomioiden täytäntöönpano tulisi toteuttaa siten, että se on turvallista yhteiskunnalle ja tuomitulle. Tuomitun mahdollisuuksia selviytyä yhteiskunnassa ja omaksua rikokseton elämäntapa tulisi tukea. Käsityksen yksilön mahdollisuudesta muuttua tulisi ohjata tätä työtä. Periaateohjelmassa korostetaan ihmisarvon kunnioittamista ja oikeudenmukaisuutta. (<http://www.rikosseuraamus.fi/9972.htm>).

Periaateohjelmassa on myös painotettu rangaistuksen täytäntöönpanosta annetun lain 1 luvun §:n 1 momentissa säädettyä normaalisuusperiaatetta: rangaistuslaitoksen olot on mahdollisuuksien mukaan järjestettävä vastaamaan yhteiskunnassa vallitsevia elinoloja. Yksityiskohtaisesti normaalisuusperiaatteen sisältöä ei ole määritelty. Siihen kuuluvina on kuitenkin pidetty koulutuksen, kuntoutuksen ja päihdehuollon järjestämistä. (<http://www.rikosseuraamus.fi/9972.htm>). Lain tasolla mahdollisuus muutokseen siis on, itse käytäntö voi kuitenkin olla usein toisenlainen.

Erving Goffman (1969) luo kuvan totaalisista laitoksista (esimerkiksi vankilat), jotka riisuvat asukeiltaan ihmisarvon viemällä mahdollisuudet määritellä ja tukea omaa identiteettiä esimerkiksi yksilöllisellä pukeutumisella tai muulla henkilökohtaiselle ominaisuudella tai ominaisuuksilla. Totaalisen laitoksen asukilta puuttuu yksityisyys, hän on jatkuvasti esillä, ja hänellä on niin sanottu ”totaalinen identiteetti”. Yksilölliset kuntoutussuunnitelmat tuskin mahtuisivat Goffmanilaiseen instituutioon.

Michel Foucault (1981) puolestaan toteaa, että vapauden riistäminen julkisin toimenpitein edellyttää vahvoja perusteita siksi, että vankeusrangaistuksen täytäntöönpano merkitsee tuomitulle ja hänen läheisilleen myös muiden perusoikeuksien kuin vapauden rajoittamista, eli rangaistuksen täytäntöönpano tuskin onnistuu normaalisuusperiaatteen mukaisesti. Foucault vie asian vielä pidemmälle pohtiesaan, että vankeusrangaistuksen käyttöön liittyy aina näkemys siitä, että se kohdistuu nimenomaan yhteiskunnan huono-osaisiin, ja siten rikosoikeusjärjestelmän eri osapuolten painoarvo on hyvin erilainen. Hän toteaa, että rikoksella yksilö asettuu koko yhteiskuntaa vastaan. Yhteiskunta nousee puolestaan voimakkaasti rankaisemaan rikosten tekijää. Tämä asetelma on epäsuhtainen, koska kaikki voima, valta ja oikeudet ovat samalla puolella. Kyseessä täytyy siis olla yhteiskunnan itsepuolustus. Näin syntyy mittasuhteiltaan valtava rankaisuoikeus, ja rikosentekijästä tulee yhteinen vihollinen. Kuinka voidaan yhtä aikaa puhua normaalisuusperiaatteesta ja yksilön oikeudesta muutokseen?

Juha Kääriäinen (1994) on todennut tutkimuksessaan muun muassa, että vankeusrangaistuksen täytäntöönpanossa puhutaan kyllä normalisoinnin periaatteesta, joka sisältää pyrkimyksen taata vangille elämisen olosuhteet ja yhteiskunnan palvelut mahdollisimman normaalilla tavalla niin, että vain vapaudenmenetyks erottaa hänet muista kansalaisista. Todellisuus on kuitenkin aivan toisenlainen: vankilaan joutunut henkilö eristetään muusta maailmasta katkaisemalla siteitä muuhun yhteiskuntaan, ja esimerkiksi kaikki yhteydenotot siviiliin (jopa perheeseen) vaikeutuvat huomattavasti. Vanki eristetään sekä fyysisesti että henkisesti.

Veli-Matti Ulvinen (1996) on todennut vankilaojien normalisoinnin toteutuvan harvoin, koska normalisuusperiaatteen mukaiset toiminnot ovat alisteisia laitostoimintoja ylläpitäville rutiineille. Ulvinen korostaa erityisesti opiskelun normaalisuuden tärkeyttä, koska sen avulla vangit oppisivat vaikuttamaan myös muuhun elämäänsä, ja opiskelu myös sopeuttaa siviiliin.

Tämän tutkimuksen tarinoista ilmenee, että väkivaltaongelman myöntäminen esimerkiksi hakemalla siihen apua ja osallistumalla vaikkapa kuntoutusohjelmaan, voi olla vankilan sisällä myös haitaksi. Henkilökunta esimerkiksi voi ryhtyä ”varmistelemaan” uhan varalta. Tämä on sinällään hieman paradoksaalista, koska ilman tämänkaltaista julkituloa vanki voi häipyä muiden joukkoon ja jää vaille interventioapua.

Kun sitä on myöntänyt väkivaltaongelmansa, siitä voi olla jopa haittaa. Toimintoja rajoitetaan ynnä muuta sellaista. Lähetetään ohjelman jälkeen johonkin muuhun taloon, jossa ei ole tietoakaan koko jutusta, tai jotain vastaavaa. Kaveri jää juttunsa kanssa yksin. (Pete)

Henkilökunnan rooli todettiin osittain ongelmalliseksi. On tietämättömyyttä ja pelkoja, ennakkoluuloja OMA-ohjelmassa olevia kohtaan, mikä voi johtua ainakin osittain tiedon puutteesta.

Ja on tässä sekin juttu, että ei tästä aina henkilökuntakaan tiedä.. ne tietää tään nimellä väkivaltakurssi.. ja siinä olevat ovat sitten tietenkin HIRVITTÄVÄN väkivaltaisia, eli niitä pitää varoa ja tarkkailla ja ehkä eristääkin eli he toimivat juuri päinvastoin kuin pitäisi .. sitä tukea viralliselta ympäristöltä ei kylläkään siis tule.. joku saattaa jopa pelätä meitä kurssilaisia.. eikö oo hullua. Kyllä kai vankilan henkilökunnankin pitäisi tästä jotakin tietää.. ei vain vankien ja kurssin vetäjien. Osa vankilan henkilökunnasta voi jopa koetella niin sanotusti ”väkivaltamiehen pinnaa”, että mitä sitä nyt on opittu ja onko se käytös muuttunut. No, silloin pitää vain mennä selliin. Ja purra hammasta yhteen, hengitellä syvään jne. (John)

Henkilökunnan näyttäisi olevan myös peloissaan, kertojan mukaan kuitenkin turhaan.

Täällä on silleen.. no kun minä oon semmone.. mulla on se vanha maine.. joku voi ihan kauhistuu, jos pitäis olla mun kans tekemisissä.. ei, ei.. en edes jaksa ajatella koko juttuu. No, totean tässä sen verran, että nää ihmiset täällä vankeinhoidossa [työtekijät] luovat itselleen sellaisia skenaarioita, kaiken maailman skenaarioita, kauhuskenaarioita, semmosia, jonninjoutavia. Sitten pelätään kuvitelmia. Meidän teot voivat olla vaikka mitä, mutta ihmisiä tässä vain ollaan. (Vellu)

Henkilökunnan keskuudessa on neuvottomuutta ja hämmennystä siitä, kuinka tulisi toimia muuttujien suhteen. Entiset käyttäytymismallit eivät enää toimi ja uusiakaan ei ole käytössä.

Nege: Henkilökunta.. tuota.. ne ei oikein tiedä, miten ne muhun suhtautus. Vähän ne tsekkaa.. lievästi ilmaistu on tää vähän.. mutta ne tsekkaa.. että mitähän tuo kaveri nyt oikein meinaa. Osa vartijoista ei puhu mitään, koska ei enää osaa kommunikoida mun kans.. tai nykyisen minäni kanssa ja osa taas sitten yrittää ruveta juttelemaan vaikkapa mun päällä olevasta paidasta, kun ei muuta aihetta oo. Se on vähän semmosta, kun ei meillä ennenkään oo vartijoitten kans mitään puhevälejä ollut.. ei.. onhan se tietysti outoa.. kun kaveri ei enää olekaan se hankala.. no, onhan ne tietysti lukenu mun paperit, mitä niissä nykyisin sanotaan.

H: Onkos heillä nyt vähän semmone, että siellä nyt ei tiedetä, miten tähän sun uuteen olomuotoosi oikein suhtauduttas, kun sinä et käyttäydökkään niin kuin ennen?

Nege: Niin. Kyllähän se vähän semmosta on. Ne ei oikein tiedä, mitä sanos, miten olis. Kyllä henkilökunnan pitäis saada tietää enemmän tämänkin OMA -kurssin asioista, mitä siellä käsitellään, informoida siis enemmän. Että kun kaveri, joka on käynyt sen kurssin ja tulee esimerkiksi tänne, että siitähän tiedettäs jotain, ettei papereissa vaan lue että ”osallistunut OMA -ohjelmaan”. Eihän nää tiedä mikä se ohjelma on. Jos nyt vartija istuu tuolla kopissa 15-20 vuotta ja asiat menee eteenpäin, niin kait siinäkin pitäisi jotain tapahtua, edes vähän saada tietoo, mitkä asiat kenenkin kohdalla on menneet eteenpäin.

H: Niin.. kuinkas paljon sun suunnitelmistasi tässä talossa tiedettiin, kun sinä tulit tänne? Nehän on tai ainakin pitäisi olla kirjattuna rangaistusajan suunnitelmaan.

Nege: Niin. Ei täällä kukaan mitään tiennyt. Olin jo jonkun aikaa talossa ihmetellyt, eikä kukaan tiennyt minusta.. otin sitten itse yhteyttä.. oliko se psykologiin ja sitten yhteen ohjaajaan. Kyllä sen tiedon pitäisi paremmin kulkea kaverin mukana. No, nyt ne jo tietää. Mutta kyllä tänne moni kaveri hautautuu, kaikki eivät ole aktiivisia tai eivät osaa.. tai tiedä mihin tai kehen pitäisi ottaa yhteyttä.

Tarinansa kertojat puhuvat hämmennyksen tilasta. Kun vangissa tapahtuu jotain muutosta, kontrollijärjestelmä ei enää tiedä, kuinka tulisi toimia. Henkilö tunnetaan tietystä historiasta vuosien ajalta, mutta entä, jos entinen ei enää pädekään? Kuinka tämän yksilön kanssa tulisi toimia? Useita kertoja vankilassa olleella on rikollisen leima, ja identiteetin muutosta ei välttämättä nähdä tai ei kenties halutakaan nähdä, koska vankila tarvitsee tietynlaiset ”asiakastyypit”, kuten useita tuomioita kärsineet väkivaltarikolliset. Vuosien ajan vankilassa henkilöstö on voinut toimia näiden yksilöiden kanssa aina samalla tavalla, mutta kuinka toimitaan sitten, kun tilanne muuttuu, kun väkivaltarikoksesta tuomittu yksilö ei enää toimikaan odotetulla tavalla vankilan sisällä ja näin vuosia kestänyt sama toimintakaava horjuu? Pitäisikö myös vankilan henkilöstön muuttaa toimintatapojaan ja mihin suuntaan? Vanha rutiini horjuu, ja uusi tilanne luo epävarmuutta ja siten myös vastustusta. Jotta vuosia kestänyt kiertokulku ja tasapaino säilyisivät ja jotta vankila ei joutuisi uuden hämmentävän tilanteen eteen, määrätyt vankityypit siis tarvitaan jo jokapäiväisen turvallisuuden tunteen luomiseksi. Uusi outo tilanne tuo mukanaan aina myös arkista turvattomuutta.

Ennen minä ja tämä systeemi oli niinku sopusoinnussa keskenään, minä olin rikollinen ja näiden piti säilöä mut, mutta tänään minä ja tämä systeemi ei ole sopusoinnissa keskenään, ei ne tiedä mitä mun kans nyt tekis. (Vellu)

Joskus voi myös tapahtua, että löytyy niin sanottuja kokeilijoita. Heidän tarkoituksenaan on saada muuttuja hermostumaan.

No, tuota, henkilökunnan puolelta.. vartijoiden puolelta.. ne tietää, että tämä on käynyt väkivallan hallinta koulutuksen.. no, osa ei kyllä tiedä edes mikä se on. Mutta, tuota, jos joku on siihen vähänkin paneutunut, se saattaa kokeilla kepillä jäätä.. ruveta heittämään jotain juttua, että hermostuuko tuo nyt tästä, ja silleen.. niinku ne nyt yleensä tekee. Mutta, kyllä mä näkisin, että joissakin taloissa muuttumiseen on ihan hyvät edellytykset noin ympäristön kannalta. Pitäs vaan antaa kaverille mahdollisuus. (Nege)

Myös huono tiedon kulun vankiloiden sisällä voi aiheuttaa sekaannuksia ja ongelmia.

Tässähän on vielä nyt kyllä yksi ongelma eli pitäisi tietää se kaverin luisimisuunnitelma, joka vastaanottavassa talossa pitäisi olla tietoa siitä, mitä kaverissa tapahtuu, siis kun kavereita siirrellään... ainakin pitäisi kuunnella niitä virkailijoita, joilla on tietoa ja myös vankia, joka sanoo, että ottakaa yhteyttä sinne ja siihen henkilöön, siellä on tietoa. (Vellu)

Kertomuksissa painotettiin kuuntelemisen tärkeyttä. Seuraavien tarinoiden kertojat uskovat yksilön kykyyn ja mahdollisuuksiin muuttua myös vankilaolosuhteissa, mutta se edellyttää tukea sekä keskustelu- ja kuunteluyhteyttä henkilökunnan taholtakin. Henkilökunnan tulisi myös aktiivisesti etsiä muutoshalukkaita asiakkaita.

Kyllä minä uskon kykyyn muuttua, muuta se vaatii kyllä paljon tukea. Niin kuin nyt minunkin tapauksessa: ei ole ammattia, kymmenisen vuotta olen ollut näissä kuvioissa. Pitäisi saada paljon tukea. Ei pitäisi heti stopata, että ”ei sulla oo mahiksia, sä oot pelkkä linnakundi”. Pitäisi kuunnella., jos joku alkaa puhua muutoksesta, ei siinä mitään häviä, ties vaikka jätkä olisi tosissaan. Niin, kyllä mä uskon, ja sitten tämä ensikertalaisten homma. Monetkin niistä voi olla vielä ihan ok, ajautuneet vain joihinkin kuvioihin. Jos niihin ei satsata, ne mukautuu, oppii näihin kuvioihin ja sitten se on jo paljon vaikeampaa. Täällä on niin hyviä opettajia. (Nege)

Tukiverkko olisi tärkeä jo linnassa, jossa voisi olla esim. psykologi tai psykiatri, perhe, ehkä hyvä ystäväkin, joka tietää mistä puhutaan. Sitten tämä vankeus... tuomion alussa vankilan pitäisi heti tarttua kaveriin kiinni, tarjota näitä kuntoutusvaihtoehtoja. Tää vankilassa olo on melkeinpä ainutlaatuinen tilaisuus saada meidät niin sanotusti jyvälle, täällä me ollaan paikalla, siviilissä me ollaan ties missä. Tämä tilaisuus pitäisi käyttää. Pitäisi vaikka repiä sellistä ulos, koska sinne helposti jumittuu, saattaa jumittua moneksi vuodeksi.. tavallaan kaikki unohtavat. Koska me ollaan niin passiivisia, meitä pitäisi potkia eteenpäin. Niin, se olis erittäin tärkeätä.. saada meidät avautumaan vähän enemmän.. ehkä me opittaskin jotakin. Niin.. kyllä niitä kavereita voi käydä sellistäkin rytmistelemässä, ei sitä tiedä, jos vaikka joku tarttuu onkeen. Asia voi olla niinkin, että kaveri miettii näitä juttuja omassa päässään eikä oikein osaakaan hakea apua, ainakaan vankilassa, koska usein ajatellaan ainakin täällä, että voisko sitä nyt näistä kelleen puhua. (John)

Vankilassa vietettyjen vuosien aikana väkivaltaongelmiin ei ole puututtu juurikaan vankilahenkilöstön taholta. Muiden vankien kanssa hän on kyllä keskustellut asiasta.

H: Onko missään vankilassa kukaan puhunut sulle tästä sun väkivaltaisuudestasi? Paitsi nyt täällä, kun osallistuit tähän OMA-ohjelmaan?

John: On siitä keskenään muitten vankien kanssa puhuttu, ei henkilökunnan. No, 13-vuotiaasta tänne, aika pitkä aika tätä. Tässä puhuttiin yhden kaverin kanssa, jolla on vähän samanlainen historia, että ihme kun ollaan vielä hengissä. Vaikka nyt on tullu kaikki psyykkiset ja ruumiilliset vammat, niin silti ollaan hengissä. Rankkaa se on ollut, tulee mielenröyhöyksiä, tulee nukutuksi huonosti. Vaikka mitä.

Monelta kuitenkin puuttuu yhä keskusteluyhteys henkilökunnan kanssa, eli usealta puuttuu henkilö, johon voisi hätätilanteessa tai neuvoja kaivatessaan ottaa yhteyttä.

H: No, voitko sinä täällä keskustella esim. henkilökunnasta kenenkään kanssa, jos sulle tulee jotain tarvetta käsitellä tätä sun muuttumisprosessia?

No, suurimmaksi osaksi minä sitä yksin mietin, mutta on tietty muutama kaveri tai ystävä.. niitten kans voi joitain asioita käydä. Ja on käynytkin silleen, että on mennyt kaverin selliin ja ruvennut juttelemaan, niin kaveri sanoo että, ”laitetaas tuo ovi kiinni ja anna tulla nyt”. On käyny tällä tavalla ja se kaveri on kuunnellut. Mutta henkilökunta.. no ei. Kyllä pitäisi tietysti olla, että voisi jonkun kanssa jutella missä mennään ja mitä minä toivoin jatkossa.. elämältä ja silleen. Kyllä ehottomasti se pitäis olla. (Nege)

No, kyllä ja ei. On täällä tää psykologi ja opo. Ne keskustelee, hyvä niin, mutta niilläkin on niin jumalattomasti töitä, ei ne aina ehdi. Mutta muuten, joskus päinvastoin, tuntuu, että isketään kapuloita rattaisiin. Ja jos minä olisin heikompi tyyppi, olisin jo varmaan iskenyt taas rantaliksi. Se on niin pitkä juttu ja... ja se on niin kuin on. Nyt pitäisi olla jo vankeinhoidollekin selvä, että olen menossa plusmerkkiseen suuntaan. Tämmöisistä paikoista tämmöiset tyypit, jotka ovat tässä vaiheessa tätä prosessia, niin kuin nyt esimerkiksi minä itse ja onhan niitä muitakin... niin vankeinhoidon pitäisi nyt antaa vähän niitä saumoja.. tulla vastaan. Esimerkiksi täällä nyt missä minä olen, ei tämä homma välttämättä edisty, ei se pysähdykään, vaan se vain hidastuu. Mä teen tätä omaa juttuani. Tämä paikka ei ole enää mulle. (Vellu)

Kokemuksista löytyi myös poikkeuksia. Jotkut kertojat olivat voineet jossain vaiheessa keskustella asioista vankilan henkilökunnan edustajan kanssa. Nämä keskustelukumppanit olivat olleet läsnä joko edellisessä tai nykyisessä sijoituspaikassa, eli lähimenneisyudessa tai nykyisyydessä. Nämä miehet, Kai, Petri ja Maku, olivat löytäneet keskusteluyhte-

yden joko pastoriin, psykologiin, sosiaalityöntekijään tai opinto-ohjaajaan, tai jopa pariin henkilöön näistä. Myös Vellu katsoi, että hänellä on keskusteluyhteys ja että hän on saanut paljon apua eri vankiloiden psykologeilta. Kaikki pitivät kuitenkin ongelmana jatkuvuuden ja suunnitelmallisuuden puuttumista, eli vankilassa ollaan jatkuvassa epävarmuudessa siitä, mihin seuraavaksi siirretään, ja silloin jo luodut hoitosuhteet automaattisesti katkeavat.

Vankila ympäristönä on ilmapiiriltään haastava niille vangeille, jotka haluavat elämäänsä muutosta. Vankitovereiden voivat luoda paljon sosiaalista painetta. Muutoshalukkaista puhutaan ”takinkääntäjinä”. Seurauksena voi olla ulkopuoliseksi jääminen, ruotuun painostaminen ja muita vaikeuksia, jolloin vaaditaan vahvuutta pysyä omassa päätöksessä.

Kyllä moni haluais kieltäytyä ”jutuista”. Mutta ei uskalla. Siinä tulee se kasvojen menetys. Sanotaan takinkääntäjäksi, tai jotain tällaista. Painostamisen tapaista.. siihen suuntaan. Siinä jää myös joskus ”vanhan porukan” ulkopuolelle. Tulee vaikeeta olla siinä yhteisössä.. No, mun kohdalla sitten.. mä oon aika itsepäisesti pitänyt tätä linjaa.. nää pyytäjät.. siis, jotka on käyneet kysymässä juttuihin ”hoitoapua”, eivät ole aivan tuntemattomia, ainakin jotenkin ne mut tuntee ja mä ne. Ja jos mä sanon, että mä en tee enää näitä hoitoja esim. niin minkä se sille voi, minkä se minulle voi. Sehän on siinä tilanteessa heikompi.. siis henkisesti. En tiedä toimiiko tämä muiden kohdalla. Puhun vain omasta tilanteestani. Ja tosiasiasa ei nyt enää tule paljon ehdotuksiakaan. No, silloin tämän väkivaltakurssin alussa sai kyllä kuunnella kaikenlaista suunsoittoa, että otatko sä nyt liian tosissas nää hommat. No, minä vain olin hiljaa. Poistuinkin usein myös paikalta. Ja sitten näiden suunsoittajien omassa päässä alkoi varmaan liikkua jotakin, kun mä en ”kimmonnutkaan” siitä niin kuin ennen. Ennen olisi varmaan heti tippunut turpiin. No, se sitten loppuikin ajan kanssa, mitä nyt joku vielä joskus yrittää kerätä itselleen kannuksia.. mut ne nyt on vaan semmosia joutavia. Ja mä voin sanoakin, että on muitakin ratkaisuja kuin väkivalta. (Nege)

Myös vankilan yleinen synkkä ilmapiiri vaikuttaa kaikkiin, niin vankeihin kuin henkilökuntaankin.

Tiukka, synkkä ilme naamalla mennään, eikä katota ketään silmiin. Tunteitaan ei uskalla kukaan näyttää. Roolit pitää olla. No, minä ainakin oon kyllästynyt olemaan jonkun naamarin takana, minä oon semmone kun oon tai ainakin pyrin olemaan. En enää tee itselleni niitä naameita. Epävarmuuttahan se on.. se että ajatellaan, että nyt mun pitää olla näin tai näin.. sitä kyllä paljon kuvitellaankin täällä, mitä toisen päässä vois liikkua ja siten yritetään olla niinku muka pitäisi. (Nege)

Jotkut kertojat ovat tunnistaneeet painostuksen, mutta vaakakupissa muutoksen hyötypuolet painavat hänen mielestään enemmän kuin se, mitä toisella puolella on tarjottavana.

Elämme vankilakulttuurissa, paineen alaisina, ainahan olisi parannettavaa, mutta jos ajattelen hyöty ja haitta puolia tässä muutosjutussa. Hyöty.. sopeutuminen siviiliin, ehkä tulen hieman paremmaksi ihmiseksi. Haitat jos en jaksa.. pikkuhiljaa tuhoan itseni, pelaan huumeilla ja väkivallalla, riitautuisin kaikkien kanssa, eristäytyisin täysin, laitostuisin, lähtis sekin oljenkorsi, että en enää osaa elää siviilissä vaan pelkään vankilassa. (John)

Mutta tää vankila on ollu nyt niinku koti. Ja on tää ollu koulukin.. ja piinapenkki. Kolmekymmentä vuotta näissä kuvioissa.. Tää on niin kova ympäristö, tää vankila, että täällä ollaan aina vähän varuillaan, vaikka periaatteessa oltaisiinkin yksi ryhmä, niin kuin nyt tää teijän väkivalta-porukka. (Maku)

Eräs ongelma muutosprosessissa lienee juuri tämä teeskentely- tai uskottavuuskysymys. Vankilassa törmätään usein epäluuloisuuteen niin henkilökunnan kuin toisten vankienkin taholta. Ajatellaan usein, ettei henkilö voi olla tosissaan puhuessaan vaikkapa muutoshalukkuudesta. Vankilassa tuttu sanonta henkilökunnan taholta on, että ”se vedättää”, mikä tarkoittaa, että asiakkaan uskotaan yrittävän huijata työntekijää. Kysymys voi olla siitäkin, että henkilökunta kokee työn/ muutoksen taisteluksi tuulimyllyjä vastaan ja turvautuu kieltämiseen, defensiin. Tiedustelin tätä uskottavuusproblematiikkaa haastateltaviltani. Useimmat totesivat, että asian tila on juuri sellainen, kuin edellä on kuvattu: henkilökunta on epäluuloista ja pelokastakin, mutta sen asian kanssa on elettävä, eikä se oikeastaan heidän omaan muutosprosessiinsa juurikaan vaikuta.

Asiat on otettava niin kuin ne on. On hyväksyttävä meikäläisten se, että on annettava itsensä peliin sillalaille, että mä oon tässä. Jos kerran mä huomaa, että tässä tarjotaan meille tai jos nyt puhun vain itsestäni, niin minulle apua, silloin on yksinkertaisesti ainut juttu on se, että okei: mä oon tässä, että kaikki mitä minä voin tehdä, minä teen. Ja sen takia se meikäläisten kohdalla on hyväksyttävä se ajatus, että me ei voida ruveta kirjoittelemaan sääntöjä ja sanomaan mitä pitää tehdä, se ei käy silleen, vaikka siellä voisi olla hienojakin juttuja ja ideoita. Vaan on yritettävä elää aina siinä hetkessä ja pyrittävä siinä toimimaan. (Vellu)

Muutosta haluavan vangin on muistettava oma historiansa.

Mutta siinäkin on semmoinen pointti, että mullakin vei niin kuin aikansa, ennen kuin minä ymmärsin sen, että ”hei kaveri, sä oot itte luonu sen kuvan kanssaihmisille, mikä heillä on minusta”. Mä oon sen itte luonu niiden vuosikymmenien aikana mitä tässä ollu ja tuota, jos minä vaikka itte nyt tiedän, että nyt muuttuu paljon asioita ja muuta, niin onhan se ihan selvää, että kaikille asioille tässä elämässä on annettava se aika, mitä se asia vaatii. Eli vaikka ihmisten mielipiteiden muutokselle musta ja mun muutoksesta. Siinä se just onkiin, että kun mä hiffasin sen aikoi-naan, että oo semmone kun oot, paikassa kuin paikassa. Kyllä se sitten jossain vaiheessa huomataan, että se on toisissaan... myös muuttumis-sessaan. Kärsivällisyyttä se vaatii. (Vellu)

On myös otettava huomioon systeemin jäykkyys ja hidas muutos.

Ei systeemi kyllä korjaa virheitään. Koska se ei teekään niitä. Ei ainakaan tiedä tekevänsä. Systeemihän toimi valitsevien lakien mukaan. Joskin to-siasia on, että tottahan toki systeemi tekee virheitä ja tuota kyllä tämän systeemin pitäisi tulla vastaan jossain vaiheessa, koska tässä on ihmiset osapuolina näissä asioissa. Jokainen on tehnyt virheitä, mutta minä olen tehnyt ne tietoiset valinnat. No okei, mutta se ei ole niin yksinkertaista siinä vaiheessa kun mennyt vuosikymmenet sota tilassa tämän systeemin kanssa. Tässä vaiheessa, kun sitä haluis ruveta korjaamaan näitä juttuja, olis siis ite halukas korjaamaan asioita, niin tää systeemi on niin kylmä ja jäyhä. Joskin nyt nykyaikana on jo joitakin merkkejä myös tämän systeemin piirissä, että siellä on ymmärrystä, että tähän on kaikille eduksi, jos annetaan tuonkin tyyppin yrittää. Onneksi suuntaus on se. (Vellu)

Vankilaan joutuminen on vaihe, jossa siirrytään niin sanotusta vapaasta yhteiskunnasta totaaliseen laitokseen, joka on eristetty ulkomaailmasta muureilla tai muilla esteillä. Vankila on laitos, joihin eristetään henkilöitä, joiden katsotaan tahallisesti vaarantavan yhteiskuntaa (Goffman 1969). Vapaassa yhteiskunnassa (muurien ulkopuolella) työ, vapaa-aika ja nukkuminen tapahtuvat eri paikoissa ja eri ihmisten kanssa. Vankilassa nämä elämän osa-alueet yhdistetään, ja ne tapahtuvat samojen ihmisten kanssa ja rajoitetulla alueella. Kaikki toiminnot tapahtuvat kontrollin alla. Yhteydet ulkomaailmaan ovat vähäiset. Perhe-elämää ei ole. Vuorokausirytmii on tarkoin jaoteltu ennalta määrätyn ohjelman mukaan. Asukkaiden elämää määrittävät lukuisat yksityiskohtaiset säännöt ja määräykset, joita tuetaan rangaistuksin. Henkilökunnan ja asukkaiden välillä vallitsee tiukka kahtiajako.

Erving Goffman (1969) on luonut uskottavan kuvan siitä, kuinka totaaliset laitokset, joihin vankilakin kuuluu, riisuvat asukkailtaan

ihmisarvon viemällä mahdollisuuden määritellä ja tukea omaa identiteettiään; yksityisyys puuttuu, ja näin se osa elämää, jossa voisi ottaa etäisyyttä rooliinsa ja olla oma itsensä. Vankilassa asukkaat on asetettu jatkuvaan näkyvillä oloon ja rooliinsa takia totaalisen laitoksen asukkaan identiteettiin.

Goffmanin analyysi on varsin lähellä Michel Foucault'n myöhemmin esille tuomaa ajatusta "vahakuvakokoelmasta" - ihmisistä, jotka ovat määrätynlaisen kontrollimekanismin alaisina ja joille muotoutuu kaikille samanlainen identiteetti. Foucault väittää, että ilmiöt, joita yhteiskunnissa nostetaan kontrolloitaviksi ja tarkkailtaviksi, ovat poikkeuksetta yhteiskunnassa määriteltyjä ja siten myös yhteiskunnallisesti tuotettuja. Foucault on tutkinut rikollisuutta ja rikollisuuden historiaa nimenomaan yhteiskunnan sosiaalisen reaktion näkökulmasta ja käsitellyt niin sanotun kurinpitoyhteiskunnan muotoutumisen historiaa (Foucault 1980, 245-259). Foucault pohtii muun muuassa, mitä hyötyä on sellaisista ilmiöistä kuin rikollisuuden säilyminen, rikoksen uusimiselle altistaminen, satunnaisen lainrikkokojen muuttuminen rikolliseksi tai suljetun rikollispiirin organisoituminen. Hän nostaa myös esille kysymyksen siitä, mitä rangaistusinstituution alle kätkeytyy, kun se seuraa jo tuomionsa kärsineitä jatkuvalla valvonnalla merkitsemällä heidät monin tavoin (lakisääteinen valvonta, vapausspassit, rikosrekisterit ja niin edelleen). Rangaistuksensa kärsinyttä seurataan edelleen lainrikkokojana ja hänelle annetaan erilaisuuden status (mt., 291 - 331). Pelkästään vankeus (vankilassa säilyttäminen) ei voi Foucault'n mielestä muuttaa ihmistä, koska se "tuottaa vain lisää lainrikkokojia sen elintavan takia, johon vangit joutuvat; eristys on luonnonvastainen ja vaarallinen elintapa" (mt., 301). Samalla järjestelmä tuottaa vankilasta riippuvaisia ihmisiä. Rangaistusjärjestelmästä Foucault on todennut muun muuassa seuraavasti: "Vankilaa ja yleisessä mielessä varmaan rangaistuksiakaan ei ole tarkoitettu poistamaan rikoksia, vaan pikemminkin erottelemaan ne, jaottelemaan ne ja käyttämään niitä. Niillä ei niinkään yritettäisi saada kuuliaisiksi niitä, jotka ovat valmiita rikkomaan lakeja, vaan pyritäisiin tuomaan lakien rikkomisen alistuskeinojen yleisen taktiikan piiriin. Rangaistusjärjestelmä olisi tällöin tapa hoitaa laittomuudet, vetää suvaitsevaisuuden rajat, antaa joillekin liikumatilaa, painostaa toisia, sulkea osa ulkopuolelle, tehdä toinen osa hyödylliseksi, neutralisoida eräät ja käyttää toisia hyväksi." (mt., 308.) Tämä käy ilmi myös seuraavista puheenvuoroista.

Elämme vankilakulttuurissa, paineen alaisina...haittapuolia on, jos en jaksa.. pikkuhiljaa tuhoan itseni... laitostun... en enää osakaan elää siviilissä vaan pelkästään vankilassa. (John)

.. lopullisesti tästä epätodellisuudesta tuli todellisuutta täällä vankilassa.. silloin oli jo aika myöhäistä pysäyttää sitä junaan. Sehän kypsyy täällä vankiloissa sitten siihen, täällä tutustu kaikkeen, valinta oli tehty [rikollisen elämän valinta]. (Vellu)

Vankilajärjestelmän olemassaoloa perustellaan sen yleis- ja erityisestä-
vän vaikutuksen avulla. Rangaistuksen yleisestäävyydellä tarkoitetaan sitä, että esimerkiksi pelkästään vankilarangaistuksen uhka riittää estämään uusien rikosten tekemistä. Tämän näkemyksen mukaan rangaistus on pelote. Jos tarkastelemme uusintarikollisuuden prosenttilukuja (80 %), niin voimme todeta, että tämä pelote ei toimi hyvin. Kääriäisen mukaan (1991, 50; 1994, 277 - 278) vankilalla on merkitystä esimerkiksi nuoren rikollisen urakehitykselle: ensimmäinen vankilakokemus voi olla vaikea, mutta seuraavat jo helpompia, sillä vasta vankila tekee nuoresta ”oikean rikollisen”. Vankila menettää pian pelotusvaikutuksensa ja voi sen sijaan tarjota paikan, jossa voi rakentaa identiteetin (tai vahvistaa sitä) vankilakulttuurin arvojen varaan. Rangaistuksen erityisestäävä vaikutus taas tarkoittaa rangaistuksen vaikutusta sopeuttajana ja vaarattomaksi tekijänä, eli vankila sopeuttaa ja tekee rikolliset vaarattomiksi sulkemalla heidät muun yhteiskunnan ulkopuolelle (Anttila & Törnudd 1983, 159).

Vankeinhoitoasetuksen mukaan tuomion tarkoituksena on vain vapauden menetyks: ”Tuomio on pantava täytäntöön siten, ettei se tarpeettomasti vaikeuta, vaan mahdollisuuksien mukaan edistää vangin sijoittumista yhteiskuntaan.” (VHA 4§). Kuitenkin vankeudesta saattaa olla seurauksena selviytymisen paradoksi: tuomiosta selviydytään kunnialla omaksumalla vangin rooli ja identiteetti, mutta vapautumisen koittaessa edessä saattaa olla ”epätodellisen” maailman kääntöpuoli, sillä selviytyminen vapaudessa edellyttää aivan erilaisia keinoja kuin vankilassa selviytyminen. Vangin roolin ja identiteetin oppinut ajautuuikin helposti tekemään uudelleen rikoksia ja löytää itsensä uudelleen ja uudelleen vankilasta. Vankilakierteen jatkuessa usko omiin mahdollisuuksiin tulla toimeen siviilissä heikkenee. Kysymyksessä on jo syvä sitoutuminen oman ryhmän moraliin, ja irtautuminen veisi saavutetun statuksen. Yksilö on eristynyt muusta yhteiskunnasta, ja hänen on vaikea löytää muuta sosiaalista ja hänet hyväksyvää ryhmää.

Irtautumisen helpottamiseksi, yksilön niin halutessa, tarvitaan melko massiivisia tukitoimenpiteitä.

4.2 Oma-ohjelma osana muutuskertomusta

Hakeutuessaan OMA-ohjelmaan jokainen kertoja oli ajautunut elämässään absoluuttiseen tilanteeseen, josta he käyttivät muun muuassa seuraavanlaisia ilmauksia: tien pää, elämä tai kuolema, täydellinen kyllästyminen. Voi sanoa, että he olivat ajautuneet sellaiseen kriisiin, että heidän oli pakko ryhtyä pohtimaan muutosta elämäänsä. Tämä kriisi on siis ymmärrettävä todelliseksi kriisiksi, elämänvaiheeksi, jossa vallitseva elämäntapa on menettänyt täydellisesti merkityksensä ja jossa muutos edellyttää kokonaisvaltaista elämänkäännettä. Muutosajatus ei ole siis lähtenyt esimerkiksi OMA-ohjelman annista vaan aikaisemman elämänkriisin yhteydessä, usein jo vuosia kestäneen kypsymisen aikana. OMA-ohjelma on vastannut kysyntään ja antanut työkaluja muutokseen. Useimmat olivat kuulleet ohjelmasta silloisen sijoituspaikkansa psykologilta tai lukeneet kurssitiedotteen vankilan ilmoitustaululta. Jokaisella oli tietenkin hakiessaan toive, että kurssi vastaisi jotenkin heitä askarruttaviin ongelmiin.

No, näin sen ilmoituksen osaston ilmoitustaululla.. mietin sitä pari päivää. Sitten kyselin psykolta, että olisiko siitä ehkä apua näihin mun juttuihin.. löytyiskö vihdoin jotain. Se kehotti kokeileen.. eihän siinä mitään häviäiskään. Niin mä sit laitoin hakemuksen ja pääsin mukaan. Hyvä niin. (...) Kyllä tää hyvä juttu on. Tässä saa keskustella ja saa jopa vastauksia.. mäki luulin vuosikymmeniä, että mä oon aivan seinähullu.. nyt on moni asia selvinny. Pahintahan se on, että tietää, että jotain pitäis tehdä, mutta ei tiedä mitä ja miten. Sitä sitten vain yksinään pohtii ja asiat näyttää yhä hirveemmiltä.. minäkin luulin, että ei mua voi enää kukaan auttaa.. no, nyt näyttää jo paremmalta. (Kai)

...ja sitten sain kuulla tästä väkivaltakoulutuksesta ja laitoin siihenkin paperit. (Nege)

Haastattelemilleni miehille kurssi, sen ryhmätilanteet sekä henkilökohtaiset keskustelut olivat melkeinpä ensimmäinen kerta heidän elämässään, jolloin heidän väkivaltahistoriaansa käsiteltiin ilman moraalisia kannanottoja tai kauhistelua ja ihmettelyä. He saivat ottaa ammattihenkilöstön avulla objektiivisen näkökannan rikoshistoriaansa ja

tarkastella sitä kauempaa tai asettua esimerkiksi vastapuolen ja uhrin asemaan ja miettiä mitä voisi tehdä toisin.

Oli se kyllä aika uutta mulle. Ensimmäisen kerran mä voin aivan tosta vaan kertoa kaikkia juttuja mitä mä oon tehny, eikä kukaan pyörtyny.. kukaan ei ruvennu kauhistelemaan eikä karjumaan, että sä oot jätkä ihan hullu, tajuutsä mitä sä oot tehny! Mä vain kerroin ja sitten niitä juttuja käytiin läpi, että mikä siinä kaikessa on nyt menny pieleen.. niin, ja mitä mun pitäisi nyt ryhtyä muuttamaan ja miettimään toisin.. enkä ois kyllä ikinä uskonu että mä pystyn tekeen sen ryhmässä. Siinä istu lössi vanhoja hörhöjä ja kaikki vaan kuuntelee ja keskustelee.. ihan hyvä juttu. (Kai)

Jokainen koki saaneensa uusia ajattelutapoja ja asenteita. Useimmalle kurssi oli myös uskonvahvistus jo havaituille ja opituille asioille ja muutosprosessin etenemiselle, jo vuosia prosessoituneelle muutosajatukselle. Tekoja ja niiden seurauksia on syytä pohtia.

.. kyllä se anto uusia ajattelutapoja ja siinä oppi pohtimaan, mitä sitä on tehny ja mitä seuraamuksia omista teoista on ollu. Sitähän täällä vankilassa yrittää sulkee ne jutut pois, ja lopulta unohtaa.. ja sitten se jatkuu siellä siviilissä se sama homma. Niin, se oli hyvä, että niitä on pakko pohtia. (John)

Kurssin antia pidettiin hyvänä, mutta oman motiivin tärkeyttä painotettiin vielä kerran.

Kyllä siitä jotain saa. Siinä oppii hieman tuntemaan itseensä. Ja löytämään niitä virheitä. Voi penkoa asioita. Mutta ite on oltava valmis, saa olla kurssi mikä vaan, niin ei se auta, jos ei itse tiedosta muutoshaluaan ja sitä, mihin hakee muutosta. Pitää olla halu muuttua. (Pete)

Kurssista oli apua. Huomasin, että omassa käyttäytymisessä toistuu sama kaava, oli oikea ”heureka fiilis”, kun tunnistin sen ja pystyin jopa hyödyntämään oppimaani. (Petri)

Kurssista saatiin uskonvahvistusta jo kauan kyteneelle muutokselle.

Se anto mulle pontta. Se anto sitä uskoo muihin ihmisiin. Sitä, että pitää uskoo muihin ihmisiin ja nyt jää itselle se valinta kuitenkin lopulta, siis uskotko vai etkö usko. (Maku)

Uusien ajattelutapojen myötä elämään tuli myös uutta positiivisuutta.

Se on tuonut semmoisia niin kuin ajattelutapoja ja muuttanut asenteita tiettyihin asioihin. Ei ole enää aina niin negatiivinen kuin ennen, miettii enemmän ennen kuin tekee. Samalla itsellä helpompi olo. (...) .. sillä kurssilla sai työkaluja pakkiinsa. (Nege)

Eräälle kertojalle kurssi oli ”apukeppi”, tuki ja uskonvahvistus muutostiellä.

.. vaikka me kuinka nyt ollaankin semmoisia itepäisiä luupäitä ja ollaan olevinamme niin vahvoja tavallaan.. tavallaan, niin jossain kohti ollaankin... minä tarkoitan niinku... siis tarvitaan paljon tukea näihin juttuihin, että päästäs kiinni toisenlaiseen juttuun. Ja sen takia nämä on hyviä nää asiat, ohjelmat siis.. niin, no ne on tukevia justinsa. Eihän nämä itessään niinku minunkaan kohdalla esimerkiksi oo herättänyt mitään, no, joittenkin kohdalla ne tekee sen, että ne herättää sen ajattelun. Mutta monien meikäläisten kohdalla on niin, että me on käyty omassa itessämme sitä juttua ja tuota tää [ohjelma] on ollut sellaine omanlaisensa juttu, mikä on vienyt sitä asiaa eteenpäin. (Vellu)

Joku pohti muutoksen vaikutusta esimerkiksi yhteiskunnan kannalta ja siten muutoksen tukemisen tärkeyttä.

Vellu: Kyllä näillä käyttöä on tietysti. Nämä on tärkeitä. Niinkuin just meikäläisille kaikille ongelmasäkeille. Tää on ehtottoman tärkeä juttu. Ja tätähän sitä on yritetty, tuotu esille vaikka miten pitkään, miten tärkeätä on se tukeminen ja asioitten käsittely ja ongelmien käsittely... tuota kun yrittää ratkaista niitä asioita omassa itessään. Että meistä tulis niinku yhteiskuntakelpoisia ja sitä myötä tää on myös kaikinpuolin tälle yhteiskunnallekin eduks. Jos pitemmällä periodilla ajattelee, että jos ykskiin meistä kuka.. kuka niin kuin saa kiinni elämästä toisella lailla, niin on jopa taloudellisuussektorilla ajatellen yhteiskunnalle voitto.

H: Niin, jos rahaa ajatellaan?

Vellu: Niin, jopa siltäkin puolelta. Tämmöisiä juttuja. Sen takia.. ja mun mielestä näihin ei oo annettu tarpeeksi mahdollisuuksia. Näihin juttuihin [ohjelmiin] olis varmaan halukkaita ihmisiä ollut tulemaan mukaan. (...) Niin.. ja siitähän tämä ohjelma on ok. että tämä elää vissiinkin paljoltikin, ja muokkautuu sillalailla, että otetaan huomioon... ne asiakkaat niin sanotusti... rakentuu silleen ajan kuluessa.

OMA-ohjelmaan kuuluu ryhmäistuntoja sekä henkilökohtaisia palaveria ohjaajien kanssa. Osa miehistä piti ryhmäistuntoja hyvinä.

Ryhmässä asioiden käsittely on hyvä asia ja meillä oli siinä myös määrätty rentous, siinä pysty puhumaan. Tuli paljon uusia asioita, oli mieltävää. (Nege)

Joku taas koki ryhmätilanteet hieman hankaliksi oman luonteensa vuoksi. Asioiden kertominen kahden kesken tuntui helpommalta kuin ryhmässä puhuminen.

Se tässä OMA-ohjelmassakin on hieman haitannut, koska en pysty olemaan rento ryhmässä, enkä esimerkiksi juttelemaan ja kertomaan näin, niin kuin nyt. Ryhmissä oman väkivaltaisen käyttäytymisen purkaminen ei välttämättä ole se helpoin asia. (John)

Kaikki eivät kokeneet ryhmän olevan aivan luotettava, mutta se ei ollut suuri ongelma. Kukaan ei kuitenkaan kertoillut toisten asioita eteenpäin.

Maku: Nyt tää tottakai jää sellane, että kun se on ryhmähomma, niin niitä salavuotoja on, mutta onhan niitä joka paikassa.

H: Siis koitko sinä tämän ryhmän, että se ei ollut ihan luotettava?

Maku: Niin. Ei se ihan luotettava ollut. Ei siinä ihan oma ittensä kuitenkaan voinu olla.. mutta melkein. No, olihan se aika konkareitten porukka. Ja se piti itse hyväksyä sellaisena eli omat asiat omina ja muiden sitten ryhmäasiana. No, siinä mielessä... kun, nyt ajattelen, ei siellä kyllä kukaan vuotanu, ei siellä kerroksilla kukkaan mittään puhunu toisten asioista.

Tarinoista ilmeni myös, että asioiden työstämiseen oli liian vähän aikaa ja kannustusta kaivattiin erityisesti oman vankilan henkilöstön taholta.

Uusien asioiden miettimisaikaa, työstämisaikaa pitäisi olla enemmän. Joskus tahti oli liian nopea. Ja ohjaajien pitäisi varmistua, että kaikki ovat aina ymmärtäneet mistä on kyse, en nyt tiedä oliko se miinusta, kun ryhmässä on niin erilaisia ihmisiä. No, miinusta on kaikei myös se, että oma vankila ei ole antanut kannustusta, toinen vankila kylläkin. (Nege)

Muuttamassa kertomuksessa todettiin, että ohjaajat jättivät asioiden käsittelyn avoimeksi. Ohjelmassa mukana olo aukaisi kaikki vanhat haavat, ja työstämisprosessi jäi kertojien mielestä kesken ohjelman loppua. He kaipasivat myös enemmän yksilökeskusteluja ja jonkinlaisia jatkumoit ohjelman päättymisen jälkeen.

Yksi ongelma on myös se, että ohjelman vetäjät eivät kestäneet kaikkia karkeitakin tarinoita, tätä mun päätöntä väkivaltaani, vaan siirtyivät nopeasti eteenpäin. Mulle jäi sellainen tunne, että mun asiaani ei käsitelty riittävän perusteellisesti. (...) Sitten, kyllä se sen aukasi, aukasi vanhat haavatkin.. rikokset, jotka olin jo poistanut päästäni.. niitä joutu taas funtsiin.. tuli mieleen kaikkee.. tehtyä.. riskitilanteita.. että kuolee joku, että tulee taas tuomio.. mutta jotenkin se prosessi jäi kesken.. se jäi sillä tavalla kesken.. mun kohdalla sitä pitäisi jatkaa edelleen. Luultavasti sama ongelma on myös muilla. Jos ei enää vaikka olis sitä ryhmääkään, niin vaikka yksilökeskustelut. Ei se pelkkä ohjelma riitä, sen jälkeen pitäisi jatkaa sitä jotenkin, vaikka nuo yksilökeskustelut.. tai jatkohoidot.. päihdekuntoutus.. kaikki tekeminen mikä jatkaisi sitä oma-kurssin ohjelmaa, että se ei jäisi siihen.. sitä pitäisi jatkaa eteenpäin. Tässä on nyt monta vuotta vielä tuomioo, tätä pitäisi aina jatkaa, ettei se vaan unohdu.. vaikka viikkoittain teematapaaminen. (John)

Jatkossa olisi hyvä, jos joku pystyisi jatkossa vaikkapa kahden kesken keskustelemaan näistä muakin askarruttavista jutuista, ettei tarvits aina mieltä yksin. Mutta minne tästä nyt sitten joutuukin, tietääkö siinä vankilassa kukaan koko jutusta mitään..? eli se jatkuvuus... niin. (Nege)

Muun henkilökunnan roolia pidettiin ongelmallisena: vankiloissa on tietämättömyyttä ja pelkoja, ennakkoluuloja ohjelmassa olevia kohtaan. Kaikki tämä johtuu ainakin osittain tiedon puutteesta. Nähtävästi tilanne on usein se, että erityishenkilöstö eli kurssin vetäjät ja muutama muu tietävät kurssin olemassaolon tarkoituksen ja sisällön, ja muutoin henkilöstön tiedoissa on suuria aukkoja. Tämä hankaloittaa kurssille osallistujien asemaa vankilassa, jossa huhut ja spekulointi hataran tiedon varassa voivat aiheuttaa paljon haittaa.

Ja on tässä sekin juttu, että ei tästä aina henkilökuntakaan tiedä.. ne tietää tänä nimellä väkivaltakurssi.. ja siinä olevat ovat sitten tietenkin HIRVITTÄVÄN väkivaltaisia, eli niitä pitää varoa ja tarkkailla ja ehkä eristääkin eli he toimivat juuri päinvastoin kuin pitäisi.. sitä tukea viralliselta ympäristöltä ei kylläkään siis tule.. joku saattaa jopa pelätä meitä kurssilaisia.. eikö oo hullua. Kyllä kai vankilan henkilökunnankin pitäisi tästä jotakin tietää.. ei vain vankien ja kurssin vetäjien. Osa vankilan henkilökunnasta voi jopa koetella niin sanotusti ”väkivaltamiehen pinnaa”, että mitä sitä nyt on opittu ja onko se käytös muuttunut. No, silloin pitää vain mennä selliin. Ja purra hammasta yhteen, hengitellä syvään jne. (John)

4.3 Tukitoimet

No, tuota jos ajatellaan, että tuomiota on jäljellä aika paljon, olis haa-
veena esim. ammattikoulutus.. niin ja että sais mennä tässä kehityksessä
eteenpäin, että ei tuijotettaisi niin paljon siihen menneisyyteen.. tuota.
Tämä ohjelmahan ei nyt sitten jatku, olis kyllä hyvä, että tämä joten-
kin jatkuisi. Pelkkä lusiminen on nyt se huonoin vaihtoehto. Ihminen
painuu niin helposti, taantuu tavallaan. Jatkuvuus olisi aika tärkeää.
Esimerkiksi sillä tavalla, että vaikkapa tällä OMA -kursilla olisi entisiä
mukana aina uusien seassa, vaikkapa kertaamassa ja avustamassa ja siten
voisi vankien kesken luoda myös luottamusta kertomalla omaa asiaan-
sa ja muuttumistaan, tavallaan olisi poistamassa niitä pelkoja ja ennak-
koluuloja. Asia voisi mennä paremminkin perille, jos siinä olisi toinen
vanki esim. apuohjaajana. Toinen vanki näkee myös heti niin sanotut
vedättäjät eli kuka siellä on tosissaan ja kuka ei. Kylläkään tätä ei jaksa
vedättää monta viikkoa, että sitten sitä jo keskeyttää koko jutun. Mutta..
tuota.. tämän kurssin käynyt voisi olla eräänlainen tuki juttua aloittele-
valle.. eiks sitä kannattas miettiä? Minäkin olisin valmis tähän tukijan
hommaan. (Nege)

Yllä olevassa puheenvuorossa tuli monta ehdotusta tukitoimiksi.
Kaikkien haastateltavien puheenvuoroissa tulivat tuen tarve ja
jatkumoiden puuttuminen OMA-ohjelman päätyttyä. Kuten yllä jo
käy ilmi, pelkkä ”lusiminen” on huono vaihtoehto. Kertomuksissa il-
meni, että olisi hyvä, jos ohjelma jotenkin jatkuisi, vaikkapa vertaistu-
en muodossa. Muutosta työstävä vankitoveri tukijana ja ohjaajana voi
antaa asialle uskottavuutta. Myös muuta koulutusta toivottiin, esimer-
kiksi ammattikoulutusta.

Kertomuksissa ehdotettiin myös oman teemaosaston perustamista
muutoshalukkaille väkivaltaongelmallisille. Teemaosastot ovat suoma-
laisessa vankeinhoidossa jo tuttu ilmiö. Meillä on päihteettömiä osas-
toja, hengellisiä osastoja, oma osasto seksuaalirikollisille ja niin edel-
leen. Tukemisen tärkeyden lisäksi toivottiin tukihenkilöille rohkeutta
toimia vapautuvien vankien parissa. Oman osaston saaminen todettiin
vielä utopiaksi, mutta jatkotyöskentely kurssin jälkeen voisi olla mah-
dollista. Jatkotyöskentelyn tarkoituksena olisi silloittaa tietä siviiliin.

Esimerkiksi sellainen oma osasto näille kavereille olisi hyvä, jossa jat-
ketaan tätä työskentelyä vaikkapa koko tuomion ajan, jos on tarvetta.
Onhan näitä muitakin teemaosastoja, esim. urheilu- ym. osastoja. Sitä
asiaa pitäisi työstää koko ajan. Sitä ei saa päästää unohtumaan, vanki-

lassahan asiat unohtuu usein, tai jää uusien asioiden alle. Jos asiaan ei saa tukea, koko juttu voi mureta. Kurssin jälkeenkin pitää asialle tehdä jotain, jottei usko lopu. Se tukeminen on helvetin tärkeää! Eikä tukihenkilöiden pitäisi säikähtää heti ensimmäistä alamäkeä. Meille pitää asiat lyödä rautaputkella päähän, ennen kuin ne jutut menee perille. Tukihenkilön pitää pysyä kannassaan, siis asioissa joista on sovittu. Meille ei saa antaa likaa narua. Joskus se voi tuntua, että nyt tää homma lipsuu, mutta kun siinä on joku tukihenkilö tavoitettavissa, johon voi heikkona hetkenä turvautua ja saada apua, niin tilanne on jo toinen. Eli muutos pitää lähteä omasta nupista, mutta sen jälkeen siihen tarvitsee tukea. Niin, nää asiat voi olla siviilissä eläville yksinkertaisia, mutta meille ne eivät sitä ole. Me yritetään nyt elää meille aivan uutta elämää. (...) No, oma osasto voi tietysti olla haave vain, mutta kurssilla voisi olla vaikkapa sellainen jatko-osa.. keventäen siviiliin saakka.. ja sellainen loppuosakin, jonka aikana kahottas, etittäsi niitä tukihenkilöitä. Ja kaikki tähtäis siihen, että kaveri myös pysyy siellä siviilissä. Nyt kun puhutaan rikollisista, jotka ovat koko ikänsä tehneet rikoksia, niillä ei ole kuin se yksi tyyli. Ei siis ole normaalia elämänrytmiä ja tyyliä. Se pitää meille opettaa. Että osattaisiin elää niin kuin muutkin. (Pete)

Jatkoa ajatellen tärkeänä pidettiin esimerkiksi tukihenkilöä, jonka kanssa voi työstää asiaa edelleen. Kurssin jälkeen yksilöitä ei saisi jättää yksin pohtimaan asioitaan ja mahdollisia ongelmiaan. Myös vertaistuki, kaveri, joka tietää, mistä puhutaan, voisi olla hyvä. Vapaamuotoinen keskusteluryhmä nousi myös keskusteluissa esille. Pääasia, että jatko-työstämistä ja -keskustelua pidettäisiin yllä, ettei asia unohdu. Asian työstämistä pitäisi jatkaa edelleen siviilissä.

H: Mitäs olet miettinyt jatkon suhteen, mitä tämän jälkeen?

Petri: Tämän kurssin jälkeen.. no, ihminen jatkaa omaa kehitymisprosessiaan, tätä itsetutkiskelua, jos niin voi sanoa. Tukihenkilö olisi meille tämän asian kanssa painiskeleville hyvä jatkoa ajatellen. Ei saisi jättää yksin. Ei voi tehdä näin: käy kurssi, käy se okei, olet nyt käynyt kurssin, koeta pärjätä. Itselläni on tällä hetkellä tukena vankilan pastori ja hyvä niin.

H: Voisitko kuvitella muita tukimuotoja kuin omasi?

Petri: Niin. Voisin kyllä myös kuvitella, että saman tausta omaava vankitoveri vois olla myös hyvä tuki, toistamme tukien [hymyilyä] ei olisi hassumpaa, vai mitä. Myös eräänlainen vapaamuotoinen keskusteluryhmä tyyliin ”rupattelua, kahvia ja pullaa” voisi olla jatkotoimenpiteenä hyvä, sellainen ”väkivallaton linja” -ryhmä vankilan sisällä ja vapauduttua siviilissä.

Virallinen organisaatio voisi kertojien osallistua hieman aktiivisemmin kuntoutusjatkumoiden suunnitteluun, aina yksilön tarpeiden ja mahdollisuuksien mukaan.

Niin, ja tämä virallinen instituutio, siis tämä vankila voisi tehdä kaikille OMA -ryhmäläisille koko luisimisohjelman yksilön tarpeiden mukaan. Olisi esim. väkivaltakuntoutus, päihdekuntoutus, ammattikoulutusta, peruskoulua ja niin edelleen. Mikä nyt olisi kaverille tarpeellista ja mikä olisi mahdollista järjestää. Ja mikä auttaisi pysymään siellä siviilissä. Aika moni asia on mahdollinen, jos on vain halua auttaa. (Petri)

Tarinoista ilmeni myös, että asiakkaan saapuessa vankilaan hänen asioihinsa pitäisi ”tarttua” heti tuomion alussa. Vuosia vankiloissa viettäneet yksilöt ovat monesti menettäneet oman aloitekykynsä ja ”tyytyvät” vallitseviin olosuhteisiin. He eivät osaa tai eivät jaksa hakea apua tai ovat jo kokonaan menettäneet toivonsa. Kuitenkin osa heistä voisi lähteä kuntouttaviin ohjelmiin, jos joku antaisi siihen pienen sysäyksen tai vaikkapa käyttäisi ”pikkupakkoa”. Tämä on vankilan työntekijöiden tehtävä. Vankilassa kaikki nämä ihmiset ovat parhaiten tavoitettavissa ja saatavilla kuntoutusohjelmien piiriin.

Tukiverkko olisi hyvä, jossa voisi olla esimerkiksi psykologi tai psykiatri, perhe, ehkä hyvä ystäväkin, joka tietää mistä puhutaan. Sitten tämä vankeus... tuomion alussa vankilan pitäisi heti tarttua kaveriin kiinni, tarjota näitä kuntoutusvaihtoehtoja. Tää vankilassa olo on melkein päin päin ainutlaatuisen tilaisuus saada meidät niin sanotusti jyvälle, täällä me ollaan paikalla, siviilissä me ollaan ties missä. Tämä tilaisuus pitäisi käyttää. Pitäisi vaikka repiä sellistä ulos, koska sinne helposti jumittuu, saattaa jumittua moneksi vuodeksi.. tavallaan kaikki unohtavat. Koska me ollaan niin passiivisia, meitä pitäisi potkia eteenpäin. Niin, se olis erittäin tärkeä.. saada meidät avautuvat vähän enemmän.. ehkä me opittaskin jotakin. (John)

Seuraavan episodin kertojalla on omat tukihenkilöt, ja suunnitelmia on tehty pitkälle siviiliin saakka. Ilman tukea hänkään ei usko onnistuvansa. Myös hän luottaa vertaistukeen.

Mie oon nyt tässä muutoksessa vielä lähtökuopissa. Mutta mulla on jo yksi tai kaksi avainta, jolla avata niitä oikeita ovia. Ja sieltä löytyy sitten lisää avaimia. Mulla on jo hyvä tunne sisällä, tätä täytyy saada lisää. Nyt tulee esille kysymyksiä ystäväistä ja näistä...mun on tehtävä töitä, että muut uskovat, että mie en enää etsi heistä hyötyä. Sitten on saatava lisää nöyryyttä kysyä, jos ei itse tiedä, ja jos tarvii apua. Nyt tarvitaan kärsiväl-

lisyyttä. Nyt tarvitaan myös tukihenkilöitä. (...) Mulla on pari tukihenkilöä siitä maailmasta, josta mie itekkin tuun. Heillä on tämä muutos vain jo tapahtunut vuosia sitten. Nämä ihmiset ymmärtää, mistä minä puhun, ne tuntee tämän maailman. Nää kaverit tullee nyt mun luo.. ne uskaltaa jo.. ja mie voin mennä niiden luo. Aikaisemmin mie ihmettelin, miks ne ei käy mun luona. Kävi ne joskus ovelta moikkaamassa ja kattomassa, mutta ne kai näki, että äijässä ei oo mittää halluu, niin turhaan hyö tässä puhuu. Eli ne ootti millo se äijä on ”valmis”. Halluuko se koskaan mitään muuta kuin sitä paskaa, no sitten kun se lähti itestä, sitten ne tuli.. eli taas palataan tähän juttuun.. itestä se on lähdeittävä. On ne kyllä varovaisia välillä, että missä tää äijä on menossa... ja ymmärtäähän sen. (...) Kyllä tää muutos tietysti tapahtuu joka kaverilla eri tavalla, mutta just siinä, kun tulee se pysäkki ja pittää valita se tie, niin siinä tarvitaan sitä tukea ja ystävien apua. Viranomaisenkin voi tulla kysymykseen määrättyissä asioissa, mutta ei kaikissa. Kun ei nyt kukkaan pysty valmiiksi tekemään.. eikä viranomainen voi antaa sitä kokemustuntemusta, mitä vanhoilla ystävillä on esim. mun kohdalla. (Maku)

Jokainen kertoja puhuu tuen tarpeesta ja siitä, kuinka muutosta haluavan on ensin itse hyväksyttävä ajatus, että ilman tukea muutos ei onnistu. Eräs kertoja puhuu myös kiitollisuudesta saadun tuen ja avun edessä.

Niin, nyt ei sanat: ”jos oli sitä tai jos olis tätä”, niin nää ei riitä. Kyllähän se taivahan tosi on sellanekin juttu, että kyllä me tuota tämmösen historian omaavat tyypit tarvitaan hirmu paljon tukea ja senkin, sen ajatuksen hyväksyminen omassa itessäänkin, se on hirmu vaikeeta hyväksyä semmone ajatus. Niin. Katos, mutta sehän on väistämätön totuus, että meikäläisten elämä on vinksautanu niin pahasti, pahasti on ollut vinkkelissä kaikki nää vuosikymmenet, siihen tarvii jeesiä, ilman sitä ei pääse raiteille.. näköjään. vaikka ei haluais sitä tunnustaakaan, mutta onhan se tunnustettava, kun se näin on! Näin se on. On, on. Sanotaan nyt näin. Kun puhutaan tästä muutoksesta ja tuesta, josta tässä nyt on puhuttu. Niin.. kyllä meikäläiset on vääriä ihmisiä sanomaan, että pitää tukea tai ees pitäs.. mutta meikäläiset voi sanoa sillai, että monet meistä olis varmaan kiitollisia, jos tulis sitä tukea ja apua. Kyllä myö ollaan vääriä ihmisiä vaatimaan, mutta osataan myökin kiitollisia olla ja valmiita panna nostamaan asioihin. (Vellu)

Jos yksilö on elänyt koko aikuiselämänsä ja osan lapsuuttakin edellä kerrotulla tavalla, niin muutos toiseen suuntaan käy hitaasti. Kaikki asiat on opittava uudelleen, ja ”retkahduksia” voi sattua. Tarvitaan suunnattoman paljon tukea. Jokaisen haasteltavan mielestä erityishenkilöstön tuki, kuntouttavat ohjelmat kuten OMA, keskustelut ih-

misten kanssa ja esimerkiksi vertaistukea tai -kannustusta pidetään ehdottomana, sillä arvomaailman ja moraalin muuttaminen vie aikaa, ja menneisyys on käytävä läpi. Muutoksen takana on aina oma halu muuttua, mutta edellä mainitut asiat nähdään eteenpäin vieviksi ja tukeviksi sekä uskoa vahvistaviksi toimenpiteiksi.

Haastateltavieni mielestä ”konkareista” moni pohtii muutosta, muuta ei tiedä miten ja missä sen toteuttaisi. Kaikkien kohdalle ei ole osunut esimerkiksi OMA-ohjelmaa tai asiasta kiinnostunutta työntekijää, ja yksin on vaikea aloittaa. Ongelmana on myös, että joillekin halukkaille ei ole tarjolla mitään. Työntekijöiden tiedon puute on haitta, samoin siirrot taloista toiseen, jolloin tieto ei kulje vangin mukana papereissa tai papereita ei yksinkertaisesti lueta. Kaikissa vankiloissa ei ole tietoa myöskään siitä, mitä kuntouttavat ohjelmat sisältävät, joten jatkohoito jää usein puutteelliseksi tai sitä ei ole ollenkaan. Usein siirrot ovat myös enemmän tai vähemmän vailla perusteita, koska vankeja on totuttu liikuttelemaan ilman suunnitelmia. Pitkäkestoiset, koko vankeuden ajan kestävät suunnitelmat ovat vielä melko alkuvaiheissaan, ja jos niitä on joillekin tehty, niin niitä ei välttämättä noudateta. Pienissä yksiköissä asiat toimivat hieman paremmin, koska siellä opitaan tuntemaan vangit paremmin, ja toiminta voi olla yksilökohtaisempaa. Jokaisen tuomio loppuu joskus, ja olisi syytä pohtia, mitä yksilön elämässä tapahtuu sen jälkeen. Tukitoimenpiteitä kaivataan myös siviilissä, sillä pitkään vankilassa olleen miehen - ja mielen - on vaikea palata takaisin yhteiskuntaan, jossa hän ei ole koskaan toiminutkaan kuten me ”muut”. Tiedostusta ja tietoa sekä sen kulkua olisikin syytä parantaa. Jatkumot siirrettäessä vankilasta toiseen puuttuvat melkein kokonaan, samoin puuttuvat jatkumot vankilasta siviiliin.

Kyllä minä toivosin vähän parempaa jatkoo näille ohjelmille. Kaikki ei selvi yksin. (Nege)

5 TULEVAISUUS: MAHDOLLISIA UUSIA KERTOMUKSIA

Elämän voi ymmärtää vain taaksepäin ja kuitenkin sitä on elettävä eteenpäin.

Soren Kierkegaard

Kehotin kertojia pohtimaan vankilasta käsin omaa tulevaisuuttaan ja ottamaan siihen kantaa huolimatta siitä, että asiaa oli jo sivuttu koko keskustelujen ajan, ja siitä, että koko muutoksen idea on pystyvä elämään tulevaisuudessa niin sanottua normaalia elämää. Tulevaisuus heidän kohdallaan sisältää kuitenkin suuria kysymysmerkkejä ja vielä ratkaisemattomia ongelmia, sitä lienee syytä hieman pohdiskella. Mitkä asiat siis mahdollistaisivat rikoksettoman tulevaisuuden?

5.1 Päihhteettömyys

Tulevaisuudessa siviilissä selviäminen edellyttää päihhteettömyyttä, koska näiden miesten elämässä päihhteet ja rikokset liittyvät yhteen. Tämä tuli esille jokaisessa haastattelussa.

Tulevaisuus, siis tämä muuttunut elämä edellyttää aineetonta elämää, päihhteetöntä elämää, niitä en voi käyttää. (Pete)

Viinasta ja muista romppeista on pysyttävä erossa, sitten tää vasta onnistuu. Mun joka ikiseen rikokseen liittyy viina, vaikka ei se nyt pääsyy niihin ole, mutta kyllä se estot poistaa. (Kai)

Joku oli menossa päihdekuntoutukseen ja näki tämän asian hoitamisen olevan ensimmäisen tulevaisuudessa kuntoon laitettavan asian:

Tuota.. haaveena olisi päästä Kiskon [päihdekuntoutusohjelma] kautta taas raiteilleen, tää päihdeongelma on saatava myös kuntoon. (Nege)

5.2 Normaalin elämän tukipilarit

Muita esille tulleita haaveita ja toiveita olivat suurimmaksi osaksi asiat, joita me kaikki pidämme niin sanotun normaalin elämän tukipilareina. Tärkeinä esille nousivat työ ja riittävä toimeentulo.

..tulis toimeen omillaan, omalla työllään, ei mitään älyttömiä juttuja, olis vaan riittävästi, olishan se olo silloin turvallisempi. (Kai)

Oman työn lisäksi esille nousivat perhe ja koti.

Töihin meno. Oma asunto. Joskus perheen perustaminen. (Pete)

Haaveena on tietenkin sitten joskus työ ja ehkä perhe ja koti. (Petri)

Ja sitten mie haluaisin.. mä haluaisin niinkun.. no tietysti.. kodin.. ja kodin hengettären tietysti.. sitten siinäpä ne onkin.. toimeentulo tietysti.. omasta työstä. (Vellu)

No, työ, jos vielä saisi omaa koulutusta vastaavaa [puuseppä], se olis ihan hyvä homma, mutta liekö koko ammattia enää.. niin ja sitten koti.. rauhallisesta paikasta.. ehkäpä joskus perhe. (John)

Tässä puheenvuorossa on mielenkiintoinen huomio ammatista, johon kertoja on saanut koulutuksen ja joka häntä myös kiinnostaa. Ongelmana kuitenkin on, että onko kyseistä ammattia enää ollenkaan. Laajemmin tarkastellen tämä työelämän ulkopuolelle jääminen ja ammattitaidon vanheneminen koskettavat suurta osaa vankilassa olevia, koska tuomion aikana ammattitaidon ylläpitäminen ja sen uusiminen (uudelleen kouluttautuminen) on mahdotonta. Nykyinen työelämä on sen verran nopearytmistä, että siitä syrjäytyy helposti jo lyhyenkin tuomion aikana. Myös koulutuksesta ja ammateista haaveiltiin.

Itse olen ajatellut tulevaisuuttani melko pitkälle. Päihdetyö kiinnostaa. Miksei myös nuorisotyö, ja seurakuntatyö. Käyn nyt täällä lukion kurseja. Vapaudun syksyllä 06, nyt on aikaa opiskella. (Petri)

Pääsin täällä nyt tälle ATK-kurssille. Koetan käydä sen. Ja haaveilin siitä nuorison ohjaustyöstä, mutta siihenkin tuli se este, se uusi laki, että rikosrekisteri tutkitaan, mulla kun on näitä väkivaltarikoksia, niin en mä varmaan siihen pääse. Oon kyllä aikaisemmin ollut joskus nuorisotyössä, se olis ollut sellainen kiinnostava homma, niin että semmone olis.. urheiluoahjaaja olis myös hyvä homma.. oon aina ollu hyvä kaikissa urheilujutuissa. Mutta ensin nyt tää Kisko-ohjelma.. jos sitten vaikka pääsis johonkin avotaloon.. monissa niissä on sitä rakennusalan koulutusta.. ei sekään huonompi homma olis. (Nege)

Harrastukset ja terveyden säilyminen olivat myös toiveissa mukana.

Tavallisia harrastuksia aineen käytön tilalle. (Pete)

Menisi hyvin, olisi hyvä terveys. (Kai)

Pysyis terveenä, edes tässä kunnossa. (John)

5.3 Hyvät ihmissuhteet

Ystävät ja hyvät ihmissuhteet koettiin myös tärkeiksi.

Muutama luotettava ystävä olis hyvä olla. (Kai)

Sitten se edellyttää luotettavia ihmissuhteista, joissa tunnen olevani turvassa. Hyvät ihmissuhteet ovat varmaan niitä tärkeimpiä asioita. En tarkoita ”virallisia” ihmisiä, viranomaisia, vaan sellaista tavallista välittämistä, jota on ystävyysuhteissa. Luotettavia tukihenkilöitä, enemmän jo ystäviä. (Pete)

Kertojan puheenvuorosta käy ilmi, että ”virallisia” ihmisiä, viranomaisia ja institutionaalisia suhteita, vierastetaan. Heidän välittämisenä ei välttämättä luoteta, saavathan he esimerkiksi ”välittämistään” palkan. He tekevät siis ”vain” työtään, mutta tavalliset ihmiset voivat välittää aidosti. Tämän epäluulon voi hyvin ymmärtää, koska näiden ihmisten kokemukset viranomaista eivät aina ole olleet pelkästään myönteisiä.

Myös vakituinen parisuhde nähtiin merkittäväksi, vaikka sen luominen koettiin kuitenkin usein vaikeaksi.

Järestään kaikki meikälaisten ikäluokkaan kuuluvat linnajätkät.. myö ollaan tosi yksinäisiä tyyppejä.. on jo vaikee luodakin ihmissuhteita. Täällä tulee kyllä mestariksi luomaan määrätynlaisia ihmissuhteita ja täällä oppii määrätynlaisia sosiaalisuutta mutta esimerkiksi meikälaisten on hirmu vaikee luoda naisuhteita, silloin meistä tulee arkoja. On vaikee luoda suhde naiseen, vaikka sitä hirveesti kaipaa, että pääsis niitä tunteita saamaan ja antamaan.. läheisyyttä, rakkautta, sitä rakkautta, mikä kuuluu parisuhteenkin, semmosen luominen on kuule vaikeeta. Ei me vaan osata, ei sitäkään, sekin on niinkuin silleen.. jos joku meitä esimerkiksi lähestyy, niin sitähan jo lähtee karkuun lätkimään.. ajattele.. [naurua].. ihan oikeesti.. sekin pitäs opetella.. ei sitä vaan ole laitoksissa sitäkään oppinut. Mutta sitten.. no, nythän myö vanhat halutaan vain yksi hyvä ihmisuhde.. sekin on mitä kaipaa.. siis töitten ja muun ohella.. kaiken tämän elämänmuutoksen ohella.. kaipaa sellaista hirveesti, että vois rakentaa semmoisen suhteen,

mikä ois niinku.. millä ois kantoo.. se kestä.. nämä arkipäivän kolhutkin.. vaikka oonkin vielä luolamiesasteella.. oon kuitenkin tullu semmoiseksi, että ei oo enää poika.. nyt täytän 42... niin, tuntuu siis, että siinäkin hommassa vois jo saada ajoiksi kaunista jälkee.. (Vellu)

Tulevaisuuden haaveita kertojalla ovat siis jo edellä mainittu työ, jolla tulee toimeen, oma koti, ehkä hyvä ihmissuhde ”jonkun tavallisen naisen kanssa”. ”Se voisi kestää vaikka koko loppuelämän.” Lisäksi haaveena on myös seurata lastensa kasvamista ja elää vanhaksi. Kaikki nämä ovat melko tavallisia haaveita, jotka useimmiten toteutuvat meidän ”siviilien” elämässä, ja me pidämme niitä itsestäänselvyyksinä.

5.4 Vankilakierteen loppuminen

Vankilakierteen loppuminen oli jokaisen kertojan toiveissa, kuten on ilmennyt koko haastattelujen ajan. Seuraavassa tästä aiheesta vielä pari puheenvuoroa.

Pääsis tästä vankilakierteestä irti, ja saisi elää rauhassa. Olla pojan kanssa ja nähdä kun se kasvaa. (Kai)

Kun voisi elää ilman näitä oman menneisyytensä rasitteita, olis elämää muuallakin kuin vankiloissa. (John)

Näissä episodeissa pohditaan menneisyyden vaikutusta ja merkitystä. Nykyhetkessä eläminen on mahdotonta vailla ajatusta siitä, mistä tulemme ja mihin olemme menossa. Miksi tein niin kuin tein? Mitä olisi pitänyt jättää sanomatta tai olla tekemättä? Yksilön elämä on jatkuvaa menneisyyden kokemusten ja tulevaisuuden odotusten välistä dialogia. Menneisyys on lähtökohta, joka täytyisi hahmottaa ja ymmärtää melko pitkälle, jotta voisi ymmärtää kuka on ja miten tahtois muuttaa itseään. Vaikka menneisyys saattaakin tuntua rasitteelta, pitää kuitenkin uskaltaa nähdä, miten paljon menneisyyttä monessakin muodossa edelleenkin kantaa tahtoen tai tahtomattaan mukanaan, ja miten se vaikuttaa. Tähän työhön tämän tutkimuksen elämästään kertovat miehet ovat uskaltaneet mukaan.

Seuraavalla kertojalla tulevaisuus suhteellisen hyvin järjestyksessä. Hän vapautuu lähitulevaisuudessa, ja hänelle ovat järjestyneet asunto, tukihenkilöt ja työtä AA-liikkeen parissa. Haastattelussa hänen olemuksensa oli vapautunut ja hyväntuulinen.

Se rehellisyys, nyt ei käy enää, että kun mie tuosta portista lähen, että mie ryhtyisin taas samoja bisneksia hoitamaan. Nyt on otettava se rehellisyys siihen ensin ja siitä lähettävä. Mutta miehän oon nuori... [naurua] .. mulla on vielä mahdollisuus. Mulla on asuntokin tiedossa. Mie kävin ite puhumassa isännöitsijän kanssa. Se kyllä tuntee mut jo kaukaa. Oli kyllä hyvät keskustelut, ei se varmaan ihan varma musta ollu, koska aikaisemmin ei oo ollu mitään luottamista. Mutta anto se vielä mahdollisuuden.. ja vankilan apulaisjohtajakin kirjoitti sitä asuntoa varten puoltavan lausunnon. Tuumi vielä, että Maku, tuli se tääkin päivä. Myö on kans tunnettu jo aikojen alusta. Nyt mun on tällä omalla käytöksellä saatava ihmiset pikkuhiljaa tottumaan miun uuteen elämään. Sitten mulla on haave lähteä puhumaan toisille kavereilla tästä jutusta.. vois käydä AA-juttujakin pitämässä.. näistä on ollut jo puhuttakin. Näissä kaikissa tarvii niitä tukihenkilöitä, minäkin oon siis saanu jo monenlaista apua. Tästä se lähtee. (Maku)

Tässä puheenvuorossa nousee esille mielenkiintoinen huomio ympäristön ”totuttamisesta” yksilön muutokseen. Kertojan mukaan ei voida olettaa, että kaikki heti hyväksyisivät muutoksen ja uskoisivat muutosprosessiin, vaan yksilön on omalla toiminnallaan ja käytöksellään saatava ympäristö vähitellen luottamaan muutokseen ja siten myös uskomaan sen jatkuvuuteen. Yksilön läheisyydessä vaikuttavilta ja toimivilta ihmisiltä ei siis voi odottaa liikaa, vaan tässäkin on oltava kärsivällinen ja itse aktiivinen toimija, uuden kuvan rakentaminen omasta itsestä ympäristön suuntaan vie aikaa.

5.5 Toivoa ja työtä

Useimmat miehet olivat melko optimistisia ja toiveikkaita tulevaisuutensa suhteen huolimatta siitä, että heidät kaikki oli siirretty OMA-ohjelman jälkeen seuraavaan vankilaan (haastateltavat osallistuivat ohjelmaan yhdessä niistä vankiloista, joissa ohjelma on toiminnassa, ja ohjelman loputtua heidät siirrettiin johonkin toiseen vankilaan), jossa jatkotoimenpiteet eivät välttämättä olleet lähteneet sujumaan, eli niitä ei ollut suunniteltu. Mitään tarkkoja pitkän tähtäimen suunnitelmia esimerkiksi tuomion loppuun saakka tai siitä eteenpäin heidän kanssaan ei ollut tehty. Useimmat aloittivat siirron jälkeen ”lusimisen” suljetussa sellissä, (= oleskelua sellissä noin 23 tuntia vuorokaudessa). Vankilan toimintoihin osallistuminen oli minimaalista. Omassa sellissä voi aikansa kuluksi vaikkapa katsella televisioita tai lueskella.

Kertomuksissa on kuitenkin toiveikkuutta, jonka taustalla on luultavasti uusi tunne oman elämän hallinnasta, joka kantaa ehkä myös tulevaisuuteen. Miehet kokevat saaneensa mahdollisuuden, josta kannattaa pitää kiinni. He tuntevat olevansa aktiivisia oman elämänsä suhteen.

Olen lusunut tarpeeksi omien typerien juttujeni takia. Ei enää typeriä väkivaltarikoksia. Tällä hetkellä tunnen ajattelevani itse ja toimijana tunnen itseni aktiiviseksi. Järjestelmä täällä tietenkin on määrätynlainen, mutta nyt on olo ns. helpompi kuin esim. edellisellä tuomiolla. Tämmöisiä kakkuja en halua enää heitellä ihan hupina. Sain mahdollisuuden, enkä kyllä siitä ihan hevillä luovu. Helpompi tätä kakkua on lusia kuin aikaisempia, on helpottunut olo. On valoa tuolla tunnelin päässä. (Petri)

Nyt ei kiristä niin paljon, ei ahdistaa. On melko rento olo. Ja tulevaisuuttakin voi jo suunnitella. Parempaan suuntaan mennään. Minä oon jaksanut, ihme kyllä. Kohta alkaisi viimeiset kaksi vuotta. Voima tulee siitä, että minä olen niisanotusti voimakkaampi ilman sitä entistä minää, minun on helpompi elää.. ja tuota sitten.. ei kyllä tekis mielikään laittaa löpinäksi.. kuiteskin on käynyt niin paljon keskusteluita.. kaikennäköisiä.. tää alkaa olla pänttäytynyt päähän. Eli tarvii enää muistuttaa itseään koko ajan, että miten pitää olla tai mitä pitää tai ei pidä tehdä.. että miten ei lipsu.. tää alkaa olla jo mun juttu. Silloin, kun mulla oli se pullistelu päällä, silloin minä vasta heikoilla olin. Nyt oon vahvoilla. (Nege)

Kai pääsi avovankilaan ja on toiveikas tulevaisuuden suhteen, vaikka työ ja asuntoasiat ovat edelleen avoinna.

Kyllä tää nyt jo tuntuu, että mullakin ois toivoo, kyllä tämä tästä, pääsin eka kerran koko vankilahistoriani aikana avotaloonkin, eikös sekin jo kerro jostain. Mulla on ihan hyvä olo, ei ahdistaa. Käyn pojan luona lomilla, mä oon siis saanut lomatkin auki. (Kai)

Myös Pete pääsi avovankilaan, minkä lisäksi hän haaveilee paikkakunnan vaihdosta siviiliin päästyä. Hän oli saanut päihdetukihenkilön siviilistä paikalliselta päihdeklinalta. Asuntokin oli järjestynyt, mutta työasiat olivat vielä avoinna. John oli siirretty suljettuun vankilaan, jossa hän ei ole ollut mukana missään toiminnoissa. Hänelle tulevaisuus näyttäytyi osittain vielä pelottavana. Vellu oli suljetussa vankilassa ja osallistui siellä ammattikoulutukseen (haastateltavien tilanne syksyllä 2003).

Tulevaisuuden pohtiminen nosti esille kysymyksen siitä, että entiseen ei ole paluuta. Sitä, kuka tarvitsee entisen vangin työpanosta, pohdittiin paljon. Kaiken avun ja ideat miehet ovat valmiita ottamaan vastaan, mutta toimeentulo olisi ansaittava omalla työllä eikä sosiaaliturvalla. Myöskään sääliä he eivät halua. Mitä tapahtuu sitten, jos mitään ei siviilin koittaessa järjestykään? Tämä mahdollinen tulevaisuuden ongelma askarrutti eniten Vellua. Hän otti vakavasti huomioon sen vaihtoehdon, että siviilissä ei järjestykään mitään varteenotettavaa toimintaa, ja että heidän muutosprosessinsa ei saa vastakaikua yhteiskunnan mekanismien taholta. Hänenkin mielestään toimeentulo olisi ansaittava omalla työllä. Omaa työllistymistään esimerkiksi nykyisen ammattikoulutuksen pohjalta hän ei pitänyt todennäköisenä.

Vellu: Ja sitten kun on tämmöne luupää, niinkuin minäkin oon, että on aina tottunu olemaan itsenäinen ja muuta.. niin tuota.. vaikee.. on kyllä vaikee juttu.. sosiaaliturva.. Ei. Ei oo mahdollista. En oo koskaan asioinu siellä. Ja vaikka kuinka haluis nostaa kädet pystyy ja sanoa, että mä antaudun.. aaa.. antaudun! MUTTA! se ei tarkoita sitä, että antakee armoo, ANTAKEE ARMOO! Jotain pitäis olla, mitä vois tehdä ja tuntee ittesä hyödylliseks.

H: Siis ymmärränkö oikein, että se oman arvon tunto pittää ihmisellä säilyä? Onko soskuun turvautuminen nöyrytmistä?

Vellu: Niin.. mä en nyt tiedä.. no, se nöyrytyminen on ehkä väärä sana siihen, minusta nöyrytmistä pitää tapahtuakin, että vois muuttua. Mutta se on niin kuin rukkasten tiskiinkin lyöntiä. Se on luovuttamista. Se on pois miun ajatusmaailmasta. Mulla on varmasti jotenkin outo ja vinksautanut ajatusmaailma, mutta mun ajatusmaailmassa se tarkoittaa samaa kuin ampus kuulun kalloon. (...) Ja sillä tässä ois löydettävä ratkaisuja.. ja vastauksia.. vastauksia.. jotain semmosta, että kun sen tietää itestään.. minäkin oon sen verran energinen tyyppi, niin kuin monet meistä on, että mikään IHAN idiootti mie en oo, että varmaan pystys johonkin, kun tietäs mihin? Niin, sanotaas nyt sillalaille että.. että ... minä mielellään kuuntelisin, jos ois jottain vaihtoehtoja tarjolla. Minä MIELELLÄÄN kuuntelisin ja ottasin ne TOSI TOSISSAAN niin.. jos mie sanon vaikka tälleen, että mie halluisin tietysti työn ja se työ voi olla vaikka mitä, se voi olla siis vaikka mitä, mutta tosi hyvä ois sellane, missä vois käyttää tätä paskaa hyväksi, mitä tuolla on latteenaan [tarkoittaen omaa menneisyyttään]. Niinhän sitä lapetaan pelollekin paskaa saata.. ja hyvin kasvaa.. vois tästäkin ehkä jotain hyvää kasvaa. Okei, nytkin mä käyn täällä tätä koulua, oon suorittanu tuossa tutkintoja, mutta se on minun kohdalla turhaa. Sitä mä oon miettiny, mä oon jo niin van-

ha ja mä oon niin paljon polteltu kaiken maailman siltoja tässä systeemissä, joten mie kyllä luulen, että tämä ei oo se miun homma. Miun työllistyminen tätä kautta ei oo mikään vaihtoehto. Ei kukaan esimerkiksi yrittäjä ota mua töihin, jos ollaan ihan realisteja. Joku muu vaihtoehto vois olla parempi.. tässä ei nyt pysty sillai.. tässä pitäis nyt hoitaa jo kaikkee muuta.. en oikeen tiijä itekkään, mitä kaikkee pitäis hoitaa ennekuin täältä uskaltas jotenkin lähtee siviiliin.. mutta sen mie tiijän, että mie en enää jaksa tätä touhua, en linnan touhua, enkä sitä rikollista maailmaa. Mä en halua sitä, mutta sen mä tiijän, että kun mä lähen täältä ja jos mulla ei oo valmiit suunnitelmat, kyllä minä osaan tehdä tuolla asioita, että minä pärjään ja ne kyllä johtaa aina siihen samaan paskaan, mihin ne on johtanu ennenkin. Sitä minä en enää halua tehdä.

Edellisessä ja myös seuraavassa puheenvuorossa Vellu ehdottaa, että heidän taustaansa ja kokemustaan voisi hyödyntää aloilla, joilla esimerkiksi hänen taustansa voisi kääntää positiivisesti hyödyksi vaikkapa nuorten parissa tai jopa vankeinhoidossa.

Niin, katos, kun minä tiijän sen, että meitä on niin sanottuja konkareita, jotka ois sydämestään valmiita hyväksikäytettäväksi, esimerkiksi näitten nuorten yrittäjien pysäyttämiseksi. Moni aloittelija ei kyllä usko itsekkään, mihin paskaan se on sotkeutumassa, meillä vois ehkä olla katu-uskottavuutta tässä asiassa. (...) Niin, myö voitas jopa kertoa uusille vankilan työntekijöille, mihin ne on tulossa ja millasia ihmisiä he joutuvat työssään kohtaamaan [naurua]. Tulis sitä kentätietoa. Eihän meitä nyt mitään massaa ole, mutta kyllä meitä joitakin löytyy, jotka olisivat siihenkin jo valmiita. Meillä ei enää ole roolituksia päällä tai muuta semmoista. Ne ajat on menneet jo. (Vellu)

Vellu on tämän tuomion aikana tehnyt X-nimisen kaupungin kriminaalihuollon kanssa ennaltaehkäisevää työtä nuorten parissa kertoen omista kokemuksistaan nuorille ”aloittelijoille”, jotka kuitenkin vielä eivät ole olleet vankilassa.

Jos mitään työtä ei löydy, ja jos entiseen palaaminen on ainoa vaihtoehto, kertoja on valmis hyvinkin radikaaleihin ratkaisuihin. Vellulle itsemurha ei ole itsemurha vaan viimeinen vaihtoehto:

Kun en tiijä. En tiijä. Kun niitä pohtii. Nyt kun meni vuosi rikki. Alkoi tämä viimeinen vuosi.. ja kun miettii sitä hetkee, kun täältä lähtee.. ja jos siinä hetkessä ei ole valmiita... ei ole saanut siis valmiiksi kelattua.. tehtyä päätöksiä, että mitä tekee.. mitä tekee ja minne menee. Tulee niin kuin seinä vastaan silleen.. silleen että.. okei.. no, sehän siinä iskee vähän depik-

siäkin päälle, että kun on niin täysin kyllästynyt siihen entiseen elämään ja vankilaan.. ei tätä enää jaksa! Mitä siihen tilalle? Ja sitten, sitä myötä tulee pohdittua asioita.. asioita.. siihen hetkeen kun nyt lähtee siviiliin.. niin mitä sitten. Silloin tulee väistämättä mieleen esimerkiksi kuolema. Mie sanoin tässä kerran tälle mejän psykologille, että keskustellaan nyt kuolemasta. Ja siinä tulee.. en nyt sitäkään tarkoita, että omasta kuolemasta, että olisin joku potentiaalinen itsemurhakandidaatti tai semmone. Mutta se tulee väistämättä mieleen yhtenä varteenotettavana vaihtoehtona se kuolemakin. Ei itsemurha, ei sillä lailla, se on musta väärä sana, mutta jos tulee niinku semmone, että ei löydä tietä, ei löydä jotakin, että mitä nyt, niin se on tavallaan pääte piste sitten, eikä se mikään itsemurha ole, se on stoppi. Niin, mä näen sen että se on niin kuin.. no, jos on umpikujassa, eikä nää siitä ulospääsyä ja ei enää.. ja jos se vaihtoehto, mikä ois eli se entinen elämä, se rikollisuus, nää vankilat ja se kaikki.. jos sitä.. jos sitä ei yksinkertaisesti halua enää, jos se ei ole enää vaihtoehto.. siis valinnoissa mukana.. sitä ei nää enää mahdollisena.. ja, jos ei löydä muuta vaihtoehtoo, silloin on pääte piste. Mie voin sanoa sulle suoraan, jos mun pitäis jatkaa elämää sillä lailla, mitenkä mä oon eläny, jos se jatkus silleen, jos se jatkus se sama juttu, että aina hiuskarvan varassa mentäs.. niin silloin naps [ohimolaukaus]. Ei enää.. ei aina sitä hiuskarvan varassa elämistä. Että jos se on se vaihtoehto, silloin ampuu vaikka kuulan kalloon mieluummin. Ja sen takia mä oon ne pohdiskelut joutunu käymään.. ja sen miettiminen, että MITÄ SIVIILISSÄ? (Vellu)

Entiseen palaaminen ei siis ole mikään vaihtoehto, koska sitä ei enää ole olemassa. Elämänhalu on kuitenkin suuri, ja tällaista uutta Vellun elämää hän ei ole vielä siviilissä elänyt. Se pitäisi kokea, jos siihen on mahdollisuus. Sääliä hän ei kuitenkaan tahdo, vaan toivoo todellista yrittämisen mahdollisuutta.

Siitä tulee sillai, no jos ei näitä ratkaisuja löydä.. ja jos tuntee vaan ahistusta ja tuskaa tuolla sisällään ja tuota ja ei löydä ulospääsyä ja ratkaisuja, niin silloin siitä kuolemasta tulee sellainen kiehtova.. se niin kuin vapauttaa. Tää nyt voi tuntua ihmisistä, jotka ei oo ajatellu kuolemaa, omaa kuolemaa tai kuolemaa yleensä, semmoselta kauhistuttavalta ajatukselta kelata edes, mutta ei se niin kauhee asia ole. Mutta minähän toisaalta rakastan elämää, mutta kaikki vaihtoehdot on otettava huomioon. Jos semmoiseen päätyis, siis kuolemaan, minähän tekisin sen halusta. Mutta ennen sitä minä surisin elämää, jäis ikävä elämää. Mutta se nyt vain on yksi vaihtoehto, ei kai sitä semmosta haluis, kyllä sitä haluis vanhana kuolla. Tää uusi elämänvaihe olisi saatava elää, se on elettävä. Minä tiijän sen, että se on elettävä ja minä haluan elää sen, mutta kuitenkin on nyt sillälailla, se vaihejakso, siinä pitää edetä, taaksepäin ei saa mennä. (Vellu)

Haasteita kaikki ovat kuitenkin valmiita ottamaan ja työskentelemään asiansa hyväksi myös jatkossa.

Elämähän olis tylsää, jos aina vain mentäs ylöspäin ja eteenpäin, on siellä niitä tasanteita ja retkahduksia, mutta paluuta taaksepäin ei ole. Ihmisen elämä on taistelua ja jos se ei olis taistelua niin kärsimystä kuitenkin, mutta ei se liian taisteluakaan saa olla, mutta pieni taistelu antaa vähän verenmakua, haastetta. (Vellu)

Tulevaisuus on täynnä ratkaisemattomia ongelmia. Vaikka pystymekin tunnistamaan henkilökohtaiset ja sosiaaliset ongelmat, jotka ovat vaikuttaneet tietyn yksilön tekemiin rikoksiin, ja asiat, jotka lisäävät rikoksen uusimisen riskiä, olemme päässeet vasta puolitiehen. Tämän jälkeen on vielä pystyttävä ratkaisemaan se, miten yksilöä autetaan voittamaan suuret sosiaaliset vaikeudet, kuten esimerkiksi heikon työmarkkina-aseman tai asunnottomuuden. Vapautuvien vankien jälkihoidossa tärkeintä lienee sosiaalinen ympäristö, johon he palaavat: perheen ja luotettavien ystävien tuki sekä asuinympäristö ja olot, jotka tukevat rikoksettomia asenteita ja käyttäytymistä. Vapautuneille vangeille tarkoitettujen virallisten palvelujen/tukitoimien tulisi ylläpitää ja vahvistaa niitä yhteistyöverkostoja, joiden avulla esimerkiksi työllistymis- ja asumisongelmia voidaan ratkaista. Vapautuvien vankien kanssa työskenteleviltä organisaatioilta ja viranomaisilta vaaditaan paljon yhteistyötä, jotta tämä sosiaalinen perusrakenne vahvistuisi.

Kaikilla haastateltavilla oma elämähallinta ja halu suunnitella elämänsä eteenpäin olivat lisääntyneet. Vankilassa on tyyppillistä, että elämää suunnitellaan lyhyissä ajanjaksoissa tai eletään päivä kerrallaan katsoen, mitä se tuo tullessaan. Myös ennen vankilaan joutumistaan haastateltavat ovat eläneet ilman etukäteissuunnitelmia. Heiltä on siis puuttunut ulkoinen elämänhallinta; elämä on ollut vaeltamista, ajautumista, hetken mielijohteiden mukaan toimimista, olemista irrallaan kaikista suunnitelmista, aikatauluista ja niin edelleen. Nyt tilanne on heidän kohdaltaan toinen. He ovat tehneet irtioton rikolliseen toimintaan, eli heidän tapauksessaan väkivaltaan, päättäen muuttaa elämäänsä. Kertojat ovat jo vankilassa saavuttaneet ulkoisen elämänhallinnan ainakin jollakin asteella, ja heillä on tarve jatkaa tätä suuntaa. Miehet tekevät suunnitelmia tähdäten tulevaisuuteen, asettavat tavoitteita elämälleen ja miettivät keinoja niiden saavuttamiseksi. Myös sisäinen elämänhallinta on parantunut. He pystyvät kohtaamaan vastoinkäymisiä ja niistä huolimatta asennoitumaan positiivisesti ja katsomaan asioita myös epä-

varman tulevaisuuden suhteen. Kertojat ovat valmiita ponnistelemaan laillisin keinoin eivätkä ole kohtaloonsa alistuneita. He haluavat toimia paremman tulevaisuuden eteen ja ovat saaneet otteen elämästään.

Tulevaisuus näkyy haasteena, mutta haastatteleman miehet ovat valmiita työskentelemään esteiden poistamiseksi. Menneisyyteen kertojat suhtautuvat nyt kriittisesti. Uudelleen vankilaan joutuminen olisi selkeästi jonkin saavutetun asian menettämistä. Ihminen voi lopettaa rikollisen elämän, kun hänellä on elämässään jotain menetettävää, esimerkiksi uusi itsekunnioitus ja henkilökohtainen saavutus. Jos ihminen on vaarassa menettää jotakin hyvin tärkeää, hän on yleensä valmis toimimaan sen puolesta. Sama pätee myös tässä. Näillä henkilöillä on nyt ”työkaluja” hallussaan saadakseen elämänsä kuntoon, mutta he tarvitsevat apua ja tukea. Koulutukseen, päihdekuntoutukseen, työkokeiluihin, työharjoitteluun, asumisen harjoitteluun ja harrastuksiin panostaminen vankeustuomion jälkeen tai jo sen aikana vähentäisi uusien rikosten tekemisen todennäköisyyttä. Toiminnan on kuitenkin oltava suunnitelmallista koko tuomion ajan ja jatkettava vankilasta toiseen siirtojen aikana - ja vankilasta edelleen siviiliin saakka. Vapautuessaan yksilö joutuu hallitsemaan muuttuvaa elämäntilannettaan, ja tässä vaiheessa tarvitaan edelleen tukea, jonka olisi syytä sisältyä suunnitelmiin koko matkan ajalle.

Matkamme on edennyt miesten elämässä taitekohtaan, siviilielämän alkamiseen. Jo tässä vaiheessa näillä tarinoilla on tehtävänsä. Ne voivat toimia herättävinä ajatellen vaikkapa sellaisia henkilöitä, jotka nyt pohtivat elämänsä muutosta. Kyseeseen voi tulla samantyyppisen historian kokenut henkilö, joka on tienhaarassa miettien mahdollisuuksiaan. Tässä kerrotut kertomukset voivat toimia julkituotuna mallitarinoina, eräänlaisina metakertomuksina, joissa jokaisen yksilön tarinasta löytyvät yksilölliset piirteensä, mutta myös yhtenevät kuvionsa. Tavallaan nämä muodostavat siis kokonaisuuden, mutta ovat samalla yksilöllisiä mallitarinoita siitä, kuinka muutokseen ryhtyminen voi olla mahdollista hyvin epätoivoisessakin elämäntilanteessa.

6 MUUTOSKERTOMUSTEN JUONIRAKENTEITA

Näiden tarinoiden kertojat ovat ajautuneet sellaiseen kriisiin, että heidän on ollut pakko ryhtyä pohtimaan muutosta elämäänsä. Tässä yhteydessä ei voi puhua arkikieleen yleistyneestä kriisin käsitteestä, jolloin ihmiset kriisistä puhuessaan voivat tarkoittaa ongelmatilannetta tai epätietoisuutta, esimerkiksi ”laihdutusongelma”, ”riita aviopuolison kanssa” ja niin edelleen. Tässä yhteydessä on puhuttava psykologiassa käytetystä käsitteestä, eli tapahtumien jaksosta, joka johtaa kriittiseen pisteeseen. Tähän pisteeseen haastateltavani ovat ajautuneet, mikä seurauksena he ryhtyivät pohtimaan muutoksen mahdollisuutta. Näiden henkilöiden elämässä kriisi on ymmärrettävä elämänvaiheeksi, jossa vallitseva elämäntapa on menettänyt merkityksensä ja jossa muutos edellyttää kokonaisvaltaista elämänmuutosta.

Tässä yhteydessä näiden ihmisten elämää muutosvaiheessa voi verrata Aristoteleen dramaturgia-ajatukseen, jossa kriisillä on keskeinen tehtävä. Aristoteleella kriisi on välttämätön tragedian päämäärän saavuttamiseksi, ja myös päämäärän tunnistamiseksi kriisi on välttämätön toiminnan osa. Päähenkilön on kohdattava niin vakavia esteitä, että ne lopulta muuttavat hänen toimintansa suunnan. Kriisi johtaa prosessiin, jonka tuloksena päähenkilö muuttuu. Muutos tapahtuu tunnistamisen kautta. Aristoteleen mukaan tunnistaminen ilman kriisiä on mahdottomuus. Tunnistaminen merkitsee uuden tiedon vastaanottamista ja siten myös maailmankuvan muutosta. (Hohti 1997.) Samoin löytyy näistä väkivalta miesten tarinoista kriisi, joka johtaa ajatukseen muutoksesta, joka taas johtaa ongelman tunnistamiseen ja ”omaksi ottamiseen”, ja tämä taas johtaa uuden tiedon etsimiseen ja vastaanottamiseen. Matka tavoitteeseen on kuitenkin pitkä ja monivaiheinen. Yksinkertaiselta näyttävä ja kuulostava työ vaatii seikkailua tuntemattomassa, työläässä ja pelottavassa uudessa maailmassa. Vanha maailma tuntuu välillä hyvin houkuttevalta. On suostuttava välillä eksymään, että voi taas löytää. Kriisin kautta tapahtuva todellisuuden muutos on vaikuttava ja voimallinen ilmiö. Todellisuus, ympäröivä maailma rakentuu kriisissä uudelleen, saa uudet merkitykset ja avaa uusia mahdollisuuksia (esimerkiksi perhe, yhteydet läheisiin, koulutus, työ).

Tämän tutkimuksen elämänkerroissa kriisin läpikäymisessä ilmenee viisi askelta:

- 1) Pysähtyminen, täydellinen tien pää, ja suuntautuminen senhetkisiin tosiasioihin: yksilö tunnistaa, että hänellä on vakava väkivaltaongelma.
- 2) Ongelma ”otetaan omaksi” ja ymmärretään, että yksilö on vastuussa ongelmistaan: ”Olen tässä tilanteessa omien toimieni vuoksi, vain minä voin tähän vaikuttaa”.
- 3) Hyväksyminen, että on itse vastuussa myös ongelman ratkaisemisesta: ”Vain minä voin muuttaa elämääni”. Tästä seuraa avun hakeminen.
- 4) Päätäväisyys: ”Minä muutun”, teen toimintasuunnitelman, jota työstän aina uudelleen. Tuen tarve on suuri. Menneisyyden läpikäymiseen tarvitaan tahdonvoimaa, rohkeutta ja sitkeyttä. Irtaudutaan menneestä rikollisuudesta.
- 5) Tulevaisuuteen suuntautuminen ja suunnittelu. Edelleen tuen tarve on suuri.

Kuudentena muutosprosessin vaiheena aineistosta nousevat vapautuminen siviiliin ja edelleen tarvittavat tukitoimenpiteet. Tärkeintä näissä kaikissa vaiheissa ja koko selviytymisessä on se, että ihmisellä on tuki eli joku, jolle puhua ja jonka kanssa keskustella. Tärkeintä eivät ehkä aina ole saadut neuvot, vaan joskus voi olla parempi, että kuuliija ei puutu asiaan. Tärkeää on, että ongelmistaan puhuessaan ihminen kykenee tarkastelemaan niitä, ja näin saattaa avautua uusia näkökulmia. Palaan hieman tuonnempana uudelleen keskusteluyhteyden tärkeyteen.

Yksilön muuttuminen näinkin täydellisesti, kuin tähän tutkimukseen osallistuneilla miehillä on tavoitteena, edellyttää uudelleen sosiaalistumista. Muutos määrittää todellisuuden uudelleen, ja siihen kuuluu myös samastumista sosiaalistaviin henkilöihin. Uudelleen sosiaalistaminen muistuttaa lapsuuden ajan primaarisosialisaatiota. Ero löytyy kuitenkin siitä, ettei tämä uudelleen sosiaalistuminen ala tyhjästä, vaan väkivaltarikollisella on koko eletty elämä takanaan. Elämästä pitäisi pystyä poistamaan ei-toivotut ja aikaisemmassa elämässä sisäistetyt väkivaltaiset/rikolliset todellisuudet. Kuinka nämä puretaan ja kuinka näistä päästään eroon?

Yksilön muuttuminen sisältää vahvan sosiaalisen taustan ja perustan, joka välittyy hänelle sellaisten henkilöiden kautta, jotka ovat hänelle merkittäviä. Usein yksilö samastuu näihin ihmisiin myös tunteenomaisesti (perhe, läheiset, ystävät). Yksilön muuttuminen voi olla

jopa mahdotonta ilman tämätapaista samastumista. Ihmiselle tärkeät ja merkitykselliset henkilöt ohjaavat häntä uuteen tulevaisuuteen, ”epätodellisuudesta todellisuuteen”. Ohjaavilla henkilöillä on tietyt roolit (vaimo, lapsi, äiti, ystävä, virallinen ohjaaja/työntekijä ja niin edelleen), jotka vahvistavat uuden maailman/elämän todellisuutta ja uskottavuutta. Tämä merkitsee vuorovaikutuksen painopisteen siirtymistä yhä enemmän näiden ihmisten suuntaan. Jotta muuttuminen onnistuisi, uudesta todellisuudesta uusine vuorovaikutussuhteineen pitäisi tulla yksilön uusi maailma, josta suljetaan pois entinen maailma (= rikolliset piirit). Ihannetapauksessa yksilö pystyisi olemaan sekä fyysisesti että psyykkisesti erossa aikaisemmista rikollisista ihmissuhteistaan, mutta vankilan sisällä tämä ei ole mahdollista. Vankilassa on eletävä rintarinnan kaikkien kanssa, ja siten eroaminen aiemmasta sosiaalisesta ympäristöstä voi tapahtua vain psyyken, mielen ja ajatus-ten, tasolla. Siinä vaiheessa, kun yksilö on riittävän vahva omassa muutoksessaan, hän voi olla rajoitetusti tekemisissä aikaisemman viiteryhmänsä kanssa. Muuttumisen ja uusien vuorovaikutussuhteiden myötä myös keskustelukumppanit ja -yhteydet muuttuvat. Enää ei keskustella siitä ”tekemättömästä suuresta keikasta” vaan ehkä uudesta, erilaisesta tulevaisuudesta, perheestä ja lapsista, toiveista ja muusta vastaavasta. Yksilön muuttunutta todellisuutta voidaan vankilassa pitää parhaiten yllä keskustelun avulla, ja koska fyysistä ympäristöä ei voida muuttaa, näiden keskustelujen arvo on korvaamaton. Keskustelukumppanien on siis edustettava tätä uutta maailmaa - uutta todellisuutta jokapäiväisessä elämässä edistää ja ylläpitää siis keskustelu, joka rakentaa samalla yksilön uutta identiteettiä.

OMA-ohjelman aikana keskusteluyhteys on olemassa, ja sitä pidetään yllä ohjaajien kanssa yksilötapaamisissa sekä ryhmän jäsenten välillä ja ryhmän sisällä. Tekemistäni haastatteluista ilmeni, että ohjelman jälkeen nämä keskusteluyhteydet eivät välttämättä toimi. Esimerkiksi vankilasiirtojen yhteydessä/jälkeen asiantuntevaa ja merkityksellistä keskusteluyhteyttä ei ole tarpeeksi tai ollenkaan. Virallisen tuen puuttuessa tai sen lisäksi keskusteluyhteyttä samanhenkiseen ystävään vankilan sisällä pidetään merkityksellisenä. Myös epävirallisten ryhmäkeskustelujen tärkeys ”konkareitten” kesken sekä jopa oman teemaosaston tarpeellisuus nousivat esille.

Jotta keskustelu tukikeinona voisi tehokkaasti ylläpitää muutosta, sen täytyisi olla jatkuvaa. Katkokset voivat aiheuttaa sen, että jos jätetään yksin prosessin kanssa, asia voi alkaa raueta. Vankilassa on mah-

dollista kirjeenvaihdon avulla pitää yllä keskusteluyhteyttä esimerkiksi perheeseen, mutta tärkeimpänä haastatteleman miellet pitivät kuitenkin kasvokkain tapahtuvaa keskustelua. Mitä pidemmäksi aikaa yksilö jää ilman tätä tukea, sen todennäköisempää on, että hän saattaa ”retkahtaa”. Vaikka ihminen muistaa ajatuksensa, joihin muutos perustuu, muistin ylläpitäminen ja uskon vahvistaminen perustuvat kuitenkin ensisijassa keskusteluihin sellaisten ihmisten kanssa, joille kyseiset asiat ja arvot ovat yhtä tärkeitä ja merkityksellisiä kuin hänelle itselleen.

Olemme saapuneet näiden tarinoiden erääseen päätepisteeseen, vaikkakin jokaisen kertojan muutostarina jatkuu nyt omalla tahollaan ja jatkossa tutkimme siviilissä rakentuviin selviytymistarinoihin.

III VAPAUDESTA PUHUTTUA

Psykologian ja sosiaalipsykologian tutkimuksen alalta löytyy tietoa yksilön ja ryhmien selviytymisestä ja toimintamalleista, joiden avulla kohdataan ongelmia ja kriisejä. Selviytymisellä tarkoitetaan yksilön/ryhmän toimintakykyä kriisin kohdatessa. Tällöin puhutaan usein sisäisestä kamppailusta ja selviytymisestä, mutta harvemmin keskitytään siihen, että jos ja kun yksilö selviää tästä henkilökohtaisesta kamppailustaan voittajana, mitkä ovat hänen todelliset toimintamahdollisuutensa, jos hänen on katsottu kuuluvan niin sanottuun marginaaliin jo vuosia. On tärkeää selvittää, mitä selviytymiseen kuuluu yksilönäkökannan ohella, sillä onhan selviytyminen pohjimmiltaan vuorovaiikutustapahtuma, jossa muutos ei kosketa vain muutokseen pyrkivää henkilöä, vaan koko hänen sosiaalista ympäristöään.

Astumme nyt haastateltavieni keralla muutaman askeleen eteenpäin, vankilasta siviiliin ja tutkimme tarinoita siitä, kuinka vankilassa kerrottu muutosprosessi jatkuu ja minkälaisia tarinoita siviilistä kerrotaan. Miehistä kuusi vapautui vuosien 2003 – 06 aikana, tosin vapautuneista kaksi on ainakin käynyt jälleen vankilassa, toinen tutkintavan- kina ja toinen varsinaista tuomiotaan kärsimässä. Lähdemme seuraamaan heidän siviilissä selviytymistään ja sitä, mitkä asiat siellä auttavat jaksamaan ja vievät muutosta eteenpäin, mitkä asiat taas ovat ongelmallisia ja jopa esteenä muutosta silmällä pitäen. Vapautuneet miehet ovat mukana tässä projektissa, samoin vankilaan ”palautuneet” miehet. Haastattelukertoja jokaisen kohdalla on ollut useita. Kahden vuoden aikana olemme tavanneet säännöllisesti kolmen – kuuden kuukauden välein eli jokaisen kohdalle on kertynyt keskimäärin kahdeksan – kymmenen tapaamista.

Maku vapautui ryhmästä ensimmäisenä ja on myös pysynyt siviilissä. Hänellä on töitä (AA-toiminta) ja asunto, eikä uusia rikoksia ole tapahtunut. Peten tilanne on myös hyvä, hänelläkin on työpaikka (rakennustöitä) ja asunto. Kolmen kuukauden tuomio oli kuitenkin suoritettava vuoden 2006 alussa. Tuomio tuli pikkurikkeistä, ei väkivallasta, joten Pete katsoo onnistuneensa tähän asti melko hyvin. Molemmat miehet ovat tavanneet myös elämäkumppanin. Kai on tehnyt päätkötöitä (puutarha- ja rakennustöitä) ja asuu isänsä kanssa, myös hänen poikansa asuu osittain isän, osittain äidin kanssa. Kailla ei ole uusia tuomioita tulossa. Hän on melko tyytyväinen elämäänsä tällä hetkellä. Vellu vapautui elokuussa 2004. Siviili alkoi hyvin. Asunto

ja työpaikka (rakennustöitä) järjestyivät tuomion jälkeen. Hänestä oli myös tullut isoisä vankilassa olon aikana. Kaikki näytti hyvältä. Lapsenlapsi työllisti sopivasti, samoin rakennustyöt. Jossakin vaiheessa elämä alkoi kuitenkin taas lipsua ja hän sai vankeustuomion. Siviilissä hän ehti olla noin vuoden. Nege pääsi avovankilaan siviiliopiskelijaksi. Hän käy ammattikorkeakoulua tähtäimessään tradenomin tutkinto. Tulevaisuus näyttää hyvältä. John vapautui huhtikuussa 2005 ja muutti aluksi mummonsä luokse. Sai kuitenkin nopeasti oman asunnon ja toiveissa oli saada myös työharjoittelupaikka. Harjoittelupaikka oli suunniteltu toiselle paikkakunnalle, ja John toivoikin pääsevänsä mahdollisimman nopeasti pois vanhalta asuinpaikkakunnaltaan. Syksyllä 2005 Johnin isoäiti menehtyi. Hän oli ollut Johnille koko hänen elämänsä ajan ainoa läheinen perheenjäsen ja tukija. Isoäidin kuoleman jälkeen Johnin ote alkoi lipsua. Hän oli välillä tutkintavankina, mutta on nyt tavoittamattomissa.

Tapaamisissa keskityimme pohtimaan muutoksen etenemistä ja nykyistä elämää. Keskustelimme menneisyyden vaikutuksesta, kuinka eletty elämä on johtanut muutosprosessin käynnistymiseen? Mikä on muuttunut ja millaista on elämä muutosprosessissa? Mitä tämän jälkeen? Mitä tulevaisuus tuo tullessaan?

Kaikki keskustelut olivat hyvin avoimia. Aihealueet kattoivat kaiken lapsen kasvatuksesta aina perunanistutukseen saakka. Pohdimme jokapäiväisiä pieniä askareita ja niissä ilmenneitä ongelmia ja onnistumisia, kuin myös monia suurempia eteen tulleita ja mahdollisesti tulevia ratkaistavia tilanteita ja asioita. Loimme myös varovaisia tulevaisuuden kuvia ja haaveita, sillä ilman niitä ei kukaan meistä pystyisi toimimaan. Kuulemme, minkälaisia selviytymisen tarinoita siviilissä rakennetaan.

1 VAPAUTUMINEN

Ei rikos tee ihmisestä muukalaista yhteiskunnassa, vaan hän tekee rikoksen, koska hän on muukalainen.

Foucault

1.1 Vielä yksi kurkistus muurin taakse

Seuraavan tarinan kertojan viimeiset ajat vankilassa, noin puolitoista vuotta, kuluivat avolaitoksessa. Sen ajan voi sanoa hyvällä syyllä olleen hänelle valmennusta siviiliin. Kertoja ei ollut koskaan vapautunut avovankilasta, jossa hän ehti oppia monia siviilissä tarvittavia kädentaitoja, kuten ruoanlaittoa ja puutarhatöitä. Näistä taidoista on kertojalle myös jatkossa hyötystä.

No, se mun loppuaika vankilassa, reilut toista vuotta, oli jo sinällään mulle aika erilaista. Mä lusin sen lopun avotalossa ja se on jo aika erikoista mun lusimishistoriassa. Mä oon aina istunu kaikki tuomioni, siis melkein ikäni... ainakin aikuisikäni... kivitaloissa (=suljettu vankila). Niin... yleensä Sörkassa tai Riksussa... kai siinä joku Kakolankin keikka tuli heitettyä.. Niin... siis se avomesta, se oli aika siisti juttu. Pääsin sinne sillo sen hörhökurssin (= omakurssi) jälkeen... mut sähän tiedätkin jo sen stoorin. Niin... siellä oli kaikkee hommaa. Mä olin keittiössä duunissa, se oli nastajuttu, sain olla jopa kokkina. Kokkivuorossa mä heräsin viideltä ja aloitin yksin laittaa aamusafkat koko laitokselle... puurot poriseen ja sillai. Mä pidin siitä, mulla oli tunne, että muhun luotetaan. Ei siellä ollu aamulla edes pamppuu (=vartija) paikalla, se avas mulla vaan keittiön ja kysel, että mihis aikaan se safka olis sitten valmis, olis jo vähän nälkä (naurua)... niin se meni hyvin. Joo... ja sit mä olin puistohommissa tai puutarhassa... siis keväällä ja kesällä, laiteltiin perunaa sun muuta... siis kasvimaata... niin, ja kukkia. Kuvittele nyt, vanha hörhö istuttelemassa kaikenmaailman pelargoonioita tai mitä ne nyt on... niitä sinne laiteltiin pitkin kujii. Ois siinä muuten stadin rantsujen jätkillä nauru piisannu, kun ne ois nähny mut siellä pyllistelemässä! Mut sekin oli ihan ok duuni, sai olla ulkona ja ruskettu, se on harvinaista herkkua vankipojalle! Ja oppihan niis kans, molemmissa hommissa, hyvät siellä oli ohjukset. Avomestassa oli varmaan parasta se, ettei siellä kopiteta (= vietetään suljetussa sellissä toimettomana n. 23 tuntia vuorokaudesta) niin kuin kivitalossa, aika kului hyvin duunissa. Olis siellä voinu opiskellakin... tietokonejuttuja ja sillai... mut en mä oo mikään pänttäjä... enemminkin toimen mies (naurua).. Kai

Avovankilasta järjestäytyivät myös säännölliset siviililomat, jotka ovat hyvää valmennusta siviilielämää varten.

Joo... tuota... lomat mulla pyöri koko ajan, enkä ryssiny yhtään lomaa! Sekin on mun historiassa aivan uutta. Kivitalosta jos nyt sattuu pääsee lomille, niin ei sieltä sovittuna päivänä pois tultu... skoudet toi sitte takas, kun kiinni jäi. Lomat mä vietin mun pojan kanssa. (Kailla on siis teini-ikäinen poika). Se on kuule loisto skidi! En mä sitä aikasemmin tuntenukkaa. Viime tuomion aikana saatiin välit joltisenkii kunto. Oli jo aikakin! On se saanu hävetä mua koko elämänsä, nyt mä yritän kyllä korvata sitä jotenki. Joskus mä vaan istun ja ihmettelen, että se yleensä viittii tuntee mut. Kyllä mä niin paska oon ollu sillekkii... pettäny kaikki lupaukset ja kaikki... hyvä kun itse kestää sitä funtsii. Mulla on ollu onnea... on se niin hieno skidi! (pitkä hiljaisuus) Niin, se viime tuomio oli mulle muutenkin käännekohta... monessa asiassa... (hiljaisuus). Joo... mut sähän tiedät. (Kai)

H: Mitäs te touhusitte niillä lomilla?

Käytiin leffoissa ja pitsalla... sitä tavallista... siis pojalle tavallista, mulle aivan uutta (naurua). Käytiin me yhdessä tapaamassa usein myös pojan mutsii... niin, mehän ei olla kimpassa ja poika on äitinsä huostassa. Liisan (=pojan äiti, nimi muunnettu) kanssa meillä on nyt kans ihan ok välit. Sekin tuntuu hyvältä. Voidaan sopia, millo skidi on mulla ja millon Liisalla. Ja parasta kaikessa, että se, siis Liisa, luottaa mun. Se sano, että enää se ei pelkää ja valvo öitä, kun poika on mun luona. Funtsi ny vähäse! On sekin ollu hirveetä, että kaiken muun lisäksi ne kumpikin, sekä poika ja mutsi, ovat pelänneet mua. Ja mä idiootti oon vaan kohtelanu... Mutta joo... siis lomilla... no kesäaikaan me käytiin kalassa täällä (=Kain nykyinen koti). Mä oon aina dikannu kalastamista, niin myös poika ja täältä saa aika hyvin fisui.

Kerran käytiin myös rinteessä... siis laskettelemassa... poika on aika hyvä siinä, mut oisit nähny mut! Se oli eka kerta mun elämässä ja voin sanoa rehellisesti, että kyllä pelotti! Ja pojalla oli hauskaa! Joo, niin eihän mulla lomilla ollu ikinä kauheesti rahaa mihinkään ihme juttuihi, sit me vaan oltiin ja puhuttiin skeidaa... ja vähän muutakin... on sitä ollu puhumista. Ja kävi se skidi mua vankilassakin tapaamassa. Mä olin kyllä ensin sitä vastaan, mut se sano, että olis hyvä nähdä, missä mä oon vuosia asunu... ihme penska... no, sit mä anoin luvan. No, ei se siitä järkyttyny, oli vaan pirun utelias. Niin se on kyllä muutenkin... ja kaiken suhteen (naurua). (Kai)

Pitkän tuomion aikana on aikaa ajatella elämää, suunnitella tulevaisuutta ja pohtia menneisyyttä. Menneisyyttämme emme kukaan pysty

enää muuttamaan, mutta tulevaisuuteemme pystymme kyllä vaikuttamaan. Esimerkiksi opiskelun aloittaminen jo vankeustuomion aikana mataloittaa huomattavasti siviiliin astumisen kynnystä ja helpottaa tulevaa elämää.

Minä olen nyt opiskellut toista vuotta siviiliopiskeluluvalla avovankilan siviiliosastolta käsin kaupungin X ammattikorkeakoulussa. Musta pitäs tulla tradenomi. Tää koulu jatkuu vielä yli vuoden mun vapautumisen jälkeen. Valmistun toukokuussa 2007. Jään asumaan tähän kaupunkiin. (Nege)

H: Mitäs mieltä olet tällaisesta siviiliopiskelumahdollisuudesta tuomion aikana?

Tämähän on hieno juttu. Ei tämän paremmin voisi tuomioonsa käyttää. Tässä vois jo puhua siitä siviilivalmennuksesta. Ei mitään pilipali kurseja, vaan kysytään jätkiltä, mitä ne haluaa ja lähdetään toteuttamaan sitä! Ennen kyllä vastaus oli aina, että ei sitä pysty... mutta kyllä monia asioita pystyy tekemään, jos vain yritetään. Mä oon siitä elävä esimerkki. Aikasemmin minäkin oon aina vapautunut suljetusta vankilasta niihin samoihin ympyröihin, mistä oon vankilaan tullut. Sen nyt tietää, miten siinä kävi. Nyt on vapautumisen fiilis paljon parempi. Mulla on selvät suunnitelmat, asunto ja kaikki valmiina. On paljon turvallisempi olo kuin ennen... niin ja muutenkin... on tässä nyt ihan eri meininki. (Nege)

Kertoja opiskeli avovankilasta käsin vankilan lähellä sijaitsevassa kaupungissa. Vangilla on mahdollisuus saada niin sanottu siviiliopiskelulupa, jos hänellä on normaalia hakutietä saatu opiskelupaikka ja jos muut siviiliopiskeluluvan edellyttämät ehdot täyttyvät, kuten ”hyvin” suoritettu tuomio ja kunnollinen toimintasuunnitelma tuomion ajalle. Kertoja aloitti tuomionsa suljetussa talossa, osallistui Oma-ohjelmaan, siirtyi vankilan ATK-kurssille, haki sen jälkeen koulutuspaikkaa ammattikorkeakoulusta, jonka myös sai ja siirtyi siviiliopiskelijaksi. Hän on noudattanut tekemäänsä suunnitelmaa hyvin tunnollisesti ja tarkasti. Suunnitelman toteutuminen on edellyttänyt myös vankeinhoitohenkilöstön sitoutumista kertojan suunnitelmiin, sillä esimerkiksi lupien saaminen voi olla joskus hyvinkin vaikeaa ja tieto suunnitelmista ei välttämättä kulje henkilöltä toiselle ja vankilasta toiseen. Tämän tarinan kertojan kohdalla suuri osa tiedon ”kuljettamisesta” onkin ollut hänen omalla vastuullaan, sillä hän on jatkuvasti jaksanut muistuttaa

henkilökuntaa suunnitelmistaan. Sitkeys siis palkitaan, mutta kaikki eivät jaksa toimia vastaavalla tavalla ja silloin henkilökunnan vastuu nousee esiin, olisi huolehdittava siitä, että asiakas ei ”unohdu” suunnitelmiseen jonkun vankilan johonkin selliin.

Kertojan koulumatkat sujuivat päivittäin omalla autolla aamulla vankilasta kouluun ja illalla takaisin. Päivät hän vietti näin ollen siviilissä, jonne muodostui uusi tuttavapiiri opiskelijoiden keskuudessa.

Kyllä se on jo kuin siviilissä eläisi, ainakin puoliksi. Oon jo saanu uusia kavereita koulusta. Ne kyllä tietää, mistä mä koulua käyn, mutta ei se tunnu haittaavan. Ja lomilla mä tietenkin käyn tapaamassa mun perhettä... vanhuksia ja sisaruksia... niin ja tietenkin mun poikaa... nää on tärkeimmät... (Nege)

Myös kaksi muuta tarinansa kertojaa vapautuivat avovankilasta.

Mie vapauduin... se oli heinäkuussa. 14.7.2003. Vapauduin avovankilasta. Se oli sellane työvankila, ihan se oli hyvä paikka vankilaksi. Mutta en mie tiijä siitä siviilivalmennuksesta... olihan siellä tietysti vapaampi olla ku kivitalossa... niin ja pääsi lomille... ja ihan mukavat pamput... mutta miula oli itelläni jo selevät nää jutut... en mie enää ”valmennuksia” kyselly. (Maku)

Vapauduin kaks’vuottasitten... mm... vajaa kaks’vuotta sitten maaliskuussa. Elikkä vuonna 2004 maaliskuussa. Vapauduin avotalosta. Sieltä pääsi lomillesillon tällä, mut muutense olivankilamikävankila... no, töitä oli. (Pete)

Parhaimmillaan avovankilasijoitus ennen vapautumista voi olla melkoisen hyvää valmennusta siviiliä varten, kuten edellisistä kommentista ilmenee. Tosin toinen kertoja ei loppujen lopuksi pitänyt paikkaa vankilaa kummempana.

Suomessa on tällä hetkellä 16 suljettua vankilaa ja 19 avolaitosta. Avovankiloista on viisi itsenäisiä avovankiloita, kymmenen avovankilaosastoa ja neljä työsiirtolaa. Avo-osastot ja työsiirtolat ovat suljetun päävankilan alaisia. Kai ja Nege vapautuivat itsenäisistä avovankiloista, Maku ja Pete avovankilaosastoista, mikä selittänee ainakin hiukan miesten kokemia eroja näiden vankiloiden suhteen. Jokaisessa näissä on oma kulttuurinsa ja toimintatapansa. Jotkut painottavat enemmän kontrollia ja säilytystä, toiset taas koulutusta, kuntoutusta ja työtoimintaa. Asiakkaan kannalta on tietenkin onnekasta, jos hän sattuu pääsemään laitokseen, jonka toimintakulttuuriin kuuluu kuntoutus.

Yksi kertojista vapautui suljetusta vankilasta hyvin vaatimattomiin oloihin ilman vankilassa valmisteltua vapautumissuunnitelmaa tai siviilissä odottavaa tukihenkilöstöä. Vaatimaton asunto kuitenkin järjestyi ystävän avustuksella. Kaikki muu oli vielä avoinna.

Vapaus alkoi siitä, että vapauduin Riksusta (Riihimäen vankila) 16:sta elokuuta 2004. Kaveri järjesti pikku boksen, jossa ei nyt ollu oikeestaan kuin huone ja suihku. Siinä alottelin siviiliä... (Vellu)

2 ENSIMMÄISET AJAT SIVIILISSÄ

2.1 Odotettu ja pelätty vapaus

On selvää, että iän, useiden tuomioiden ja epäonnistuneiden elämänmuutosyritysten myötä epävarmuus tulevaisuudesta lisääntyy. Siviilin aloittaminen ei välttämättä merkitse positiivista vapautta, vaan siihen liittyy pelkoa, ahdistusta ja aivan konkreettisia epävarmuustekijöitä, kuten toimeentulon ja asunnon järjestymisen. Haastatteluissa ilmeni myös pelko, että vankila on jättänyt jälkensä ja että vankilassa olo näkyy päällepäin. Tähän pelkoon on tietenkin aivan päiväselvät ”näkyvät” syynsä, kuten tatuoinnit, mutta myös tietoisuus ja ajatus omasta erilaisuudesta voi olla jopa ylikorostunutta. Tätä asiaa ei voi kuitenkaan väheksyä, sillä vankilassa olleet ovat tietoisia siitä, että he ovat viettäneet vuosia elämästään laitoksissa, jotka ovat meidän yhteiskunnassamme niitä pelätyimpiä ja vieroksutuimpia instituutioita. Tämä tietoisuus luo heille tunteen, että kaikki ”näky” myös ulospäin.

No nyt... kun mä aina fillaroin tonne kyläkauppaan asioille... niin kylällä siellä joku muutaman sanan vaihtaa... säästä sun muusta (naurua). Kyllä ne taitaa vähän vierastaa... osa pelätäkkin. Mutta ei kai se mikään ihme oo. Kato nyt mua. Tonne kyläavenuulle kun ilmestyy tämmöne kirjailtu (tatuoitu) jätkä, niin kyllä kai se vähän herättää... niin mitä... hämmästyä ainakin varmaan.

... ja vaikka mulla ei olis tässä kropassa yhtään kuvaa, mulla olis tää tunne... siis aina kun mä asioisin vaikka tuolla kaupungissa... sanotaan nyt vaikka pankissa... kyllä mulla olis silti se tunne, että musta näkee sen... siis mun historian... että se linna on jälkensä jättäny... (Kai)

Vankilakokemukset ovat siis hyvin voimakkaita subjektiivisesti. Luultavasti osa tästä kokemuksen subjektiivisesta voimakkuudesta johtuu osaltaan siitä, että rangaistus on usein koettu nöyryyttävänä. ”Vanki” on tehnyt virheen, hän on tehnyt väärin ja hänet on tuomittava. Asiaan liittyy hyvin vahva yhteiskunnallinen arvolutaus, ja jokainen tuomion saanut tietää sen myös itse. Oma erilaisuuden tunne nousee voimakkaimmin esille tietenkin silloin, kun yksilön pitäisi astua takaisin yhteiskuntaan niin sanottujen normaalien ihmisten pariin.

Toisaalta, etenkin vanhemmilla miehillä, vieraantumisen ja erilaisuuden tunne voi johtua myös hyvin paljon konkreettisimmista asioista. He ovat jo vuosia tunteneet ja kokeneet kuuluvansa niin sanottuun ”laita-

jengiin”, alaluokkaan ja heitä on myös kohdeltu sen mukaisesti niin virallisen organisaation kuin monien tavallisten kansalaistenkin taholta, joiden kanssa he ovat joutuneet sosiaalisiin kanssakäymisiin. Monet meidän yhteiskuntamme jokapäiväiset toiminnot tapahtuvat muodollisesti tasa-arvoisesti. Vankilasta vapautunut saa periaatteessa samanlaisen kohtelun ja palvelun kuin kuka tahansa meistä, mutta käytännössä asia on toisin. Vaikka vankilasta vapautunut täyttääkin asianmukaisen asiakkaan roolin monissa virastoissa, joissa hän vapautuessaan joutuu asioimaan, hän kohtaa kuitenkin sanallista tai sanatonta viestintää, johon voi sisältyä epäluuloa, halveksuntaa, pelkoa ja melkoista pidättyvyyttä. Useinhan on niin, että ihmiseen suhtaudutaan hyväksyvästi tai torjuvasti muun muassa hänen ulkonäkönsä ja puhutapansa perusteella. Ulkonäöstä mainitsin edellä jo mahdolliset tatuoinnit, mutta myös muu pukeutuminen voi poiketa ”hyväksytystä”. Usein vaatteet voivat olla hankittu vuosia sitten ennen viimeistä tuomiota ja samat vaatteet on sitten saatu vankilasta lähtiessä mukaan. Ne voivat olla kuluneita, pois muodista ja niin edelleen ja uusien vaatteiden hankinta tuskin kuitenkaan on se ensimmäinen hoidettava asia siviiliin pääsyn yhteydessä.

Myös puhutavan perusteella voidaan ihmisiä luokitella. Kielellinen ilmaisu on usein yhtenevä niin sanotun sosiaaliluokan kanssa. Yhtenäisestä suomalaisesta peruskoulusta huolimatta kieleen soseeristetaan eri tavoin. Ihmiset siis omaksuvat erilaiset tavat ja tyyli ilmaista itseään. Vuorovaikutuksen tarkoitus on ymmärtää ja tulla ymmärretyksi. Jos minä esimerkiksi kysyn vastaanotolleni saapuvalla vankiasiakkaalta, ”Onko Teillä kauankin ollut asosiaalista käyttäytymistä?”, aloitukseni ei todennäköisesti juurikaan herätä vastakaikua, eikä aina tule edes ymmärretyksi eikä vuorovaikutus edisty. Puhumaan ”tottumaton” ihminen hämmenyy tilanteissa, joissa ilmapiiri on virallinen ja muodollinen, esimerkiksi teititellään tai käytetään mutkikkaita ilmaisuja. Sosiaalinen etäisyys tuntuu suurelta. Tällainen kohtelu esimerkiksi virastoissa voi olla ymmärtämättömyyttä, mutta pahimmillaan myös vallankäyttöä, jonka ikävin seuraus voivat olla lisääntynyt syrjäytyneisyys ja katkeruus luonnollisen kontaktin sijaan. Kaiken kaikkiaan esimerkiksi sosiaalitoimistoissa, pankeissa, kauppoissa, jopa torilla käynnit voivat olla juuri vankilasta vapautuneelle epämiellyttäviä ja pelottavia kokemuksia.

Se oli ihan järkyttävää. Kaikki ihmiset pelotti ja... en yhtään osannu niinku... käyttäytyä niin kuin normaalisti näissä kauppoissa ja virastoissa ja muissa... olin kyllä ihan hukassa. Mun piti kysyä kaupassa neuvoo, miten mie ostan tupakkaa... oli vaan sellainen ihme taulu, mitä piti pai-

nella, ihmettelin vielä, että miten tonne nyt on saatu mahtumaan monta kartonkii tupakkaa, sitten piti painella jotain napii, jotta sai askin... ajattelin, että mitä helvettiä! Niin paljon oli nykyaikaistunut tämä maailma. Meni kyllä vähän aikaa... kännnykkää en osannu käyttää. Piti kaveria pyytää neuvomaan ja laittamaan se päälle. Vaikka olin lomilla käynytkin, niin ei niitä juttuja tullu silloin opeteltua, ei tosin ollu puhelintakaan... ja se loma on niin lyhyt, että ei siinä kaikkee ehdi. Hirveesti oli kaikki pikku asiat muuttunu, mutta ei kyllä mikään isompi... ihme kyllä. Torilta piti lähteä pois juomaan kahvi puistoon, kun niin paljo rupes ihmiset pelottamaan (naurua). Iski paniikki, olin tottunut olemaan viisi vuotta siinä samassa kuviossa. Samat tutut ihmiset ympärillä ja samat rutiinit päivästä toiseen. Se muutos se vähän säikäytti. (Pete)

Eräs tarinansa kertoja joutui siviilin alussa turvautumaan sosiaalitoimen apuun ja koki sen vaikeaksi asiaksi muun muuassa byrokraattisuuden vuoksi. Hän kuitenkin päätyi ottamaan vastaan tarvittavan vuokra-avun ja sanoutui sen jälkeen nopeasti irti kyseisestä instituutiosta.

Sossussa kävin vähäsen vuokra-apua hakemassa. Oli se soskuun meno kyllä mulle vähän vaikeeta, mutta sillo ihan siviilin alussa piti käydä. No, ne kyllä tarjos kaikkee, oli tuota... näihinjulkisiin kulkuneuvoihin tarjolla kuukausilippuja, kyseltiin tarviisko apteekkilappuja.. tai huonekalurahaa tai urheiluhalleihin pääsylippuja... pitäshän sen vapautuneen saada päivänsä kulumaan (naurua) vaikka urheillen. No, en mä niitä mitään ottanu. Otin vastaan vaan sen, mitä siinä tilanteessa tarvitsin, että sain ne vuokrat maksettua.

No, kävin siellä siinä ensimmäisen kuukauden aikana. Sitten piti taas mennä kuukauden päästä. Meninhän minä ja olis pitäny tehdä semmoinen rumpa ja selvitys elämästään taas kerran, sama kuin silloin kuukautta aikaisemmin. Mä vähän aikaa kattelin sitä likkaa ja sanoin, että hei, tehäänkö nyt sillä tavalla, että minä otan tästä firmasta potkut. Se sano, että MITÄ? Minä sanoin, että minä otan potkut. Että ajatellaan nyt silleen, että minä olisin töissä sinulla ja nyt minä haluan pois näistä töistä, minä siis otan potkut. Likka tuijotti mua ja sanoi, että otat siis potkut näistä ja minä sanoin, että niin, koko tästä hommasta. Ja niin minä sitten lopetin ne hommat. Niin. Käytännössä se tarkoitti sitä, että mä en ollu enää minkäänlaisessa yhteydessä soskun kanssa. Syy näihin ”potkuihin” oli se, että siinä oli liian iso vaiva ja vääränlainen fiilis muuttaman euron takia. (Vellu)

H: Mikä se vääränlainen fiilis oli?

No... se byrokraatia. Turhanpäivänen lappujen, kuittien sun muiden pyörittely. Ei ihmisen elämän tilanteet parin viikon välein muutu niin

helevetisti, että pitäis koko ajan pyöriä tiskiltä toiselle, niiden kuittien kanssa. Joutavaa hölöpötystä koko homma. Parempi olla erossa koko puljusta, jos saa ja pystyy siihen. (Vellu)

Kain vapautumisen tarina ei ollut nyt aivan niin pelottava kuin aikaisemmillä kerroilla. Aikaisemmin hän on vapautunut melkein pä tyhjän päälle, nyt siviilissä olivat odottamassa lapsi ja muukin perhe. Elämä oli muutenkin paremmassa järjestyksessä ja avovankila oli jo jotenkin valmistanut muun muuassa lomien avulla siviiliin lähtemistä.

Vapaus... niin, se vapautuminen on niin pirun pelottavaa ollu aina. Aina kun sä lähdet linnasta, sä pelkää... sä pelkää ihmisiä... sä pelkää vi-rastoja... sä et uskalla mennä kauppaankaan ilman rohkasuu... sä kuule pelkää omaa varjooskii! Näin siis yleensä... aina kun mä oon lähteny kivitalosta se muovipussi kainalossa ja portit on kilahtanu takana kiinni... niin sillo sä jätkä oot omillas, ja kun ei sitä muuta oo osannu kun sitä samaa vanhaa paskaa, niin kyllä sitä tietää mihin se askel vie... sen verran on rahaa taskussa, että saa ne ensimmäisten päivien lestit hankit-tua ja sitten voikin on ruveta heittämään keikkaa... niin ja viimeistään puolen vuoden päästä oot kiinni taas...

Mutta ei tällä kertaa... se avomesta oli hyvä juttu ennen vapautumista. Se viritti jo vähän normaaliin elämään, oli ne työt ja lomat ja kaikki... oli jo vähän kuin normaalin ihmisen elämää. Tottahan se vapautuminen jännitti... niin ja pelottikin, mutta ei iskenyt paniikkiin niinku ennen... sitä jo vähän oikein odotti. Nyt oli myös muuta erilaista, nimittäin tää mun skidi odotti mun vapautumista myös. (Kai)

Joskus vapautuminen voi olla yllättävän helppoa.

Mun oli tosi helppoo tulla siviiliin. Ei ollu mitään ihmeempää. Ihmettelin sitä itekkii. Ei ollu unettomia öitä eikä pelkotiloja. Asuntokii oli vaan järjestelykysymys. (Vellu)

Useimmiten kuitenkin tutusta ja kontrolloidusta vankilan elämänta-vasta lähteminen siviiliin arveluttaa ja pelottaa. Siviilin valinnan mah-dollisuudet ahdistavat tarkkoihin rajoihin totutun elämän jälkeen. Vankilassa yksilö totutetaan siihen, ettei omista asioista välttämättä tarvitse huolehtia. Laitos järjestää asumisen, vaatteet, ruoan ja joskus tekemistäkin. Arkielämä sujuu ilman sen kummempia ponnisteluja, ei tarvitse kantaa huolta huomisesta päivästä, se kyllä tulee vankilan päiväjärjestyksen mukaan.

Siellä linnassa joku tekee sun puolesta kaiken, päätökset ja kaiken... avaa ovetkin sulle valmiiksi. Muutos on aikamoinen kun pääset siviiliin, sun pitää ruveta itse hoitamaan kaikki. (Pete)

Mitä pitempään yksilö on laitoksessa, sitä vieraantuneempi hän on yhteiskunnasta. Nykyisen yhteiskunnan hyvin nopean muuttumisen ja kehittymisen vuoksi vankilassa pitkään olleilta ihmisiltä saattaa puuttua arkielämässä selviytymisen kannalta merkityksellisiä tietoja ja taitoja.

On sitä ollu pirun paljo oppimista ihan näissä käytännön jutuissa... nää pankkikortit ja muut... kaikki toimii automaateissa... laskujen maksut ja kaikki... ja sitten tää kännykkämaailma... no mulla ei oo sitä veko-tinta... en oo tarvinnu, kun meillä on vielä se lankapuhelin. Hyvin on pärjätty silläkin. Niin... ja isommissa ruokakaupoissa lihataksillekin pitää etii jostain automaattista jonotuslappu. Pitäs varmaan jossain vaiheessa opetella sitä tietokonejuttuakin. (Kai)

Piti mennä tietokonekurssille, käyn siellä iltaisin... ettei ois ihan pihalla. Ja kyllä se on ihan mielenkiintoista. (Pete)

Jos yksilö vapautuessaan yrittää siirtää laitoksessa omaksutut tavat siviiliin, hän tulee huomaamaan hyvin nopeasti, ettei niillä pärjätä. Pahimmassa tapauksessa laitoksen rutiineihin tottunut huomaa, ettei hän pysty elämään muualla kuin laitoksessa. Vaikka nämä vapautuvien vankien ongelmat ovat olleet tiedossa jo vuosikausia, ei niiden ratkaisemiseksi ole tehty kovinkaan paljon. Yhä edelleen suuri osa vangeista vapautuu ”muovikassi handussa” ilman asuntoa tai edes yösijaa, puhumattakaan että olisi työpaikkaa tai edes ruokarahaa. Kuinka siviilielämästä näin voisikaan selviytyä. Arkielämän taidot puuttuvat, koska niitä ei voida hankkia vankilassa. Laskujen maksaminen, ruokaostosten tekeminen, virastoissa asioiminen esimerkiksi asunnon ja työpaikan hakemiseksi ovat monelle vapautuvalle täysin uusia asioita. Jos ei ole asuntoa eikä rahaa ja kaikki taidot, myös ruoanvalmistus, pyykinpesu, siivoaminen ja niin edelleen, puuttuvat, kuinka aloitetaan normaali elämä? Rahattomana on mahdoton saada asuntoa. Rikostaustaisen ja kouluttamattoman on vaikea, ellei mahdoton päästä työmarkkinoille. Pitkä vankila aika hävittää kuvan myös siitä, mitä eläminen maksaa. Rahan arvo hämärtyy, eikä osata suunnitella rahankäyttöä.

Oon tässä miettiny, että kyllä se tuo raha on yksi juttu, mikä tekee vaikeeks sen siviilin aloittamisen. Sitä on vuosien ajan tottunu täyshoitoon

ja sitten joutuukin ite kontrolloimaan rahan käyttöösä ja sitä, mihin se riittää, silloin tulee ongelmia, ei sitä heti osaa. Ei tunnu riittävän ne rahat millään. Rahan käsittely täytyy opetella ihan alusta... miten saat ne riittämään vaikkapa kuukaudeksi. Sillo kun lähetää linnasta eikä oo vielä töitä eikä mitään, 370 euroa on se summa, millä on kuukausi selvittävä. Vois melkein ajatella, että heti vapautuessaan sitä joutuu sellasten tehtävien eteen, että niistä on melkein mahdoton selvitä. (Pete)

Vankilasta vapautumisen jälkeen liittyminen yhteiskuntaan niin sanotuksi yhteiskuntakelpoiseksi kansalaiseksi onkin huomattavasti vaikeampaa kuin paluu entisiin ”porukoihin” ja rikolliseen elämäntapaan. Tarvitaan siis paljon ponnisteluja ja päättäväisyyttä vapautujalta itseltään kuin myös paljon ulkopuolista tukea.

Tämänhetkiseen rangaistusjärjestelmäämme kuuluu, että tehdystä rikoksesta seuraa rangaistus vasta useiden kuukausien, joskus jopa puolen vuoden tai vuoden kuluttua. Jos yksilö vapautuu ”pöytä puhtaana” eli hänelle ei ole tulossa (odottamassa oikeusistuimissa) uusia tuomioita, hän voi lähteä siviiliin rauhallisemmalla mielellä; vanhojen rikosten takia ei tarvitse pelätä joutuvansa uudelleen vankilaan. Mutta jos vapautumishetkellä on esimerkiksi hovioikeudesta tulossa uusia tuomioita, siviilissä olo vaikeutuu. Tällaisessa epävarmassa tilanteessa ei siviiliin kannata kiinnittyä kovinkaan pysyvästi, koska vapaus voi keskeytyä milloin tahansa. Siviilissä ollaan vain käymässä eikä työpaikan ja asunnon hankkimisella ole niin väliä, koska niistä olisi kuitenkin luovuttava. Uusia tuomioita odoteltaessa elämää voi viettää vaikkapa juopotellen ja uusia rikoksia tehden, pianhan on kuitenkin lähdeävä takaisin vankilaan.

”Vähältä piti” - tarina kertoo näistä vaikeuksista siviilin alussa. Tämän kertojan kohdalla asiat eivät lähteneet luistamaan aivan suunnitelmien mukaisesti ja tuli ”mokailtua.” Onneksi hänellä oli kuitenkin sen verran hyviä ajatuksia tulevaisuuden varalle ja halua jatkaa muutostyötään, joten asiat kääntyivät loppujen lopuksi positiiviseen suuntaan.

Siviilin alussa mokasin. Ajoin kännissä, siitä on nyt se... siis ratista... kolme kuukautta lusittavaa. Mutta sitten onkin menny ilman mokia. (Pete)

H: Mites tää sun lyhyt tuomio, onko se takapakki vai tasanne?

No, nyt kun mulla on suunniteltu tuo tulevaisuus pitemmälle, niin se on vaan sellane tasanne. Mutta jos ei olis suunnitelmia, silloin se vois olla takapakki. Jos mulla ei olis elämä tässä mallissa ja olis vielä tuomio tulossa, niin mie varmaan nyt joisin siihen tuomion alkamiseen saakka, eläsin kuin sika, hällä väliä tyylillä ja siinähan sitä tulis taas uutta istumista. (Pete)

2.2 Uudet ja vanhat verkostot

Vankilassa tehdyissä haastatteluissa (osa 1) monet kertojat arvelivat paikkakunnan muutoksen parantavan mahdollisuuksia elämäntavan muutokseen ja sen ylläpitämiseen. Monet ovat vapautuessaan myös toteuttaneet suunnitelmansa. Uudella paikkakunnalla ei ole entisiä porukoita, jotka vetäisivät uudelleen rikollismaailmaan tai vaikeuttaisivat muuten elämää.

En oo pitäny mitään yhteyttä vanhoihin porukoihin. Ei ne suurin osa varmaan edes tiedä missä mä oon ja se on hyvä. Niille, jotka tietää, oon kyllä tehny selväksi, että paras pysyä etempänä ja kyllä ne pysyy. Ei... kyllä se on jätettävä kokonaan taakseen. Mites se meni... että anna pirulle pikkusormi ja niin edelleen. Niistä piireistä ei seuraa koskaan mitään hyvää! (Kai)

No ne kyllä on nyt jättäneet mut kaikki rauhaan. Johtuu varmaan siitäkin, että en oo pitäny ite niihin mitään yhteyttä. On niitä tässä ympäristössä pyöriny, muuta kun ei laske niitä omaan elämän piiriinsä, tekee siis selväksi, että on paras pysyä kauempana, niin kyllä ne pysyy kauempana. On ne jättäny rauhaan. Kyllä ne moikkaa vastaan tullessa, mutta eipä juuri muuta. (Pete)

Entiseen etäisyyden pitäminen maailmaan vaatii päättäväisyyttä. Yhteyksiä voi pitää, mutta varovainen on oltava.

Siellä on paljon ihan hyviä tyyppejä, joiden kanssa vois muuten kyllä pyöriä, se kait se on se suurin menetys, sillä monet on tuttuja vuosien ajalta. Mutta ei sitä voi, ne on vielä niin kiinni siinä venkulapiirissä. Sen tietää miten siinä käy, jos siellä rupee pyörimään. Kyllä se tieto pitää mut pois sieltä.

Siellä on hyviä ihmisiä ja jos minä oon pystyny nousemaan sieltä, niin ehkä joku muukin vielä pystyy ja sitten voidaan kyllä olla tekemisissä. On sieltä kyllä nytkin pari kaveria yrittämässä toisenlaista elämää ja niitä on kyllä mukava auttaakin. (Pete)

Useimman ystäväpiiri on vaihtunut lähes täysin. Kuten he jo vankilassa tehdyissä haastatteluissa kertoivat, ystäväpiiriin on vaihduttava, mikäli aikoo pysyä poissa rikosten tekemisestä ja vankiloista. He ovat katkaisseet lähes kaikki välinsä entisiin rikoksia tekeviin ystäviinsä. Uusia tuttavuuksia he ovat löytäneet työelämästä, kyläyhteisöstä, harrastuksista, opiskelumaailmasta ja erilaisista yhteisöistä. Oma perhe on jokaisella tietenkin tärkein ”uusi” sosiaalinen ympäristö.

Menet vain näihin tilaisuuksiin aina, hirveen paljon, joka ilta, sie voitat pelkosi, sie saat ystäviä, tapaavat uusia, erilaisia ihmisiä, sinne vaan mukaan vaikka kuinka pelottaa, mie käyn kaikissa, AA:ssa, seurakunnassa, hyvä jottei Martoissa. Ja nyt sinne mennään selvin päin. (Maku)

En oo pitäny mitään yhteyttä vanhoihin kavereihin. No, tietysti, kun minä nyt edelleen oon vankilassa, niin ei sitä voi välttyä yhteydenotoilta. Matkasellijuorut kulkee ja kertoo, kuka missäkin lusi ja sitte voi tulle joku yhteydenotto... kortti tai kirje... mutta en oo niihin vastailu ja nekin on sitten vähentyny. Minä oon saanu uusia ystäviä, tavallisia ihmisiä, sieltä koulusta. Ja sitten on tietysti tää mun lähipiiri, jonka kanssa pyörin lomilla. Kyllä ne yhteydet niihin vanhoihin porukoihin on unohdettava. (Nege)

No tää kyllä on alkanut hyväksyä mut. Sieltä saa aina kalakaverii ja joku poikkeee kahville. No, mun perhe on kuitenkin se , mitä mä pidän tärkeimpänä. Kun ne suhteet toimii, muita tulee jos on tullakseen. (Kai)

No, läheiset on tietysti tärkeitä. Ne luottaa ja tukee... niin ja uskookin. Läheisiin kuuluu tietenkin avovaimo, perhe, työpaikan läheiset ihmiset. (Pete)

2.3 Toimeentulo ja asuminen

Useimman kertojan toimeentulo rakentuu ainakin heti vapauduttua työmarkkina- ja toimeentulotuesta. Jonkin verran he saavat myös, voisiko sanoa, yhteisötukea. Myös vaihdantataloutta harrastetaan.

H: No mites tämä teidän rahatalous, onks sulla tuloja, ja voinkos mä nyt tätä edes kysyä?

(nauria) No kyllä sä kysyä voit, kysythän sä kuitenkin. Mutta niin... no fajilla on eläke, sillähän se on tullu toimeen ennenkin ja mä saan sen soppalan vellirahan 360 ekuu kuussa. Kyllä me pärjätään, ei meillä ole suuret menot... siis ei oo vuokramenoja..no sähkö ja fajilla on tuo lankapuhelin, siitä nyt ei tuu juuri mitään meno... ruoka maksaa minkä maksaa. Kyllä tässä pärjätään. No... joitakin satunnaisia pieniä rakennusapuhommia on ollu tässä ihan kylillä... mutta eipä ihmeitä. (Kai)

Kertoja hoitaa kotonaan vanhaa isäänsä, ja kunnasta oli ehdotettu hänelle ryhtymistä omaishoitajaksi. Siitä saisi myös perheelle hieman lisätuloja.

H: Tuliko sinusta sitten se omaishoitaja?

No, tuli hei. Ihme juttu. Ja ihan on mennä hyvin. Olis kyllä mennä ilman sitäkin, mutta hyvä näin. ja saadaan me apua tarvittaessa noilta hoitsuilta... siis kodinhoitajalta. Ja saadaan me siitä vähän noita suolarahoja. Että ei tässä mitään hätää. (Kai)

Siviili voi alkaa myös opiskelun puitteissa ja opintotuen turvin.

Jatkan X kaupungin ammattikorkeakoulussa samaa koulutusta, jonka aloitin jo vankilassa. Yritän tulla toimeen opintotuella. (Nege)

Joku yrittää sinnitellä eläkkeen turvin.

Miula on pieni eläke. Mutta en mie oo sellainen eläkeläinen, kuin nyt yleisesti ajatellaan, mie touhuun hirveesti kaikkee (naurua). (Maku)

Myös töitä on ollut tarjolla, lähinnä yhteisöjen taholta tarjottuna.

Työnantaja on X kaupungin A-kilta. Remontoin tuota yhtä kerrostaloo tuossa. Siitä tulee talo asunnottomille ja alkoholisteille. Saavat tuota he edes jostain asunnon. Tää on hyvä homma. Linnakundi tekee toisille "ulos potkaistuille" asuntoja. (Pete)

Osittain eletään myös vaihdantataloudessa, kaikkeen ei tarvitse rahaa, eikä sitä myöskään ole "jaltavaksi" asti.

...sitten on vaihdettu hommia. Mä tein yhdelle mummille tossa talvipuita ja se pesi meidän matot... että silleen tää toimii, ei aina rahaa tarvii. (Kai)

Töitä tehdään myös palkata, lähinnä vapaaehtoistyötä AA-liikkeen parissa ja vankiloissa.

Kellekkään ei anneta esimerkiksi rahaa, vaan kun myö kaikki joudutaan osallistumaan johonkin tilaisuuteen tai tekemään jotakin pientä työtä (AA, vankilat, eril.tilaisuudet), niin sitten saadaan vaikkapa bensaa. Miekii ajan satatuhatta vuodessa! Miula on pieni eläke (360 euroa). Mutta ei se millään tähän toimintaan riittäisi, enkä mie mistään ruskeita kirjekuoria saa. (Maku)

Eli työ maksetaan työllä, perunasäkki sipulisäkillä..sellaista se on..oravan-nahkakauppaa. Mutta vois se vaikka oma kuntakin vähän osallistuu..antaa vaikka bensalapun joululahjaksi.. Sillä kyllä esimerkiksi tää

vankilatyö meiltä vanhoilta venkuloilta onnistuu ja siitä on hyötyä, mutta kallista se ajaminen näillä bensiinin hinnoilla on. (Maku)

Kertojien elämä on rahallisesti hyvin niukkaa, mutta he ovat päättäneet kuitenkin yrittää. Rikoksista luopuminen on vaatinut myös rahankäyttöön liittyvien käsitysten muuttamista. On täytynyt oppia tyytymään vähempään ja siihen, minkä saa työttömänä ja tilapäistöistä. Kulutustottumukset on pitänyt muuttaa nykyisten rehellisten tulojen mukaisiksi, koska nyt ei voi ajatella saavansa rikoksilla lisärahaa.

H: Olisitko aikaisemmin voinut kuvitella eläväsi moisella summalla?

En! Toi summahan voi mennä viinaan ja muihin roippeisiin jo päivässä... oli se vaan niin kallista touhuu. Ja muutenkin, kyllä kaikki rahan käyttö on mietittävä tarkkaan. Ei käydä shoppailemassa. (Kai)

Eihän nää rahat ois ennen riittänyt kuin illan aloittajaisiin. Nyt eletään tarkan markan aikoja. Mutta ei tässä nyt suuremman tulot oo pääasia. (Maku)

No eihän nää ois riittänyt mihinkää, mutta nyt on riitettävä. (Pete)

Yrittäessään sinitellä siviilissä pienillä tuloilla kertojat joutuvat pohtimaan myös taloudellisen ahdinon vaikutusta uusintarikollisuuteen.

Usein käy myös niin, että kun tällä pienellä rahalla yrittää kituuttaa, niin siihen rikolliseen mieleen hiipii ajatus, että no perkele, mä käyn varastamassa vaikkapa ne huonekalut, niin jää johonkin muuhun enemmän rahaa... niin, ja siinä se suo taas sitten on. (Pete)

Elämäntavan muuttaminen vankeustuomion jälkeen siviilielämän normien mukaiseksi on vaikeaa. Yksi palaamista vaikeuttava tekijä ovat rikosten perustella syntyneet korvausvelvollisuudet. Korvaussummat ovat määräytyneet annetun tuomion yhteydessä ja ne ovat kasvaneet korkoa jopa vuosia miesten ollessa vankilassa, jolloin heillä ei ole ollut minkäänlaisia mahdollisuuksia hoitaa määrättyjä korvauksia. Vapauduttua summat saattavat olla hyvinkin suuria. Yhteiskunta on kuitenkin hyvin joustamaton korvausten maksujärjestelyissä eli vaikka vankilasta vapautuvilla olisi halua maksaa velkansa, heillä ei ole siihen useinkaan mitään realistisia mahdollisuuksia. Jos ja kun he työllistyvät, pienellä palkalla ei lyhennetä satojen tuhansien eurojen velkoja, joille

kertyy koko ajan lisää korkoa. Taloudellista luottokelpoisuutta on siis mahdotonta saavuttaa, mikä taas hankaloittaa normaalia elämää.

Se on aina se mun menneisyys mukana... se on siellä työelämässä ja tässä talouselämässä... siis rahallisesti tarkoitan. Mä en ensinnäkään saa koskaan luottotietoja täysin kuntoon. No esimerkiksi, jos multa hajoo vaikka pesukone, mä en voi mennä liikkeeseen ostamaan sitä konetta vaikkapa luottokortilla, niin kuin ”tavalliset” ihmiset. Mun pitää ensin neljä-viisi kuukautta säästää ja pestä sillä välin nyrkkipyykkiiä. Sitten kun minä saan sen rahan kasaan, sitten minä voin vasta ostaa sen pesukoneen. Nää on just niitä... (Pete)

Parasta olis, että annettas lupa... tehtäis sopimus, että jos sie oot viisi vuotta kunnolla, elät sääntöjen mukaan niin kuin muutkin, sitten sulla olisi mahdollisuus päästä vaikkapa velkasaneeraukseen ja sitä mukaa eteenpäin. Tehtäs tavallaan sellane yhteiskuntasopimus, olis joku kiinnotpiste... jos sulla on itsellä haluja päästä eteenpäin ja näyttää, että sinä pystyt siihen, yhteiskunta tulisi vastaan... siinä sais mahdollisuuden eikä se yhteiskunta siinä sen enempää menetä, päinvastoin. Oon joskus tätäkin miettiny. (Pete)

Keskusteluissa nousi esille myös velkasaneerauksen mahdollisuus. Sitä ei kuitenkaan myönnetä ”ilmeisen kevytmielisesti” velkaantuneille. (Laki yksityishenkilön velkajärjestelystä 1997/63, 10 §; Soininen 1997.) Eräs kertoja on pohtinut ja kysellytkin mahdollisuuksia päästä jossain vaiheessa mukaan velkasaneeraukseen.

Mie en ole päässy niihin velkasaneerauksiin ja mitä kaikkee niitä on. Eikä niihin meikäläiset pääsekkään, niin se on. Mie en saa muuta tukea kuin tuo eläke, 360 euroa jää käteen kuukaudessa, sillä on elettävä. Mutta kun lähtee nousemaan sieltä mistä mie, ei näitä nyt kannata hirveesti ajatella tai rupee naurattamaan tai sitten itkettämään.. pitää vaan elää. (Maku)

Kertojien kohdalla voidaan puhua niin sanotusta polkuriippuvuuskehityksestä, jossa henkilön aiemmat valinnat vaikuttavat tuleviin valintamahdollisuuksiin. Yksilön valinnat voivat olla joko mahdollistavia tai rajaavia. Polkuriippuvuus kytkeytyy läheisesti käsitteisiin bifurkaatio eli kahdentuminen ja mahdollisuuksien avaruus. Kompleksisuussteoria käyttää molempia käsitteitä ja puhuu kehityksen epälineaarisuudesta, joka ilmenee ennakoimattomina tapahtumina ja bifurkaatiopisteissä avautuvina uusina mahdollisuuksina. Näissä bifurkaatiopisteissä tehdyistä valinnois-

ta puolestaan syntyy polkuriippuvuus, joka ohjaa myöhempiä valintoja. Tutkimukseni kertojien aiemmat valinnat, tietoiset tai tiedostamattomat, ovat olleet rajaavia ja vaikuttavat rajoittavasti tulevaisuuden valintamahdollisuuksiin. (ks. myös Mitleton-Kelly 2003, Murrey 2003).

Yhteiskunnan joustamattomuus velkojen järjestelyissä ja taloudellisen tilanteen vaikeus saattaa ohjata ihmiset epävirallisille työmarkkinoille. Seuraavan episodin kertoja teki töitä sekä harmailla että ”valoisilla” työmarkkinoilla. Samaan aikaan hän suunnitteli oman rakennusyrityksen perustamista.

Minähän tein siellä vaikka mitä. Tein rakennustöitä, maalausta, muurausta ja sillee. Tein mie kyllä paljon hommia. Tein itse töitä ja järjestin tullevalle firmalle pienet kuorma-autot, työkalut ja sillee.. ne on kaikki tallessa. Mie tein hommia ja pistin kaikki rahat siihen, osa hommista oli sitä harmaata aluetta ja osa ihan tätä valoisaa. Ei se muuten onnistu. (Vellu)

Yksi keino turvata oma taloudellinen tulevaisuutensa on siis perustaa oma yritys ainakin osittain toisen nimiin. Omalla nimellähän ei voi pitää mitään korvausvelvoitteiden takia.

... siis mullahan oli se firma homma jo hyvällä mallilla.. Ja mullahan on se vieläkin. Mulla on sen rahoitukset kunnossa. Mulla on sillalailia... siis 40 prosenttia ulkopuolista rahoitusta. Sitten mä en kerenny aloittaa, mulla oli viimeiset neuvottelut menossa, kun iski päälle tämä linnakeikka. No, nää puitteet on olemassa vieläkin. No, onni onnettomuudessa on se, että mä en kerenny allekirjoittaa mitään urakkasopimuksia, vaikka ne oli jo neuvoteltu. Kalusto, autot, tarvikkeet ja muut mitä firma vaatii mulla edelleen on. Mulla on kirjanpitäjä, joka hoitaa niitä juttuja nyt. Nimi on firmalla X. Että siellä se odottaa äijää töihin. Tuut näkemään vielä, että se on hyvä juttu ja se toimii. Tuli tehtyä vain yksi paha virhe, jonka takia oon nyt täällä. Mutta täytyy kääntää tääkin positiiviseksi. Tää ei oo pitkä kakku. (Vellu)

Lisää tuloja ja rahoitusta omalle yritykselle voivat tuoda ”hämärätöimet”, joiden onnistumista tosin ei voi taata. Kertojan mielestä riski kuitenkin on otettava siitä huolimatta, että tuloksena voi olla vaikkapa uusi vankilatuumio. Erilaisten harmaiden ja laittomien töiden tekemisestä voi tulla selviytymisstrategia. (ks. myös Soininen 1997.)

Niin, nyt otin tietoisia riskejä, mutta itse tämä tapahtuma mistä tämä tuomio tuli... no, se kuulu siihen kategoriaan tietoisia riskejä. Niin.. nää oli tarkoitushakuisia hämărăhommia... rahoitusmielessä... myön-

netään... täysin suunniteltua tuontitavaraan ryhtymistä ym. bisnestä. EI tyhmää väkivaltaa, ei väkivaltaa ollenkaan missään vaiheessa, nyrkit on pysyny taskussa. (Vellu)

Kertojan väkivallattomuuspäätös on kuitenkin pitänyt ja tästä hän on tilanteestaan huolimatta tyytyväinen. Vapautuneen vangin tilanteessa törmätään aina jo edellä mainittuun luottokelpoisuusongelmaan.

Ajattele kuule. No, asemerkiksi tämä yritystilin avaaminen, mie kävin monta yritys pankkia ja vaikka mitä läpi, kävin erilaisissa neuvotteluissa näistä hommista. Siinä vaiheessa kun oli firman perustamisessa se hetki, että oli kaikki paperit tehty ja tuota... tuota piti mennä avaamaan se tili. No, nykyään ne yritys pankit haluaa ne firman paperit, no tottakai, niin kuin ennenkin. No, ne tutkii ne, ja mietti että lähteekö ne semmosen yhtiön yritys pankiksi... ja... ja... tottakai ne on tarkkoja... ja vaikka mulla oli kaikki silloin pikkutarkasti tehty, kaikki oli ok. Niin ei ne tietenkään lähteny mukaan... ei lähteny... Helsingissa käytiin monta pankkia... no, minä oon siinä pääomistajana... taustat tekee. No, sitten meidän kirjanpitäjä, se sai sitten yhden osuus pankin avaamaan meille yritystilin. Mä tein siihen koko juttuun tosi paljon hommia. Se ei oo meikäläiselle kovin helppoo perustaa yritystä, että sais semmosen toimivan homman, jossa olis kaikki asiat kunnossa. Kyllä nää meikäläisen rekisterit vaikuttaa niin paljon. Se on selvä asia. Kyllä kävin menossa pankissa, ne mietti aina pari viikkoo ja sitten mie sain käydä paperit pois. No, positiivista tässä oli varmaan se, että ne pankit kuitenkin käsittelivät ne asiat, eikä heittäneet heti ulos. (Vellu)

Luottokelpoisuutteen liittyy myös oma asunnon saaminen. Yksikään haastateltavistani ei saanut asuntoa kuntien eikä kaupunkien asunto-toimesta. Oletettavasti syynä ovat olleet juuri luottotietojen tarkistaminen ja niiden puutteellisuus, tosin kaikille näille miehille ei asun-tohakemuksiin edes vastattu, joten emme voi tietää, onko kaikkia ha-kemuksia edes käsitelty.

Tämän tutkimuksen tarinoissa asuntokysymys nousikin esille hyvin konkreettisenä yhteiskuntakritiikin aiheena. Entisistä asunnoista oli tietenkin jouduttu luopumaan vankilaan tultaessa, mikäli asuntoa oli edes ollut ja monella ei ollut uudesta asunnosta tietoaakaan vapautumisen lä-hestyessä. Vaihtoehtoja voivat olla silloin katu, kaverien nurkat tai jopa motelli, johon viimeisetkin vähäiset varat hupenevat nopeasti.

Sitä voi selvittää, jos on vaikkapa asunto jo valmiina, mutta jos sitä ei ole, sun elinkustanukset on vielä kalliimpia, koska sä joudut punkkaamaan

millo missäkin ja myös maksamaan siitä. Toisten nurkissa, joskus motellissa... niin... sellane kohtuullinen asunto ois hyvä alku siviilille... olis jonkinlainen koti. (Pete)

Asunto kuuluu yksilön tärkeimpiin perustarpeisiin. Meillä on tiedossa, että vankilasta vapautuvalle useimmiten viranomaisten yksittäisten päätösten kautta voitaisiin järjestää asunto, mutta sitä ei yksinkertaisesti haluta tehdä määrättyjen byrokraattisten säännösten takia. Ei siis tarvitse ihmetellä, miksi niin monen vapautuvan henkilön tie vie hyvin nopeasti takaisin vankilaan. Kadulla asuttaessa ei voi tehdä töitä, ei käydä koulua, eikä huolehtia perheestään. Mutta useimmiten siellä voi käyttää päihkeitä ja tehdä rikoksia, jotta saisi kohta taas katon päänsä päälle. Oman paikan löytäminen yhteiskunnassa ja sen mieltäminen positiiviseksi voi olla ylivoimaisen vaikeaa, jopa mahdotonta, jos vapaus / siviili alkaa kadulla ja porttikongeissa. Eläminen on tällöin juuretonta kuljeskelua paikasta toiseen.

Siellä piti aina nukkua toinen silmä auki, ettei tuu ryöstetyksi... tai hakatuksi... tai sit sitä pyöri ryöstelemässä toisia... ei sillä elämisellä ollu mitään väliä. (Kai)

Talvella piti juoda prenkkua kaksi käsin, ett selvisi kylmästä ja vitutuksesta. Kesällä oli helpompaa, muttei sekään herkkua ollut. (Kai)

... ja sit sekin, kun ei voinu koskaan oikeen kunnolla edes peseytyä... ja omaisuus oli muovipussissa... ei helevetti... ei sitä kestä enää... (Kai)

Elämä kadulla pahentaa jo olevia ongelmia ja tuottaa aina vain uusia. Ongelmaksi voikin muodostua kysymys siitä, kuinka vapautensa siviilissä voisi positiivisesti hyödyntää, koska ei ole mitään paikkaa, missä elämänsä aloittaisi.

Kukaan tämän aineiston kertojista ei saanut asuntoa kaupunkien tai kuntien vuokramarkkinoilta. Suurimpaan osaan hakemuksista ei tullut minkäänlaista vastausta.

H: Mites asunto asiat järjesty? Haitko sä kunnilta tai kaupungeilta asuntoa?

No kyllähän mie hain ja arvaa sainko?! Ei kunta tule vastaan. Mulla ei ole tullut kunta missään asiassa vastaan. Ei pienintäkään. Ei. Vielä tänä päiväkkin olen sitä mieltä, että jos kunnan varaan jäisi ihmisen raitistuminen ja kuntoutuminen.. niin siinä sitä hullusti kävisi. (Maku)

Niin... niin mä tuota sain asunnon, kun ite hommasin sen. Kukaan ei lähteny niinku antamaan mulle asuntoo. (Pete)

H: Et siis saanut asuntoa kunnilta etkä kaupungeilta?

En saanut mistään.

H: Haitko sie mistä?

Hain joka paikasta (P luettelee useita paikkakuntaa). Mistään en saanu asuntoa.

H: Saitko sinä vastauksia niihin asuntihakemuksiin?

Joo. Yhdeltä paikkakunnalta. Siinä oli, että ”on luottohäiriöitä, ei voida myöntää vuokra-asuntoa.” (naurua). Uskomatonta, mutta totta. (Pete)

Jokaiselle asunnon hankkimiseen liittyi myös paikkakunnan vaihdos.

No se oli vähän sekavaa hommaa. Mähän oon eläny melkein koko ikäni stadiissa vaikka mun faija on kotosin täältä landelta. No... nyt se stadiin palaaminen kyllä oli poissuljettu juttu... ei niihin ympyröihin voinu palata, jos mieli selvitä. Tai olishan sitä stadiin voinu palata, mutta en kyllä luottanu omaan tahdonvoimaani siinä, että oisko sitä selvinny, kun joku ois kuitenkin tullu kuihutteleen vanhoihin juttuihin... niin ja sit toinen juttu on nää ikuiset haastajat. Mun taustoilla on semmone maine, että kyllä niitä nuoria yrittäjiä olis riittäny... niiden kun pitää saada kannuksia... No, mä laittelin sit vankilasta käsin niitä hakemuksia yhteen jos toiseenkin pikkukaupunkiin ja kylään, mutta ei ne koskaan edes vastanu... tai no, joku vastas, mutta se nyt oli tietenkin bumerangi. (Kai)

Osa sai asunnon yksityisiltä vuokranantajilta, jotka kyllä uskaltautuivat luottamaan entisen vangin sanaan. Tämän luottamusohjan syntymiseen lienee vaikuttanut se, että asuntoa hakiessaan miehet olivat kertoneet avoimesti elämästään ja nykyisestä elämänvaiheestaan.

H: Kuinkas tämä asunnon saanti sitten onnistui?

Yksityiseltä sain sitten omakotitalon... tai semmosen puumökin.

H: Tuliko mieleen, että mites yksityinen ottaa/luottaa sut asumaan, jos kunta tai kaupunki ei luota?

Eeh... no... (naurua). Paha kysymys! En minä sitä koskaan miettiny. Mie olin vaan tyytyväinen, että mulla oli katto pään päällä. Ja kai siihen vaikutti, että mä kyllä kerroin tään tilanteeni... se oli niitä sota-ajan... no, mikskä niitä sanotaan niitä mökkejä?

H: Rintamamiestalo?

Niin, siis semmone. Kylmä talvella ja kesällä helvetin kuuma.

H: Niin, sinä vapauduit kesää vasten?

Niin, keväällä. Joo, siinä oli se apu minkä sain... eli ei mitään. Siinä mökissä mie sitten aloittelin sen siviilin X nimisessä pikkupitäjässä. Siinä meni muutama kuukausi. (Pete)

Myös seuraava kertoja sai asunnon yksityiseltä vuokranantajalta.

Hain sitten tavallisilta yksityisiltä vuokramarkkinoilta. Näin ilmoituksen lehdessä. Soitin ja kerroin, että oon kaksikymmentä vuotta lusinu ja on edelleen vankilassa. Kerroin milloin vapaudun ja kerroin vähän muuta-kin elämästäni. Sanoin sille, että oon muuttumassa, mutta en tiijä muuttunko. Ajattelin, että vuokraa sen mulle tai sitten ei. Ei tässä mitään hävittä. No, se asunnon omistaja sano, että hän miettii, että hän soittaa sitten vankilaan päin. No, tunnin päästä se soitti, ja lupasi miule sen asunnon. Asun siinä samassa edelleen ja hyvin on mennyt. (Maku)

Asuminen järjestyi myös ystävien avustuksella.

Kaveri järjesti pikku boksen, jossa ei nyt ollu oikeestaan kuin huone ja suihku. Siinä alottelin siviiliä ja vähän myöhemmin toinen kaveri järjesti kaksion... tälle kiertäen kaartuen tuttujen kavereitten kautta sain ne ensimmäiset kämpät järjestettyä. (Vellu)

Jollekin mahdollistui palaaminen yhteen perheen kanssa, seuraava kertoja muutti loppujen lopuksi asumaan isänsä kanssa.

Kyllä mä funtsin niitä yksityisiä hakuja myös, mut sit tuli yksi juttu väliin... tai tuli ja tuli... ei se tullu, se oli tapetilla koko ajan, mut mä vähän epäroin... enkä alussa niin vähääkään! (Kai)

H: Mikä ihmeen juttu?

No, sähän tiedät tään mun faijan. Faija ja mutsi muuttivat stadista tänne landelle jo vuosia sitten, kun faija peri tään kotipaikkansa, no mut-

si on jo delannu, mut sähän tiedät. Siis täällä ne eleli, mä en kyllä sillo juurikaan täällä vierailu, mun ja fajian välit kun eivät olleet ne kaikkein lämpimimmät. No, siis sellane historiikki se... mutta siis... kyllä meidän välit tossa mun viime tuomion aikana hieman parani... fajastakin on puhti jo hävinny. Se liikkuu aika huonosti ja sillä kävi täällä niitä kotihoitsuja jeesaamassa. Sit kerran yhdellä lomalla me oltiin skidin kans täällä kalassa, fajia ties mun asunto-ongelmista ja se rupes tossa puhuun, että mitäs jos muuttasit tänne. Sillo mä mietin, että nyt puhut äijä skeidaa! No, skidi kuuli sen ja jankutti siitä koko matkan, kun me mentiin täältä pois. Hänestä se olis NIIN hienoo, se kun on aina tullut toimeen mun fajian kanssa, sekin on muuten ihme juttu, mä ja mun fajia ei tullu ollenkaan juttuun, kun mä olin skidi... pääasiassa mä sain siltä turpiin, no se on jo vanha stoori, kai se pojalta polvi paranee vai miten se meni (naurua)... niin ja tää mun skidi on aina viihtyny landella. No, se ajatus jäi itämään tonne nuppiin ja täällä sitä nyt fajian kanssa elellään, alku on ainakin menny ihan ok... mutsi varmaan kääntyilee haudasaan (naurua). Ja toisaalta, minne mä sitten olisin menny... kadulle vai. Tää on ollu ihan hyvä ratkasu ainakin näihin asti. (Kai)

Rangaistuksen täytäntöönpano on rangaistuksen täytäntöönpanosta annetun lain 3 §:n mukaan järjestettävä siten, että rangaistuksena on pelkkä vapaudenmenetys. Muita rajoituksia voidaan käyttää siinä määrin kuin laitoksessa pitämisen varmuus ja laitoksen järjestys vaativat. Lain 4 §:n mukaan rangaistus on pantava täytäntöön siten, ettei se tarpeettomasti vaikeuta vaan mahdollisuuksien mukaan edistää vangin sijoittumista takaisin yhteiskuntaan. Vapauden menetyksestä aiheutuvia haittoja on mahdollisuuksien mukaan ehkäistävä. (<http://www.rikosseuraamus.fi/9972.htm>)

Edellä kerrotut tarinat kuvailevat miesten saapumista takaisin yhteiskuntaan, saapumisen ensimmäisiä kuukausia, toimeentulon, työn ja asumisen järjestymistä. Herääkin kysymys, onko lain kirjain täyttynyt heidän kohdallaan? Tarkasti ottaen se on ehkä toteutunut Negen kohdalla, sekin on suureksi osaksi hänen oman aktiivisuutensa ansiota, ja tokihan aina yksilön omaa aktiivisuutta tässäkin asiassa tarvitaan. Mutta miten on asia muiden kertojien kohdalla heidän omasta aktiivisuudestaan huolimatta, onko tuomion seurauksena ollut pelkkä vapauden menetys ja onko rangaistus pantu täytäntöön siten, että se mieluummin edistäisi yhteiskuntaa palaamista kuin vaikeuttaisi sitä? Näin ei ole asian laita. Vuosittain vapautuu satoja vankeja ilman, että heidän jälkihuoltoaan on millään tavoin järjestetty.

Vuonna 2006 astui voimaan uusi vankeinhoitolaki. Sen mukaan jokaiselle vangille tehdään vankeusajan suunnitelma, jota täydennetään

hyvissä ajoin ennen vapautumista vapautumissuunnitelmalla. Ehkä tämä uusi täytäntöönpanolaki luo aiempaa paremmat edellytykset nyky-aikaisen ja ammatillisen jälkihuollon organisoinnille. Lain kunnianhimoisena tavoitteena on suunnitelmallisen kuntoutuksen ketjun rakentaminen vankilasta vapautumisen jälkeiseen aikaan asti. Tähän saakka ”kuntoutusketju”, jos se on tehty vankilassa, on usein katkennut siinä vaiheessa, kun vastuu vangista on siirtynyt kunnalle (myös vapautunut vanki on kuntalainen). Uuden lain avainkohtia on, että jokaiselle vangille tehdään vankeusajan suunnitelma, jota täydennetään hyvissä ajoin ennen vapautumista vapautumissuunnitelmalla. Tässä vaiheessa vankilasta käsin on oltava jo hyvissä ajoin yhteydessä vangin kotikunnan sosiaali-, terveys-, asunto- sekä työvoimaviranomaisten kanssa. Mahdollisesti yhteydessä on oltava myös erilaisiin koulutuslaitoksiin riippuen kunkin vangin suunnitelmista. Lakiuudistuksessa tavoitellaan niin sanottua pehmeää laskua siviiliin.

Meidän usein kuvittelemamme karikatyyri vapautuneesta vangista muovikassi kädessä vankilan muurien ulkopuolella ilman mitään tietoa asunnosta, työpaikasta tai edes seuraavasta aterialueesta on vieläkin aivan liian usein totta. Uuden lain tavoitteena on, että näin ei enää tapahduisi. Koko maa jaetaan vankeinhoitoalueisiin, joissa tulisi huolehtia paitsi vankien sijoittamisesta erilaisiin laitoksiin tarpeiden mukaan, myös vankeusajan suunnitelman ja sen mukaan myös vapautumissuunnitelman laatimisesta. Kuntoutuksen tarve voidaan siis arvioida, ja täytyykin arvioida heti vankeusajan alussa, samoin yhteydenpito kotikuntaan voidaan aloittaa heti.

Uusi lainsäädäntö mahdollistaa myös niin sanotun koevapautuksen. Vanki voidaan siis sijoittaa esimerkiksi puoli vuotta ennen rangaistuksen loppua kotikuntaansa jonkinlaiseen tukiasuntoon, josta hän sitten lopullisesti vapautuu. Nämä olisivat eräänlaisia puolimatkan kohteja, joihin voisi järjestää tarvittavia tukipalveluita.

Uuden lain kriminaalipoliittiset tavoitteet tuntuvat kunnianhimoisilta. Niiden onnistunut toteutuminen edellyttää vangeilta pitkäjänteisyyttä vuosia kestäviin kuntoutusprojekteihin, kaikilta se ei onnistu, mutta selviytyjiä kyllä on. Tällä hetkellä vapautuvat vangit ovat yksi syrjäytyneimmistä ihmisryhmistä, joita yhteiskunnastamme löytyy. Monien ongelmat ovat suuret ja juontuvat jo lapsuudesta. On päihdeongelmia, asunto-ongelmia, työttömyyttä ja niin edelleen. Meillä on siis tämä tietty ryhmä, joka on pyörinyt erilaisten laitosten ja vankiloiden välimaastossa, eräänlaisessa ympyrässä, koko ikänsä. On hy-

vin vaikeaa sanoa, ovatko he rikollisia vai ainoastaan ihmisiä, joilla ei kerta kaikkiaan ole ollut edellytyksiä pärjätä tässä yhteiskunnassa. Foucault'ta lainaten, ovatko he tehneet rikoksen, koska ovat muukalaisia yhteiskunnassamme. Tästä ryhmästä löytyy kuitenkin selviytyjiä, jotka hyötyvät hyvin suunnitelluista kuntoutusjatkumoista.

Ei kuitenkaan riitä, että vankiasiakas sitoutuu kuntoutukseen, uusi laki edellyttää sitoutumista myös vankiloiden henkilöstöltä. Lain toteuttamiseksi tarvitaan entisen henkilöstön kouluttamista ja vuosia vankeinhoitoa vaivanneen henkilöstövajauksen paikkaamista. Tarvitaan lisää koulutettua henkilökuntaa riittävän kuntoutuksen takaamiseksi ja lain kirjaimen toteuttamiseksi. Ehkäpä tulevaisuudessa vankilasta siviiliin laskeutuminen on pehmeämpää kuin mitä se näillä tarinaansa kertovilla miehillä on ollut.

2.4 Tukijoukot

Vankilasta vapautuminen on hyvin riskialtista aikaa. Erilaiset yhtäkkiiset tapahtumat ja sattumat voivat hyvinkin nopeasti muuttaa aiotun elämänkulun. Jos vapautuvalla vangilla on siviilissä odottamassa läheisiä, kuten perhe, ystäviä tai muu tukihenkilö, ei siviiliin siirtyminen ole välttämättä niin riskialtista aikaa kuin yksinäisyyteen vapautuvilla, joilla eri viranomaiset saattavat olla ainoita omaisia.

Muutos on aikamoinen kun pääset siviiliin... No, kyllä se siitä sitten lähti menee. Alussa mokasin. Ajoin kännissä, siitä on nyt se... siis rastaista... kolme kuukautta lusittavaa. Mutta sitten onkin mennä ilman mokia. Nyt on mennä jo puolitoista vuotta. Ne mokat sattu silloin heti alussa, mulla ei oikein ollut mitään tukea. Halusin katkolle, mutta ei ollut paikkoja. Asunnon saannissa oli ongelmia, sain sitten yksityiseltä. No, nyt menee melko hyvin. Avovaimon kanssa oon ollut reilut kaksi vuotta, ollaan kihloissa. Kyllä tyttöystävä on pitänyt mua pinnalla, yksin en olisi jaksanu. Kolmas jäsen tässä perheessä on kissa.

Läheiset on tietysti tärkeitä. Ne luottaa ja tukee ... niin ja uskookin. Läheisiin kuuluu tietenkin avovaimo, perhe, työpaikan läheiset ihmiset. Ja on siinä joku virastoihminen, joka on antanut mulle tämän mahdollisuuden tai auttanut siinä. Niitten luona käy kyllä ihan mielellään kerromassa, kuinka menee. Niin (naurua), kyllä viranomaisistakin löytyy ihan ihmisiä. (Pete)

Tottahan se vapautuminen jännitti... niin ja pelottikin, mutta ei iskenyt paniikkiin niinku ennen... sitä jo vähän oikein odotti. Nyt oli

myös muuta erilaista, nimittäin tää mun skidi odotti mun vapautumis-
ta myös. (Kai)

On tää nyt ihan erilaista kuin aikaisemmin. Poika odottaa minua siviiliin... niin ja tietysti koko muukin perhe. (Nege)

Kertojista löytyi myös isoisa, joka piti perheen tapaamista siviilissä yhtenä tärkeimmistä asioista.

Siviilissä tapasin lapsia... niin ja tytön poikaa, miehän oon ukki! Joo, aina tavattiin kun oli mahdollista. Lapset oli mun luona ja mie kävin niillä kylässä. Niin, se oli kyllä parasta koko hommassa, pidetään me nytkin hyvin tiiviisti yhteyttä. Niin, että ei tää kakku sitä muuttanu. Onhan ne tietysti muhun taas pettyneitä, mutta eivät varmasti sen enempää kuin minä itteeni. (Vellu)

Vaikka kertojilla perhe on yksi tärkeimpiä siviilissä odottavia tekijöitä, perhe ei kuitenkaan yksin riitä, kuten edellinen tarina osoittaa. Perheellisyys ei pelasta ketään, eikä pidä automaattisesti pois vankilasta, tämä todettiin jo osion 1 kertomuksissa. Siviilissä pysymistä halua-
villa ihmisillä pitää olla todellinen ja omista tarpeista lähtevä halu elämänmuutokseen (ks. osio 1) ja esimerkiksi perheeltä siihen voi saada tukea ja ohjaustakin.

Mun elämä ei oo koskaan ollu näin hyvin. Se on painajaisuni, että mä pettäsin mun skidin ja faijan... niin ja Liisan (pojan äiti). Sekin luottaa muhun. Anto pojan olla täällä kesällä niin paljon kun se halus... ja onhan täällä tekemistä skidille, erilaista kuin kaupungissa. Niin... ja mä uritän oppia olemaan isä (naurua). No, varmaan tää mun elämä on hyvin vaatimatonta ja tavallista tavan ihmisten mielestä, mut tätä mä halusin, tästä mä aina selliunia näin ja olin jo aivan varma, että mä oon kyllä sellane luuseri, että musta ei oo yhtään mihinkään, en mä pysty elämäni muuttamaan, että kiikkuun vaan! Mutta nyt mulla on kaikki tää. Niin... ja kyllä tästä suuri kiitos kuuluu tälle mun perheelle. Jos ne ei ois auttanu ja uskonu... ja luottanu... niin mitenhän olis käynyt. Kyllä sitä tukea aina tarvitaan. (Kai)

Paluu siviiliin ei kuitenkaan ole helppoa perheelliselläkään. Muun muuassa rooli isänä on opittava uudelleen.

Minulle on aivan uutta tuo isänä oleminen. Nyt oltiin ensimmäinen joulukin pitkiin aikoihin silleen koko perheen kanssa... lapsen kanssa ja lapsen ehdoilla. (Nege)

Ja muihinkin perheenjäseniin on tutustuttava uudelleen ja saatava luottamus takaisin.

Tossa talvella yksi viikonloppu poika oli täällä käymässä ja me kateltiin siinä telkkarista yhtä leffaa... mikä se nimi nyt oli... ei nyt tuu mieleen... mutta kumminkin, se oli sotaelokuva ja siinä yks sotilas sanoi, että ”jokainen tappamani ihminen vie minut yhä kauemmas kotoa ja perheestä”. Sillo mä jäin miettimään, että sen se tekee... teki myös mulle... no jos nyt ei puhuta ihan lukemattomista tapoista, niin rikoksista kumminkii. Mitä syvemmälle mä ajauduin sinne rikosjengiin, sitä kauempana mä olin mun perheestä. Mutta nyt mä teen sitä matkaa takaisin ja oon taas hieman lähempänä kotia. Siinä se on mun ihmissuhdeduuni tällä hetkellä, mun oma perhe... (Kai)

No... fajjan hoitaminen kuuluu meidän sopimukseen... niin ja kyllä mä koen, että se kuuluu mulle kaikesta huolimatta muutenkin. Joo, kyllä me kumpikin siihen totutaan. Ja ihan noin selustan turvaamisen takia yksi hoitsu käy aina katteleen päältä, että mites nää äijät pärjää, siltä voi aina kysyy neuvoa ja soitellakin voi tarvittaessa. (hiljaisuus)

Tota... on mulla tässä sellanenkin taka-ajatus... tota noin, kun mutsin kanssa ei ehtiny puhua... se takuulla luuli kuollessaan, että sen ainoo poika on ikuinen linnaraakki. Mä oon vähän aatellu, että fajjan kanssa mä ehdin puhua... ja mä luulen, että se ajattelee vähän samaa. Onhan meillä tuota puhuttavaa, mutta hiljaa mäessä... tässä on nyt viime vuosina pitäny funtsata vähän kaikkee. (Kai)

Vankeusajan lyhyet lomat ja perheen jäsenten vierailut vankilassa, kuten muukin yhteydenpito, ovat tietenkin jo lähentäneet perhesuhteita, mutta paljon työtä on vielä edessä. Ja kaikkien omien toimien ohella läheisille on myös varattava aikaa.

Toimin AA-kerhossa. Käyn myös hengellisissä tilaisuuksissa. No, mie käyn nykyisin joka paikassa, missä vähänkin halutaan kuulla tai tarvitaan miun elämänstoorii. Niin, silleen mie toimin. Vankiloissa oon myös käynyt, mutta nyt on kyllä ollu vähän kiirettä, tai välillä oli. Ja sitten piti pysähtyy omaa elämää rakentamaan. Mie oon huomannu, että pitäs sitäkin välillä ajatella. Ei pitäs varata liian paljon itelleen tekemistä. Että, vaikka ei itse stressautus sillä tavalla, niin läheisemmät ystävät siitä kyllä voi kärsii, jos on joka ilta omat menot. Pitää varata aikaa läheisille. Sekin on miulu uutta ja hienoo! (Maku)

Kertojista kaksi on löytänyt tukea myös AA-toiminnan parista.

Mie käyn kaikissa, AA:ssa, seurakunnassa, hyvä jottei martoissa. Ja nyt sinne mennään selvinpäin. Siinä sitä onkin pelon voittamista ja rohkeuden hyväksikäyttämistä kerrakseen sellaselle äijälle kuin minä. Mutta se touhuuminen on pitänyt kiinni tässä uudessa elämässä. Se on sellane tuki myös. (Maku)

Oon käyny a-klinikalla terapiassakin. Se on ihan mukava juttu. (Pete)

Kaikki eivät koe AA-toimintaa omakseen. Aineistoon liittyi tarina, jonka kertoja on löytänyt mielenrauhan luonnosta ja päättänyt itse raittiudestaan.

En mä niissä AA-jutuissa. Ei se oo mun juttu. Joku voi saada sieltä apuu, mut en mä. Jos mua rupee oikeen korpee, mä hipsin tonne mettään funtsiin, kyllä siellä mieli rauhoittuu.

Mä oon kuule funtsannu, että mun osuus tästä maailman viinasta on nyt juotu ja oma osuus myös kamasta käytetty, jätetään se nyt muille, jotka sitä tahtoo. (Kai)

Myös virallinen ehdonalaisvalvonta voi parhaimmillaan toimia tukena. Ehdonalaisesti vapautettava määrätään valvontaan, jos vankeudessa suorittamatta jäävä jäännösrangaistus on 1 ½ vuotta tai pidempi. Valvontaan määrätään myös nuorisovangit, valvontaa itse pyytävät ja ne, joiden kohdalla on jokin erityinen syy. Kertojista kaikki on määrätty valvontaan, koska jäännösrangaistus on 1 ½ vuotta tai pidempi.

Valvonnan järjestämisestä vastaa kriminaalihuoltolaitos, ja valvojana toimii kriminaalihuoltolaitoksen virkailija. Valvojana voi toimia myös tehtävään valittava yksityishenkilö, joka on usein vapaaehtois-työntekijä. Valvonta kestää koeajan, joka on pisimmillään kolme vuotta. Rikosseuraamisvirasto voi kuitenkin lakkauttaa valvonnan perustellusta syystä jo aiemmin. Valvonnan julkilausuttu tavoite on lisätä valmiuksia rikoksettomaan elämään ja työskennellä uusien rikosten estämiseksi.

H: Entä valvonta, sähän vapauduit valvontaan, olisko valvojasta apua tarvittaessa?

En mä tiedä. No, se mun valvoja on tuolta kaupungista X (Kai mainitsee lähikaupungin nimen). Siellä on se niiden putiikki (=kriminaalihuollon toimisto). Siellä mä käyn leimaamassa mun vapaussassin kerran kuussa ja hoitelen samalla muitakin kaupunkiasioita. Siinä se menee vaivatta, mut en mä oikeen edes tunne sitä (valvojaa). Mitä nyt nimen tiedän. Enhän mä sille vois mitää puhuu ja tuskin sitä edes kiinnostas. Mut okei, tää järjestely sopii mulle.

H: Entä viranomaistuki tai sellane?

No ei sitä nyt niin oo. Käyn mä sitä passia leimaamassa joka kuukausi, mut ei muuta. Enkä mä tahdokaan muuta. Mulla on oma historiani viranomaisten kanssa, eikä välttämättä kovin imarteleva sellane. Ei mul-la nykyisi oo mitään ongelmia niiden kanssa, ne tekee hommansa ja mä omani. (Kai)

Haastateltavistani vain Kailla on valvojana kriminaalihuoltolaitoksen virkailija. Hän ei pidä valvontaa vapauttaan tukevana vaan pelkkänä muodollisuutena, joka on hoidettava kerran kuussa. Hän ei myöskään koe, että kriminaalihuolto olisi kovin kiinnostunut hänen elämästään. Niin Negellä, Vellulla kuin Makullakin on valvojana yksityishenkilö.

Mieluummin yksityishenkilö valvojaksi. En minä niistä virallisista. Se on siitä määrättyllä ajalla niiden toimistossa käyntiä. Ei siitä ole mitään tukea. Pelkkää passinleimaamista se on. (Nege)

Yksityishenkilö mun valvoja on. Sillee se toimii. Voi vaikka soittaa ja jutella millo vaan. Eikä ne tapaamisetkaan oo niin virallisia. Se tietää, mistä puhutaan. (Vellu)

Makun valvoja on nuoruudenaikainen entinen rikostoveri, joka on onnistunut elämänmuutoksessaan.

Miula on entinen rikostoveri valvojana. Se on nykyisellään seurakunnassa töissä. Se tietää mistä puhutaan. Sillo se toimii. Se on miun valvoja tässä elämässä koko loppuelämän. Kerran kuussa ainakin on näköetäisyys. Puhelimessa jutellaan useasti viikossa. Sen kaverin puhelin on aina auki. Ja se on suora tyyppi, siinä ei tule välliin pykäliä. Jos on sellane heikko hetki, se kaveri löytyy heti. Se tulee heti, eikä se sano, että tään kuukauden tapaaminen on meillä jo ollu tai että ei nyt ole miun työaika. Se tajuaa pienestäkin, mistä on kysymys. (Maku)

Kertojat löysivät myös eroja yksityisvalvojan ja ”virallisen” valvojan työskentelytavoissa. Nege on samaa mieltä kuin Kai, että ”virallinen” valvonta on pelkän muodollisuuden täyttämistä, siitä ei saa tukea eikä apua tarvittaessa. Makun ja Vellun mielestä valvonta voi toimia, kun molemmilla on ”yhteinen kieli” eikä valvontatyö ole sidottu pykäliin ja työaikoihin. Voimme puhua siis dialogin toimivuudesta.

Myös Peten valvoja on yksityishenkilö, ja hän tuo esille samansuuntaisia seikkoja kuin muut kertojat.

H: Mistä sinun valvojasi on?

Mulla on yksityisvalvoja, ei siis tuolta kriminaalihuollosta.

H: Miten sinä koet näiden eron vai onko sitä ollenkaan?

On niillä. Yksityisvalvojan kanssa ei ole niin virallista, eikä se ole aina virastoaajoista kiinni, se on joustavaa. Soittoaikin voi millo vaan. Se on tuttavallista. Joskus tuntuu, että ne tekee työnsä halusta auttaa... niillä on siinä sydän mukana ja ainakin mun valvoja kuuntelee ja keskustelee. Ei se kyllä varmaan ole aina vika niissä ”virallisissa” valvojissa, jos se homma näyttää niin kellokallen hommalta, kai niillä on omat sääntönsä, joita on noudatettava. Joskus kyllä tuntuu, että ne seuraa vain sitä rikoksen tekemistä tai tekemättä jättämistä, olisko niiden työ vain se... ne valvoo... ja mulla on kyllä siitäkin kokemusta. Joskus mie oon ajatellu, että tietääkö se kriminaalihuolto ja ne valvojat siellä tai mitä ne nyt on nykyisin... sossuja ja ohjaajia... niin siis... tietääkö ne, että niiden työhön vois kuuluu muutakin kuin ihmisten valvonta... voihan ne vaikka neuvoo sitä siviilissä elämistä... tai jotain. Mulla vain on se kuva, että ne valvoo vaan sitä... no mikä se nyt on... ehdonalainen vapaus... sitä ne valvoo. Niin... vankila säilyttää ja krimi valvoo (naurua)... ei sitten ihme, että myö jätkät pyöritään näiden kahen laitoksen väliä koko elämä! (Pete)

Yllä olevassa puheenvuorossaan kertoja tuo esille nykyisten vapautuvien vankien auttamisjärjestelmien yhden keskeisen ongelman, niiden marginaalisuuden. Julkilausuttuna tehtävänä niin vankeinhoidolla kuin kriminaalihuollollakin on auttaa rangaistustaan suorittava tai sen suorittanut pois rikosmaailmasta, pois yhteiskunnan marginaalista. Ongelmaksi tässä työssä voi kuitenkin muodostua se, että sekä rangaistuksen täytäntöönpano, valvontakontrollit että auttamistyö ovat meidän yhteiskunnassamme lähinnä vankeinhoidon ja kriminaalihuollon vastuulla. Ne on eristetty omaksi toiminnakseen, eli marginaaliset auttamisjärjestelmät auttavat yhteiskunnassamme pahiten marginaalissa olevia. Ainakin nämä systeemit onnistuvat pitämään asiakkaansa marginaalissa. Helsen (2002) mukaan marginaali ei ole yksi ja yhtenäinen, vaan silläkin on vielä marginaalinsa, ne kaikkein reunimmaisat. Luultavasti vangit ja vankilasta vapautuneet kuuluvat tähän reunimmaisten ryhmään, ja heitä yrittävät auttaa reunimmaisat auttamissysteemit, jotka elävät symbioosissa keskenään mutta ovat huonosti verkostoituneet muihin auttamisjärjestelmiin.

Kyllä minäkin meinasin silloin alussa luovuttaa, kun ei meinannu saada asuntoa eikä mitään... ja sitten tuli se rattikin. Meinasin, että antaa olla jumalauta, mä jatkan siitä mihin jäin silloin muutama vuosi sitten. Mutta mulla on hyvä valvoja ja tukihenkilö, joka sai mulle järkee puhuttuu. Se puhu, että kannattaako vielä antaa periks, kokeillaan vielä kerran. Siinä se ero siihen viralliseen... yksityishenkilö välittää. Ja sen kans voi puhua. (Pete)

Niin tässä lausunnossa kuin muiden kertojien edellä kuvatussa puheessa ilmenee myös, että kriminaalihuollon virkailijat eivät tavallaan tavoita heitä tai he eivät tavoita virkailijaa edes keskustelun tasolla, dialogi ei toimi. Kanssakäyminen on virallista ja työaikoihin sidottua. Tapaamiset ovat kerran kuukaudessa ennalta sovittuna päivänä, tapaa-misaika on keskimäärin puolesta tunnista tuntiin. Kertojat eivät tunne, että he voisivat lähestyä virkailijaa muuna aikana hädän hetkellä. Tätä kertojat eivät tosin pidä välttämättä virkailijoiden vikana vaan systeemiin kuuluvana tapana toimia. Sitä vastoin yksityinen valvoja tekee heidän mielestään töitä auttaakseen heitä ja ”pitää puhelimensa auki” koko ajan. Yksityisten valvojien keskuudessa tuntuu kertojien mielestä olevan myös aitoa ymmärtämystä ja asiantuntijuutta. He puhuvat samaa kieltä valvottaviensa kanssa, dialogi siis toimii.

Keskusteltaessa auttamisjärjestelmien asiantuntijuudesta voidaan pohtia myös sitä, kenellä on oikeus tietoon ja kenen tieto otetaan vakavasti ja siten myös toiminnan lähtökohdaksi. Perinteisen käsityksen mukaan ammatillisten työntekijöiden koulutus, tiedot ja taidot ovat keskeisiä. Uusissa asiantuntijuutta koskevissa keskusteluissa myös asiakkaiden tiedot, taidot ja kokemukset koetaan tärkeiksi. Useimmiten auttamisen kohteet ovat joka tapauksessa oman elämänsä asiantuntijoita. Enää ei voida puhua pelkästään työntekijän äänen kuuluvuudesta tai pelkästään asiakkaan äänen kuuluvuudesta vaan nyt pitää puhua dialogista. Dialogi on ensiarvoisen tärkeää marginaalissa olevien ihmisten äänen kuulemiselle ja muutoksen mahdollistamiselle. Dialogissa sekä autettava että auttaja käyttävät ääntään, tulevat molemmat kuulluiksi ja ovat molemmat samanaikaisesti aktiivisia toimijoita. Näin molempien näkemykset tulevat huomioituiksi. Edellytyksenä tälle kuitenkin ovat molemminpuolinen arvostus ja luottamus – tasa-arvoisuus keskustelussa.

Tukea voi saada myös hyvin yllättävältä viranomaistaholta.

Ja yllätys... poliisit on viime aikoina olleet mua kohtaan tosi reiluja. Ne ovat varta vasten pysäyttäneet ja onnitelleet siitä, miten paljon mä oon muuttunut. Se oli kyllä yllätys! Jäin suu hämmästyksestä auki, ehkä se oli yksi tään viimeaikaisen elämän hienoimpia hetkiä... siis ajattele... poliisi tulee kehuaan, miten paljon on tapahtunut muutosta! Ei oo koskaan ennen tullut siltä suunnalta kehuja! (Pete)

Yllättävältä taholta saatu tuki voi kohottaa itsetuntoa pitkäksi aikaa eteenpäin. Positiivinen kohtaaminen ja rohkaisevat sanat luovat uskoa elämän vaikeisiin tilanteisiin.

3 UUSIEN TARINOIDEN RAKENTUMINEN

Sekä nykyaika että mennyt aika
ovat kenties läsnä tulevassa ajassa
ja tuleva aika on menneessä ajassa.
T.S.Eliot

3.1 Marginaalin murtaminen

Sana marginaali juontaa juurensa latinan kielen sanasta *margó*, 'reuna' tai 'ero'. Marginaalilla siis käsitetään jotain, mikä on virallisen yhteiskunnan laidoilla tai jopa sen ulkopuolella. Käsitteen voi myös ymmärtää siksi hämäräksi alueeksi, joka erottaa kaksi maailmaa toisistaan.

Sosiaalinen syrjäytyminen ja köyhyys erillisinä tutkimusalueina alkoivat kiinnostaa suomalaista tiedeyhteisöä suuremmassa määrin 1980-luvun puolivälissä. Marginaalikeskustelu voidaan liittää tähän 1970 - 80-luvun syrjäytymiskeskusteluun, joka taas liittyi köyhyystutkimukseen. Suomalaiset tutkijat olivat aluksi melko varovaisia syrjäytymiskäsitteen käytössä. Jorma Sipilä (1985) määritteli syrjäytymisen prosessiksi, jossa yksilön sidokset yhteiskunnan toiminnan eri alueisiin, kuten työelämään, sosiaalisiin suhteisiin ja vaikuttamiseen, haavoittuvat. Meillä Suomessa keskustelua on leimannut näkemys, että syrjäytymisen kohteeksi joudutaan, ajaututaan syrjäytyneisyyden tilaan. Syrjäytyminen nähdään lähellä elämänhallinnan käsitettä ja koetaan, ettei ihminen pysty enää hallitsemaan elämäänsä (Granfelt 1998, 78).

Tuula Helne ja Antti Karisto (1992) erittelivät syrjäytymisen käsitettä kahden alakäsitteen, *torjunnan* ja *poiston* avulla. Torjunta on avointa syrjintää, esimerkiksi rodun perusteella. Poisto on persoona-tonta yksilön syrjäyttämistä, vallankäyttöä, joka perustuu makrotason prosesseihin, esimerkiksi työttömyyteen.

1990-luvulla syrjäytymisen käsite oli jo useimman sosiaalitutkijan käsitevarastossa johtuen ensinnäkin talouden nopeasta alamäestä, työttömyyden rajusta kasvusta sekä hyvinvointivaltion ahdinkotilasta. Toinen syy syrjäytymiskäsitteen yleistymiseen on se seikka, että eurooppalaisessa keskustelussa köyhyys käsite katosi lähes kokonaan. Köyhyys käsite oli "vanhahtava", sitä pidettiin jopa poliittisesti epäkorrektina ja syrjäytyminen katsottiin prosessiksi, jossa köyhyys on pikemminkin tila, syrjäytymisen äärimmäinen lopputulos. Syrjäytyminen käsitettiin prosessiksi ja moniulotteiseksi, köyhyys

staatiseksi ja yhteen hyvinvoinnin ulottuvuuteen liittyväksi (Heikkilä 2000, 167 - 170). Syrjäytymiskäsite ei kuitenkaan toimi riittävän hyvin silloin, kun tutkitaan ihmisten elämäkokemuksia ja kohtaloita. Syrjäytymistutkimuksissa tarkastellaan yhteiskunnan rakenteita ja niihin sisältyviä syrjäyttäviä prosesseja (esimerkiksi työttömyystutkimukset, velkaantumistutkimukset.) Tarvittiin laajempaa käsitettä ja näin marginalisaatio tuli mukaan keskusteluun. Marginalisaatio käsitetään laajemmin kuin syrjäytyminen. Se soveltuu erityisesti ihmisten kokemuksiin ja elämän merkityksiin kohdistuvan tutkimuksen näkökulmaksi. ”Sen alle asettuvat sivullisuuden, erilaisuuden ja toiseuden kysymykset, eikä se myöskään kadota sosiaalis-taloudellisen huono-osaisuuden perspektiiviä.” (Granfelt 1998,80.) Marginaalista puhuminen on tavallaan metaforista. Sen avulla halutaan paikantaa marginaalissa olevat ihmiset ja nimetä erilaiset sosiaaliset ryhmät. Marginaalikäsite ei kuitenkaan ole aivan uusi. Jo Chicagon koulukunnasta löytyy kyseinen käsite. Olavi Riihinen on sijoittanut syrjäytymiskäsitteen alkujuuret Robert E. Parkin teokseen ”Marginal Man” vuodelta 1928 (Granfelt 1998, 80). Marginalisaatio on tavallaan ”löydetty” uudelleen.

Marginaalilla voidaan katsoa olevan oma ”maantiede”. Sen mukaan on olemassa keskus ja keskuksen ympärillä ja ulkopuolella on marginaali. Jokainen yhteisö / yhteiskunta määrittelee oman keskuksensa ja sen ulkopuolella olevat. Enemmistö käyttää näin valtaa vähemmistöön. Määriteltäessä joku / jotkut marginaaliin, käytetään valtaa johonkin (Cullen & Pretes 2000, 1-2).

Marginaaleja voidaan siis tarkastella foucault’laisittain¹ vallankäytön tuottamina tiloina. Vallalla pitää aina olla vastarintaa, jotta valtaa ylipäätään olisi olemassa. Valta ei ole ainoastaan alistavaa, vaan myös tuottavaa. Niinpä siellä, missä tietyt ryhmät alistetaan ja ajetaan marginaaliin, syntyy myös vastarintaa ja samalla mahdollisuus uudenlaisen kulttuurin ja merkitysjärjestelmän luomiseen. Tämä taas tarjoaa usein yksilöille myös kokemuksia yhteisöllisyydestä (ks. osa 1: rikolliskulttuuri). Marginaaleista löytyy siis yhteisöllisyyttä. Ongelma ei olekaan yhteisöllisyyden puute vaan sen suhde valtakulttuuriin.

¹ M. Foucault (1998, 69-72) määrittelee vallan toiminta-alueena, jonka sisällä kamppailaan voimasuhteista. Valta on peliä, joka loputtomien kamppailujen ja ristiriitojen kautta muuttaa, vahvistaa ja kääntää voimasuhteita. Valtaan liittyy aina tavoitteita ja päämääriä. Valtaa on kaikkialla, vastarinta on valtasuhteissa toinen osa puoli, se on vallan vastapaino.

Jako marginaalin ja keskuksen välillä ei kuitenkaan koskaan ole yksioikoinen. Nykyisin kyseinen rajanveto lienee aiempaakin hankalampaa. Kun ennen saatettiin puhua marginaalista valta- ja massakulttuurin vastakohtana, nykyisessä pirstaloituneessa yhteiskunnassa vastaavien rajanvetojen tekeminen on vaikeampaa. Gordon (1993) kritisoi tätä keskusta-ajattelua. Hänen mielestään tämä oletamus on yksinkertaistava, mekaaninen ja rajoittava. Hänen mielestään marginaalia ja keskustaa tulee ajatella rinnakkain ja limittäin. Tällöin keskustan ja marginaalin välillä olisi vuorovaikutusta eikä selkeitä rajoja (mt.167-168). Tämä tietenkin hankaloittaisi marginaalien määrittämistä.

Myös Bauman (1997, 26, 93) puhuu keskustan ja marginaalin selkeiden rajojen asettamisen vaikeudesta. Keskus on hänen mukaansa jatkuvassa liikkeessä. Ero normaalin ja epänormaalin välillä on kuin veteen piirretty viiva. Hän kuitenkin toteaa, että yhteiskunnassa erilaisiin valintoihin pikemminkin joudutaan kuin että valintoja tehtäisiin vapaaehtoisesti. Hänen mukaansa juuri valinnan vapauden mahdollisuudet tai niiden puute rakentavat yhteiskunnallista kerrostuneisuutta. Mitä enemmän on mahdollisuuksia valita, sitä korkeammalla yksilö on yhteiskunnan hierarkiassa. Sosiaaliset erot, siis myös marginaalisuus, perustuvat siihen, kuinka laaja tai kapea valintojen mahdollisuus yksilöillä on ja kuinka realistista heidän on toteuttaa suunnitelmiaan ja unelmiaan.

Tapio Kuuren (1996, 12) mukaan marginaali voi olla joko avantgardistinen käsite tai syrjäytymistä tarkoittava käsite. Avantgardistinen näkökulma viittaa siihen, että marginaali on jotakin enemmän kuin valtavirta. Se on erilaista, innovoivaa, halua erottua massasta, eron tekoa. Syrjäytymisessä marginaalikäsitteellä määritetään toiseutta, jopa kurjuutta, joka on hyvin poikkeavaa valtavirrasta. Yhteistä molemmille näkökulmille on valtavirrasta poikkeaminen. Kuure (1996) on väitöskirjassaan ”Marginaalin politiikka” kiinnostunut enemmistön ja marginaalin kohtaamisesta. Hänen mukaansa tuo kohtaamispaikka on dynaaminen, alati liikkeessä oleva rajatila. Marginaalin kiinnostavuuteen liittyy sen suhde valtavirtaan. Tämä suhde on jännitteinen ja täynnä jatkuvaa vuorovaikutusta (mt. 8-12).

Kuuren mukaan hänen tutkimuksensa tukee marginaalin tutkimuksen lähestymistapoja, jotka suhtautuvat kriittisesti marginaalin tutkimuksen yksipuolisuuteen. On yhtä monta tapaa elää niin köyhänä kuin rikkaanakin ja ihmisillä on erilaisia tapoja ja kykyjä tehdä valintoja ja rakentaa elämäänsä kulttuurinsa tarjoamilla välineillä.

3.2 Tuottaako yhteiskunta toimillaan marginalisaatiota?

Hyvinvointivaltioiden eräs ominaisuus on, että ne pyrkivät luokittelemaan kansalaisiaan monilla eri tavoilla, määrittelemään heitä ja antamaan erilaisia rooleja ja identiteettejä. Tämä näkyy erityisesti erilaisten kontrollimekanismien toiminnassa, muun muuassa sosiaalisessa kontrollissa. Samalla kontrollikeinot ovat muuttuneet suorista näkyvistä keinoista vaikeammin huomattaviksi. Vuonna 1989 K. Mäkelä lausui seuraavasti: ”Hyvinvointivaltion edetessä poliisin, oikeuslaitoksen ja alastoman pakon osuus yhteiskunnallisessa kurinpidossa ja poikkeavuuden säätelyssä on vähentynyt ja yhteiskunnallisen järjestyksen ylläpitotehtäviä on siirtynyt sosiaali- ja terveystoimelle.” (Mäkelä 1989, 40). Sosiaalialan perusnormit tulevat yhteiskunnan kollektiivisesta tunnuksesta ja ovat yleisesti ”suositeltavia”. Ne sisältävät periaatteita ja käsitteitä hyvästä elämästä, johon kuuluvat itsenäisen elämän hallitseminen ja itsekuri. Itsehallinnan puute ja ”pidäkkeetön elämä” kuuluvat marginaaliryhmille (Roos 1988, 30-70).

Niin sanotun normaalin elämän luokitukset ja kriteerit syntyvät, vahvistuvat ja elävät omaa elämäänsä viranomaisten ammatillisissa yhteisöissä. Näiden yhteisöjen perimmäinen tarkoitus on ollut yksilön auttaminen, mutta samalla ne kontrolloivat autettaviaan monenlaisien normien kautta, joiden tarkoituksena on sopeuttaa asiakkaat ”normaaliin” elämään ja siihen kuuluviin normeihin. Osittain tässä työssä onnistutaankin, ongelmaksi muodostuvat kuitenkin ne reunimmaisat, täysin normeista poikkeavat, jotka saavat äärimmäisiä sopeutumattoman luokituksia, kuten lainrikkokat. Heihin kohdistuu yhteiskunnan kontrolli- ja auttamismekanismien taholta sekä yhteiskunnasta eristämisen että yhteiskuntaan palauttamisen tarkoitus. On siis kysymys rangaistusjärjestelmästä, joka yleensä lainrikkokista ”huolehtii” ja on pakkointegraation rankin muoto yhteiskunnassa. Se korostaa vankien yhteiskuntaan palauttamisen tärkeyttä, mutta käytännössä pikemminkin syrjäyttää heitä entistä pahemmin.

Yleensä sosiaalialan auttamisyhteisöjen tarkoituksena on auttaa ihmisiä takaisin yhteiskuntaan. Olisiko sen toimilla myös leimaava ja syrjäyttävä vaikutus? Sisältävätkö nämä hyvinvointivaltion auttamistoimet luokituksineen reunoille työntäviä prosesseja? Tuottaako yhteiskunta siten itse luokituksillaan ja normeillaan lisää marginalisaatioita? Voitaisiko syrjäytymisen ohella puhua myös syrjäyttämisestä?

Yhteiskunta itse määrittelee ihmisiä ulkopuolelle ja sisäpuolelle, se määrittelee siis ihmisten paikan järjestelmässä. Siis myös syrjäytyneiden/marginaalissa elävien on tiedettävä ja löydettävä heille osoitettu paikka. Se paikka (tai olisiko paikattomuus parempi termi) on sivussa ja mieluummin näkymättömänä ja unohdettuna. Silti tähän marginaaleissa elävään hyvin heterogeeniseen ihmisryhmään kiinnitetään hyvin paljon huomiota esimerkiksi tiedotusvälineissä.

Mutta nouseeko tämä kiinnostus marginaalin lähtökohtia ja olosuhteita kohtaan siitä, että halutaan ymmärtää ja kohentaa huonosaisten asemaa vai olisiko kiinnostuksen syy myös joku muu? Veisikö tämä julkinen kiinnostus huomion pois jostakin muusta ongelmasta, mistä ei haluta puhua? Bauman (1997, 94) sanoi, että ”syrjäytyneet ovat tausta, jota vasten ei-syrjäytyneiden auringon valo loistaa niin kirkkaasti, ettei sen mustia pisteitä nähdä.”

Beck (1992) puhui syntipukkiyhteiskunnasta, jossa uhkaaville yhteiskunnallisille konflikteille ja kyseessä olevalle asiasta käytävälle keskustelulle täytyy löytää sija keskustelu ja – ajattelu. Tällöin tavataan puhua vaikkapa ihmisten ”omaehtoista ponnistelusta hyvinvoinnin lisäämiseksi” tai ”työttömän vastuusta itsensä työllistämiseksi” tai korostetaan ”yksilön elämänhallintaa ja omatoimisuutta ehkäisevänä sosiaaliryönnä”. (ks. mikä tahansa hallituksen ohjelma vaikkapa 1990-luvulta, esimerkiksi hallitusohjelma vuodelta 1995.) Ongelmat, joiden taustalla on rakenteellisia tekijöitä, yksilöllistetään. Eli vaikka yksilön syrjäytyminen johtuisikin rakenteista, se on silti yksilön omaa syytä. Yhteiskunta siis tarvitsee tätä ”ulkopuolisten” ryhmää. Bauman (1997, 74) sanoo, että ”sisäryhmän” ja ”ulkoryhmän” välinen raja, raja ”meidän” ja ”heidän” välillä, kuuluu kiihkeimmin puolustettaviin rajoihin ja saa eniten huomiota. Ulkoryhmä on sisäryhmälle hyödyllinen, jopa välttämätön, koska se helpottaa sisäryhmän identiteetin rakentumista ja vahvistaa yhtenäisyyttä ja solidaarisuutta.

”Ulkopuoliset” ovat näin keskeisessä asemassa: he ovat poikkeama, jonka avulla yhteiskunnan ”normaalius” pyritään tuottamaan ja uusintamaan. ”Ulkopuolisten” tekeminen on sosiaalivaltion luomisen edellytys. Väestö on jaettu ainakin kahtia ja ainakin kahteen erilaisesta kohtelusta saavaan ryhmään: sosiaaliavun saajat eli syrjäytyneet, joiden tulee suostua korjaavaan holhoukseen, jota antavat ”sisäpuolella” olevat normaaliuden kriteerin täyttävät kansalaiset ja instituutiot (Foucault 1980).

Kuinka päästään takaisin ”porukkaan” ja kenen ”porukkaan”? Jos niin sanottu ”marginaalissa elävä yksilö” haluaa takaisin laidoilta keskukseen, pääseekö hän sinne, sallitaanko hänen tulla ”mukaan”? Pyrkimällä ”meidän sisäpuolisten ryhmään” he voivat olla meille uhka. Heidän näkemisensä tekee olon epävarmaksi, heissä on jotakin sellittämättömän vaarallista. Pyrkimällä ”sisäpuolelle” he panevat meidät epäilemään, että heillä on joitakin juonia, joita emme näe. Ehkä he hautovat jotakin meidän päämme menoksi. Emme tunne oloamme turvalliseksi heidän seurassaan. He uhkaavat meidän elämäntapaamme. He olivat eilen ”tuolla”, mutta nyt he ovat ”täällä”, jotakin takuuvarmaa on mennyt rikki. Meidän hauras yhteisömme on toiminut hyvin niin kauan, kun ”ne toiset” ovat olleet porttien ulkopuolella (ks. myös Bauman 1997, 75-76, 232).

Baumanin (1997, 93) mukaan ”yhteisö on oletus, halun ilmentymä, pikemminkin ruodun sulkemiseksi kajautettu taisteluhuuto, kuin todellisuutta”. Ovatko syrjäytyneet ja heistä käytävä keskustelu pitämässä yllä oletettua yhteisöä ja lisäämässä sen koheesiota? Mihin syrjäytyneet/marginaalissa elävät halutaan julkilausutun kannan mukaan palauttaa? Yhteiskuntaan palauttamisen tavoitteena ei aina ole pelkästään hyvää tarkoittava vaikutus syrjäytyneiden kannalta katsottuna. Usein ”palauttamisella” tarkoitetaan ihmisten asettamista rooleihin, ryhmiin ja paikkoihin, jotka eivät välttämättä vastaa heidän omia tarpeitaan. Tällöin voitaneen puhua pakkointegraatiosta, tilanteesta, jossa huonosaisemmat halutaan yhteiskunnan valtaapitävien mekanismien avulla asettaa siihen asemaan, että heidän tulisi ottaa vastaan heille tarjottu rooli. Esimerkiksi vankilasta vapautuvien asumispalvelut toimivat parhaiten niiden kohdalla, jotka suostuvat toimimaan ”normaalin” kriteerien mukaan (Kääriäinen 1994, 215-256). Pakottavat, homogeeniset integraatioyrytykset saattavat johtaa aivan päinvastaiseen tulokseen kuin on toivottu, ”yhteistyöhaluttomat” syrjäytyvät entisestään.

Syrjäytymisen ja marginalisaation tutkimuksessa on kiinnitetty hyvin vähän huomiota selviytymiseen ja siihen, kuinka vaikeuksia on voitettu, vaikka elämänolosuhteet ovat olleetkin vaikeat ja selviytymisen mahdollisuuksia ei näyttäisi olleen juuri lainkaan. Joitakin kuitenkin tältäkin sektorilta löytyy. Korteinen ja Tuomikoski (1988) ovat tutkineet pitkäaikaistyöttömien selviytymistä. Susanna Hyväri (2001) on tutkinut, kuinka uudet hoitoyhteisöt ja kansalaistoiminnan muodot syntyvät vaikeuksien voittamisen myötä ja edesauttavat edelleen elämässä selviämistä. Lukuisissa alan tutkimuksissa on kiinnostuttu enemmänkin prosesseista, jotka johtavat syrjäytymiseen ja marginaa-

liin, ei niinkään siitä, millä tavoin yksilöt ovat selviytyneet, mitä väyliä he ovat käyttäneet, mikä on ollut heidän marginaalin murttamisstrategiansa? Näissä seuraavissa kertomuksissa kuulemme tarinoita marginaalissa selviämisestä tai marginaalista selviämisestä ja saamme eräänlaisen vastauksen näihin kysymyksiin.

3.3 Asiantuntijan tarina

Asiantuntijuutta marginaalista

Marginaaliin joutuminen merkitsee roolien ja identiteetin rakentumista tavalla, joka pikemminkin vahvistaa marginaalissa pysymistä kuin siltä pois pääsemistä. Marginaalissa oleminen muodostuu olennaiseksi osaksi identiteettiä. Marginaalissa ollaan myös alisteisessa asemassa valtakulttuuriin nähden. Muutos edellyttääkin sitä, että valtasuhteissa tapahtuu uusia muutosta mahdollistavia käännteitä. Marginaalista murtautumisen edellyttää toiseuden tilaa rakentaneiden suhteiden muouautumista uudelleen. Tällaisessa muutosvaiheen tarinassa toimija (kertoja) kykenee reflektoimaan ja ylittämään yhteiskunnan tuottamia alistussuhteita. Kertoja voi avata uuden ja aikaisemmasta poikkeavan näkökulman valtasuhteisiin ja tulkita oman marginalisaationsa uudella tavalla. Hän ei pyri ”voittamaan” kontrollin harjoittajia, vaan tarinassa kerrotaan, kuinka uutta toimintatilaa syntyy valtasuhteiden pakottavuudesta huolimatta. Valtaa pitävä kontrolli ei näyttäydykään ulkoa tulevana pakkona, vaan oman toiminta-alueen välttämättömänä osana.

Makun tarinassa marginaalisuus murtuu ja negatiiviseksi jäsentynyt identiteetti muuttuu hyväksyttäväksi. Marginaalin identiteetistä tulee Makulle ”työkokemus” tavallisen työtoiminnan piiriin AA-liikkeessä.

Toimin AA-kerhossa. Käyn myös hengellisissä tilaisuuksissa. No, mie käyn nykyisin joka paikassa, missä vähänkin halutaan kuulla tai tarvitaan miun elämänstoorii. Niin, silleen mie toimin. Vankiloissa oon myös käynyt. (Maku)

Makun elämässään kokemat vaikeudet muuttuvat hyödynnettäviksi kokemuksiksi. Maku tietää ja tuntee elämässään yhteiskunnan kontrollivallan vaikutukset, mutta hyväksyy ne, koska ”työtään nekin vain tekevät” ja toisaalta hänellä on nyt omaa toimintatilaa muutokselle ja ”muutos on osoitettava omalla toiminnallaan”, ennen kuin siitä tulee myös ympäristölle tosiasia.

Niin.. mutta tätä miun muutosta ei voi siellä ryhmissä, eikä muuallakaan, mennä kenellekään toittamaan. Ei kukaan usko, että tälläne jätkä kuin mie vois muuttuu..jokainen ihminen näkkee sen itse, se tekkee sen päätöksen itse. Mie vaan elän miun ommaa elämää... (Maku).

Kuten niin usein elämässä, myös tässä tapauksessa stereotypian murtaminen on hidasta. Arkikielessä stereotypiat ovat muuttumattomia, enemmän tai vähemmän vääristyneitä käsityksiä esimerkiksi meille vieraasta ihmisryhmästä. Muodostamme stereotypioiden kautta kuvan meitä ympäröivästä maailmasta, koska haluamme selkeyttä, järjestystä ja ennustettavuutta elämäämme. Ennakkoluuloja ja stereotyyppisiä käsityksiä ei kuitenkaan voi vähentää tai poistaa pelkästään opettamisen ja valistamisen kautta. Ennakkoluulot muuttuvat vasta sitten, kun yksilö saa uutta konkreettista tietoa ja siten kyseenalaistaa entisen tiedon paikkansa pitävyyden. ”Vieraskuvat” muuttuvat vasta, kun uusi tieto on yksilön henkilökohtaisesti kokemaa toisenlaisesta henkilöstä ja nimenomaan hänen kanssaan. Väärät ennakkokäsitykset korjaantuvat yleensä tavallisessa kanssakäymisessä (”ei kukaan usko, että tälläne jätkä vois muuttuu..jokainen ihminen näkkee sen itse, se tekkee sen päätöksen itse”). Leimaavien roolien murtaminen näyttääkin edellyttävän omaa aktiiviteettia, rohkeaa esille astumista ja toimintaa oletetusta poikkeavalla tavalla.

Niin.. siitä touhumisesta.. nythän sitä tarvii, siis minä tarviin, paljon tilaisuuksia, paljon menoja, paljon ihmisten kanssa olemista, paljon ihmisten asioiden kuulemista. Nyt jos sie jäät kotiin, neljän seinän sisälle, asut jossain pienessä maalaiskunnassa tai –kaupungissa ja oot yksin, siinä kuule leviää nuppi ja kohta tarvii taas ”lääkitystä”.

Menet vain näihin tilaisuuksiin aina, hirveen paljon, joka ilta, sie voitat pelkosi, sie saat ystäviä, tapaata uusia, erilaisia ihmisiä, sinne vaan mukaan vaikka kuinka pelottaa, mie käyn kaikissa, AA:ssa, seurakunnassa, hyvä jottei martoissa. Ja nyt sinne mennään selvinpäin. Siinä sitä onkin pelon voittamista ja rohkeuden hyväks käyttämistä kerrakseen sellaselle äijälle kuin minä. Mutta se touhuuminen on pitänyt kiinni tässä uudessa elämässä. Se on sellane tuki myös. (Maku)

Omien tekojensa sovittaminen (tuomion kärsiminen) jo sinänsä irrottaa identiteettiä suhteista, joissa se on ollut alisteisessa asemassa ja kielteisten määrittelyjen kohteena. Mutta siviilissä uuden elämän aloittaminen niin sanotusti ”puhtaalta pöydältä” edellyttää selkeän viestin antamista ympäristölle: uutta elämää ja uutta minää rakennetaan nyt vastuullisuuden, ei toisten hyväksikäyttämisen perustalle.

Niin tätä tää elämä nykyisin on, mielenkiintoista. Joka päivä on kyllä muistutettava itseään ”säännöistä”, ei saa eikä pysty allryyttämään (käyttämään hyväksi) muita. Mutta kun ellää päivän kerrallaan niin hyvin kuin osaa, kyllä illalla hyvin nukuttaa. Ei tarvi pelätä. (Maku)

Uuden toimintatilan hakemisen hankaluutena voi kuitenkin olla esimerkiksi se, että vaikkapa työpaikkaa hakiessa entinen vanki sijoitetaan helposti edelleen entiseen marginaaliseen asemaan. Sen sijaan, että yksilö pystyisi markkinoimaan itseään kyvykkäänä ja ahkerana työntekijänä, hän joutuukin kielteisen määrittelyn kohteeksi. Marginaalista poispääsemisen keinona voikin olla poikkeavuuden määrittelemineen kyvykkyydeksi, kuten Makun kohdalla on tapahtunut. Entinen ”rötöselijän” elämä muuttuu kyvykkyydeksi ja asiantuntijuudeksi, jota ei tavallisella ”kirjanoppineella” päihdetyöntekijällä ole. Marginaalissa saadut kokemukset tekevät Makusta alansa taitavan osajan. Uusi identiteetti ja rooli antavat hänelle toimintatilaa ja edelleen mahdollisuuden jatkaa elämänsä muutosta.

Makun tarinassa voidaan nyt puhua itsensä rakentamisesta ja auttamisesta. Maku on melkein kokonaan irti ”virallisista” auttamiskontroleista, eikä siten myöskään voi tulla niistä riippuvaiseksi. Riippuvaisuus voi joskus olla itsenäistymisen ja itsensä auttamisen este. Tällä en suinkaan tarkoita, ettei myös virallista apua ja tukea tarvittaisi etenkin vapautumisen alkuvaiheessa, joka on kriittisintä aikaa, mutta siitäkin avusta on irtauduttava joskus voidakseen murtautua ulos marginaalista. Makusta on tullut tai hyvää vauhtia tulossa oman asiansa ajaja.

Mie oon yhteiskunnalle tänä päivänä hirmu halapa äijä.. tää on tosi. Toisaalta mie kyllä halluunkin olla halapa äijä noin rahallisesti.. mie halluun olla irti näistä kunnan avustuksista, vaikka niitä joskus on ollu pakko kysyäkin..no ei sieltä ole kyllä mitään saanu eli kai se tääkin on opettanut pärjäämään omillaan. (Maku)

Ihmisen perusolemuksen kuuluu löytää ja säilyttää eheä minä, minus. Minäkuva syntyy sosiaalisista, kulttuurisista ja yksilöllisistä tekijöistä. Se kehittyy sekä yksilön omissa sisäisissä, psyykkisissä prosesseissa että sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Pyrkimys eheään minäkokemukseen tekee yksilöstä subjektin. Syntynyt minus toimii merkitysten lähteenä ja kokemusten tulkintakenttänä. Sen myötä syntyy käsitys itsestä ja elämän ymmärrettävyydestä, mielekkyydestä ja hallittavuudesta.

Identiteetistä puhuttaessa nostetaan esille myös käsitys yksilön sosiaalisesta identiteetistä. Se voitaneen määritellä yksilön minäkokemukseksi suhteessa ympäristöön. Se ei ole suoraan rinnasteinen sosiologian rooli käsitteelle eikä psykologian minuuden / minäkuvan käsitteelle, vaikka yhtymäkohtia löytyykin. Identiteetti käsite sosiaalisessa vuorovaikutuksessa on roolia vahvempi, koska se toimii merkitysten lähteenä, rooli taas organisoii toimintaa. Paul Ricoeurin (1988) mukaan identiteetissä on kaksi puolta: samuus ja itseys. Samuus on ajallisesti jatkuvaa ja liittyvää. Itseys on omana itsenä olemista, muista erottautumista. Ryhmään liittymisen, samuus-identiteetin, kautta yksilö voi rakentaa itseys-identiteettiään. Ryhmässä toimivien yksilöiden itseys-identiteetin kautta rakentuu myös ryhmän kollektiivinen samuus-identiteetti.

Nykyisessä yhteiskunnassa yksilöt eivät saa identiteettiään enää verenperintönä. Nopeitten muutosten aikakaudella oman identiteetin etsintä korostuu. Kivivuori (1992, 74) ilmaisee asian siten, että ”yhteiskunnan modernisaatio on merkinnyt yksilön esiin marssia, individualisoitumista, ja elämän muuttumista perinteettömäksi.” Uudet elämänmuodot astuvat esiin ja syrjäyttävät aikaisemmat. ”Suurten kertomusten” elämää eteenpäin vievä ja identiteettiä luova merkitys on heikentynyt (isänmallisuus, työtä tekevä lainkuuliainen kansalainen, työväenluokka ja niin edelleen). Nykyinen maailma on pirstaleinen ja moniaineksinen. Riittävän huolenpidon saaneet ja ”hyvissä” sosiaalisissa verkostoissa eläneet yksilöt kykenevät rakentamaan identiteettiä tässä kaikkien erilaisten arvojen ja näkemysten moninaisuudessa. Tilanne on paljon vaikeampi epävarmoille ja psyykkisesti haavoittavissa elämän olosuhteissa eläneille, jotka voivat olla pakotettuja etsimään uudenlaista elämäntapaa ja entistä vähemmällä tuella omaa identiteettiään vaikkapa rikollis- ja päihdekulttuureista. Päihdekulttuurit tuottavat erilaisia identiteettejä (esimerkiksi narkkari-identiteetti) ja rikollinen alakulttuuri tuottaa identiteettejä, joilla ei ole käyttöä normaalielämässä. Yksilöiden ja kyseessä olevien yhteisöjen toiminta tuottaa ja kehittää kielteistä sosiaalista pääomaa. Pahimmillaan yksilö on syrjäytynyt omasta itsestään eikä osaa käyttää voimavarojaan elämänsä rakentamiseksi. Osaamista, tietoa ja taitoa saattaa olla paljonkin, mutta se ei pääse kehittymään. Yhteisön sosiaalinen pääoma jää vaille kyseisen yksilön panosta eikä hän myöskään kykene käyttämään yhteisön myönteistä pääomaa.

Sosiaalinen kuntoutuminen vaatii syvää itsen rakentamista ja identiteetin vahvistamista. Sitä ei voida tehdä ulkoa käsin, mutta sitä voi-

daan edesauttaa ja sille voidaan luoda edellytyksiä. Palatkaamme siis Ricourin itseyyteen ja samuuteen ja Makun tarinaan. Koko rikollinen elämäntapa on muokannut Makun identiteettiä ja päinvastoin: rikollinen toiminta ja päihheet ovat voineet olla kadotetun identiteetin etsintää tai eksyksissä olon lievitystä. Muutostapahtuma on kiinnostava siirtymä, ei vain päihteen käytöstä päihteettömyyteen ja rikollisesta elämäntavasta rikoksettomaan, vaan myös identiteetistä toiseen. Kielteisten minäkäsitysten tilalle on tullut uuden identiteetin rakennusaineiksi kokemus hyväksytyksi tulemisesta ja tarpeellisuudesta yhteisössä (AA-yhteisössä toimiminen). Itseyden etsimisen ohella samuudella on myös merkitystä. Maku on saanut yhteisön tuen uudelleen identiteetin muotoutumisessa uuden roolin ja työn kautta (AA-yhteisön toimija ja tukihenkilö). Uudella työllä ja roolilla on uutta elämäntapaa tukeva vaikutus, yhteisön luottamus tukee muutosta.

Susanna Hyväri (2001) kuvaa vastayhteisöllisyyttä. Hän on haastatellut entisiä päihde- ja mielenterveysongelmaisia, nykyisiä yhteisöjen vaikuttajahahmoja. Hyväriin tutkimat yhteisöt ovat entisten päihde-, rikollisuuskulttuurissa eläneiden perustamia. Niissä on etsitty valtavirroista poikkeavia hoitomalleja. Hyväri kuvaa vastayhteisöllisyyttä seuraavasti: siinä pyritään purkamaan marginaaliin ajautumisen johdosta sisäistettyä kielteistä minäkuvaa, roolia ja sen tuomaa leimaa. Myönteistä minäkuvaa rakennetaan yhteisösuhteiden kautta. Oman identiteetin luomisessa oman äänen tuottamista harjoitellaan. Näin yhteisön synnyssä jäsenten selviytymistarinoilla on keskeinen yhteisyyttä rakentava merkitys ja niitä käytetään uuden identiteetin rakentamisen välineinä. Olennaista on, että marginalisaatioon liittynyt identiteetti otetaan yhteisöllisen työstämisen kohteeksi ja rasittava menneisyys käännetään voimaksi. Näin on käynyt myös Makun uudessa tehtävässä. Identiteettityö on uuden, hyvän elämän etsintää ja luonteen kasvatusta („joka päivä on kyllä muistutettava itseään” säännöstä”..Maku), siis moraalitöitä. Kuntoutuminen ei ole paranemista ”poikkeavuudesta” vaan uuden elämäntavan ja identiteetin etsintää. Vastayhteisöllisyydessä tapahtuva muutostyö on marginaalissa elävälle helpompaa kuin sosiaalistuminen suoraan valtakulttuuriin, joka koetaan usein pelottavaksi ja ylivoimaisen kaukaiseksi. Esimerkiksi Makun kohdalla vastayhteisöllisyys toimii marginaalista murtautumisen keinona.

Makun kohdalla on kysymys myös annetun ja ulkoa määritellyn toiseuden murtamisesta. Muiden ihmisten antamalla identiteetillä ja yhtei-

sön käsityksillä voi olla ratkaisevia ja kohtalokkaita merkityksiä yksilön elämälle. Esimerkin tästä voin ottaa vaikkapa työstäni opiskelijoiden keskuudesta. Olen toiminut vuosia vankilan opinto-ohjaajana ja tavannut lukuisia lahjakkaita henkilöitä, jotka eivät ole koskaan havainneet omia kykyjään ja älykkyyttään. Heille on jo varhain annettu ”poikkeavan” rooli ja koulussa heille on jatkuvasti ”todisteltu”, kuinka tyhmiä ja lahjattomia he ovat ja ainoa ala, missä he voivat saada menetystä, on häiriköinti. Saapuessaan luokseni he jo kohta keskustelun kääntyessä mahdollisen opiskelun aloittamiseen vankilassa, alkavat todistella minulle, kuinka tyhmiä he ovat. Tavallisia keskustelussa vilahtelevia lauseita ovat: ”koulussakaan en tajunnut koskaan mitään”, ”voisihan sitä opiskella jotain tosi helppoa”, ”olin jo koulussa tosi pihalla, älä nyt vain mitään vaikeeta esitä”, ”mä oon tosi tyhmä niissä koulujutuissa, opekin jo sanoi, että mee sä vaikka reppuus ettimään, kun et sä kuitenkaan mitään tajua”, ja niin edelleen. Joskus pitkällisenkin houkuttelun ja harkinnan jälkeen joku edellisen kaltaisen lauseen toteajista saapuu takaisin vastaanotolleni, päättää yrittää opiskelua ja opiskelu usein myös onnistuu.

Mieleeni tulee monia esimerkkejä vankilassa vaikkapa lukion suorittaneista pojista, joiden ympäristön antama häirikön ja tyhmän rooli murtuu heidän havaitessaan, että he tosiasiansa ovat lahjakkaita ja älykkäitä ihmisiä. Uusi identiteetti on lahjakkaan opiskelijan identiteetti, ja usein tämä opiskelija jatkaa opintojaan siviilissä. Tämän uuden havainnon myötä moni muukin asiassa elämässä järjestyä, elämä otetaan omaan hallintaan, toiseus katoaa esimerkiksi oman opiskeluryhmän avulla. Yksilö vapautuu yhteisön hänelle antamasta elämän tarinasta ja luo itselleen uuden tarinan älykkästä ja kyvykkästä yksilöstä, joka murtautuu pois marginaalista. Näin on tapahtumassa myös Makun tarinassa. Päihdeongelmaisen rikollisen tarina on muuttumassa päihdetyöntekijän ja omaa elämänsä ohjaavan yksilön tarinaksi, ja Maku luo itse tätä tarinaa, ei ympäristö.

On kuitenkin todettava, että marginaalissa elämisen tarinoita on toki yksilö aina ollut myös itse luomassa. Hän on loppujen lopuksi ainakin osittain itse ryhtynyt toteuttamaan kertomustaan. Pohdittavaksi jää kuitenkin kysymys, että onko hänelle koskaan tarjoutunut mahdollisuutta toisenlaiseen tarinaan.

3.4 Levollisuuden kertomus

Vapaaehtoinen marginaalisuus, marginaalin parveke

Kerrottuihin uusiin tarinoihin kuuluu kertomus, jossa keskeiseksi pohdittavaksi kysymykseksi nousi yhteiskuntaan kuuluminen / ulkopuolisuus. Yrittäessämme hahmottaa ”toisien” paikkaa, marginaalia, hahmotamme samalla myös yhteiskunnan keskustaa. Sekä keskustaa että marginaaleja voi olla monia. Marginaalisiksi määriteltyjä ryhmiä on monia ja kun keskustaa katsotaan näistä ryhmistä käsin, myös sen moninaisuus tulee näkyviin, ei ole yhtä keskustaa, vaan se näyttäytyy eri ryhmien näkökulmista eri tavoin. Ei myöskään ole yhtä marginaalia. Keskuksen eri marginaaleihin määrittämät yksilöt eivät omasta näkökulmastaan katsoen ehkä olekaan marginaalissa, ainakaan käsitteen negatiivisessa mielessä. (ks. myös Helne 2002). Kain tapauksessa hänen paikkansa yhteiskunnassa näyttäytyy juuri näin, hän on tavallaan myös eräänlaisella yhteiskunnan näköalapaikalla ja on tyytyväinen elämäänsä.

H: Mites tällanen asia, kuin yhteiskuntaan palaaminen, tunnetko olevasi mukana yhteiskunnassa?

Ja... siinäpä kysymys (pitkä hiljaisuus) Kyllä mä oikeestaan tunnen... miten mä tään sulle selittäisin... no, jos ajatellaan näin päin: niin sanottujen kunnan kansalaisten mielestä, ainakin suurimman osan mielestä, mä en oo mukana yhteiskunnassa... mä en siis oo semmone ”yhteiskuntakelpoinen” ... on muuten karsee sana. Mut omasta mielestäni mä oon. Mä täytän nyt paikkani siinä, mikä on mun elämä tässä yhteiskunnassa... ihan tavallisena ihmisenä... siis... en mä muuta haluu... ja oikeestaan se, mitä se muu porukka siellä jossakin musta mieltii, ei kauheesti kosketa mua. En mä oo edes hakemassa mitään sellasta yhteiskunnan jäsenyyttä, kuin ne varmaan sillä tarkoittaa (hiljaisuus). Tää on nyt varmaan sellane juttu, joka on erilainen, jos sitä kattoo mun paikalta tai jos sitä kattoo vaikkapa jonkun poliitikon ja viranomaisen paikalta. Kyllä mä aikaani ja uutisia sun muita seuraan, mutta se elämä on siellä ja mä oon täällä mun elämässä. Ja näin on hyvä. En mä muuta kaipaa.

H: Mites silloin ennen?

Entisessä elämässä mä tunsin kuuluvani johonkin ihan muuhun kuin tähän ”oikeaan” yhteiskuntaan, mä olin siinä mun omassa maailmassa, joka eli aivan omien lakiansa mukaan. Sillo mä kuuluin siihen mihin muka pitikin, enkä ollu syrjässä mistään. (hiljaisuus) No, sit kun halu-

sin tätä muutosta... niin sillo tuntu vuosia, että mä en kuulu oikeen mihinkään... se oli sellasta hakemista... no, nyt mä kuulun tähän mun elämään... paras elämä, mitä mulla on koskaan ollu. (Kai)

Kain ylläolevassa puheen vuorossa on monta ajatusta, joihin on syytä perehtyä lähemmin asia kerrallaan.

Jaa... siinäpä kysymys (pitkä hiljaisuus) Kyllä mä oikeestaan tunnen... miten mä tään sulle selittäisin... no, jos ajatellaan näin päin: niin sanotujen kunnan kansalaisten mielestä, ainakin suurimman osan mielestä, mä en oo mukana yhteiskunnassa... mä en siis oo semmone ”yhteiskuntakelpoinen” ... on muuten karsee sana. (Kai)

Kai tuntee, että hän on nähtävästi muun yhteiskunnan mielestä ulkopuolella, marginaalissa. Hänen mielestään muut ovat määritelleet hänet kyllä toiseksi, ulkopuoliseksi. Kukaan ei kuitenkaan elä eikä voi elää yhteiskunnan ulkopuolella. Yksilö voi kyllä olla vierellä tai reunoilla, mutta hän on yhteiskunnan sisällä. Yhteiskunnan taholta marginaalissa elävien asema voidaan määritellä sisäpuolella ulkopuolisuudeksi tai toiseudeksi. Tällöin he ovat määrittelyjen mukaan sisäpuolella olevia toisia. (ks. myös Helne 2002). Näillä määrittelyillä haluamme vahvistaa jo olemassa oleva samaa. Toiseuden määrittelee aina joku muu kuin määrittelyn kohde itse ja määrittelyyn liittyy aina tietty vallankäyttö. Mutta tässä tapauksessa valta ei ole välttämättä pelkästään alistavaa, vaan se on myös tuottavaa. Siellä missä tietyt ryhmät ja ihmiset määrittellään marginaaliin, syntyy myös uutta kulttuuria ja merkitysjärjestelmiä. Niin myös Kain kohdalla. Hän jatkaa näin:

Mut omasta mielestäni mä oon. Mä täytän nyt paikkani siinä, mikä on mun elämä tässä yhteiskunnassa... ihan tavallisena ihmisenä... siis... en mä muuta haluu... ja oikeestaan se, mitä se muu porukka siellä jossakin musta miettii, ei kauheesti kosketa mua. En mä oo edes hakemassa mitään sellasta yhteiskunnan jäsenyyttä, kuin ne varmaan sillä tarkoittaa. (Kai)

Kailla on oma merkityksellinen elämänsä, jossa vallitsee oma kulttuurinen ulottuvuus. Hän seuraa yhteiskunnan tapahtumia, mutta ei edes halua yhteiskunnan jäsenyyttä, siinä merkityksessä, kuin asia yleensä ymmärretään. Marginalisaatio voi kuitenkin olla myös positiivista ja itse valittua. Yksilö voi halutakin yhteiskunnan ”ulkopuolelle”, pois oravanpyörästä. Hän voi tietoisesti etsiä elämälleen uutta näkökulmaa ja haluta marginaaliin, yhteiskunnan tarkkailupaikalle. Tällöin hänen

elämäntapansa on marginaalissa eläminen. Näin marginaalissa eläminen on halua irrottautua ”joukosta”, erottautua normaalista ”tavallisesta” yhteisöstä. Eikä toisten mielipiteet välttämättä horjuta hänen asemaansa, kuten Kai toteaa. (ks. myös Kuure 1996).

Kai tuumii myös, että hänen tilanteensa voi tietenkin näyttää erilaiselta riippuen siitä, kuka sitä tarkastelee ja mistä sitä tarkastellaan. Päätäjien ja viranomaisten, jopa suuren yleisön kannalta katsottuna hän voi kuulua jopa yhteiskunnan ulkopuolelle eikä vain reunoille. Omalta paikaltaan katsottuna hän kuuluu juuri siihen yhteisöön, mihin tässä elämänvaiheessa hänen pitääkin kuulua.

Tää on nyt varmaan sellane juttu, joka on erilainen, jos sitä kattoo mun paikalta tai jos sitä kattoo vaikkapa jonkun poliitikon ja viranomaisen paikalta. (Kai)

Kyllä mä aikaani ja uutisia sun muita seuraan, mutta se elämä on siellä ja mä oon täällä mun elämässä. Ja näin on hyvä. En mä muuta kaippaa. (Kai)

Riitta Granfelt (1998, 102) käyttää tällaisesta elämäntavasta termiä ”marginaalin parveke”, jolta voi tarkastella elämää ja yhteiskuntaa olematta silti siinä mukana.

Kai muistelee myös vastaavaa yhteiskuntaan kuulumista tai kuulumattomuutta entisen elämänsä ajoilta.

Entisessä elämässä mä tunsin kuuluvani johonkin ihan muuhun kuin tähän ”oikeaan” yhteiskuntaan, mä olin siinä mun omassa maailmassa, joka eli aivan omien lakiensa mukaan. Sillo mä kuuluin siihen mihin muka pitikin, enkä ollu syrjässä mistään. (Kai)

Ihminen kuuluu aina johonkin yhteisöön. Tai hänet voidaan leimata kuuluvaksi johonkin. Entisessä elämässään Kai on kuulunut rikollisten ryhmään, heidän oletetaan aina elävän rikollista elämäänsä ja kuuluvan siten tähän yhteisöön. He ovat marginaalissa tai ulkopuolella suhteessa enemmistöön. He kuuluvat kyllä tiettyyn heille määritettyyn paikkaan, joka on jossakin muualla kuin keskustassa. Mutta he eivät välttämättä tunne olevansa ulkopuolella mistään. Heillä on oma yhteiskuntansa, lakinsa ja norminsa, joiden mukaan eläen kuuluu siihen ryhmään mihin pitääkin. Virallinen yhteiskunta on heille vieras. He ovat oman yhteiskuntansa ytimessä. Tässä näyttäytyy taas yhteiskun-

nan keskuksien ja marginaalien moninaisuus. Keskustat ja marginaalit määräytyvät ”tarkastelupaikan” mukaan.

No, sit kun halusin tätä muutosta... niin sillo tuntu vuosia, että mä en kuulu oikeen mihinkään... se oli sellasta hakemista. (Kai)

Ryhtyessään etsimään muutosta elämäänsä Kai huomasi olevansa ”paikaton” kahden kulttuurin välissä. Hän ei enää kuulunut entiseen rikosmaailman yhteisöön eikä hänen katsottu kuuluvan myöskään ”viralliseen” yhteiskuntaan, minne hän ei kyllä ajatellut itseään kuuluvansa. Hän haki paikkaansa jostakin, mikä ei vielä ollut täysin hahmottunut hänelle itsellekään.

Helenen mukaan (2004) aikamme sosiaalisen kysymyksen ydin näyttääkin olevan hyödyttömien ja turhien tai ylimääräisten ihmisten olemassaolo, meillä on siis niin sanottu paikaton väestö. Paikattomuus tarkoittaa nimenomaan hyödyllisinä pidettyjä ja arvostettuja asemia. Paikattoman väestön ongelma ei ole pelkästään paikkojen puute vaan myös se, että ainoastaan tietynlaisia paikkoja arvostetaan. Se, että syrjäytyneet onnistuisivat saamaan jonkinlaisen paikan ja identifioimaan itsensä, onkin aikamme suuri ongelma. Kain kohdalla tämä näyttäisi onnistuneen. Katsantokannasta riippuen voidaan pohtia, että onko Kain paikka ”arvostettu ja hyödyllinen”, hänelle itselleen ja hänen läheisilleen se on sitä ja Kai on tyytyväinen paikkaansa.

... no, nyt mä kuulun tähän mun elämään... paras elämä, mitä mulla on koskaan ollu. (Kai)

Tavallaan toiseus on ajattelumalli, jonka avulla me teemme havaintoja ja tulkintoja silloin, kun kohtaamme ilmiön / henkilön, jonka tiedämme erilaiseksi. Marginaalissa olevat määritellään toisiksi. Vallalla olevat stereotyyppiat määrittelevät heidät epäonnistuneiksi, passiivisiksi heikoiksi ja haavoittuviksi, muista riippuvaisiksi, epäpäteviksi ja reunoille ajautuneiksi ihmisiksi, henkilöiksi, joilla ei ole itsekuria. Toiseus, joidenkin ihmisten tekeminen toisiksi, tarkoittaa myös, että heidät nähdään objekteina eikä omaehtoisina subjekteina. Toisiksi määritellyt ovat jotakin pelottavaa, jonka me projisoimme heihin. Toiset ovat meille tarpeellisia, sillä muodostaaksemme ”normaliteetin”, meidän täytyy määritellä, mitä ovat toiset. Toiseudella vahvistamme jo olemassa olevaa samaa. Marginaalisten ihmisten on suorastaan pakko olla toisia suhteessa ”normaaliin”.

Toiseus on myös identiteetti. Toiselle tai itselle tuotettu minuus, jonka perustavina aineksina ovat yhteen kuulumattomuus ja vieraus sekä toissijaisuus. Toiseus on tietenkin myös vallankäyttöä, ”normaalin” yhteiskunnan vallankäyttöä toisiksi määriteltyjä kohtaan. (ks. myös Kuure 1996, Helne 2000.)

Myös Susanna Hyväri (2001, 73-74) puhuu paikattomuudesta. Hänen mukaansa paikattomuus on seurausta marginaalisuudesta, sillä marginaalissa oleva ei kuulu mihinkään, hän on siis paikaton. Marginaali on yhteiskunnallisissa suhteissa rakentuva paikattomuuden tila, jonka valta läpäisee. Hyväri toteaa kuitenkin, että paikattomuuden tilaan liittyy paradoksi, sillä ihminen on aina jossain. Paikattomuus liittyykin syrjäytetyksi joutumiseen, ihminen sysätään pois sosiaalisesta ja kulttuurisesta yhteydestä. Paikattomuus on siis jotain siihen liittyvää, ettei yksilöllä ole paikkaa sosiaalisessa yhteisössä.

Kai ei kuitenkaan tunne nykyisellään olevansa ”toinen” tai ”paikaton”, vaan hän elää melkoisen täyttä elämää pienessä kyläyhteisössä jossain päin Suomea. Mielenkiintoista on, millaiselle taustalle Kai rakentaa ”marginaalin parvekettaan”.

Kaikki Kain haastattelut ovat tapahtuneet hänen kotonaan. Ensimmäisen haastattelun aikana istumme ulkona puutarhassa vanhojen omenapuiden ja pensaiden keskellä kahvilla, on aurinkoinen heinäkuinen iltapäivä. Kain isän tila on pientila. Itse talo on pieni kaksikerroksinen peruskorjattu omakotitalo. Ympärillä on kaunis pihapiiri. Vanha navetta on ränsistynyt, siellä ei ole pidetty eläimiä enää vuosiin. Kai miettikin sen purkamista ”pihaa rumentamasta”. Pihassa on myös kunnostettu puuliiteri-vaja. Pihasta kulkee rantaan polku ja rannassa on pieni sauna, joka lämpiää kesäisin. Rannassa on myös vene, jota Kai käyttää poikansa kanssa kalastusretkillään. Kaikki on siistiä ja huollettua, joten kysynkin, kuka näitä paikkoja hoitaa.

No, nämä istutukset sun muut... siis kukat ja pensaat... on mun mutsin laittamia. Nämä omenapuut on varmaan kymmeniä vuosia vanhoja, nää on mun mummon ja ukon laittamia... luulisin. No, onhan mulla ollu tässä hommaa tuon ruohonleikkurin ja viikatteen kanssa etsiä nämä kaikki täältä... oli päässy vähän villiintymään... niin, ja ostin pensassaksetkin (naurua). Näissä hommissa tää alkukesä on menny ja poika on ollu apuna, sillä kun on skolesta lomaa nyt. Ja mähän oon oppinu puutarhuri... nehän opetti mut vankilassa (naurua), ennen kuin sä lähdet voidaan käydä kattoo tuolta pellon laidasta, siellä on mun pottumaa ja vähän muutakin. (Kai)

Kai on ilmeisen ylpeä pihastaan, mutta en malta olla kysymättä muusta talouden pidosta.

No, mä laitan safkat. Kyllä mä jo aika paljon osaan, opinhan mä siellä vankilassa, olin peräti vuoden kokkina. Siellä annokset oli kyllä huomattavasti suurempia (naurua). Niin ja kyllä mä osaan keittokirjaa lukee, mutsilla oli niitä aika monta ja nyt ne on tarpeen. Se ei oo ongelma... siis se safka, eikä kyllä siivoaminenkaan ja kone pesee pyykit, niin että kyllä tässä pärjäällään. (pitkä hiljaisuus) Suurin ongelma on varmaankin ollu tottua faijan hoitamiseen... se tuntuu nyt aluksi vähän vieraalta... siis se, että faija tarvii apua peseytymiseen ja pukeutumiseen ainakin huonompina päivinä. Ja mä luulen, että se on fajalle yhtä vaikeeta... me molemmat... miten sen nyt sanos... no... arastellaan. Se ei oo oikein kuulunu tähän meidän ajatusmaailmaan... siis että mies hoitaa vanhukisia... noin siis yleensä. Mutta kyllä se varmaan siitä...

H: Miksi luulet sen olevan niin hankalaa?

Niin... mun muistissa faija oli iso ja pelottava mies, jota ei uskaltanu paljon lähestyä... ei sitten mitenkään. Nyt se on... niin mä jo sanoin, puhti pois... laihtunut vanha mies... mutta sehän meillä kaikilla on edessä... vai mitä? No... faijan hoitaminen kuuluu meidän sopimukseen... niin ja kyllä mä koen, että se kuuluu mulle kaikesta huolimatta muutenkin. Joo, kyllä me kumpikin siihen totutaan. (Kai)

Kain arkipäivät kuluvat siis taloutta ja vanhaa isää hoitaen. Lapsi on usein hänen luonaan käymässä, jolloin aika kuluu arkisten töiden lisäksi myös kalastellen. Ulkopuolisesta elämä voi näyttää yksitoikkoiselta, mutta Kai on ilmeisen tyytyväinen elämäntilanteeseensa.

No, kai tästä kaukaa kattoen puuttuu se vauhti ja toiminta tästä mun elämästä... mun elämässä on tähän asti ollu vauhtii ihan tarpeeksi ja toimintaa täällä kyllä riittää joka päivälle. En mä oo mikään ihmisjoukoissa pyörijä. Mä tykkään touhuta yksin. Nyt tässä alkaa vasta pikkuhiljaa selvitä myös itelleen, mitä sitä on elämässä kaivannu... siis mitä siitä on puuttunu... mä oon jotenkii nykyisi niin levolline... ennen oli aina hermo pinnassa. Nyt tuntuu, että kaikkeen on pinnaa ja aikaa... jos ei tänään niin tehdään huomenna... tämmöstä verkkasta ja rauhallista tää on tää elämä täällä korvessa... sopii mulle... ei häikäse kaupungin valot (naurua). (Kai)

Kai kertoo löytäneensä mielenrauhan. Ikuinen paine on poissa, samoin hermostuneisuus. Kysyn väkivaltaisuudesta, josta Kai kärsi monta tuomiota.

H: Ootko huomannu itessä samaa väkivaltaisuutta kuin ennen?

Niin... sekin on ihmeellistä, sillä en oo. En kyllä oo käyttäny nyrkkejäni enää vuosiin, siis en sen viime tuomion aikana, mutta vankilassa kuitenkin palo välillä aina hermo ja piti mennä selliin lukua ottamaan, ettei ammu kehenkää kiinni, mutta ei nykyisin. No, ajatellaan nyt vaikka sellane juttu, että kun mä käyn tuolla kyläkaupalla ja siellä kyllä joutuu vähän tuijottelun kohteeks... niin entisessä elämässä ne tuijottelijat olis kyllä ottanu äkkiä lukua, mutta ei nyt... olen huomannu olevani hie-man huvittunut moisesta huomiosta... mutta eipä juuri muuta... kyllä se siitä ohi menee... niin... fajankii kans ihmeen hyvin me on tultu juttuun. Mitä nyt joskus keskustellaan vähän kiivaammin, mutta mitä sitten. Niin kai se on joka perheessä. Ei kuule uskois, ennen oltiin kuin kissa ja koira... ehkä jonkun ois pitäny pistää mut pakkopaitaan ja roudata tänne landelle jo aikasemmin rauhottuun, ois jääny monta pahaa tekoo tekemättä... (hiljaisuus) Mutta ei se väkise ois kuitenkaa onnistunu. (Kai)

Kai on löytänyt uuden itsensä maaseudun rauhasta, työn tekemisestä omassa tahdissa ja yksin olemisesta sekä perheen mukana elämisestä. Päinvastoin kuin Maku, jolle ”touhuuminen” ja erilaisissa tilaisuuksissa vaikuttaminen ovat oman itsen rakentamista ja ryhmistä tuen löytämistä (...se touhuuminen on pitänyt kiinni tässä uudessa elämässä. Se on sellane tuki myös”), Kai löytää itsensä rauhallisesta olemisesta ja kiireettömästä elämäntahdista, luonnosta löytyy myös tuki ja mielenrauha.

Edelliset keskustelut käytiin syyskesällä Kain keväisen vapautumisen jälkeen. Palasin samoihin teemoihin kesällä noin vuotta myöhemmin.

H: Muistako sitä meidän keskustelua mielenrauhan saavuttamisesta... se oli... mitäs se nyt oli... melkein vuosi sitten?

Joo, kyllä mä sen muistan... oon miettinykii sitä joskus.

H: No, miltäs nyt tuntuu? Onko mieli yhä sama?

Kyllä se on. Olo on vieläki parempi. Tää mun ratkasu tuntuu aina vaan toimivan. Kaikista pienistä asioista voi nykyisin nauttia. Joskus mä istun aamulla varhain aamukahveella tuolla ulkona ihan rauhassa ja mietin, että kyllä elämä voikin olla mukavaa. Ja näillä vuosikymmenillä vielä. (Kai)

3.5 Toivon tarina

Koulutus ja työelämä

Peten siviili on alkanut hieman ”tuulisempana” kuin Makun ja Kain. Alussa asiat eivät onnistuneet aivan suunnitelmien mukaisesti, oli ongelmia asunnon saamisessa ja tuli myös rattijuopumustuomio. Jatkossa elämä on seestynyt ja Pete toivoo saavansa ammattikoulutuksen päihdetyön saralle ja pääsevänsä työelämään koulutuksen kautta. Asiat ovat melko hyvin järjestyksessä, Pete on menossa oppisopimuskoulutukseen, johon on jo työharjoittelupaikkakin valmiina. Ensin täytyy kuitenkin suorittaa tuomio pois.

H: Entä tulevaisuus, mitä suunnitelmia?

No, ensin käyn istumassa sen ratin ja sitten meen oppisopimuksella lähihoidajakoulutukseen.

H: Mikä linja?

Päihdekuntoutus. On alalta tuota katutason kokemusta. Mulla on jo oppisopimustyöpaikkakin. Heti kun vapaudun, niin seuraavana päivänä alkaa työt. Näyttää hyvältä vai mitä? (Pete)

Pete katsoo, että hänellä on alalta sellaista tietoa, josta voisi olla tulevassa työssä apua, hänellä on niin sanottua ”katu-uskottavuutta” alalta. Tavallaan tilanne on joiltain osin samantapainen kuin Makulla eli marginaalista löytyy asiantuntijuutta, Pete kuitenkin haluaa edetä työhönsä ammattikoulutuksen kautta. Lyhyt tuomio ei häntä masenna, onhan se ”vain ratti”, ei sen ”vakavampi” rikos.

Onhan se tuomio, ei siitä mihinkään pääse, mutta ei se ole väkivalta-rikos, se on hyvä juttu. Kyllä mä oon oppinu jo puhumaan ihmisten kanssa. Ei oo vaikeetkaan tilanteet päättyny nokkapokkaan. Siitä mä oon tyytyväinen itteeni. (Pete)

Tulevaisuutta ja sen mukana yhteiskuntaan mukaan pääsemisen mahdollisuutta pohtiessa Pete on pessimistinen. Hän ei usko, että hän pääsee koskaan yhteiskunnan ”ytimeen.” Kuitenkin hän halusi olla joskus yhteiskunnan täysivaltainen jäsen, mutta ei ”kahlittuna”, kuten hän asian ilmaisee. Peten analyysi yksilön valvonnasta on hyvin mie-

lenkiintoinen. Hänen mukaansa hänet päästetään kurkistelemaan ja käymään yhteiskunnassa ”verkoston” valvonnassa, mutta ei muutoin.

Tää on niin, että kun mie lähen töitä hakemaan ja jos tarkistetaan menneisyys, niin kyllä se sulkee mut pois monelta alalta. Eli vaikka mie oisin loppuikäni TÄYSIN rehellinen, ei siihen niin sanotut yhteiskunta kelpoiset ihmiset usko. Ei mua koskaan päästetä täältä laitamilta koskaan sinne... ytimeen. Ei minnuu koskaan sinne täysin päästetä.

H: Haluisitko sie sinne?

Kyllä mie haluisin sinne sillee vapaana, että mua ei ois kahlittu mihinkään tämmöseen verkostoon. Nythän ne päästää miut sinne heidän keskuuteensa vain tietyn verkoston avulla, mikä vahtii, että mie en tee siellä mitään hölmöilyjä. Ja heti kun mä hölmöilen siellä tään verkoston vahtiessa, niin ne heittää mut heti takasi sinne laidoille ja sanoo, että et sie osaa elää täällä muitten ihmisten keskellä. Niin... siellä se on se ydin, joka kontrolloi ja hallitsee meitä. Sinne voi päästä käymään... ehkä... mutta ei sinne meitä huolitita. Kyllä ne siellä aina sen pienen varan pitää. Kyllä minä itse haluisin joskus kokeilla millaista se elämä siellä olisi ilman varauksia, mutta ei se oo mahdollista... ei siihen koskaan pääse. (Pete)

Pete on tullut siihen tulokseen, että kontrollin kanssa on elettävä. Oman elämän on toimittava ja jokapäiväistä arkea on pystyttävä elämään jatkuvasta valvonnasta huolimatta. Ei jää siis muuta vaihtoehtoa kuin hyväksyä sen olemassaolo. Tämä myös onnistuu, jos virkako-neisto pysyy tarpeeksi kaukana tarkkailijan roolissaan ja jos itse tietää, kuinka elää. Pete pitää tätä valvontaa pelokkeena, mutta ei hänen humoristisesta suhtautumisestaan päätellen usko sen ”pelotusvoimaan”. Positiivinen puoli tietenkin on, että joku saa kyseistä toiminnasta toimeentulonsa, mutta sen hyöty asiakkaalle jää hieman epäselväksi.

H: Haittaako tämä kontrolli sinua, siis tämä, joka suun ympärillä toimii?

P: Niin... ei haittaa niin pitkään kun saan olla rauhassa. Mutta sitte jos ne puuttuu liikaa muun elämiseeni... elämäntyylini... niin sitten se rupeen vaivaamaan. Mie oon tottunut elämässä siihen seurantaan, kun vaan pysyvät vähän loitolla. Sille mie oon itteni niinku... no, siis sen jollain tasolla hyväksyy, että ne on siellä. Sille mie oon itteni muokannut tähän mukaan, Mie oon suostunut siihen, että minuu saa kontrolloida. Jos he ovat tyytyväisiä siitä, että saavat seurata minuu, niin mikäs siinä. Koska mie ite tiijän sen, miten mie elän ja käyttäydyn. Ei mulla oo mi-

tään pelättävää, että siitä tulis jotain seuraamuksia. Pelotehan se kyllä on se, kun ne seuraa mua: ”ole kunnolla, sinua tarkkaillaan!” (naurua) Tässä on niinku pelisäännöt tehty heti alussa valmiiksi; minuu seurataan ja mä en voi muuta kuin hyväksyy sen. Mutta ei se nyt kyllä haittaakaan mua, kun ne vaan pitää sen määrätyn välimatkan, ja onhan se hyvä, kun mä työllistän ihmisiä (naurua). Sopimus se on tämäkin. Siinä kun palaveria viikottain pittäävät niin hyvän tilin tekkeevät.

Vaikka Pete onkin rakentamassa omaa väyläänsä pois yhteiskunnan marginaalista, hän ei tosiasiaassa itse siihen täysin usko. Hän ei usko, että hänen annettaisiin koskaan palata ”toisten pariin” yhteiskunnan luotettuna jäsenenä. Peten yllä olevasta puheenvuorosta tulee miehen Gilles Deleuzen (2005) kontrolliyhteiskunta. Hänen mukaansa kontrolliyhteiskunta perustuu tilaan, jossa voidaan liikkua näennäisen vapaasti, mutta kuitenkin täysin kontrolloituna. Peten kuvaus omasta tilanteestaan on juuri tällainen: hän kulkee näennäisen vapaasti, mutta hyvin kontrolloituna. Vankilan ja tuomioiden aiheuttama leima näkyy ja tuntuu. Häntä seurataan ja hänen ympärillään pidetään erilaisia palaveriteita. Kuten jatkossa huomaamme, Peten vuokra- ja työsopimukset ovat muuttaman kuukauden pituisia, joiden aikana seurataan ”menestystä siviilielämässä.” Menestyksestä riippuen sopimuksia jatketaan taas muutamalla kuukaudella. Elämä on päätetty tiettyihin ajanjaksoihin. Viranomaisten kannalta tämän tilanteen ymmärtää, onhan Petellä tulossa vielä kolmen kuukauden tuomio, mutta Peten kannalta tilanne ei ole paras mahdollinen, joskin hän on siihen itse olosuhteisiin nähden hyvin tyytynyt. Luottamuksessa yhteiskunnan ja Peten välillä on kuitenkin vielä ilmeinen ”särö”.

Hannah Arendt (2002) on kritisoinut nykyisiä yhteiskuntia byrokraattisuudesta ja kansalaistensa kontrolloinnista. Arendtin yhteiskuntakritiikki voidaan jakaa kahteen osa-alueeseen. Ensinnäkin hän kritisoi sitä, että yhteiskuntaelämästä / politiikasta on tullut pelkkää hallintoa ilman persoonallisuutta. Persoonallisen toiminnan korvaa ”ei-kenenkään hallinto”. Ihmiskasvoinen valta on saanut väistyä kasvottoman hallitsemisen tieltä. Tämä vieraannuttaa ihmiset yhteiskunnallisesta toiminnasta, joka Arendtin mielestä on persoonallista toimintaa julkisella yhteisellä alueella, inhimillisellä moninaisuuden näyttämöllä. Yhteiskunnan byrokraattisen vallan alla ihmiset eivät enää voi eikä heidän sallita toimia spontaanisti ja persoonallisesti, koska sellainen toiminta estäisi käyttäytymisen kontrollin, joka on kasvottoman hallinnan pääasiallinen tehtävä. Kyseinen hallinto estää myös inhimil-

lisen moninaisuuden ilmenemisen, sillä käyttäytymisen kontrolli on mahdollista vain, jos käyttäytyminen tasapäistetään erilaisten sääntöjen ja kontrollimekanismien avulla, kaikki siis ”normalisoidaan” tiettyyn kaavaan. (Arendt 2002, 47-48.)

Toiseksi Arendt kritisoi sitä, että nyky-yhteiskunnassa elämä itse (normaali tavallinen elämä) on kanavoitu, ja tämä johtaa inhimillisen todellisuuden katoamiseen. Elämän prosesseista on tullut julkista aluetta, ne ovat poliittisen ja julkisen päätöksenteon piirissä. Tämä taas on johtanut julkisen alueen ja yksityisen alueen sekoittumiseen ja merkillisen ”sekamuotoisen” alueen syntyymiseen. Julkisen alueen toiminta samastetaan välttämättömien yksityisten tarpeiden tyydyttämiseen ja tämä merkitsee vapauden loppua. Välttämättömyys sulkee aina pois vapauden ja kun yksityinen asetetaan yhteiskunnan palvelukseen, se merkitsee yksityisen autonomian katoamista, oman paikan katoamista. Yhteiskunnassa ei ole enää erillistä julkista aluetta, jolla yksilö voi näyttäytyä muille, eikä erillistä yksityistä aluetta, jonne voi vetäytyä omaan yksityisyyteen, pois kontrollista. Näin ihmisestä tulee joko numero tai nimetön eläin, vailla identiteettiä oleva kuka tahansa, vailla omaa tarinaa. (Arendt 2002,42-65,183.)

3.6 Pettymyksen kertomus

Kaksi maailmaa

Vellun elämä siviilissä vapauden alettua oli toimimista kahdessa maailmassa: sekä hämärämaailmassa että valoisa puolella. Hän vapautui melko tyhjin käsin toiveenaan ja haaveenaan oman rakennusyrityksen luominen. Ongelman muodostivat tietenkin rikosrekisteri ja vietetyt vankilavuodet, luottoa ei siis ollut. Yrityksen perustaminen piti kuitenkin rahoittaa tavalla tai toisella.

Vellun toiminnan taustalta nousee kolme asiaa ylitse muiden selkeästi esille. Ensinnäkin hän haluaa työllistää itse itsensä, toiseksi hän haluaa olla riippumaton yhteiskunnan auttamis- ja kontrollimekanismeista ja kolmanneksi hän ei katso hänellä olleen muita toiminnan vaihtoehtoja kahden edellisen asian saavuttamiseksi.

H: Kerro mulle siitä jutusta, miten soikeuduit siihen... siis mistä tämä tuomio tuli?

Niin, niin... no okei. Nyt tässä kävi semmonen homma, että... miun tilanne oli nyt vapautuessa semmone, että mun oli lähdettävä siviiliin ”pakkasen puolelta”, jotakin oli keksittävä... niin... ja jos tilanne olis tulevaisuudessa sama, kyllä mie varmaan tekisin samanlaisia ratkaisuja, tekisin samalla tavalla näitä asioita, koska se oikeestaan ainoa... tai siis se on semmonen keino, millä on mahdollista selviytyä, siinä on kyllä riskinsä. Mutta jotakin on tehtävä kuitenkin, että saa täpökkää, tekipä sen miten hyvänsä, niin hämärästi kuitenkin. Nyt kun minä vapaudun, minun ei tarvii enää mennä semmosia riskejä ottamaan.

H: Enää?

Niin, nyt otin tietoisia riskejä, mutta itse tämä tapahtuma mistä tämä tuomio tuli... no, se kuulu siihen kategoriaan tietoisia riskejä. Mutta mitenkä se meni se asia... no, se meni päin persettä. Ei tästä olis kenenkään pitäny tuomioo saada, jos kaikki olisivat toimineet oikein. Ja sen piti olla se viimeinen homma tässä. No mie sanoinkin tuolla sillo, että tämä on viimeinen siirto, mihinkä minä vaikutan. Mulla oli jo kaikki niin lähellä. Mä en tarvinnu tätä mihinkään muuhun kuin siihen, että minä saan rakennettua sen... sen jutun. Eli sanotaan näin: minä tarvitsin hämărăhommia rakentaakseni rikoksettoman tulevaisuuden. Se on kylmä totuus! Siinä kohti kun rakennetaan sitä maailmaa, että oltaisiin koko ajan siinä maailmassa, missä kukka kasvaa, niin sen maailman alun rakentamisessa joutuu käymään vielä siellä vähän syvemmällä. Mutta siellä ei halua olla kuin sen hetken, että saa sen alun rakennettua. Ja yksinkertaisesti mulla ei ollut muuta mahdollisuutta.

H: Minua kiinnostaa vielä tämä sun ajatus siitä, että nyt sun ei tarvii enää ryhtyä hämărăhommiin?

Sanotaan näin, että pääasiallisesti asia on näin, pohjatyöt on tehty. Ja se on yksi syy, miksi tää tuomio ei oo mulle niin rankka. Nyt minä tiijän, että minä voin jo tässä vaiheessa viedä eteenpäin semmosta asiaa (yritystä), joka on hengissä ja elää ja tulee toimimaan, vaikka minä itse en ole mukana siinä tässä hetkessä. Tämä tuomio oli ei todennäköinen, ja ihan turha, tätä ei pitäny tulla, pelkkää bisnestä, no, jos kaikilla olisi mennyt asiat niin kuin oli suunniteltu, ei siinä olis mitään ollu. Jollain tuli siihen joku söhlinki, josta tuli tämmösiä maksuja mulle sitten. Tästä ei hyötynyt kukaan ja minä sain turhan takia tuomion. Muuten multa ei oo palanut mikään. Ne oli loppujen lopuksi aika pieniä bisneksiä, mutta tarpeellisia noin rahoitusmielessä. (Vellu)

Vellu teki ”hämărăhommia” rahan ja taloudellisen edun vuoksi. Sosiaalihuollon varaan jääminen ei käynyt, joten rahaa oli saatava

muilla keinoilla. Vellu kertoo, että hänen on ollut pakko ottaa melkoinen riski taatakseen itselleen rikoksettoman tulevaisuuden. Hänen mukaansa hänen menneisyytensä vaatii tätä. Hänen luottotietonsa ovat ”miinuksella” ja rikosrekisteri sulkee muut tiet. Kertomansa mukaan näillä rikollisilla toimilla saadulla pääomalla hän voi aloittaa elämän ”normaalisti” ja hänen ei tarvitse enää tulevaisuudessa turvautua rikoksiin ja ottaa riskejä. Nyt riskinä oli kuitenkin vankeustuomio, jonka hän myös sai.

Vellu teki siis ”hämäräbisneksiä” yrityksen rahoittamiseksi, eikä näistä bisneksistä kenenkään pitänyt kärsiä. Näissä on kuitenkin aina se riski, että joku ”puhuu”. Näin kävi Vellun tarinassa, ja isku sekä pettymys olivat melkoisen kovia riskeihin varautumisesta huolimatta.

H: Mites sä jäit kiinni?

”Mut pidätettiin kotoa. Mä olin koiran kanssa. Yksi kaveri oli vasikoitunut. Oli se... niin... siinä hetkessä oli mukana jollain lailla, mutta ilman mitään ajatusta. Kaikki pysähty kuin seinään. Pää oli ihan tyhjä. En pitänyt aikoihin kehenkään yhteyttä vaikka olisi pitänyt.” (Vellu)

Vellu elää arvojen ristipaineessa. Olemassa ovat edelleen rikollismaailman arvot ja uusina mukana ”normaalin” siviilielämän arvot. Vellu kertoo tekevänsä tietoista valintaa, missä vaiheessa hän voi mistäkin arvosta luopua ja mitä ottaa tilalle. Hän katsoo tilanteen mukaan, mikä malli milloinkin toimii. Hän korostaa, että muiden ihmisten vahingoittaminen ei enää tule kysymykseen, mutta ei myöskään sosiaalitoimistossa asiointi, joten tuloja saadakseen ja nyky-yhteiskunnassa selviytyäkseen on kehitettävä oma ajattelumalli.

H: Mites nämä arvot ja hienosäätö, mistä sä puhuit. Sanoit, että ennen oot aatellu, että voi tehdä mitä vain, mutta ei enää.

Niin, jossain vaiheessa oli elämää oli semmonen pitkä ajanjakso, että arvomaailma näytti vihreätä kaikelle. No, se on pikkuhiljaa muuttunu ja nyt mä voin nostaa rimaa tosi korkeelle, kun mulla ei oo tarvetta enää mennä käymään siellä pimeellä puolella. Tämä nyt ... no, sanotaan näin, minä oon viime aikoina kylmästi harkinnut, mistä arvoista minä voin jo luopua ja ottaa uusia tilalle. Kun tässä on joutunut toteamaan semmosen jutun, että tämä tilanne missä minä oon: minä oon tään ikä-ne, mulla on määrätty historia, että tuota vaikka minun tarkoituksiperät olisi kuinka hienot esimerkiksi oman elämäni suhteen siviilissä, niin en

minä siihen mistään rahoitusta saa. En minä saa lainaa pankeista, enkä muuta. Asiat on hoidettava muulla tavoin, on leivottava oma leivos. On mietittävä muita keinoja selvittääkseen. Mulle ei sovi soskun hommat tai muut sellaset. Nyt jos mietitään tätä mun tilannetta ja jos tässä kohden meinaa asiat saada hoitoonsa, on yksinkertaisesti otettava käyttöön aika kylmän viilee ajattelumalli. On mulla lämmöt mukana tässä hommassa sille, että mä en tee mitään asiaa niinku sillalaila toista vahingoittaen, mutta se suhtautuminen, että mitenkä asiat pitää hoitaa, on harkittava kylmästi, tää tilanne on sillalaila... sen malline. Eli jos ei soskun luuku sovi, on mietittävä tarkkaan, millä pääsee eteenpäin. Ja se kaikki ei välttämättä oo sitä mitä normaalisti aatellaan... ja toisaalta minähän en tiedä mitä muut ajattelee, enkä kyllä haluakaan tietää, mutta voin olettaa, mitä siviilit.. mutta kuitenkin, sanotaan vaikka laulun sanoilla, että: ”Viekää te maat ja viekää te veet ja viekää te ruskat ja kevää. Vaikka risanen on reppu ei lannistu heppu, sillä sielussa on sopivasti leuhkat eväät!” Ja se, että ”on sopivasti leuhkat eväät”, tarkoittaa sitä, että oli se mikä tahansa mikä antaa mahdollisuuden onnellisuudelle ja hyvälle elämälle, joskus se on ollut oravan nahat, nykyisin sen perusta on raha, yksin kauniit teot ja ajatukset eivät riitä. Siis sun on laitettava sun taloudellinen tilanne siihen kuntoon, että se kantaa, että sinä pystyt elämään hetkessä, missä nyt mennään tässä yhteiskunnassa ja se tarkoittaa, että pitää olla tuloja. (Vellu)

Mitään ylellistä elämää Vellu ei kertomansa mukaan halua. Normaali toimeentulo ja riippumattomuus riittävät.

Minä en halua mitään semmosta suihkuliittoa tai sammosta, vaan minä haluan kuitenkin jonkinlaista kunnollista ja laadukasta elämää... ja ta-soa. Silloin on pysähdyttävä ja lähdeköhti jotain päämäärää, suunnitella asiat silmällä pitäen sitä, mihin tähtää. Tällä hetkellä minä tähtään siihen, että mun yritys lähtee pyörimään hyvin ja tuota sen eteen mä teen hommia ja jossain vaiheessa se ryhtyy antamaan takaisin ja jonkinlaisen leivän. Sitten voi ryhtyä katselemaan, että tyydyttääkö tää, onko tässä tarpeeksi tälle elämälle vai pitäisikö tässä viritellä vielä jotakin. Nyt mä oon menossa tässä vaiheessa tään toimeen tulon suhteen. (Vellu)

Läheisten kanssa elämä on kunnossa ja Vellu uskoo näin myös jatkuvan. Sillä saralla hänellä on takana jo pitkä muuttumistaival, joka tulee jatkumaan ja hän katsoo olevansa kaikesta huolimatta onnekas.

Ihmissuhteissa mulla on semmone homma, että mä oon kihloissa ja meillä on hyvä suhde. Se on semmone juttu, musta näyttää, että siitä tulee hyvä juttu. Me ollaan juteltu tästä, että minä joudun joka tapauksessa

tekemään pirusti töitä sitten siviilissä, mutta on se luvannut sen kestää. Kyllä mulla menee kaikesta huolimatta melko hyvin. (Vellu)

Vankilassa Vellun asiat ovat kohdallaan. Hän on päässyt koulutukseen ja hänelle on tehty virallinen rangaistusajan suunnitelma. Joka muuten on ensimmäinen koko hänen pitkän vankilahistoriansa aikana.

Tää vankila on hyvä, jos niin voi sanoa. Täällä on koulusta ja aktiviteettejä. Mulle on tehty jopa toimintasuunnitelma tänne, ihan uutta minulle, vanhalla konkarille. Mutta helppohan on se oli tehdä, kun mulla on valmiit suunnitelmat. Suunnitelmissa on siis tämä rakennuskurssi täällä nyt ja avovankila lopputuomiosta. Nyt vain eletään suunnitelman mukaan. (Vellu)

Vellun kertoman mukaan riskit kannatti ottaa ja tulevaisuus näyttää kuitenkin melko valoisalta.

Siviilissä on koti valmiina ja selvät suunnitelmat. Mulla ei oo päihde- eikä väkivaltajuttuja. Kyllä tämä tästä. Mä oon onnellinen näistä. No, nyt voi tulla rahallista tappioo, mutta ei sitä viiti miettii. Kai ne asiat, mitkä minä jo saavutin, vaati tämän. Mä oon niihin asioihin tyytyväinen, mä voin jatkaa siitä mihin jäin, pohjatyö on tehty, se oli just sitä aluetta mihin tarvittiin sitä likasempaa hommaa. Asiat mitkä on tehtävä, ne on tehtävä. Nyt on istuttava tämä vajaa vuosi. Tässä on sopivasti aikaa miettii ja suunnitella. Realistisin tavoite on, että hommat lähtee käyntiin viimeistään silloin, kun minä pääsen pois linnasta. Mutta nyt kun mulla alkaa lomat pyörimään, ja mä tapaamaan ihmisiä ja voin tehdä sopimuksia. Niin voi olla, että osittain työt voi alkaa jo aiemmin. (Vellu)

Vellu kertoo, että jos haluaa olla riippumaton eli välttää kohtaamisia yhteiskunnan auttamis- ja kontrollimekanismien kanssa ja omaa sellaisen rikosrekisterin kuin hänellä on ja on vielä hänen ikäisensä, ei jää muita mahdollisuuksia selviytyä.

Ja jos yleisestikin ajatellaan meikäläisten kannalta, siis meidän, joilla on vankilahistoria. Niin, jos et tee ite tuolla siviilissä jotain, oot aina siellä sorkun ja työkkärin luukulla. Mä en oo edes ajatellu muuta vaihtoehtoo. Mikään rakennusfirma ei ota mua töihin. Ainoo asia mitä mä osaan on rakentaminen, siis mun on työllistettävä itse itseni. Mä täytän nyt 45 vuotta, mikä muu vois olla vaihtoehto. Tää on ainoo vaihtoehto mun työllistymiselle. (Vellu)

Zygmunt Baumanin (1997) tulkinnan perusteella syrjäytyneiksi määrittyvät ne ihmiset tai ryhmät, jotka rikkovat yleisesti vallitsevaa sosiaalista järjestystä eivätkä onnistu elämään asetettujen normien mukaisesti. Palkkatyössä käyminen on Baumanin tarkoittama normi, jonka mukaan ihmisten oletetaan ja jopa vaaditaan elävän. Tästä normista poikkeaminen tulkitaan heikoksi tai puuttuvaksi integraatioksi, uhkaksi syrjäytyä yhteiskunnasta. Palkkatyön arvoa menestymisen mittarina eivät heikennä edes sen kielteiset piirteet, esimerkiksi lisääntyvä työuupumus tai perheiden ja erityisesti lasten pahoinvointi vanhempien työelämässä menestymisen kustannuksella.

Syrjäytymisen käsite saa sisältönsä ensisijaisesti työtä tekevän, keskiluokkaisen väestön näkökulmasta. Vellun tarinassa ongelma on se, että yleisesti hyväksytyiksi valinnoiksi jäsenyivät lähinnä mahdollisimman suoraviivaisesti normaalina tai keskimääräisenä pidettyyn. Palkkatyökeskeiseen elämäntapaan johtavat elämänpolut. Poikkeamat näiltä poluilta tulkitaan karsiutumiseksi yhteiskunnan valtaviirasta. Palkkatyöläisyyden malli on kuitenkin Vellulle epätodennäköinen vaihtoehto.

Vellun näkemys kahdessa maailmassa elämisestä ja selviytymisestä on mielenkiintoinen.

H: Onnistuuko kahdella pallilla istuminen, muun työn ja hämärähommien hoitaminen yhtä aikaa, onnistuuko se ja onko se miten stressaavaa?

No, jos sitä tasapäisesti hoitaa, niin niillä kummallakaan ei ole minkäänlaista mahdollisuutta. Ja jos hoitaa vaikka 60 prosenttisesti valoisia ja 40 prosenttisesti pimeitä hommia, ei oo mitään mahdollisuuksia. Mutta jos hoitaa 90 prosenttisesti valoisia ja 10 prosenttisesti pimeitä, vain silloin tällöin jotain pientä, saattaa onnistua ja onnistuukin. Tulevaisuudessa minä varmaan sijoitun tähän viimeksi mainittuun.

H: Mihin sinä nyt sijoituit?

Jaa, no tiedä häntä. Minä kuitenkin tein pimeitä hommia hyvin vähän... hyvin vähän. Sen, että minä sain sen verran rahaa... tarpeen tullen... että voin toimia. Sanotaan nyt, että minä olin siinä 80 /20, jos tämä nyt näin ilmaistaan. Kuitenkin sillä alueella voi jo ”kukka kasvaa”. Ei tää yhteiskunta anna meille muuta mahdollisuutta. Aina on vähän tehtävä bisnestä. Se maailma, siis tämä millä mä sanon kukan kasvavan, on sen verran hämärän rajamailla kuitenkin, että pikkukukat on siellä taidetta. Ketään ei saa vahingoittaa, mutta pientä jännitystä ja taidetta pitää olla. Jos jossain kohti otankin vähän ”kottia” (=ylimääräistä rahaa), jos sattuu

kohdalle, kun ajatus liikkuu ja silmät on auki ja järkikin suurin piirtein pelaa, niin sitä huomaa ja näkee aina pienen ylimääräisen ansaitsemisen mahdollisuuden. Ja sillä tavalla me kaikki ajattelemme, jokainen toteuttaa, mitä toteuttaa. Ei sellasta täydellistä pulmusmaailmaa olekaan, ei kukaan ole täysin rehellinen, kyllä te siviilitkin kusetatte viranomaisia tarpeen tullen, kuka missäkin, verotuksessa tai muussa. (Vellu)

Vellu katsoo toimintansa olevan jo suurimmaksi osaksi rikoksettomas-
sa maailmassa. Tosin hän ei usko täysin rehellistä elämää olevankaan.

Se, pidätkö itseäsi rikollisena vai et, ei ole mustavalkoinen asia. Vellun mielestä ihminen voi olla molempia riippuen elämäntilanteesta ja tavoitteista. Tunne tai tieto omasta rikollisuudesta / rikollisesta mielestä, ei ole ympäristöstä riippuvainen asia, vaan se on Vellun mukaan täysin subjektiivinen olotila.

Mutta se rikollisen status, sitä mä en halua enää... niin... no... ihmisten mielessä mä varmaan oon rikollinen... ja se, että missä vaiheessa minä itse en enää totea itseäni rikolliseksi... niin kyllä se jossain vaiheessa muuttuu. Mutta kyllä viime siviilipätkällä pidin itseäni rikollisena. Se ratkasee sen, mikä sä tunnet itse olevasi. Itse sen tietää, milloin toteaa itsensä rikolliseksi tai ei enää rikolliseksi. En minä tietenkään itseäni rikollisena esittele (naurua)... tää on kyllä vaikee kysymys. Tää ei oo aivan yksiselitteinen kysymys, sitä voi tuntea itsensä yhtä aikaa lainrikkokijaksi ja rehelliseksi. Ei ympäristölläkään ole tässä merkitystä. Se on sitä mitä sä oot, tunnet olevasi. Esimerkiksi sulla voi olla tavoite parempaan, mutta sun on vain todettava, että nyt mä oon tässä vaiheessa ja tämä ei vielä riitä, on vain suunnattava eteenpäin. Jos mä katon itteeni ja omia toimiani ja koko kokonaisuutta ihan ulkoa ja rehellisesti, niin tavoiteltavaa on. Mutta en koe olevani enää paha. Jos olisin paha, voisin monessa hommassa olla tosi ilkeä. Ne taidot on opittu. (Vellu)

Vellu kertoo, että hän omasta mielestään on jo matkalla parempaan, mutta töitä on vielä tehtävä. Hänellä on vielä paljon pohdittavia asioita.

On kuulle sellasia muutamia solmukohtia, jotka pitää aukaista. Pitää tehdä sellasta hienosäätöä, että pysyy tuolla siviilissä. Arvoissa, tässä mun arvomaailmassa ja muutenkin. Tää käy niin hitaasti, ei oo oikotietä. Mun elämässä on ollut hyvin pitkiä jaksoja, jolloin mie oon elänyt aivan omien arvojeni mukaan, ne ei oikeen oo sopinu yhteen tään muun maailman kanssa. No, sieltä ne puskee joskus vieläkin läpi. Nyt sitten taas opettelen mikä on mitäkin. (Vellu)

Palasimme keskustelussa vielä Vellun edellisen pitkän tuomion tunnelmiin, jotka olivat aika ajoin hyvinkin pessimistisiä. Esimerkiksi mahdollinen uusi tuomio tuntui silloin täysin mahdottomalta suorittaa.

H: Muistako sillo Riksuksa kun olit, niin sie sanoit, että sie et kestä tätä linnaa et enää päivääkään. Nyt kuitenkin tunnut olevan huomattavasti positiivisemmalla mielellä?

No oon, oon. Kato nythän on niin, että en minä koskaan kuitenkaan oo ollu näin vahvoilla, sille että minä tiijän nyt, että kun mä täältä lähen, mulla ei oo kuin järjestelyhommia. Siis mullahan ei oo mitään, mutta sillä yhtiöllä on. Nyt mä en lähde tyhjän päälle, mulla on asunto ja työt odottamassa. Vaikka tää linna aina syö miestä, niin nyt mä en lähde täältä muovipussin kanssa miettimään, että mitähän tekis. Vaikka kyllähän mä aina oon tienny vapautuessa mitä minä teen... niin nyt tämä on kuitenkin ihan täysin erilainen tilanne. Mulla on siellä hyvä nainen, koti valmiina, työt... ei siis koskaan oo ollu näin hyvin. (Vellu)

Nykyisin Vellu tuntuu olevan positiivisella mielellä tuomiosta huolimatta ja katsoo syyn tähän löytyvän kunnossa olevasta siviilielämästä ja paremmista tulevaisuuden näkymistä.

Kuitenkin, uusi tuomio, lyhytkin, on aina sietämätön asia.

No, niin no.. kyllä tää kirpasee... kyllä kirpasee... vaikka asiat onkin muuten ok.. Alussa oikein vitutti. Piti oikein kelata tätä juttua, että mitä nyt taas... täällä ollaan. Kyllä siinä pari kuukautta meni miettiessä. No... ne piti kelata ne asiat ja ruveta lusimaan... kyllä tää nyt tästä. (Vellu)

Vankilassa Vellu tuntee olevansa vanha, mutta muuten hän pitää ikänsä ”painoa” positiivisena asiana. Vanhetessaan hän on mielestään kypsyynt ja järkevoitynyt ja tuntee, että hänellä on vielä elämä edessäpäin.

Koheltaminen on kuitenkin jäänyt mun elämästä pois, siis se päätön touhuaminen.

Minä tunnen itteni vanhaksi määrätynlaisiin asioihin. Niin kuin tähän hulapaloon täällä vankilassa, kongin jutut on kongin juttuja, siellä nuoret pojat ajattelee vain ”pussin kulmia” (= huumeita). Tähän mie oon liian vanha. Mihinkään järkevään tai hyvään, en kyllä tunne olevani liian vanha. Minähän olen vasta nuorukainen, aloittelija, siinä sarjassa. Mullahan on vielä elämä edessä. Olen hioutunut, ei ole enää sitä jyrkkyyttä... eikä katkeruutta. Olen pehmentynyt iän, kokemuksen kautta. Olen pehmeä kuin kypsä mansikka. (Vellu)

Vellun marginaaliasema ja sosiaaliset verkostot

Tuula Helneen (2002, 2004) mielestä syrjäytyminen kuvaa pysähtynyttä hetkeä, jossa liike on muuttunut tilaksi. Marginaalin käsite eroaa syrjäytymisestä erityisesti siinä, että se pitää jo lähtökohtaisesti sisällään ajatuksen monisuuntaisesta liikkeestä, joka voi viedä sekä kauemmas normaalista, valtavirrasta ja keskuksesta että kuljettaa kohti ankkuroitumista. Marginaaliasemaan liittyy riski syrjäytymisestä, mutta Vellun tarinassa se antaa myös mahdollisuuksia selviytymiseen ja ainakin osittaiseen yhteiskuntaan kiinnittymiseen, siinä määrin kuin hän katsoo sen olevan itselleen mahdollista. Syrjäytymiskeskusteluun sisäänrakennettu epäluottamus on ainakin osittain poissa.

Sosiaalinen verkosto viittaa siihen sosiaalisten suhteiden maailmaan, jossa yksilö elää. Tähän maailmaan kuuluu sekä yhteisöllisiä että yhteiskunnallisia toimijoita. Sosiaalinen verkosto koostuu niistä ihmisistä, jotka yksilö määrittelee itselleen tärkeiksi riippumatta siitä, onko henkilöillä yhteyksiä tai siteitä toisiinsa. Kiinnittyminen sosiaalisiin verkostoihin on ennen muuta yhteiskunnallistumisen mahdollisuus marginaaliin jääneille tai jättäytyneille henkilöille. Verkostot ovat myös portti osallisuuteen yhteiskunnan moninaisissa vuorovaikutussuhteissa ja – tilanteissa. Sosiaalisten verkostojen olemassaolo marginaalissa haastaa oletuksen palkkatyön ulkopuolella olemiseen liitetystä irrallisuudesta. Näin myös Vellun tarinassa. Hän on rakentanut verkostonsa kahden maailman rajamaille. Hän elää mielestään sopivassa suhteessa molemmissa maailmoissa. Hän ei ole omien verkostojensa valossa syrjäytynyt eikä yhteiskuntaan integroitunut vaan pikemminkin ehkä näitä molempia. Verkostojen kautta kokemukset osallisuudesta ja osattomuudesta limittyvät niin, että yhtenä hetkenä painopiste on yhteiskuntaan ankkuroitumisessa, toisena siitä syrjäytymisessä. Kuuluminen ja kuulumattomuus erilaisiin verkostoihin ovat näin päällekkäistä – hän voi olla osallisena jossakin, mutta kokea samalla osattomuutta jostakin muusta. Sosiaalinen kiinnittyminen onkin marginaalissa eläville aina tasapainoilua erilaisten verkostojen vahvuuksien ja heikkouksien välillä.

Yhteisöllisyys voi olla kahlehtivaa. Osallisuus sosiaalisissa suhteissa tarkoittaa väistämättä sitä, että yksilö joutuu uhraamaan palan itsenäisyydestään yhteisyyden alttarille. Marginaaliasemassa itsenäisyyden ja riippuvuuden välisen suhteen jännitteisyys korostuu. Luottamussuhteet hyvinvointivaltioon jäsentyvät tavanomaista hel-

pommin kahleeksi silloin kun koko elämä rakentuu yhteiskunnan epävirallisella puolella. Riippumattomuudesta voikin tulla marginaalissa selviytymisen kynnyskysymys.

3.7 Ongelmien tarina

Kuoppainen siviilielämä

Negen pitkä tuomio loppui tammikuussa 2006. Alun vaikeuksien jälkeen rangaistusajan suunnitelma alkoi toimia pitkälti Negen oman aktiivisuuden vuoksi. Hän kävi läpi OMA-ohjelman, päihdekuntoutuksen, ATK-opinnot suljetussa vankilassa ja lopuksi siviiliopinnot ammattikorkeakoulussa avovankilasta käsin.

... koko lusimissuunnitelma toteutui, ihan niinkuin pitikin. Oon tosi tyytyväinen itteeni. Tästä on hyvä jatkaa siviilissä. (Nege)

Negen kommentti kertoo suuresta toiveikkuudesta ja uskosta omaan jaksamiseen. Siviilielämä alkoi hyvin. Asunto järjestyi ilman suurempia ongelmia. Ja koulu jatkui normaalisti. Nege oli kihloissa, suhde näytti toimivan ja suhteet myös muuhun perheeseen, muun muuassa poikaan olivat kunnossa. Poika asui toisessa kaupungissa ja Nege ajoi melkein joka viikonloppu häntä tapaamaan.

... täytyy ottaa kiinni tätä menetettyä aikaa pojan kanssa... (Nege)

Kevään 2006 aikana Nege kuitenkin ilmoittautui koululle poissaolevaksi ja kertoi jatkavansa opiskelua taas syksyllä. Syyski hän sanoi siviilikiireet ja erilaiset asioiden järjestelyt.

... on tässä kaikke duunii, on niin pitkä aika tästä siviilistä, vaatii totuttelua... (Nege)

Koulussa hän kertoi olleen joitakin vaikeita osioita, jotka vaativat hänet enemmän töitä kuin toisilta. Opinto-ohjausta hän kyllä kertoi saaneensa aina tarvittaessa.

... on tiedoissa aikamoisia aukkoja. Teettää melko paljon töitä, enemmän kuin mun opiskelukavereilla... kyllä sieltä tosin ohjausta aina saa, jos tarttee.

No... kuitenkin... ajatelin pitää hieman väliä ja jatkaa uudella innolla syksyllä. (Nege)

Kaiken kaikkiaan Negen koulu oli kuitenkin mennyt keskimääräistä paremmin, joten kyselin häneltä edelleen syitä koulun keskeyttämiseen.

... no... on vähän ongelmia tuon kihlatun kanssa... pitäis olla enemmän aikaa ja silleen. (Nege)

Epäilin, että koulun keskeyttäminen ei ehkä olisi viisasta tässä vaiheessa eikä luultavasti auttaisi parisuhdeongelmissa, mutta Nege oli toista mieltä.

Kyllä mun on parasta tehdä näin.. ja oo ihan huoleti, kyllä minä sen koulun käyn loppuun. (Nege)

Kevään kuluessa asiat eivät korjaantuneet. Nege ajoi kahden kaupungin väliä, asui toisessa ja tapasi poikaansa toisessa. Suhde kihlattuun rakoili yhä pahemmin, riidat olivat yhä myrskyisempiä. Myös alkoholi oli silloin tällöin kuvioissa mukana. Mutta sopu löytyi kuitenkin aina lopulta.

Kyllä me riidellään yhä pahemmin. Mutta sovitaan taas lopulta. Tuota kaljaa ei pitäis ottaa ollenkaan. Sen kans menee kaikki läskiks. On tää välillä yhtä vuoristorataa. (Nege)

Negen kevät meni jotenkin tasapainotellessa, mutta kesäkuussa koko elämä päättyi kaaokseen.

Meillä oli muijan kanssa karmee riita, hajos ikkunoita ja kaiketi kalusteitakin... niin ja auton tuulilasi. Molemmat siinä roiskittiin, mutta minä kannan seuraukset! No, se yhteiselo päättyi siihen! (Nege)

Molemmat saivat hädän asunnosta. Nege oli pidätettynä toista viikkoa ja sai lähetysmiskiellon ja syytteet muun muuassa kotirauhan rikkomisesta. Pahoinpitelyä tapaukseen ei kuitenkaan liittynyt ja siitä Nege oli tyytyväinen.

Olin siellä putkalla melkein pari viikkoa. Kyllä oli mieli matalana. Mutta vaikka materiaa hajos, en lyöny ketään! Siitäkin saan olla tyytyväinen. No, syytteitähän siitä kuitenkin ropisee, voi paska! No, ei se auta. Tehty mikä tehty ja nyt on seurausten vuoro. (Nege)

Tiedustelin alkoholin osuutta tapahtumiin.

No tottakai! Päissään oltiin molemmat. Pitihän se arvata, miten siinä käy! (Nege)

Näiden tapahtumien jälkeen Nege vaihtoi kaupunkia, hän muutti samaan kaupunkiin, missä hänen poikansakin asuu. Asunto järjestyi yllättävän nopeasti. Jälleen kerran Nege oli itse aktiivisesti hoitamassa asioitaan ja kävi puhumassa tilanteestaan niin asuntotoimistossa kuin työvoimatoimistossakin.

Kyllä nää jutut aina järjestyy, kun jaksaa käydä selittämässä... aina vain uudestaan. Vaikka kyllä se välillä väsyttää. Kävin työkkärissä kyselemässä oman alan harjoutuspaikkoja, saa nyt nähdä... (Nege)

Negestä elämä ei tuolla hetkellä ollut hallinnassa. Hän oli melko ihmeissään asioiden saamasta käännteestä. Hän syyttää itseään hyväuskoisuudesta ja ”sinisilmäisyydestä”. Asioiden luisuessa pois hallinnasta Nege ei itse halunnut nähdä / ymmärtää sitä. Toive asioiden sujumisesta parhain päin ”sumensi” elämän todellisen tilanteen

En minä nyt tiedä, miten tässä näin kävi. Asiat vaan rupes karkaamaan käsistä. Minä lähdin siviiliin niin toiveikkaana. Piti olla koulu kunnossa, akka ja asunto... voihan vee... ja nyt minä oon tässä jamassa. Millä helvetin vaaleanpunaisilla silmillä mä sitä muijaakin kattelin... no, ei kai sitä lyhyillä linnalomilla ketään opi tuntemaan... sehän oli ihan yhtä paha kuin minä aikoinani... ellei pahempi... siis rähjäämään ja ottamaan viinaa... ja minä en tahonu sitten millään nähdä sitä mejjän kaaosta... ennenkuin oli liian myöhäistä... halusin niin, että se olisi onnistunut... olis pitäny tajuta, että jos jotain sattuu, niin minä siitä seurauket kannan... nyt on vielä syytteet tulossa ja kaikki... sitten se nainen vielä valehteli poliisille... ja naistahan aina uskotaan, ainakin sen jälkeen, kun ne oli tarkistanu mun taustat. Oli paras häipyä vähin äänin koko kaupungista ja kärsiä vaan seuraukset. Omasta tyhmydestään tässä saa kärsiä. (Nege)

Kesän kuluessa Negen tuomiokin selvisi, hän sai kahdeksan kuukautta ehdotonta vankeutta ja piti itse tuomiota melko kovana.

Siinä painaa mun vanha rekisteri, mutta minkäs sille voi. (Nege)

Karikkoisesta siviilin alusta huolimatta Nege ei aio vielä luovuttaa. Entinen elämä on vielä hyvänä pelotteena.

En minä voi antaa periksi, kyllä tästä on selvittävä, jos minä painun takaisin sinne entiseen, niin sinne minä kuolen... ei tätä työtä ihan alusta jaksaisi enää aloittaa. (Nege)

Negen kesä meni uutta asuntoa laitellessa, pojan kanssa aikaa viettäessä ja muutakin perhettä tavatessa. Samalla hän on yrittänyt hoitaa asianajajansa kanssa tuomionsa muuttamista yhdyskuntapalveluksi.

Tässä se kesä on mennyt, haavoja nuoleskellessa. Mutsin kanssa oon paljon viettäny aikaa ja sen kans on hyvä keskustella näistä asioista. Se varoittelee poikaa aina pahasta maailmasta (naurua). Pojalle on nyt kyllä ollu aikaa ja mukava sen kanssa on paloilla. Niin..se asianajaja sanoi, että mulla olis hyvät mahdollisuudet saada se tuomio yhdyskuntapalveluksi. Pystys jatkamaan syksyllä koulua. Koulusta antoivat hyvät lausunnot ja sillee... nyt vain odotellaan hovia. (Nege)

Syksyn mittaan Negen toiveikkuus alkoi palata. Suunnitelmissa olivat koulun jatkaminen ja edelleen yrittäminen.

Oon muuttanu koulun paperit tänne (uuteen asuinpaikkaan). Täällä on vastaava linja... siinä vois jatkaa, jos sais sen yhdyskuntapalvelun... vaikka kyllä minä aion sen koulun käydä kävi miten kävi sen tuomion kanssa. Kahdeksan kuukautta on tässä sopassa lyhyt aika. (Nege)

Elämän aloittaminen siviilissä oli huomattavasti vaikeampaa kuin Nege oli odottanut. Hän ei kertomansa mukaan ”valvonut” itseään riittävästi eikä osannut huomioida toimissaan menneisyyttään.

En ois kyllä uskonu, että tää siviili ottaa näin koville. Kyllä se vaan niin on, että meikäkäisen on vahdittava omia ajatuksiaankin, että ei vaan tulis virhettä. Ja sitten jos se virhe tulee, niin meillä vanhoilla linnajätkillä ne seuraukset voivat olla... ja ovatkin... paljon pahempia kuin muilla kansalaisilla... siis omalle elämälle ja sen jatkumiselle. Kyllä tää välillä on kuin kävelemään taas opettelis! (Nege)

Viranomaisen työskentelyyn Nege on suhteellisen tyytyväinen ja tuntee tullessa kohdelluksi oikein.

Näitä viranomaisia, sossujs sun muita, niitä ei voi nyt moittii. Kaikki on ollu mulle ihan asiallisia... no, mitä nyt muutama poikkeus... mutta mitä niistä. (Nege)

Mahdollinen uusi tuomio tuntuu vaikealta, mutta Negen mielestä se on vain kestettävä ja jatkettava eteenpäin.

No, jos ihan rehellinen oon, niin kyllä se ajatuskin linnaan paluusta tuntuu ihan hirveeltä, mutta ei kai siinä muu auta, jota hovi niin päättää. Kyllä minä siitä selviän. Kai tästäkin kokemuksesta on jotain opittavaa. (Nege)

Koko vankeustuomion ajan Nege pysyi tiukasti suunnitelmissaan ja eteni niiden mukaisesti. Siviili tuntuu kuitenkin olevan kaikesta valmistautumisesta huolimatta pelottava ja epävarma paikka. Suunnitelmien epäonnistuessa Negellä tulivat kuvioihin mukaan päihteet, joiden myötä tilanne vain paheni.

Voisi ajatella, että ehkä Negen tilanteessa uusia asioita tuli hallittaviksi yhdellä kertaa hieman liikaa: koulun jatkaminen itsenäisesti siviilissä, uusi ihmissuhde (kihlattu), ”viikonloppuisän” tehtävät, asuminen itsenäisesti ja osittain kahdella paikkakunnalla asuminen. Näin jälkikäteen voi sanoa, että Nege olisi tarvinnut onnistuakseen enemmän tukea, kuin hänellä oli saatavilla.

Negen siviilin sudenkuopat

Vapautuminen on vaikea asia, varsinkin vankilasta vapautuminen. Sen varalle rakennetaan lukematon määrä suunnitelmia, joista useimpia ei koskaan toteuteta. Vankilassa on aikaa suunnitella, mitä siviilissä on pakko tehdä.

Aluksi kertoja halusi lomailla vapaudessa, totutella uuteen elämänvaiheeseen ja hieman irrotellakin; vuosia kestäneen laitoseristyksen jälkeen kuka tahansa tarvitsee lomaa, lepoa ja sopeutumisvaihetta. vankeuden aikana yhteiskunta on kuitenkin muuttunut.

Vapautumisen jälkeen Negellä oli kiire kokeilemaan kaikenlaista. Alku oli vapauden huumaa. Kovassa vauhdissa uudet rikoksetkin tulivat nopeasti - parissa kuukaudessa vapautumisen jälkeen. Kesän myötä elämä ei tasaantunut. Uuden ihmissuhteen myötä sosiaaliset ongelmat eivät kuitenkaan oleellisesti vähentyneet. Kasvaminen parisuhteeseenkin aiheutti omat pulmansa. Alkoholin käyttö pahensi asioiden tilaa.

Vankilasta vapautuvan ongelma onkin usein siinä, että hän ei oikein tiedä, miten hyödyntäisi saamansa henkilökohtaisen vapautensa, joka muille ihmisille on aina ollut itsestäänselvyys. Vankilasta vapautumisen jälkeen vapauden suurin merkitys on se, että aivan välitön

henkilökohtaisen elämän tarkkailu ja sääntely on poistunut. Samalla Negen kohdalla poistuivat myös turvallisen arkielämän rajat ja säännöt. Usein vapautuneen lähtökohdat uuteen ja vapaaseen elämään ovat varsin heikot, koska asuntoa ei välttämättä ole, työmarkkinoille pääseminen on vaikeaa, ihmissuhteet ovat olemattomat ja taloudellinen tilanne on huono. Oman paikan löytäminen yhteiskunnasta ja sen positiiviseksi mieltäminen voi olla hyvin hankalaa. (Kääriäinen 1994, 207-208.) Negellä asiat olivat kuitenkin näiltä osin melko hyvin. Ehkä juuri suurimmaksi ongelmaksi muodostuikin vapauden hallinta, oman vapaan elämän hallinta. Elämän hallinnan kokemukseen liittyy oleellisesti yksilön omien valintojen tiedostaminen ja niiden seurausten arviointi sekä kokemus siitä kuinka voin vaikuttaa oman elämäni suuntaan. Toisaalta vastuun ottaminen omasta elämästä voi olla myös pelottavaa tai hämmentävää, jopa ylivoimaista.

4 USKOTTAVUUS JA LUOTTAMUKSEN SAAVUTTAMINEN

4.1 Uusien tarinoiden ympäristöt ja henkilöt

Vankilasta vapautuessaan kertojat etsivät paikkaansa yhteiskunnassa ja yrittävät rakentaa itseään uudelleen. Nämä marginaalissa elävät ihmiset joutuvat rakentamaan uutta elämäänsä vahvojen stereotyyppien ympäröiminä. Nämä stereotyypit ”antavat” heille valmiita identiteettejä, joiden häivyttäminen tulee olemaan kovan työn takana. Leimatuksi tuleminen tai leimautumisen vastustaminen tapahtuvat aina sosiaalisissa suhteissa, joihin puolestaan kuuluu aina valta, jota toisissa positioissa on vähemmän kuin toisissa. Vapautuneen vangin positioissa olevalla valtaa on vähän ja hänen mahdollisuutensa puhua omasta puolestaan ovat pienet. Kuitenkin he haluavat nousta esiin, tuoda julki asiansa, kertoa itsestään ja puhua vallitsevia käsityksiä vastaan. Samalla he etsivät tietä marginaalinsa murtamiseksi.

Kertojen mielestä ”tavallisten” ihmisten luottamuksen saavuttaminen ei ole helppoa. Ihmiset suhtautuvat epäillen ja pelokkaastikin. Ympäristö on vakuutettava omalla käyttäytymisellään ja uudella elämäntylilläään. Julistaminen ei tuota tulosta. Näiden miesten uuteen sosiaaliseen verkostoon kuuluvat hyvin tärkeänä osana oma perhe, vanhemmat ja sisarukset, vaimot ja avopuolisot, lapset ja lapsenlapset. Suhteet lähiomaisiin ovat lähentyneet ja parantuneet. Kertojat tuntevat, että luottamus on ainakin osittain palautunut, menneisyys on vähitellen annettu anteeksi ja ihmissuhteita on alettu rakentaa uudelleen, paljon on kuitenkin vielä työtä tehtävänä. Miehet itse luottavat lähipiirinsä tukeen.

Kain tilanne syksyllä vapautumisen jälkeen pienessä kyläyhteisössä.

H: Mites tämä kylä, tämähän on aika pieni maalaiskylä, tunnetaankot täällä entuudestaan?

Ei ne tunne... tai kyllä ne on aina tienny X suvun retkupojasta ja osa on mut varmaan aikasemmin nähnytki, mut ei ne sillee tunne. No nyt... kun mä aina fillaroin tonne kyläkauppaan asioille... niin kyllä siellä joku muutaman sanan vaihtaa... säästä sun muusta (naurua). Kyllä ne taitaa vähän vierastaa... osa pelätäkin. Mutta ei kai se mikään ihme oo. Kato nyt mua. Tonne kyläavenuulle kun ilmestyy tämmöne kirjailtu (tatuoi-

tu) jätkä, niin kyllä kai se vähän herättää... niin mitä... hämmästyttä ainakin varmaan.

H: Entä sie itse, eiks sua jännitä tää kylä?

No kyllä... ei siinä mitään. Mutta ei silleen pahasti, ei tuu panikoitua.

H: Käykös tiellä kyläläisiä vierailulla?

Kyllä niitä noita fajjan tuttuja käy läppää heittämissä... ja kai siinä on joku uteliaskin joukossa (naurua)... mut ei se mitään, kyllä meillä saa käydä. (Kai)

Sama tilanne puolen vuoden päästä. Kai on tehnyt tänä aikana kyläläisille muun muuassa puu- ja rakennustöitä.

Oon tehny vähän savottaa, puita talveksi. Itselle ja sitä samaa hommaa oon tehny myös parille talolle tuolla kylillä... täällä asuu aika paljon vanhuksia... ei ne itse pysty.

H: Ihanko palkallista työtä?

No pientä korvausta, ei ihmeitä, ei täällä kellään oo ihmeitä rahojakaan. Tai sitten on vaihdettu hommia. Mä tein yhdelle mummille tossa talvipuita ja se pesi meidän matot... että silleen tää toimii. Niin, ja joitakin satunnaisia pieniä rakennusapuhommia on ollu tässä ihan kylillä... mutta eipä ihmeitä.

Ja hänelle on ehdotettu liittymistä kylätoimikuntaan.

Ja kuule... Mua on kysytty mukaan kylätoimikuntaan. Täällä toimii sellanekin. Toi lähinaapuri kysy sitä tuossa joulun aikoihin. Mä vein nimittäin mun fajjan kylätoimikunnan talolle pikkujouluun... ja viihdyin kyllä siellä itsekin... no siellä naapuri kyseli, että kiinnostasko tämmöne juttu. Olin kyllä vähän ihmeissäni... (Kai)

Kertojan tilanne noin vuoden päästä.

... no nyt sitten kylätoimikunnan puheenjohtaja kyseli myös, että mites ois, tulisinko mukaan, olis muka hyvä olla myös X:n perhe edustettuna. On ne varmaan siellä pohtinu, että uskaltasko sitä pyytää, onkohan se miten hurja (naurua)... no ei tosissaan... leikkiä mä vaan. Mutta kyllä mä lupasin sinne mukaan mennä, vähän kyllä jännittää, mut jos mä oon jo selvinyt niin monesta uudesta jutusta, niin eiköhän tääkin onnistu.

H: No mitä sä siitä oikein tuumit?

On mulla sellane hieno fiilis, että mut hyväksytään jo. Vaikka sitä ei kaaheen tietosesti hakiskaan, niin kyllä se silti on hyvä fiilis. (hiljaista) Niin, sitä niinku kuuluu johonkin... no, tärkein, mihin mä kuulun on mun perhe, sekin riittää mulle, mutta tuntuu hyvältä kuulua myös tähän kylään, jossa elelee. Ainahan näiden ihmisten kanssa joutuu tekemisiin, se kuuluu näin pieneen kylään... ja sitten kun sieltä päin tulee sitä luotamusta... niinku nyt näyttää... niin kyllä se hyvältä tuntuu... kuuluu porukkaan. Näin se on. (Kai)

Kai on asustellut kyseessä olevassa kylässä äskeiseen tilanteeseen mennessä noin vuoden vapautumisen jälkeen. Omien sanojensa mukaan hän ei ole ”eristäytynyt, mutta ei tuppaudukaan kylän touhuihin”. Kylä on kuitenkin hyvää vauhtia hyväksymässä hänet ja kyläläiset ovat pyytäneet häntä mukaan kylän toimintaan. Kai itse on tilanteesta hie-man hämmäntynyt, mutta tuntee myös asiasta mielihyvää.

Maku on voittanut jo monen yhteisön luottamuksen. Hän toimii AA-säätiössä, vankilalahettinä ja käy pyydettyä melkein missä tilaisuudessa vain ”missä häntä halutaan kuulla.” Pisimmät puhujamatkat ovat ulottuneet ulkomaille saakka.

H: Matkustellutkin olet?

Joo, mulla on sellane vanha matka-auton rottelo. Sillä on liikkunu.. puhumassa ja silleen. Nytkin lähden tällä viikolla Lappiin. Se on osittain puhujamatka, osittain lomaa. Oon siellä pari viikkoo. Niin, ja Espanjassa ja Saksassa oon myös käyny, nekin reissut liittyy tähän AA-hommaan. Siellä meni pari kuukautta. Meitä oli usempi kaveri. (Maku)

Molemmat kertojat ovat sitä mieltä, että muutostaan ei kannata julistaa eikä todistella, se ei hyödyttäisi mitään. Muutoksen voi heidän mielestään näyttää vain omalla elämällään ja on ympäristön oma asia, kuinka se siihen suhtautuu. Pääasia on, että itse tietää asioiden tilan ja että perhe on tukena.

... alkaa ne varmaan tottua muhun, kun mä oon käyny tekemässä niitä halkoja ja rakennushommia. Ne on huomannu, että eihän tää oo jätkää kummempi. En mä oo alkanu todistella kelleen mitään, vaikka ne kautta rantain kyselee, että onkos se X:n poika nyt ihan oikeesti tänne jäämässä. Varmaan niiden tekis mieli kysyä, että meinaatkos tehdä vielä rikoksia, mutta ei ne ihan ilkee kysyä sitä suoraan. No, mä oon ajatellu, että kun

tässä elellään, niin kyllä se muutos lopulta uskotaan, omalla elämällään sen voi näyttää. Ja jos joku ei usko niin ei, ei sillä oo niin väliä. Pääasia, että lähipiiri... siis perhe ja mä itse tiedetään, missä mennään. (Kai)

.. mutta tätä miun muutosta ei voi siellä ryhmissä mennä kenellekkään toittottamaan. Ei kukaan usko, että tälläne jätkä kuin mie vois muuttuu.. jokainen ihminen näkkee sen itse, se tekkee sen päätöksen itse. Mie vaan elän miun ommaa elämää. (Maku)

Molemmat, sekä Kai että Maku ovat saavuttaneet jo jonkinasteisen luottamuksen ympäristönsä taholta ja heidät hyväksytään jollakin tasolla mukaan ympäristön toimintaan. Pete ei koe, että luottamuspuola hänen ja ympäristön välillä olisi juurikaan vähentynyt, ehkä hieman, mutta ei mainittavasti.

No, rikollinen on kuin kulkutauti, sitä ei voi päästää pesimään ”oikeitten” ihmisten keskuuteen...

H: Niin... rikollinen? Tuota .. silloin kun sie pääset vankilasta, sie oot vapausrangaistuksesi kärsinyt.

Niin mä oon. Mutta... tuota ihmiset käsittää sen silleen, että vankilassa olleella ihmisellä ei voi luonne muuttuu. Että se on sama ihminen koko elämänsä ajan. Se leima on ja se pysyy. Se ei oo koskaan lähteny mihinkään. Se ei oo vielä tänäkään päivänä lähteny täysin. Jos mie menisin kaupunkiin X (= Peten kotikaupunki) mie oisin siellä pelkkä vankilakundi, mikä tulee ruinaamaan jotain. (Pete)

Pete on sitä mieltä, että vankilakundin leima ei välttämättä koskaan kokonaan häviä, että ihmisten on hyvin vaikeaa muuttaa vakiintuneita käsityksiään, joihin kuuluu muun muuassa se, että ihminen ei voi muuttua. Leimatuksi tuleminen tai leimautumisen vastustaminen tapahtuvat aina sosiaalisissa suhteissa, joihin puolestaan kuuluu aina valta, jota toisissa positioissa on vähemmän kuin toisissa. Vapautuneen vangin asemassa olevalla valtaa on vähän ja hänen mahdollisuutensa puhua omasta puolestaan ovat pienet.

H: Onko nyt sitten tällä uudella paikkakunnalla havaittavissa sellasta ilmapiriä, että se leima heltiäisi?

No, täällä... täällä oli vain ensimmäiset kaks', kolome kuukautta oli silleen, että ne vähän katto pitkillä. Sitten... no kun oon saanu sen yh-

den mahdollisuuden heiltä. Nehän ne hommas mulle työpaikan ja sitten asunnon X kaupungista... niin ja tuota... sen jälkeen on tää systeemi pelannut jotenkii hyvin. Mie teen puolen vuoden sopimuksia soskuun, että vuokrat kun on maksettu, sopimus jatkuu taas... siis tää vuokrasopimus. Ja sitte on yks' aika hyvä juttu järjestynyt. Mun kaikki asiat... vaikkapa lääke sun muut jutut on yhdessä paikassa hoidossa. Mun elämä on tasottunu silleen, että mun ei tarvii höntyillä eestakasi luukulta luukulle... siinä palas hermo. Niin.. musta tuntuu, että muhun jopa vähän luotetaan. Ne anto sieltä 50 euroo rahaa jopa jääkaappipakastimeen ja luotti, että mä ostan sen, enkä lähde juomaan niitä rahoja ja kauppa tehtiin. Olin kyllä vähän ihmeissäni. (Pete)

Pete toteaa perusasioiden sujuvan melko hyvin. Häntä ei enää juokseteta virkailijalta toiselle, vaan asioita hoidetaan yhdestä paikasta. ”Juoksuttaminen” on yleinen ongelma luultavasti muillakin henkilöillä, kuin vapautuneilla vangeilla, heidän yrittäessään hoitaa moninaisia asioitaan nykyisessä hyvinvointiyhteiskunnassamme. Erilaiset palvelut ovat järjestetyt siten kuin ne olisivat teollista kulutustuotteiden valmistusta: ne ovat jaotellut eri valmistusosiin ja –vaiheisiin. Elämän kokonaisuus ja arki ovat samalla tavalla jaotellut erilaisiin osiin. Miltei kaikkia kuviteltavissa olevia ongelmia ja kysymyksiä varten on oma spesialistinsa, joka hoitaa vain oman tehtävänsä. Ja specialistit tietävät mikä on normaalia ja mikä epänormaalia. Elämän monimutkaisuutta yritetään hallita jakamalla se osiin ja hallitsemalla kutakin osaa erikseen, elämäntilanteiden kokonaisvaltaisuus häipyä byrokraattisiin verkostoihin. Perusasioiden sujumisesta huolimatta Pete toteaa skeptisesti, että ehkä uudella paikkakunnalla uskalletaan kuitenkin luottaa hänen hie-man, tai sitten siellä vain odotetaan hänen epäonnistumistaan.

H: Eli sie oot saanu tilaisuuden, jonka sie oot käyttäny kunnialla. Sillä tavalla sie oot ehkä pystynyt murtamaan tätä leimaa ainakin vähäsen?

No joo... no, ne varmaan ottaa, että milloinka mie taas ratkeen.

H: Oottaako ne sitä?

No, osa porukasta ottaa?

H: Mistä sie sen huomaat?

No, heidän näkemyksistään, että he eivät voi niinku kattoo asioita mun kanssa pitkällä tähtäimellä.

H: Tarkoitatko näitä puolenvuoden vuokraajuttuja... vai mitä?

En. Se puoli vuotta on pitkä aika. Mutta esimerkiksi tuolla työympäristössä. Jos siellä ruvetaan puhumaan pitemmästä työnteosta, niin ne aina sanoo, että katellaan nyt ekana tässä tää kuukaus tai kaksi. Sama oli kyllä aluksi tuossa asuntotoimistossakin. Ensinnäkin kolmen kuukauden vuokrasopimus ja sanottiin että jos se menee hyvin, sen jälkeen on jatkuva sopimus. No, eka kolme kuukautta meni ja sitten sanottiin, että katotaan nyt vielä toinen kolme kuukautta. Elikkä tämmösiä just, että niistä niinku näkee, että ei ne ihan täysin usko siihen, että mie elän normaalisti. Aina on joku pieni pelko ja sen takia tehdään tämmösiä lyhyksiä kolmen kuukauden sopimuksia. Elän näissä pätkissä. Siitä sen vielä niinku näkee... ja heidän vähän sellasesta varautuneesta käyttäytymisestä minuu kohtaan. Ne ei aina rehellisesti sano asioita. Ne vähän kiertelee ja kaartelee... ja katselee ohi... ja jopa valehtelee. Niin... olihan se hyvä esimerkki tää kiinteistökeskus, kun hain niiltä asuntoa. Ne sano, että ei tässä oo mittää estettä, kyllä sulle voidaan myöntää asunto. Virkailija sanoi, että hällä on nyt kiire, mutta hän huomenna soittaa, niin tuut tekemään vuokrasopimuksen ja haet avaimet. Tänä päivänä ei oo sitä soittoa kuulunu ja siitä on nyt vuosi aikaa. En oo kyllä viittiny käydä kysymässä, että hävitikö se sen mun numeron vai miten... (naurua). No, se on sen omaa tyhmyyttä. Kyllä se jätti sen tietien tahtoen hoitamatta ja toivoi, että mä en koskaan ilmaantuisi. En sitten viittiny kiusata, siltä olis mennyt kuitenkin pasmat pahasti sekaisin. Nyt se voi jatkaa elämäänsä tyytyväisenä ja kuvitella olleensa hyvinkii fiksu. (Pete)

Peten epäluottamuksen tai voisiko sanoa epäuskon siihen, että häneen luotettaisiin, ymmärtää, kun pohtii yllä olevaa keskustelun pätkää. Häntä pidetään koko ajan kontrollin alla. Vuokra- ja työsopimukset tehdään pienissä ajanjaksoissa. Näin kunta, sosiaalihuolto ja työnantaja haluavat varmentaa oman asemansa, mutta luovat samalla myös epäluottamuksen ilmapiiriä ja vaikeuttavat muun muuassa elämän eteenpäin suunnittelua. Eikä tätä seikkaa paranna se tosiasia, että Pete kokee virkailijoiden suhtautuvan häneen varautuneesti ja vältellen, ja hän on joutunut kuuntelemaan myös suoranaisia virkailijoiden valheita. Peten ja hänen ympärillään olevien auttamisjärjestelmien välillä vallitsee ainakin toistaiseksi ilmeinen luottamuspula.

Pete on kuitenkin sitä mieltä, että epäluottamuksen ilmapiiri ei häntä enää juuri häiritse, koska hän itse tuntee olevansa muutoksesaan jo hieman voiton puolella.

H: No, tuota, häiritseekö sinnu se asia minkä verran, että siis sinnu pidetään pikkase ”ehdoilla” koko ajan?

Alussa se vaivas, silloin kun se oli niin näkyvää. Joka paikassa oli se systeemi, että mistään ei oikein saanu tukea eikä apuu. Kyllä se turhautti silleen... tuli mieleen, että ei jumankauta, tämmöstäkö tää tulee olemaan koko loppu elämä. Mutta nyt sitten... kun on saanu tietyissä paikoissa asiat luistamaan... niin ei enää välitä niistä muista. Tavallaan on nyt niinku..voisko sanoo, että tilanne on nyt jo yli fifty - fifty. Mä johan niinku kuusikymmentä - neljäkymmentä tätä tilannetta. Mitenhän mä tään selittäsin..niin tuota.. niinku siis, mä koen olevani voiton puolella normalisoitumisessa. Niin tuota, just sen takia se ei enää haittaakaan. (Pete)

Vellulla on nyt ollut aikaa pohtia myös yhteiskunnallisia kysymyksiä ja muun muuassa viranomaisten toimintaa ja yhteiskunnan auttamisjärjestelmiä. Hänen mukaansa yhteiskunta voi olla monia ja erilaisia, ja aina yksilö kuuluu johonkin yhteiskuntaan; yksilö voi olla ulkona esimerkiksi siitä yhteiskunnasta, mitä me yhteiskunnalla normaalisti ymmärrämme, mutta samalla hän voi kuulua omiensa joukkoon, omaan yhteiskuntaansa. Kysymys on siis siitä, kenen yhteiskunnasta käsin asiaa tarkastellaan (ks. myös Kain pohdinta ko. asiasta). Vellun mielestä meidän käsittämämme yhteiskunta ("normaali yhteiskunta") ei tiedä vangista ja vapautuneesta vangista paljoakaan. Esimerkiksi yhteiskunnan auttamisjärjestelmiä Vellu kritisoi siitä, että niiden parissa ei kuunnella asiakkaan mielipidettä avun tarpeesta ja sen laadusta, mikä johtaakin siihen, että järjestelmä ei välttämättä toimi.

Oon pohtinu näitä yhteiskuntajuttuja, kun on ollu aikaa. Minä en oikeen tunnista itseäni mistään yhteiskunnan alueesta. No, minä varmaan oon muiden mielestä aika laitamilla, en kyllä löydä sieltä itseäni. Johonkin lokeroonhan meidät kaikki on pantu, mutta ei meiltä itseltä oo kysytty, missä lokerossa me omasta mielestämme olemme. No tietenkin meidät on kategorisoitu meidän oman toiminnan mukaan, mutta se kategorisointi on muiden tekemä.

Minä oon alottanu tään hiljaisen taipaleeni pois pimeydestä jo vuonna 95, pienin askelin. Niihin aikoihin sanoin poliisille, kun ne jahtas mua, että jos minä liikun joskus yhteiskunnan valoisalla puolella, niin se johdu siitä, että minä haluan liikkua siellä, se ei johdu siitä, että vaikka poliisi yrittää pakottaa minut siihen. No, se oli silloin erilaista. Nyt ei ollut kytistä mitään haittaa. Ei ollu juuri mitään tekemistä. Kyllähän yhteiskunnassa voidaan liikkua minne tahansa, siis näissä lokeroissa tai miksi niitä sanoisi. Voihan sitä haluta elää yhteiskunnan ulkopuolella, niinhän minäkin oon halunnut. Mutta sitten voikin miettiä, onko sitä ulkopuolella ja mistä yhteiskunnasta tai kenen yhteiskunnasta. Sitähän

on ollut aina omiensa joukossa, omissa yhteiskunnassaan. Sitä voi siirtyä yhteiskunnasta toiseen tai... miten sen sanos... porukasta toiseen. Todellisuus on hyvin monimutkainen... ei ne kyllä meistä paljon tiedä... siis siellä ”normaalien” yhteiskunnassa. Ne ei kysy, siksi ne ei tiedä. Esimerkiksi kun meille tarjotaan niin sanottua apua, päihde tai muuta huoltoa... millo mitäkin ne luulee meidän tarvitsevan... niin kukaan ei koskaan tuu kysyneeksi, että mitä me OIKEASTI tarvittaisiin. Ne tarjojo jotakin ja ihmettelee sitten, jos homma ei toimikaan, mutta kukaan ei meiltä kysy, miksi se ei toimi. (Vellu)

Yhteiskunnan auttamisjärjestelmissä on tavoitteena kaikkien kansalaisten tasavertainen kohtelu. Auttamistyössä korostetaan sekä integrointi-tehtävää² että syrjäytyneimpienkin asiakkaiden mahdollisuutta ja oikeutta määritellä omat tarpeensa ja saada äänensä kuuluviin³. Tavoitteena on marginaalissa elävien ihmisten äänen kuuleminen ammatillisten interventioiden ja ammatillisen tulkinnan sijaan. Ammattihenkilöstön tehtävänä on työskennellä siten, että asiakkaat saavuttavat tarvittavat tiedot ja taidot saadakseen elämänsä hallintaansa ja oman äänensä kuuluville sekä päästäkseen osallistumaan itseään koskeviin päätöksiin. (ks. myös Raunio 2000) Käytännössä kuitenkin tapahtuu paljon asiakkaan äänen ohittamista. Ääriesimerkkinä tästä käynee jälleen kerran rikokista tuomitut. Auttamissysteemien integroivasta ja osallistuvasta tavoitteesta huolimatta heidän paikkansa sijoittuu usein järjestelmien reunoille ellei kokonaan niiden ulkopuolelle. Heidät sivuutetaan helposti esimerkiksi sosiaalitoimen palveluissa, jolloin heidän tarpeitaan ei kuulla eikä niihin ainakaan vastata. Esimerkiksi haastateltavistani ei yksikään saanut vapautuessaan kunnan tai kaupungin asuntoa, kaikki eivät saaneet edes vastausta asuntohakemukseensa. Samoin heidät jätetään usein heitä itseään koskevan päätöksenteon ulkopuolelle, he

² Integroivassa auttamistyössä kuuluu voimakkaimmin työntekijän ja järjestelmän ääni. Asiakkaan oletetaan olevan passiivinen tai kykenemätön hoitamaan asioitaan. Yhteiskunta määrittänyt ”meidän” keskukseen ja ”heidän” ulkopiiriin. Oletuksena on, että ”he” haluavat keskukseen, mihin pääsemiseksi heille tarjotaan apua. Integrointi sellaiseen keskukseen, joka ei vastaa yksilön tarpeita on syrjäyttävää (Helne 2002, 125, 171-172).

³ Osallistuvassa toiminnassa kuuluvat sekä asiakkaan että auttajan ääni. Yhteiskunnassa nähdään monia keskuksia, joiden rajat leikkaavat toisiaan, joten yksilö voi olla samanaikaisesti jollakin elämänalueella osallinen ja toisella poissuljettu. Osallistuvassa auttamistyössä asiakkaan tilanne ja tavoitteet määrittävät sen keskuksen, jota kohti yhteistyötä tehdään (Helne 2002, 188-192)

ovat vain toimenpiteiden kohteita. Auttamistyössä on siis integroivan ja osallistuvan käytännön lisäksi myös syrjäyttävä käytäntö⁴, jota voidaan kohdistaa niihin kaikkein reunimmaisiin.

Keskusteltaessa auttamisjärjestelmien asiantuntijuudesta voidaan pohtia myös sitä, kenellä on oikeus tietoon ja kenen tieto otetaan vakavasti ja siten myös toiminnan lähtökohdaksi. Perinteisen käsityksen mukaan ammatillisten työntekijöiden koulutus, tiedot ja taidot ovat keskeisiä. Uusissa asiantuntijuutta koskevissa keskusteluissa myös asiakkaiden tiedot, taidot ja kokemukset koetaan tärkeiksi. Useimmiten auttamisen kohteet ovat joka tapauksessa oman elämänsä asiantuntijoita. Enää ei voida puhua pelkästään työntekijän äänen kuuluvuudesta tai pelkästään asiakkaan äänen kuuluvuudesta vaan nyt pitää puhua dialogista. Dialogi on ensiarvoisen tärkeää marginaalissa olevien ihmisten äänen kuulemiselle ja muutoksen mahdollistamiselle. Dialogissa sekä autettava että auttaja käyttävät ääntään, tulevat molemmat kuulluiksi ja ovat molemmat samanaikaisesti aktiivisia toimijoita. Näin molempien näkemykset tulevat huomioiduiksi. Edellytyksenä tälle kuitenkin on molemminpuolinen arvostus ja luottamus – tasa-arvoisuus keskustelussa.

4.2 Pienin askelin eteenpäin

Ympäristön luottamuksen saaminen voi kestää kauan ja muodostua pikkuhiljaa, kuten olemme miesten kertomuksista saaneet havaita. Kertojat ovat kuitenkin sitä mieltä, että elämällä omaa elämäänsä asiallisesti he voivat vielä olla ympäristön luottamuksen arvoisia. Pete on vielä epäileväisellä kannalla yhteiskunnan suhteen, mutta tulevaisuus näyttää miten käy.

Yhteiskunnallisen luottamuksen saavuttamisen kysymykset ovat massiivisia asioita normaalissa arkipäivässä ja luottamus tulee arkipäivän elämisen myötä, jos on tullakseen. Kertojat kuitenkin kokevat elävänsä suhteellisen hyvää ja omaa elämäänsä. Muutoksessa he etenevät pienin askelin. Oman arjen hallinta on muutosprosessin hyvin tärkeä osa-alue. Arkipäivään kuuluvat ”arkipäiväiset asiat” kuten ruoanval-

⁴ Syrjäyttävässä toiminnassa voivat kuulua sekä asiakkaan että auttamisjärjestelmän ääni. Ne eivät kuitenkaan kohtaa, vaan ohittavat toisensa. Autettava syrjäytyy auttamisjärjestelmästä. Autettava ei joko alistu ulkopuolisen asiantuntijan tahtoon tai häntä ei kuulla.

mistus ja kodinhoito; taloudelliset asiat, kuten laskujen maksu ajallaan; lasten kasvatusta ja läheisten ihmissuhteiden hoito ja niin edelleen. Nämä tuntuvat ehkä pieniltä asioilta, mutta ovat välttämättömiä opeteltavia asioita, jotta arki sujuisi ja muutos edistyisi.

Kun on saatu asunto, siitä täytyy tehdä koti, että siellä viihtyisi eli kotia on myös hoidettava ja asuminen tehtävä mukavaksi, on sisutettava ja kokkailtava, mutta kaikki on tietenkin opeteltava.

No, mä laitan safaat. Kyllä mä jo aika paljon osaan, opinhan mä siellä vankilassa, olin peräti vuoden kokkina. Siellä annokset oli kyllä huomattavasti suurempia (naurua). Niin ja kyllä mä osaan keittokirjaa lukee, mutsilla oli niitä aika monta ja nyt ne on tarpeen. Se ei oo ongelma... siis se safa, eikä kyllä siivoaminenkaan ja kone pesee pyykit. (Kai)

Nyt ei enää rohmutakkaa purkista suoraa hernekeittoa. Mie oon opetettu sapuskaa tekemään. Ossoon perunamuusit ja lihapullat väsäta ja vähä muutakin. Opettelin. (Maku)

... mie oon vähän sisustellu, tapetoinu ja sillee, tulee vähän mukavamman näköstä. Sitä hommaa mie oon oppinu siellä remonttitoissa. (Pete)

Lapset ovat hyvin tärkeitä ja isän roolin opettelu voi olla vaikeaa, mutta myös antoisaa. Lasten kanssa opitaan myös uusia tapoja viettää vapaa-aikaa koko perhe yhdessä. Seuraava episodi kuvaa asiaa hyvin.

Poika oli täällä syysloman. Sillo oli vielä hyvät ilmat. Oltiin tuolla järvellä kalassa. Saunottiin ja uitiinkin vielä. Oli tosi nastaa. Se poika pitää mut kyllä vireessä. Soittelee se monta kertaa viikkoon ja on usein viikonloppujakin täällä. Niin..ja joulun se oli täällä. Oli eka joulu sillä isän kans ja mulla tietenkin pojan kans. No, useimmat joulut sen elämän aikana mä oon ollu teillä tietymättömillä ja tyyten sekasi... niin ettei musta nyt mitään iloo ois ollukaan. Me tuossa paisteltiin... siis toi kinkku ja vähän muitakin jouluruokia. Kuusen mä raahasin tuolta metsästä, oli muuten nätti kuusi. Hei, mullahan on täällä jossain valokuvia. (Kai)

Kai etsi valokuvat, joita sitten katselimme. Oli kaunis kuusi ja ilmeisesti iloinen lapsi melkein joka kuvassa. Isoisäkin oli päässyt kuviin ja joissakin kuvissa oli myös Kai itse. Lahjapaketteja oli myös joissakin kuvissa.

H: Kävikö joulupukki?

Joo, kävi se sillä aikaa, kun olin pojan kanssa saunassa. Oli jättänyt lahjat kuusen alle, kun ei oltu tavattavissa. Niin kiireinen se oli (naurua). No, eihän se kersa enää mihinkään joulugubbeen usko, mutta olihan se mukavaa leikkiä. Sitten vaan joulu köllöteltiin ja oltiin. Pelattiin pelejä, mitä pukki toi ja siinähan se meni... rauhallisesti. Uutena vuotena ammuttiin raketteja. Fajja tuumi, että tätä ihmettä ei ole tässä pihassa ennen nähtykään, johon mä, että no jo oli sitten aikakin!

H: Taisitte nauttia?

Kyllä joo... sitten kun ne kaikki juhlat oli ohi ja poikakin koulussa äitinsä luona..aattelin, että kyllä se elämä on loppujen lopuksi yksikertaista ja silti ihan ok. Silloin ennen ei ollut pienintäkään juhlaa ilman prenkkuu. Nyt väkevin juoma oli cokis ja oli haus Kempaa kuin koskaan. (Kai)

Tällaiset positiiviset kokemukset ja onnistumiset vievät muutosta pikkuhiljaa eteenpäin. Elämäntapahtuminen ja ihmissuhteiden karttuessa elämä rikastuu ja tulee ymmärrettäväksi. Elämään muodostuu niin sanottu ”punainen lanka”, juoni, tieto siitä, miten elän elämäni edelleen.

Laskujen hoitaminen ei ole ollut kertojien aikaisemmassa elämässä suinkaan ”hoidettavien” asioiden listalla, sekin on siis opittava. Pienet tulot eivät välttämättä aina riitä, mutta asiat hoidetaan yksi kerrallaan, eikä yhden laskun takia enää hermoilla. On opittu siis myös järjestelmään asioita.

Oon esimerkiksi ihan kirjaimellisesti maksanut ne laskut, mitä on tehny. Oon pärjänny ihan omillani ja rehellisesti. Ja kaikkee uutta oppii, en esimerkiksi joudu enää ahdistuksiin, jos tulee joku lasku tänä päivänä eikä oo rahaa juuri nyt, niin en menetä yöunia enkä revi sitä laskuu niin kuin ennen. Taivutan sen ja panen sen hiljaa hyllyyn ottamaan, kun saan rahaa ja sitten hoidan sen. En lähde sillä hermostuttamaan itteeni. Tääkin on mulle aivan uutta. Tää ei oo tämmöselle äijälle aivan itsestään selvää. (Maku)

H: Eli tällainen hyvin tavallinenkin asia on opeteltava?

Niin. Sekin on opeteltava. Ennen hermostuin ja revin laskut. Ei ne kuu-lunu miule ja kuka niitä nyt yleensä uskalsi MINULLE lähettää, tää oli mun ajatus, ei miun koskemattomutta saa laskuilla häiritä! (naurua).. oli se touhuu. No, jo se (lasku) hermostutti ja antoi syyn riehua. Ja enenhän tehtiin sitä velkaa, kun vaan saatiin. Eikä aikomuksena ollukkaan maksaa niitä pois. Sehän oli vaan saantia ja tuhlaaminen oli sitä maksua! Niin, ei sillä ollu mitään väliä. Mutta nyt on nää raha-asiatkin pitäny opetella hoitamaan. (Maku)

Asioiden hoituessa ja uutta oppiessa mieliala paranee ja itseluottamus lisääntyy, mikä taas edesauttaa uuden oppimista. Kysymyksessä on miellyttävä ”oravanpyörä.”

... no laskujen hoitaminenkin... sekin oli opeteltava, että se hoituu ... kaikkei mitä sitä nyt onkaan ja aina kun hoksaa jotain uutta se on kuin tuhat jänistä... niin hyvä mieli siitä tulee. Ja laskut mä maksan myös ajalaan. Et kuule usko, miten kiltti mä nykyisin oon!” (nauria) (Kai)

Pienten jokapäiväisten asioiden hoitaminen tunnollisesti tuntuu olevan kertojille hyvin tärkeää. Me ”normaalit” ihmiset voimme unohdella laskujamme, katsella televisiota ilman lupaa, jopa kalastella ilman asiaan kuuluvia lupia, mutta kertojille näiden hoitaminen tuntuu olevan hyvin tärkeä osoitus kunnan kansalaisuudesta.

Pittää olla tv-lupa, tietysti! Ei kai sitä ilman luppoo kahota. (Maku)

Ja tää on pakko sanoa, mua nauratti itteänikin koko juttu. Mä siis kalastelen mielelläni, ongin ja sillai. No, sitten mä hommasin pari katiskaa. No, nälkä kasvaa syödessä ja mä hommasin kaupunkireissulla pari ahvenverkko. No, niitä mä sitten uittelin tuolla järvessä ja fisuja tuli ihan mukavasti, syötiin fajian ja skidin kanssa kalaa harva se päivä... ja niin muuten syödään edelleen, mä alan olla aika taitava kalakokki. No niin, mutta se paras juttu, yks päivä mulle pälähti kaaliin sana ”kalastuslupa”. Ja sinne se jäi vaivaamaan. Ja niin mun oli sitten pakko fillaroida tonne kyläpuotiin kyselemään, että mistäs niitä sellasia lupia sais ja ne neuvo yhden isännän luo, joka niitä myy. Ja eiku taas fillarin selkään ja lupia hankkimaan, meikäpoikahan ei ilman lupia kalasta! (nauria) Et kuule arvaa, että itteäki nauratti, mutta mä en saanu rauhaa, ennen kuin mulla oli ne luvat. No varmaan tää kuulostaa tavan ihmisistä ihan selvältä jutulta, että tottakai luvat pitää olla, mutta jos ajatellaan mua, kun tätä uutta elämää nyt opetelen, niin ei kaikki ole niin selvää. Ja parasta tässä on se, että jos mä nyt siellä entisessä elämässä olisin sattunu kalastamaan, luvat olis varmaan olleet se viimeinen asia, joka olis pälähtänyt nuppiin ja kalastusvehkeetkin olis keikattu. No, sitten mä ajattelin, että mullahan on toivoo hei, mähän alan ajatella kuin ”kunnan kansalainen”! Voit uskoa, mä olin aika tyytyväinen itteeni, kun mulla oli ne kalastusmerkit taskussa. (Kai)

Osaltaan tämä tunnollisuus voi johtua siitä, että haastateltavat katsovat kaiken lähtevän pienistä asioista.

... niistä se lähtee, jos sie et hoija pieniä juttuja, niin kohta sie lipsut taas ja et sitte hoija niitä isompiakaan juttuja. (Maku)

Kyllä mun on ne hoidettava, asioitten on oltava kunnossa, jos on pienet kunnossa, niin kohta on isotkin. (Kai)

Yksi syy tähän pienten asioiden huolelliseen hoitamiseen löytyy yhteiskunnan kontrollista.

Kyllä ne tulis muutenkin hoidettua, mutta jos niitä ei hoitas, niin kyllähän se heti vaikuttas kaikkee. Ne kattos, että ei tästä ole kyllä mihinkää, kun ei se edes laskujaan hoida. (Pete)

Elämän muutokset voidaan karkeasti erotella kahteen pääryhmään sen perusteella, ovatko ne ulkoisia vai sisäisiä. Ulkoiset elämän muutokset ovat tapahtumia, kuten vaikkapa veikkausvoitto tai jokin onnettomuus. Totta kai näihinkin vaikuttaa oma käytös, sillä eihän esimerkiksi veikkausvoittoa voi saada, jos ei ole täyttänyt veikkauskuponkia. Elämäntapahtumia ovat myös avioliiton solmiminen, lapsen saaminen, muutto ja niin edelleen.

Sisäisten muutosten kyseessä ollessa ollaan tilanteessa, jossa pyritään asennoitumaan elämään uudella tavalla. Tällöin on kyse ihmisen kokonaisvaltaisesta muutoksesta, johon liittyy koko elämäntilanteen ja – katsomuksen muutos. Muutostarve käynnistyy usein kriisien ja vastoinkäymisten seurauksena. Entiset ajattelu- ja toimintatavat sekä selviämiskeinot eivät enää toimi uudessa tilanteessa. On opeteltava uusia. Muuttuminen on hyvin hidas oppimisprosessi. Kaikelle oppimiselle on tyypillistä, että välillä on tasanteista ja takapakkiakin. Näiden jälkeen mennään yleensä kuitenkin eteenpäin. Tasanteen ja/tai takapakin jälkeen eteneminen on helpompaa, jos on selvä suunta, mihin ollaan menossa. Pete koki vapautumisen yhteydessä tasanteen (rattijuopumus ja kolmen kuukauden tuomio), mutta katsoo selviävänsä siitä hyvän tulevaisuuden suunnitelman turvin.

... no, nyt kun mulla on suunniteltu tuo tulevaisuus pitemmälle, niin se on vaan sellane tasanne. Mutta jos ei olis suunnitelmia, silloin se vois olla takapakki. (Pete)

Muutokseen voi luonnollisesti liittyä pelon ja epäilyn tunteita siitä, että onnistuukohan tämä, pystynkö minä tähän, osaanko tätä ja opin ko tuon. Mutta kun elämästä löytyy tarkoituksellisuus ja merkitys, ja elämän suunta tuntuu olevan selvillä, löytyy kertojilta voimia jatkaa eteenpäin.

...ei tää niin helppoo oo ollu miltä kuulostaa, mutta päivä kerrallaan mennään. Sitä paitsi mulla on nyt aivan liikaa vaakakupissa. Tätä kaikkee, mitä mulla on, ei voi viinaan ja rikoksiin tuhota. Mun elämä ei oo koskaan ollu näin hyvin. Se on painajaisuni, että mä pettäsin mun skidin ja fajjan... niin ja Liisan (pojan äiti). Ne luottaa muhun. (Kai)

...kyllä tää joskus on aika kovaa, mutta kuitenkin... Tää on hienoo! Mie en oo tällaista elämää ikinä elänyt! Tää on joka päivä uutta! Silleen, että ei oo tarvinnu vääryyttä tehdä. Että voi illalla käyvä hyvillä mielin nukkua. Ei tätä voi tyrrii. (Maku)

Kun muutokseen kuuluva pitkäjänteisyys on tiedostettu, voi elää vapaammin. Suunnan ollessa selvillä ei tarvitse koko ajan olla valppaana kaikista mahdollisista asioista vaan voi nauttia arjen iloista, vaikkapa leipomisesta ja marjastamisesta.

Joo, mä leivoin mustikkapiirakka, löysin ohjeen tuolta mutsin keittokirjasta. Ihan yksinkertane juttu, mutta hyvää se on, vaikka itse sanonkin. Ja marjatin on itse poimittuja. Sekin on muuten mulle uutta. Kyllä mä sillo skidinä kävin mutsin kanssa marjassa. Mutta se oli silloin. Nyt mä keräsin tuolta lähimetsästä mustikoita pakastimeen talven varalle. Sit mä oon mehustellu noita viinimarjoja. Seuraavaksi olis ohjelmasa nuo puolukat, niitä on näköjään aika hyvin tuolla metsässä. Tää on kuule elämää! Mun skidi opettelee mielellään laittamaan ruokaa, mutta ei sitä marjaan saa! (naurua) Vaan ei se oo tainnu ikinä olla muksujen lempihommaa. (Kai)

Melko mittava askel eteenpäin muutoksessa on oman paikan löytäminen elämässä tai siihen suuntaan kulkeminen.

...mä oon täällä mun elämässä. Ja näin on hyvä. En mä muuta kaipaa. ...nyt mä kuulun tähän mun elämään... paras elämä, mitä mulla on koskaan ollu. (Kai)

Edellä puhuimme elämän punaisesta langasta, jota voisi kuvata myös elämän hallinnan kokemuksena. Kertojat hakevat elämän hallintaansa pienten askelten kautta, arkipäiväisten toimintojen opettelun ja hallinnan kautta ja parhaimmassa tapauksessa tuloksena on oman paikan löytäminen.

Aron Antonovskyn (1987) mukaan elämän kiinteys muodostuu kolmesta osa-alueesta: elämän merkityksellisyydestä, elämän ymmärrettävyydestä ja keinoista hallita erilaisia elämän tapahtumia ja tilan-

teita. Merkityksellisyyden tunne voi liittyä mihin tahansa asiaan, jonka ihminen tuntee itselleen tärkeäksi. Joillekin se voi olla mieluinen työ, kuten Peten AA-killan remontointityöt (...”saa pojat asuntoja, olenpahan auttamassa muita...”), opiskelu, yrityksen perustaminen, toisille se voi olla perheen kanssa oleminen. Se voi olla myös laajempi kokonaisuus, jota voi jo kutsua elämäntehtäväksi tai kutsumukseksi. Kaikilla kertojilla suurin elämän tehtävä on oman elämän muuttaminen, elämän muutosprosessi, johon liittyy mielekäs työ ja toiminta. Näin syntyy tunne, että elämä on kiinteää ja hallittavissa kaikesta monimutkaisuudestaan huolimatta.

Elämän ymmärrettävyyteen kuuluu elämän kokeminen jatkumoksi. Jatkumo tarkoittaa sitä, että aiemmat elämäntapahtumat ovat koutuneet mielessä oman elämän tarinaksi, jossa voi olla monenlaisia sivujuoniakin, mutta tämä tarina jatkuu. Tämä kokeminen näkyy kaikkien kertojien tarinoissa. Koko elämä on tavallaan kaikkine uskomattomine käänteineen johtanut tähän pisteeseen ja tarina jatkuu edelleen. Mennyttä elämää ei voi unohtaa, koska se toimii polkuna nykyisyyteen ja siitä on paljon opittavaa.

Siitä entisestä yritän saada viisautta..tai yritän käyttää sitä silleen hyväksi. Vaikka nyt ois periaatteessa mahdollista tehdä mitä vaan, niin aina on mukana myös pelko siitä entisestä..niin tää pelko on vähän niin kuin kapula, jonka mie oon siirtäny entisestä elämästä tähän nykyiseen, mutta yritän hallita sitä toisella tavalla. Se on vähän niin kuin shakkipelissä hevonen tai joku torni, että siirretään yhteen suuntaan. Että entistä elämää on käytettävä hyväksi, sitä pitää muistella sillä tavalla, että se auttaisi tään päivän arkeen. Mie itse koen sen näin. On se minnuu ainakin vienyt eteenpäin. (Maku)

...sitä aikaa (menneisyyttä) ei pidä unohtaa... se on hyvä muistutus siitä, mitä tuleman pitää, jos laittaa hommat lekkeriksi. (Kai)

Harvoin sitä ennen tuli mietittyä, mitä on tapahtunu. Mieluummin ne jutut aina sinne taka-alalle pyyhki. Nyt sitten kun näitä mieltii ja kertoo, niin aina muistaa miten kurjaa oli. Nyt voi ihan rehellisesti sanoa, että se oli kurjaa aikaa se . Se on hyvä muistaa, tietäpäähän suunnan, se ei oo kuin ylöspäin. (Pete)

Elämä muuttuu sitä mukkaa, mitä pitempään on ryhdissä. (Maku)

4.3 Marginaalin vastapuhe

Kun keskustellaan marginaalista, mistä ja kenestä silloin puhutaan, ja ketkä puhuvat? Marginaalissa olevat tuskin pääsevät itse (ainakaan julkisesti) kovinkaan usein kertomaan mielipiteitään asiasta. Yleensä asia on niin, että marginaaleista puhuvat eivät itse sinne kuulu. Keskusta ja marginaali syntyvät jokapäiväisissä käytännöissä, sekä arkipäivän toiminnoissa että institutionaalisisissa toiminnoissa. Niissä me rakennamme käsityksiä siitä, keitä ovat ”ne toiset siellä marginaalissa” ja keitä olemme ”me”. Ihmisten välisiä eroja tuotetaan arkipäivän puheessa ja toiminnoissa samoin kuin instituutioiden toiminnoissa. Vallitsevat käsitykset keskuksesta ja marginaalista luodaan keskustasta käsin, keskus ei kuitenkaan ole aina yksi ja yhtenäinen, niinpä rajanveto keskuksen ja marginaalin välillä on häilyvä (ks. edellä). Tämä häilyvä valtasuhde mahdollistaa toiminnan, jossa vakiintuneista käsityksiä voidaan kyseenalaistaa ja murtaa (Foucault 1980). Tämä toiminta voi olla niin sanottua vastapuhetta, jossa ihmiset pyrkivät kyseenalaistamaan heihin kohdistuvia määritelmiä, muuttamaan ne toisenlaisiksi tai kieltämään kokonaan, vastapuheella tähdätään vallitsevien ajattelutapojen muuttamiseen. Se on reagointia johonkin, se on sekä vastausta että vastustusta kategorisointia kohtaan (Jokinen, Huttunen ja Kulmala 2004, 11-12; Juhila 2004, 20). Kun puhutaan yksilöiden kategorisoinnista, vastapuheesta /vastustuksesta, silloin puhutaan myös leimatusta identiteetistä. Leimatun identiteettiin, esimerkiksi rikollisen identiteettiin, kiinnittyy hyvin negatiivisia luonnehdintoja, ja on erityisen suuri haaste puhua omaan identiteettiin kohdistuvaa kielteistä määrittelyä vastaan. Toinen vaihtoehto on vaikeneminen ja äänettömyys, joka voi joutua siitä, että marginaalissa olevat yksilöt eivät saa ääntään kuuluville, tai ei löydy oikeita sanoja kuvaamaan kokemuksia tai yksinkertaisesti ei halua olla sellaisessa vuorovaikutuksessa, jossa joudutaan toisarvoisen keskustelukumppanin osaan. (ks. myös Juhila 2004.) Kaikki nämä vaikenemisen syyt löytyvät varmasti myös vankilasta vapautuneiden kokemuksista, mutta kuten tarinaansa kertova Vellu totesi: ”..jonkun näistä on joskus puhuttava.. on tultava esiin”.

Lainrikkojien, rikollisten, mitä nimitystä sitten yhteiskunnassa halutaankin käyttää, on hyvin haasteellista ryhtyä puhumaan vallitsevia käsityksiä vastaan myös siksi, että usein ajatellaan heidän itse valinneen osansa ja marginaalisen asemansa. He ovat rikkoneet yhteiskunnan sääntöjä vastaan, se on jo ollut eräänlaista vastustusta ja he ovat siis ”paikkansa ansainneet”.

Ihmisten luokittelulla ja määrätynlaisten identiteettien tuottamisella voi olla kaksi puolta: toisaalta ne voivat helpottaa ihmisten kohtaamisia ja orientoitumista erilaisissa tilanteissa, toisaalta ne lisäävät eriarvoisuutta luomalla ihmisille kielteisiä ominaisuuksia. Viimeksi mainittu on vallitseva puhuttaessa vankilasta vapautuneista henkilöistä. Erving Goffman (1969) puhui leimatusta identiteetistä, joka syntyy stereotyyppisten vastakohtaparien ja vallitsevien mallitarinoiden kautta. Stereotypiat perustuvat vastakohtaparien asettamiseen, esimerkiksi työlliset – työttömät. Ihmiset määrittellään suhteessa toisiinsa erojen kautta. Erot määrittellään vahvemman / etuoikeutetun oikeudella, joten kyseessä on puhdas vallankäyttö. Etuoikeutetut luovat kategorioita, joita vasten yksilöiden ominaisuuksia ja toimia mitataan. Joku voi näyttäytyä tästä perspektiivistä poikkeavana ja joku toinen hyväksyttävänä. Poikkeava on erilainen suhteessa hyväksyttävään, hänen identiteetinsä leimautuu (Hall 1999). Toinen leimattua identiteettiä ja sen syntyä valaiseva käsite on institutionaalinen mallitarina (Goffman 1969). Hän tutki totaalisia laitoksia, kuten vankiloita ja mielisairaloita. Goffmanin mukaan näissä laitoksissa eläviä ihmisiä ohjataan aktiivisesti siihen suuntaan, että he myöntäisivät olevansa itse syyppäitä epäonnistumisiinsa eivätkä syyttelisi tilanteestaan yhteiskuntaa, toisia ihmisiä, huonoja lähtökohtia tai edes huonoa tuuria. Esimerkiksi vankilalla on hyvin vahva määrittelyvalta siellä oleviin ihmisiin ja samalla vahva identiteettiä leimaava vaikutus. Tällaiseen instituuttiin sisään astuva ihminen astuu samalla institutionaaliseen mallitarinaan. Tässä tarinassa yksilön menneisyys ja tulevaisuus ovat valmiiksi kirjoitetut; kyseessä on pahaan kierteseen ajautunut ihminen ja todennäköinen rikoksen uusija. Mallitarinassa kyseessä olevalla henkilöllä on valmis rikoksenuusijan ja epäonnistujan sosiaalinen identiteetti.

Mallitarinat eivät ole mitään harvinaista tietoa, vaan hyvin tunnettuja ja jaettuja osia tietovarannostamme. Me ”tiedämme”, millaisia esimerkiksi vangit ovat (tai vaikkapa asunnottomat tai alkoholistit, esimerkkejä riittää). Olivatpa nämä leimatut identiteetit syntyneet sitten stereotyypioiden tai mallitarinoiden kautta ja olkootkin niiden ylläpitämiä, kohteeksi joutuvat yksilöt eivät voi olla niistä piittaamatta. Niistä on jokapäiväisessä elämässä konkreettisia seurauksia. Kun esimerkiksi vankilasta vapautunut hakee asuntoa ja töitä, niin sekä työ- että vuokrasopimus voivat jäädä tekemättä, jos viimeinen osoite on ollut vankila eli yksilö tulee leimatuksi yhden identiteetin mukaan, kuten näissäkin tämän tutkimuksen tarinoissa olemme havainneet ta-

pahtuvan. Tässä tilanteessa yksilöllä on vain kaksi vaihtoehtoa, joko alistuminen osaansa tai vastaan asettuminen, vastarinta /vastapuhe, mallitarinan muuttaminen, leimatun identiteetin kyseenalaistaminen. Vastapuhe voi olla sekä sanallisessa että toiminnan muodossa. Tässä tutkimuksessa tarinansa kertojat eivät ole ryhtyneet ”julistajiksi”, vaan ovat päättäneet, että heidän vastapuheensa muoto on heidän oma uusi elämänsä, uusi tarinansa, ja siinä toimiminen. Edelleen jokainen painottaa sitä seikkaa, että pääasia on ”kun itse tietää, missä mennään” ja että heillä on oman lähipiirin luottamus. Kaikki muu ”tulee aikanaan, jos on tullakseen”.

...ei sillä oo loppujen lopuksi väliä kuka siihen uskoo ja kuka ei. Jos joku ei usko, niin sitten se ei usko. Mulle riittää, että mie ite tiijän, että mie pystyn elämään tämän yhteiskunnan puitteitten mukaan. Ei sitä tarvitse kellekään todistella. (Pete)

IV MUUTOS ON MAHDOLLINEN

Minne menenkin, kaikkialle seuraa minua olento, nimeltään ”minä”.
Nietzsche

Tutkimukseni tehtävänä on ollut tutkia väkivaltarikoksista tuomittujen miesten elämänkulkua ja muutosprosesseja tarinoina vankilasta vapauteen. Tutkimus on jakautunut kahteen osaan. Ensimmäisessä osassa tutkin, minkälaisia tarinoita vankilassa kerrotaan muutoksen viriämisestä. Toisessa osassa kertomukset käsittelevät siviilielämää ja selviytymistarinoita siellä.

Tarinat muokkaavat elämäämme. Millaisia tarinoita siis kerromme? Ovatko tarinamme kannustavia, toteavia, kuvaavia, lannistavia vai mitä? Yhteisössä kerrotut tarinat ovat niin sanottuja mallitarinoita, jotka eivät pelkästään kuvaa vaan myös muokkaavat todellisuutta (Hänninen 1999, 104). Kaikissa yhteisöissä ja kulttuureissa tietyt tarinat nousevat muita hallitsevimmiksi, jokaisella yhteiskunnalla on niin sanotut kulttuuriset tarinavarantonsa. Nämä tarinat määrittävät vallitsevat käyttäytymis- ja toimintatavat. Ne ohjaavat yksilön omaa tulkintaa itsestään ja myös muiden suhtautumista häneen. Pelkästään negatiivisten mallitarinoiden kuuleminen jonkin tilanteen, esimerkiksi työttömyyden tai sairauden yhteydessä, voi tuottaa suuria ongelmia rohkaisevaa elämänmallia etsivälle. Esimerkiksi työttömyydestä oli 1980-luvulla kuultavissa lähinnä vain ”tragedian” tai ”rikostarinan” malleja (Hänninen 1999). Siksi onkin ollut rohkaisevaa kuulla näiden tässä tutkimuksessa elämästään kertovien miesten ”rikostarinat” ja elämän muutostarinat, jotka eivät ole pelkästään tragedioita tai negatiivissävytteisiä kertomuksia, vaan myös positiivisia selviytymistarinoita.

Tutkimuksen keskeinen punainen lanka on, että kaikki elämäntapahtumien liittyvät tapahtumat vievät kertojia vääjäämättä kohti muutosta, vaikka tarinoiden jossakin vaiheessa tilanteet saattavat näyttää aivan päinvastaisilta. Kuitenkin jossakin elämänvaiheessa jokaisen tarina etenee muutoksen tiedostamiseen ja sen eteenpäin viemiseen, koska toinen vaihtoehto olisi ollut itsetuho.

Tämän narratiivisen tutkimuksen lähtökohtana on ollut ajatus, että kertomukset ovat ihmiselle luonteenomainen tapa jäsentää elämää ja itseään. Vaikka tarinat eivät voikaan täysin tavoittaa eletyn kokemuksen kaikkia puolia, ne tarjoavat kuitenkin keinon järjestää havaintoja, omaa ajattelua, elämäntapahtumia ja muistoja. Kertomalla kokemuk-

sistaan ihminen voi antaa niille muodon ja etäännyttää ne itsestään. Kyseessä on siis kokemusten haltuunotto. Näin väkivaltamiehet ovat tehneet vaikean elämänsä siedettäväksi itselleen, ja pystyneet samalla vähentämään ahdistusta ja neuvottomuutta.

Kertojien elämäntarinoissa olemme edenneet kauas menneisyyteen ja lähteneet sieltä käsin etenemään kohti tulevaisuutta. Menneisyydellä on tietenkin rooli elämässämme. On olemassa asioita, tapoja, perinteitä ja rooleja, joita ei voi poistaa mielestään. Menneisyys kulkee mukana monessa muodossa, tahdoimme sitä tai emme. Se on lähtökohta, joka täytyy hahmottaa ja ymmärtää, jotta voisi ymmärtää, kuka on ja miten ehkä tahtoisii muuttaa itseään.

Tutkimuksessani elämänkertaansa kertoneet miehet on kaikki tuomittu väkivaltarikoksista. He ovat monessa mielessä sosiaalisesti huono-osaisia. Usein väkivallan takana oli erityyppisiä vaikeuksia, kuten kauan kestäneitä ja ratkaisemattomia elämänongelmia liittyen tärkeisiin ihmissuhteisiin (perhe, läheiset), taloudellisiin olosuhteisiin (työelämä, asuminen, toimeentulo), oman paikan löytämiseen jo nuoruudesta lähtien ja lopulta elämän ajautuminen umpikujaan.

Väkivaltarikosten uusimista näyttivät selittävän samat ratkaisemattomat ongelmat ja elämäntilanteiden perustavaa laatua oleva levottomuus, joka ilmeni muun muassa ajatelmien ja elämän suunnittelumattomuutena. Mitä useammin ja mitä syvempään kontaktiin he olivat joutuneet kontrollijärjestelmien kanssa, sitä huonommaksi heidän selviytymisennusteensa kävi. Vankila ”korkeakouluna” on edelleenkin paikkansa pitävä sanonta.

Sosiaaliset kontaktit kapenivat entisestään. Liikuttiin omissa alakulttuureissa, joihin myös aina vapauduttiin vankilasta. Yhteydet muuhun yhteiskuntaan olivat ohuet ja kielteisesti värittyneet, sillä olivathan kertojat ulkopuolisia jo lapsuudesta ja kouluiästä lähtien. Rikosten tekemisen suunnitelmallisuus oli kuitenkin melko vähäistä ainakin lapsuudessa ja nuoruudessa, jolloin haastateltavat olivat ajautuneet rikoskierteeseen esimerkiksi päihteiden takia, ”jengin” mukana liikkuessaan, ehkä myös päähänpistosta. Myöhemmin ”ammattitaidon” kehittyessä myös suunnitelmallisuus oli lisääntynyt, joskaan ei aivan jokaisen kohdalla. Väkivallan teot tapahtuivat myös selittämättömän ahdistuksen ja vihan tunteen helpottamiseksi. Kyvyttömyys ratkaista sosiaalisia ongelmia selitti myös osaltaan väkivaltaista käyttäytymistä: jos ei osattu tehdä muuta, käytettiin nyrkkejä.

Jokaisen kohdalla voi puhua rikollisesta elämäntyylistä, joskin enemmän siihen ajautumisesta kuin tietoisesta tai tahtoisesta toiminnasta. Elämä on ollut levotonta, ryhmäsidonnaista, eräänlaisella näyttämöllä oloa etenkin nuoruuden aikana, jolloin rikosten tekemisestä ja väkivaltaisesta käyttäytymisestä on tullut sosiaalisen ”näytön paikka”, ja näin saadut ”kannukset” ovat vauhdittaneet koko elämää. Elämä on kulkenut siviilin ja vankilan väliä pisimmillään jopa 30 vuotta. Tieto kiinnijäämisestä ja tulevasta rangaistuksesta ei ole estänyt kenenkään rikollista toimintaa. Vankila ei siis toimi pelotteena eikä siten estä rikosten tekoa.

Useimmalla oli ollut vuosia mielessä ajatus muutoksesta ja yrityksiä siihen suuntaan tehtiin, mutta voimat ja keinot eivät riittäneet tai ei ollut vielä ”kypsytty” ajatukseen tarpeeksi. Myöskään läheiset ihmiset, kuten perheenjäsenet, eivät pystyneet saamaan muutosta aikaan. Jokainen haasteltava oli sitä mieltä, että muutoshalukkuutta ei saa aikaan mikään ulkopuolinen taho, vaan sen on lähdeittävä yksilöstä itsestään. Jo muutosvaiheessa oltaessa läheisten tuki ja kannustus on silti tarpeen.

Kertojien muutosprosessi on alkanut tietoisuudesta, että elämä on ajautumassa täydelliseen umpikujaan. Lopulta jokaisen elämä on täysin kriisiytynyt, ja on tultu valinnan paikkaan. Jokaisen oli valittava joko elämä tai itsetuho. Eletty elämä oli menettänyt merkityksensä, ja se nähtiin sarjaksi hirvittäviä erehdyksiä ja tekoja. Vankilakierteeseen oltiin täysin kyllästytty. ”Hohto” oli hävinnyt myös rikosten tekemisestä. Jokaisen mielessä kyti ajatus, että muunkinlaista elämää täytyy olla olemassa. Tästä pisteestä alkoivat muutoksen etsiminen ja toteuttaminen.

Kertojien mielestä muutosprosessi edellyttää omaa motivaatiota, vahvuutta pysyä muutoksessa sekä taustatukea ammattihenkilöstöltä, ystäviltä ja perheeltä. Se edellyttää myös ympäristön ja ystäväpiirin muutosta. Uudelle elämäntylille ja uusille ajatuksille on löydettävä niitä tukeva ympäristö.

Vankilaa monet pitivät vaikeana mutta mahdollisena muutosympäristönä edellyttäen, että sieltä löytyy ainakin jossain määrin tarvittavaa ohjausta ja tukea. OMA-ohjelmaa he pitivät muutosta tukevana ja eteenpäin vievänä asiana, mutta se ei kuitenkaan yksin ole muutosta aikaansaava ohjelma vaan eräänlainen apu ja tuki muutoksessa. Oma edistyminen kannustaa jatkamaan. Muutosprosessia hidastava tai jarruttava tekijä oli muun muuassa ohjelman irrallisuus muusta

toiminnasta. Siihen osallistuville ei ollut välttämättä tehty esimerkiksi jatkosuunnitelmaa muutoksen edistämiseksi ohjelman jälkeen, vaikka tuomio jatkuisi vielä monia vuosia. Myös henkilökunnan tietämättömyys ohjelmasta koettiin haitaksi. Suunnittelemattomat vankilasiirrot nähtiin myös ongelmaksi muutoksen etenemisen kannalta. Vankilaympäristöstä löytyi kuitenkin jonkin verran esimerkiksi keskusteluapua niin vankitovereiden kuin henkilökunnankin taholta. Toiselta vangilta tullut vertaistuki koettiinkin tärkeäksi.

Tulevaisuuden pohdinnassa korostuivat edelleen tuen tarve, positiivisten sosiaalisten siteiden ja ihmissuhteiden luominen negatiivisten vertaisryhmäsiteiden tilalle sekä lopullinen irti pääseminen ja irti pysyminen entisestä elämäntyylistä. Osa kertojista oli sitä mieltä, että muutosprosessi on siinä vaiheessa, että paluu entiseen ei ole enää mikään vaihtoehto.

Yksilön identiteetti muotoutuu sen mukaan, millaisten ryhmien jäsen hän on ja missä määrin hän on sitoutunut ja samastunut erilaisien ryhmien toimintaan, arvoihin ja tavoitteisiin. Identiteetti syntyy sosiaalisissa käytännöissä ja yksilön elämäkerran kautta (Harré 1983; Rönholm 1999). Näin on tapahtunut myös kaikkien tässä tutkimuksessa elämästään kertoneiden kohdalla. Identiteetin muotoutuminen jatkuu heillä myös muutosprosessin yhteydessä. Ei ole mitään pysyvää muuttumatonta identiteettiä, johon ihminen olisi ”tuomittu” loppuelämäkseen, vaan identiteetti on aikuisen ihmisen persoonallisuuden kokonaisuus. Identiteetin kautta yksilö ilmentää sitä, kuka hän on, mihin hän uskoo ja mitä hän toivoo. Identiteetissä ilmenee, miten yksilö on käsittänyt itsensä menneisyydessä ja miten hän pyrkii suhteuttamaan itsensä tulevaisuuteen nähden. Identiteetit muodostuvat erilaisissa diskursseissa, käytännöissä ja tilanteissa ja voivat siten olla muuttuvia.

Oman persoonallisen identiteettimme osaksi emme katso jotakin käyttäytymispiirrettä yksinään, vaan niitä piirteitä, jotka kestävät ajallisesti ja jotka sisältävät sellaisia merkityksiä, jotka vastaavat kysymykseen ”kuka olen?”. Identiteettiin sovellettu kertomuksen analyysi nostaa esille vastausten konstrukttiivisen luonteen. Kertomuksen kautta voimme etäännyttää asioita, mutta kysymys ei kuitenkaan ole alkuperän kadottamisesta vaan produktiivisen etäisyyden saavuttamisesta. Tekstin suoma etäisyys mahdollistaa tapahtumien ja kokemusten tarkastelun uudesta näkökulmasta. Kertomuksen maailma voi tuoda esiin uusia mahdollisuuksia. Se on tavallaan ymmärryksen malli. Kun

seuraamme kertomuksen juonen yhteydessä kertomuksen päähenkilön hahmon muuttumista, voimme muodostaa käsityksen siitä, miten erilaiset henkilön piirteet liittyvät yhteen ja toisiinsa.

Esittelemieni tarinoiden kertojat pohtivat myös kysymyksiä ”kuka minä olen ollut?, mitä minä olen ollut?, kuka ja mitä minä nyt olen ja tulen olemaan tulevaisuudessa?”

Yksilön psyykinen muutos on hidas prosessi, jonka aikana ihminen joutuu työstämään omia ajatuksiaan, asenteitaan, sisäistä rakennettaan ja identiteettiään, jonka varassa hänen suhtautumis- ja toimintatapansa ovat. Kertojien muutoksen työstämisessä voidaan havaita ensivaihe tai ensiaste, kumpaa nimitystä sitten haluammekin käyttää. Tämä vaihe on useimmalla kestänyt 2–3 vuotta. Tässä vaiheessa pintaelementit ovat muutoksen keskeisin ja tiedostunein osa. Kertojat pystyvät kuvailemaan muutostaan, siihen liittyviä ajatuksia ja asenteita. Muutosta ylläpitäviä etappeja ovat muun muuassa tulevaisuuden koulutus- ja kurssitustoimenpiteet: kurssi/koulu, työ, perhe, kaikki vuorollaan.

Pidempi muutoksen työstämisprosessi on vienyt aikaa jo 8–10 vuotta. Tähän on joskus kuulunut niin sanottu heijasteluvaihe, eli mielessä on ollut jo vuosien ajan mielikuvia ja intuitioita muutoksesta. Ne ovat kulkeneet häivähdyksinä elämässä mukana, mutta eivät vielä siinä vaiheessa ole aiheuttaneet suuria muutoksia elämässä. Vähitellen heijastelut ovat kehittyneet toimintavaihtoehdoksi, ja on syntynyt tietoisuus siitä, kuinka pitkä prosessi muutos tulee olemaan ja kuinka paljon se työtä vaatii. Osittain kuitenkin on tunne, että tie on vasta alussa, joskin jo ”valoisalla puolella”. Tietoisuus oman toiminnan tärkeydestä on selkeästi esillä, ja oma itse on tärkein tekijä koko prosessissa.

Mitään suunnattomia utopioita haastateltavat eivät tavoittele. Kukaan ei esimerkiksi maininnut suuria rahoja, ulkomaanmatkoja eikä nopeita autoja. Jokainen halusi tavallista elämää. Tavallinen ”tylsä arki”, kuten me arkipäivän rutineista usein ajattelemme, muuttui näiden miesten kertomuksissa hohdokkaaksi ja tavoittelemisen arvoiseksi asiaksi. Suomalaisen aikuisen elämä on perheen kanssa oloa, työtä ja harrastamista, siis tavallista arkista aherrusta (Pulkkinen 1996; Syrjämaa 1999). Tämä tavallinen arki oli tämän tutkimuksen kertojien tavoitteena ja haaveena.

Muutama miehistä mainitsi toiveenaan, että vihdoinkin saisi elää turvallista elämää. Lähinnä toivottu turvallisuus liittyi ihmissuhteisiin (haluttiin turvallisia, luotettavia ihmissuhteita) ja taloudellisiin oloi-

hin (säännölliset tulot poistaisivat taloudellista epävarmuutta), mutta myös terveyteen (väkivallan poistuminen elämästä lisää tietenkin turvallisuutta ja terveenä hengissä pysymistä). Turvattomuuden tunne nousi pari kertaa esille myös yhteiskuntaan palaamisen yhteydessä, sillä haastateltavista suurin osa koki yhteiskunnan kuitenkin pelottavaksi: ”kun sinne nyt menee ja yrittää toimia oikein”. Tämä on sinällään paradoksaalista, koska yleisempi käsitys lienee se, että vangit mielletään niin sanotun normaalikansalaisen turvallisuuden uhaksi. Kuitenkin haastateltavat kokivat yhteiskunnan turvattomaksi, ja heillä onkin monista yhteiskunnallisista ongelmista ja yhteiskunnan toimenpiteistä paljon omakohtaisia kokemuksia.

Matkan varrella on myös aikaisempia muutosyrityksiä ja ”retkahduksia”. Tie on ollut mutkittleva, ja siinä on ollut ylä- ja alamäkeä. Muutoksen tiedostamisenkin jälkeen on vielä tullut esimerkiksi uusia tuomioita. ”Retkahdukset” eivät ole kuitenkaan aiheuttaneet luovuttamista vaan pikemminkin vahvistaneet kertojien mielikuvaa siitä, että jotakin on tehtävä ja elämän on muututtava. Polun mutkittelu näkyy myös mielialan vaihteluissa; joskus mielen valtaa uskonpuute kaiken sen työn edessä, joka on vielä tehtävä, mutta luovuttaa ei kuitenkaan enää voi. Mukaan liittyy myös pohdintoja siitä, kuinka tässä lopulta käy. Jos kaikki ei onnistukaan? Kuinka voi palata yhteiskuntaan? Pohdinnoissa on sekä positiivisten että negatiivisten tulevaisuuden visioiden hahmottamista ja sen ymmärtämistä, että todennäköisesti kaikki ei mene aina hyvin. Oman aseman havainnointi on realistista, samoin oman vastuun tiedostaminen. Tuen tarve on tiedostettu, mutta myös se, että tukiverkosta voi luoda myös itse ja että verkosto on ajan mittaan purettava hyvinkin pieneksi ja seisottava lopulta kokonaan omilla jaloilla. Kaikesta tulevasta työn määrästä ja epävarmasta tulevaisuudesta huolimatta enää ei voi luopua saavutetusta, koska toinen vaihtoehto on huonompi: entiseen ei ole paluuta. Kerronnan taustalla kuuluu myös tyytyväisyys ja ilo siitä, että heijastukset ovat nyt todellinen uusi näkökulma elämään, ja vuosien etsimisen jälkeen tie on alkanut löytyä.

Monissa kertomuksissa päällimmäisenä leijuu hämmästyneet ihmetys siitä, että ”minäkö tässä nyt olen tätä tekemässä ja olen jo näinkin pitkällä!” Osa kertojista on lähtenyt mukaan kokeilemaan ”sitä viimeistä yritystä” ilman suuria odotuksia. Taustalla on ajatus, että ”voiko minua nyt enää mikään auttaa, mutta olkoon, yritetään nyt vielä kerran, katsotaan, mitä siitä tulee.” Elämään sisältyvä melkoinen mää-

rä yrityksiä, päätöksiä ja ”retkahduksia”, ja siksi epäily onnistumisesta on suuri. Miehet ovat kyllä tietoisia siitä, että he itse ovat toiminnan subjekti ja siitä, että muutos ei onnistu ilman omaa aktiivisuutta ja elämän omiin käsiin ottamista, mutta omasta jaksamisestaan he eivät ole varmoja. He ovat myös tietoisia siitä, että entinen elämäntapa ei voi jatkua, koska siinä ei ole kuin häviäjiä. Samoin he tiedostavat sen työmäärän, joka heitä odottaa, ja ovat hämmästyneitä ja ylpeitäkin siitä, että ovat päässeet jo pitkälle. Oma jaksaminen on yllättänyt heidät itsensäkin. Heilläkin on erilaisia suunnitelmia, mutta hieman varauksella tehtyjä. Taustalla mielessä on ajatus, että ei putoa kovin korkealta kun ei haaveile liian suurilla. Ajatuksissa on mukana paljon epävarmuustekijöitä ja pelkoja tulevaisuuden suhteen. Miehet kertovat tarvitsevansa tukea, mutta eivät kuvittele, että sitä olisi kovinkaan paljon tarjolla. Ajatus on, että ”omillaan ollaan” ja myös vastuussa omasta toiminnasta.

Kertojat olivat realistisia omien kykyjensä suhteen, ja ajoittain he jopa aliarvioivat itseään osaamisensa suhteen. Jokainen pohti paljon sitä, että koko ajattelu- ja asennemaailman on muututtava, epätietoisena siitä, mitä tulee. On siis rakennettava suurelta osin uudelleen omaa identiteettiä. Heidästä joku totesi, että ”eihän ihminen voi koskaan aivan uudeksi muuttua, mutta voi sitä paljon parannella”. Entisestä on siis jätettävä paljon pois ja korvattava uudella, mutta vanhojakin kerroksia jää. On siis saavutettava sellainen tulos, että tulee toimeen maailmassa. Tätä prosessia he pitivät hyvin vaikeana, koska vanhat tavat ja asenteet ovat vaikeasti muutettavissa ja tahtovat silloin tällöin pyrkiä esille. Heidän mielestään muuttuminen vaatii jatkuvaa itsetutkiskelua ja oman toiminnan tarkkailua ainakin aluksi.

Oman elämän sisäinen hallinta ja tietoisuus siitä, mitä he tahtovat, vaikuttaa olevan melko selkeä, eli heidän voi katsoa olevan jo pitkällä uuden identiteettinsä rakentamisessa. Eroja tietenkin löytyy, mutta näihin vaikuttavat esimerkiksi ikä ja siten myös elämäkokemus: osa kertojista oli jo vanhempia (keski-ikäisiä) miehiä. Muutosprosessit ja -polut ovat hyvin yksilökohtaisia ja siten myös erilaisia, sillä jokaisen eletty historia vaikuttaa tähänkin asiaan.

Seuraava puheenvuoro kiteyttää muutoksen problematiikkaa.

En tiedä sitten voidaanko puhua ihmisen muuttumisesta joksikin toiseksi, mitä ihminen on jo syntyessään...siihen me tuskin pystytään vaikuttamaan millään lailla. Jokainen on varustettu vähän erilaisilla vivah-

teilla, mikä mahdollistaa jokaisen persoonan ainutkertaisuuden, mutta pääpiirteittäin me kaikki olemme toistemme kopioita... IHMISIÄ! Mielestäni ihminen ei voi muuttua miksikään muuksi kuin on, vaan hänellä on mahdollisuus kehittyä... kypsä ihmisenä. Ihminen voi viilata omaatuntoaan, arvomaailmojaan sekä moraaliaan koko elämänkaarensa ajan tavoitteenaan mahdollisimman täydellinen harmonia oman itsensä sekä ympäristönsä kanssa. Siinäpä sitä onkin tavoiteltavaa, eikä sitä ole mahdollista lähimainkaan saavuttaa, riittää kun saisi edes ihmisyytensä sille tasolle, että elämä tuntuisi niin arvokkaalle kuin sen pitäisi tuntua! Se ihminen, joka sen tason saavuttaa, voi olla onnellinen ja tyytyväinen elämäänsä. Ihmiseksi kypsyminen tältä minun elämäni horisontilta katsottuna on vaikeaa, koska kaikki asiat, joita elämässä on tapahtunut, vaikuttavat siihen minkälaiseksi oma moraalini, arvomaailma sekä omatunto ovat kehittyneet. On vaikeaa törmätä todellisuuteen siinä vaiheessa kun on elänyt elämäänsä vuosikymmeniä sellaisten arvojen maailmassa, jotka ovat kehittyneet täysin väärään suuntaan jo pienestä lapsesta lähtien... kun jo lapsena harhautuu väärään ymmärtämättä sitä, että on täysin hakoteillä jo alusta alkaen, eikä itse ymmärrä pysäyttää kehityksen kulkua ajoissa, vaan jatkaa siinä luulossa, että elämä on tällainen ja tämä tie on oikea! Ensimmäisen vuosikymmenen aikana kulkija sokeutuu jo kaikelle, vaikka elämä olisikin pelkkää tuskaa itsensä ja kaiken ympärillä olevan kanssa. Seuraavat vuosikymmenet kulkija kasvattaa itsessään vihan ja katkeruuden sekamelskan, joka purkautuu täysin sekopäisenä holtittomina ajatuksina ja tekoina... KAIKKI... joka ikinen asia, joka ikinen ihminen, on vihollinen! Kulkija kasvattaa muurin, ja taas muurin, ja taas muurin ympärilleen ja yksinkertaisesti kadottaa oman itsensä. Tuska ja viha kasvaa kasvamistaan, kunnes tulee siihen pisteeseen, jossa elämä ja kuolema ovat vaakakupissa toistensa painoisina, kumpikaan ei minkään arvoisina! Se on piste, jossa on valittava joko kuolema tai elämä ja se on piste, joka vaatii täydellisen, rehellisen kohtaamisen oman itsensä, arvomaailmansa, omantuntonsa sekä eletyn elämänsä ja siellä tapahtuneiden asioiden kanssa. Ja tässä kohtaa tulee ongelmalliseksi kysymys, muuttuuko ihminen? Jos ihminen ei ole ollut elämässään muuta kuin niiden arvojen alaisina, jotka vallitsevat laitoksissa ja rikollismaailmassa, ja kasannut elämänsä aikana sisäänsä pelkkää vihaa ja tuskaa, hän on aikalailta avuton yksin hahmottamaan uusia arvoja omaan elämäänsä! Minä uskon, että lähes jokainen meikälinen haluaisi muutosta elämäänsä. Mutta tiedän omasta kokemuksesta, että se on tosi vaikeaa, koska muunlaisesta elämästä ei ole hajuakaan. Ne asiat, jotka on oppinut, sekä ajatusmaailma, joka on siihenastisen elämän aikana muovautunut, on niin ristiriidassa sen ajatus- ja arvomaailman kanssa, johon pitäisi hypätä mukaan saavuttaakseen elämässään muutoksen parempaan. Se on yksin mahdotonta ja se on koko loppuelämän kestävä prosessi, jossa voi saavuttaa jotain tai sitten ei! Ihmisen täytyy yrittää ymmärtää

itseään sekä hyväksyä se, että on ajautunut omassa elämässään väärälle tielle, josta palaaminen edellyttää lujaa tahtoa sekä vahvaa ja peräänantamatonta vääntöä oman itsensä kanssa, sekä vahvaa tukea ja opastusta toisenlaisen ajatusmaailman saavuttamiseksi. (Vellu)

Tarinat ovat mahdollistaneet jokaiselle kertojalle menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden ymmärtämisen yhdeksi kokonaisuudeksi. Kertominen on mahdollistanut eräänlaisen eheyden ja jatkuvuuden löytämisen. Omasta elämästä kerrotut tarinat ovat jokaisella auttaneet oman identiteetin, minuuden löytämistä. Kertomisen avulla jokainen on voinut ymmärtää itsensä kannalta tärkeitä asioita alkutilanteesta poikkeavalla, uudella tavalla. Kertomalla elämäänsä sitä on myös voinut jäsentää uudella tavalla. Näin omaa identiteettiään on voinut rakentaa konstruktiiivisesti. Kertomus itsestä on toiminut siis myös interventiona pohdittaessa väkivaltaongelmaa, koska ongelman ulkoistaminen auttaa näkemään tilanteita uudella tavalla. Tarinallinen lähestymistapa on käyttökelpoinen vaikeiden elämänmuutosten yhteydessä, jolloin koko elämä on usein pakko jäsentää uudelleen ja uusista näkökulmista.

Tarinan kertomisessa korostuu vuorovaikutuksen merkitys, sillä juuri silloin keksitään ja luodaan uusia merkityksiä. Aktiivinen kuuntelu ja keskustelu tuovat esiin uudenlaisia kehityskulkuja. Keskustelu toimii areenana, jolla osallistujat voivat muotoilla ja kertoa tarinansa, elää elämänsä uudelleen kertomisen muodossa. Yksilön elämässä oma elämäntarina toimii ajan jäsentäjänä, kokemusten organisoijana, identiteetin perustana ja muutoksen mahdollistajana. Samalla se kiinnittää ihmisen elettyihin ja nykyisiin taustoihin ja ympäristöön, kontekstiin. Kertojien kokemus itsestään ja oman elämänsä merkityksellisyydestä heijastuu tarinoissa, joiden mukaan he kokevat olevansa tulossa jostakin ja etenemässä jotakin uutta kohti.

Miesten tarinoissa vaikeuksien voittaminen on johtanut elämän muutoksiin. Vaikeuksia ja syrjäytymisen kokemuksia ei kuitenkaan ole hylätty eikä unohdettu, vaan ne on otettu tavallaan uuden elämäntavan lähtökohdaksi; muutosmahdollisuudet rakentuvat vanhan muistamiseen ja siitä oppimiseen yhdistettynä uuteen elämäntapaan. Kertojat ovat muistelleet ja jäsentäneet aikaisempia elämäkokemuksiin ja tulkinneet niiden merkityksiä. Samalla he ovat kertoneet hyvin poikkeuksellisia elämän tarinoita, monikaan ei ole käynyt läpi heidän kokemansa kaltaisia tapahtumia. Omasta elämästä kertominen jäsen-

tyy heillä eräänlaiseksi selviytymistarinaksi, joka kertoo vaikeiden, jopa musertavien elämänolosuhteiden voittamisesta ja samalla identiteetin ja minuuden muutoksesta.

Kukaan näidenkään tarinoiden kertojista ei kuitenkaan omista kertomustaan, vaan kaikissa tarinoissa voi kuulla myös toisten ääniä: lähiympäristön, läheisten ihmisten, muiden ryhmien ääniä ja odotuksia. Minäkertomus ei voi koskaan syntyä umpiossa, vaan sen on saatava vakuutuksensa toiselta ja toisilta. Oma ajatus syntyy ja muovautuu vuorovaikutusprosessissa toisten ajatusten kanssa, ja toiselta saatu tieto ja tuki voivat olla sellaista, mitä ei aikaisemmin ole itse ajatellut. Kertomalla ja keskustelemalla voidaan vertailla erilaisia rinnakkaisia kertomuksia, ja samalla syntyy uusia vaihtoehtoisia elämänmahdollisuuksia, jotka on tuotava julki. Narratiivinen identiteetti ei synny pelkästään omia tarinoita kertomalla vaan myös toisten kertomuksiin eläytymällä.

Kertojien nykyisyydelle antavat merkityksiä tulevaisuuden kuvat ja suunnitelmat. Määrätty epävarmuus kuuluu edelleen elämään, kaikkea ei voi ennustaa, mutta elämällä on silti jokin muoto ja järjestys, joka vaikuttaa tulevaisuuteen. Myös eletty elämän ja menneisyys antavat suuntaa tulevaisuuden kertomuksille. Eteen tuleviin kysymyksiin, esimerkiksi ”mitä minun nyt tulisi tässä tilanteessa tehdä?” voivat kertojat löytää vastauksen vain, kunhan he ovat ensin selvillä siitä ”mikä on oma kertomukseni, millaiseen kertomukseen liityn?” Tämän pohjalta voi löytyä vastaus kysymykseen, miten minun missäkin tilanteessa tulee toimia ja miten ei. Voidaan puhua narratiivisesta tietämisestä, jolloin kertojat ovat kosketuksissa eletyn elämänsä kanssa ja ammentavat siitä ymmärrystä ja tietämystä menneisyyteensä ja tulevaisuuteensa. Kertomuksissa näkyvät näin ollen itsensä kehittämisen prosessit.

Pohtiessani kootusti kuulemiani kertomuksia näen niissä selkeän muutoksen tarinoiden edetessä ja uusien elämää suuntaavien kertomusten kehittyessä. Vankilassa kerrotut tarinat ovat eräänlaisia minitarinoita liittyen lapsuuteen, varttumiseen, aikuiselämään, rikollisuuteen, vankilaan ja niin edelleen. Esille nousi vielä tietynlainen harhaileminen, hapuileva etsintä, pessimismikin, vaikka puhuttiin jo muutoksesta. Kertomuksissa koettiin alistamista ja alistumista; kertojat kokivat olleensa toisten ihmisten, ympäröivän maailman ja erilaisten instituutioiden määräysvallan alla. Heillä ei ollut kokemustensa mukaan kykyjä eikä mahdollisuuksia ohjata omaa elämäänsä. Kertomuksissa korostuivat erilaiset ongelmat, huolet ja vaikeudet. Esille tuli myös

eräänlaisia uhrkokemuksia, joissa kuvattiin epäoikeudenmukaisuutta ja ylitsepääsemättömiä esteitä elämän tiellä. Kertomuksissa on kuitenkin jo toiveikkuuskin mukana ja usko omiin mahdollisuuksiin muutoksen edetessä. Elämän kokonaisuutta tavallaan etsitään ja hahmotellaan näiden tarinoiden avulla. Kaikkien kertojien tarinat sisältävät hyvin samantyyppisiä aineksia.

Siviilissä kerrotut tarinat ovat jo hyvin erilaisia. Ne ovat jokaisen ”omia” kokonaisuuksia ja tällöin löytyy viisi erilaista tapaa muodostaa uusi elämäntarina: asiantuntijan tarina, levollisuuden kertomus, toivon tarina, pettymyksen kertomus ja ongelmien tarina.

Kertomusten edetessä ja ainakin jo siviilielämää koskevissa tarinoissa etsitään ja löydetään uusia, erilaisia ja parempia vaihtoehtoja jo eletyille ja kerrotuille kertomuksille. Näissä kertomuksissa tehdään uusia tulevaisuutta koskevia suunnitelmia, osoitetaan ”siviilirohkeutta” tarttua kiinni omaan elämään ja ottaa se haltuunsa. Tässä kertomusten vaiheessa kehitetään erilaisia taitoja ja kootaan voimia, että pystyttäisiin osallistumaan aikaisempaan elämään verrattuna enemmän muun muussa sosiaaliseen elämään. Uutta minuutta koskevat uudet tarinat sisältävät toivoa ja unelmia. Ne sisältävät myös pyrkimyksiä päästä elämässä eteenpäin, ainakin sinne tunnelin ”valoisaan päähän”, vaikka välillä kohdataan myös esteitä ja ongelmia. Kertojat näkevät elämässään nyt paljon mahdollisuuksia.

Tutkimukseni lähtökohtana on ollut ajatus muutoksen mahdollisuudesta väkivaltarikoksista tuomittujen kohdalla. Tutkimuksen läpikulkevana punaisena lankana on tarinallisuus eli ajatus siitä, että ihminen muodostaa mielessään ikään kuin tarinaa elämänsä tapahtumista. Elämän kokonaisuuden ymmärtämisen kannalta näissä kerrotuissa tarinoissa on keskeistä, että kertoja tulkitsee itselleen elämänsä tapahtumia. Näin tehdään menneisyyttä ymmärrettäväksi ja ennakoidaan samalla tulevaisuutta.

Tarinat määrittelevät tapahtuminen merkityksiä ja muotoilevat niihin liittyviä tunteita ja toiminnallisia valintoja. Oman elämäntarinan saattaminen kerrottuun muotoon on auttanut kertojia ymmärtämään elämäänsä ja tekemään sen ymmärrettäväksi myös muille.

Elämänmuutos on tilanne, jossa koko elämäntarinan ”käsikirjoitus” joudutaan läpikäymään uudelleen siten, että muutos kietoutuu sen osaksi. Tulevaisuudelle luodaan uusi kertomus ja myös menneisyys tulkitaan uudelleen. Kyse on samalla myös oman identiteetin uudelleenmäärittelystä. Tutkimuksen tarinoissa omasta rikollisesta elämäs-

tä vapautuminen on esimerkki muutoksesta, jossa kertoja itse muuttaa umpikujaan ajautunutta elämäänsä, hahmottaa tämän muutostyön keinoja, vapauttaa itseään myös syyllisyydestä ja määrittelee uuden elämäntavan arvoja ja uutta identiteettiään.

Muutuskertomukset, joissa ihmiset kertovat ja toteuttavat omaa tarinaansa silloinkin, kun se poikkeaa vahvasti kaikesta tavanomaisuudesta; voivat toimia apuna muille vastaavanlaisissa tilanteissa painiskeleville. Nämä tarinat voivat haastaa myös muita pohtimaan elämäänsä ja sen merkitystä uudesta näkökulmasta.

Vankeinhoidossa sopivan kuntoutuksen ”löytäminen” uusintarikollisuuden ehkäisyksi on ollut ongelmallista ja jälkihuolto on minimaalista. Tutkimukseni on toiminut positiivisena interventiona kertojien elämänmuutoksessa niin vankilassa kuin siviilissäkin. Tämän tyyppinen ”tarinointi” voisi toimia laajemminkin vankien kuntoutuksessa ja jälkihuollossa.

Tarinoiden julkituominen on tärkeää siitakin syystä, että väkivaltamiehistä kerrotut vallitsevat tarinat ovat useimmiten hyvin negatiivisia kertomuksia ja kuvauksia, joista on mahdotonta löytää rohkaisevaa elämänmallia sitä etsivälle. Tarinoista muutosta etsivä voi löytää omaan kokemushistoriaansa ja elämäntarinaansa sopivan jäsenyyksen, jonka pohjalta hän voi tuottaa oman ainutkertaisen tarinansa omia kokemuksiaan hyödyntäen.

1 MINUUDEN TARINA - MINUUDEN MUUTOKSET

Kieli ei ole pelkästään tiedon välittämisen väline, vaan se luo ja tuottaa yhteisöllisiä ja yksilöllisiä totuuksia. Minuuden ja cheyden ylläpitämisessä puheella/kielellä on tärkeä asema. Kielen käyttämistä osana yksilön minuutta kutsutaan myös narratiiviseksi identiteetiksi tai minuudeksi. Puhuminen, keskustelu ja tarinoiden merkitys korostuvat erityisesti elämän muutosvaiheissa, kun esimerkiksi ihmisen elämäntarina on romahtanut tai tullut ”tien päähän”.

Narratiivisen lähestymistavan merkitys nousee esille erityisesti vaikeiden elämänmuutosten yhteydessä, koska silloin elämää on pakko katsoa uusista näkökulmista. Vakava kriisi voi aiheuttaa elämän käännekohtan, ja tällöin elämäntarinan jatkuvuus ja merkityksellisyys tulevat kyseenalaisiksi. Tie menneestä tulevaan katkeaa, jos sitä esimerkiksi tämän tutkimuksen miesten ajeltavassa elämässä on ollutkaan. Katkosta seuraa usein tyhjiö, ja tarinassa on tyhjä kausi. Kaikki on ahdistavaa, hämmentävää tai pelottavaa. Se synnyttää parhaimmassa tapauksessa haasteen arvioida aikaisempaa elämää ja elämää ohjannutta tarinaa uudelleen. Tarinallisen kuntoutumisen kautta elämälle löydetään uusia merkityksiä. Ajatus elämän jatkuvuudesta saadaan takaisin tai rakennetaan alusta saakka uudelleen uudelle pohjalle. (ks. myös Hänninen 1999.)

Uudessa tilanteessa syntyvä tarinallinen tulkinta elämästä vastaa kriisin ja muutosvaiheen herättämiin kysymyksiin, jolloin joudutaan pohtimaan kriisin syitä, tulevaisuutta ja muutoksen merkitystä elämälle. Usein myös elämän entiset arvot joutuvat pohdittaviksi ja muutettaviksi. Vakava kriisi pakottaa siis identiteetin uudelleen rakentamiseen. Tällöin ei pyritä uuteen elämäntapaan vain kertomisessa vaan mielekkään elämän rakentamiseen uusien tavoitteiden mukaisesti. Tässä prosessissa kieli saa suuren merkityksen, koska kielen ja puheen avulla voidaan luoda, ylläpitää ja muuttaa sosiaalista todellisuutta (sosiaalisen konstruktivismin periaatteiden mukaisesti). Nyt korostetaan uusien merkitysten löytämistä, sillä ne auttavat irrottautumaan vanhasta ongelmakeskeisestä ajattelusta (narratiivinen terapia).

Narratiivisessa terapiassa keskustelukumppanilla on tärkeä rooli. Hän on kuuntelija, kyselijä ja vaihtoehtojen ehdottelija/keksijä. Keskustelukumppani voi kyseenalaistaa vanhoja ajatusmalleja ja asenteita ja herätellä huomaamaan vaihtoehtoisten ajatus- ja asennemallien

olemassaolo. Tässä korostuu vuorovaikutuksen merkitys: vuorovaikutuksessa keksitään ja luodaan uusia merkityksiä. Aktiivinen kuuntelu ja innostava keskustelu tuovat esiin uudet kehitysvaihtoehdot. Kuten jo aikaisemmin on todettu, muutosprosessin ylläpitäminen yksin on vaikeaa. ”Kertomusten muuntava voima on juuri keskusteluissa, niiden virittyneisyydessä.” (Ihanus 1999, 249.) Lähestymistapa on asiakaskeskeinen, koska asiakas on oman elämänsä ensisijainen tuntija.

Kertomukset ovat yksilölle luonteva tapa jäsentää elämää ja itseään. Ne tarjoavat keinon järjestää ajattelua, toimintaa, elämäntapahtumia ja muistoja. Kertomalla elämästään ja siihen liittyvistä tapahtumista yksilö voi etäännyttää ne itsestään ja tarkastella niitä matkan päästä. Näin oma olo voi muuttua siedettävämmäksi, ja neuvottomuuden tilalle voi tulla ideointi. Ihminen näkee elämänsä kokonaisena: menneisyys, nykyhetki ja tulevaisuus hahmottuvat.

Kertomuksilla on merkitystä yksilön identiteetille. Ihanus (1999, 241) painottaa, että ihmisen minuus rakentuu, kehittyy ja muuntuu kertomusten avulla. Yksilö itse on tarinansa päähenkilö ja siten myös elämänsä päähenkilö; narratiivinen identiteetti on yksilön elämästä ja koetuista kokemuksista koostuva jatkuvasti muokkautuva tarina. Kertomuksen avulla voimme kuvata ja jäsentää maailmaamme. Ricoeurin (1988) mukaan kertomus on tapa tulkita itseä ja muodostaa persoonaan liittyvää identiteettiä. Narratiivinen identiteetti on prosessin tulos, jossa muodostetaan omasta itsestä tulkinta kerrottujen tarinoiden välityksellä (esimerkiksi väkivaltatarinat). Yksilön itsetulkinta ja identiteetin narratiivinen rakentuminen ovat siis kertomusten kautta välittyntä. Narratiivinen identiteetti hahmotetaan kertomusten juonen avulla. Näin ristiriitaisetkin piirteet voidaan ymmärtää synteettisenä kokonaisuutena ja ajassa tapahtuvina muutoksina (Kaunismaa & Laitinen 1994, 168). Tässä tutkimuksessa olemme kuulleet esimerkiksi tarinan väkivaltarikollisesta, joka kertomuksensa alussa on lain ja yhteiskunnan rajojen ulkopuolella sekä suhtautumis- että toimintatavoiltaan, mutta joka 20–30 vuotta myöhemmin on aktiivitoimija ja tukihenkilö AA-liikkeessä ja kiertää vankiloissa puhumassa muutoksesta. Tämä voi näyttää ristiriitaiselta, ja voimme ihmetellä, miksi/miten yksi ja sama henkilö esiintyy niin erilaisissa rooleissa. Kertomusta seuraamalla alamme ymmärtää henkilön kokemuksia sekä elämässä ja toiminnassa tapahtuneita muutoksia, eivätkä nämä roolinmuutokset vaikuta enää niin uskomattomilta. Kertomuksen seuraamisen avulla hahmotamme henkilön narratiivista identiteettiä. Ymmärtäessämme

juonen kautta hänelle sattuneita tapahtumia, hänen erilaisia toimintatapojaan ja ajassa tapahtuneita muutoksia voimme tehdä erilaisista ristiriitaisista piirteistä yhteen ja samaan henkilöön liittyvän synteessin. Samalla kun seuraamme yksilön kehitystä kertomuksellisesti, ymmärrämme hänen identiteettiään kokonaisuutena. Kertomuksen juonen kulku yhdistää ja organisoii olosuhteet, syyt, seuraukset, toiminnan ja toimijat yhdeksi kokonaisuudeksi. Voimme muodostaa käsityksen esimerkiksi siitä, kuinka henkilön luonteenpiirteet ja tapahtumat, joihin hän joutuu, sekä hänen toimintansa liittyvät yhteen. Kertomuksen henkilö on ymmärrettävissä yhdeksi henkilöksi. Kertomuksen juoni yhdistää tapahtumat toisiinsa. Henkilöhahmon ajallinen pysyvyys määrittyy juonen kautta, joka sitoo yhteen hänen toimintansa muutokset. Ilman kertomuksellista juonta henkilöfiguurin pysyvyys ajassa hajoisi toisiinsa liittymättömiksi palasiksi.

Narratiivinen prosessi on kolmivaiheinen. Se sisältää esiymmärryksen (*mimesis* 1), mikä tarkoittaa alkuperäistä ymmärtämistä, jolloin toiminnan maailma ymmärretään symbolisesti välittyneinä merkityksinä. Toinen vaihe on tekstuaalinen kertomus (*mimesis* 2), jolloin tuotetaan esiymmärrettyä maailmaa kuvaava juonellinen kertomus. Kolmantena tulee uudelleenymmärtäminen (*mimesis* 3), joka muotoutuu tekstin ja lukijan maailmojen kohdatessa.

Näin narratiivi muotoutuu uudeksi ymmärrykseksi toiminnasta. Ricoeurin (1988) teoria narratiivisesta identiteetistä perustuu tekstin antamaan mahdollisuuteen muotoilla uudelleen käsityksiämme toiminnastamme ja maailmastamme (Kaunismaa & Laitinen 1998, 180-187). Tämä tapahtuu tekstin, puheen, pohdinnan, keskustelun ja yleensä vuorovaikutuksen kautta. Kyse on hermeneuttisesta kehästä, jonka kautta tapahtuu ymmärryksen syveneminen.

Narratiivinen identiteetti on produktiivinen keino itsen ymmärtämiseksi. Esimerkiksi väkivaltarikollinen saa ajelehtivan elämänsä hajanaiset ja irralliset tapahtumat juonelliseksi kertomukseksi, kokonaisuudeksi, ja ymmärtää siten monet tapahtumat uudella tavalla. Näin hän voi narratiivisen identiteetin avulla uudistaa käsityksiä itsestään, ja kertomuksen avulla voi ymmärtää uudella tavalla itsensä kannalta tärkeitä asioita.

Narratiivinen identiteetti ei kuitenkaan rakennu pelkästään omia tarinoita kertomalla vaan myös toisten kertomuksiin eläytymällä, keskustelemalla ja mielipiteitä vaihtamalla. Toisen kertomus voi aktivoida kuulijassa omia vastaavia kokemuksia (esimerkiksi OMA-ohjelmassa

ryhmäkeskustelut), ja samalla se on myös oman identiteetin rakentamista. Ryhmässä kerrotuilla tarinoilla on oma sosiaalinen tehtävänsä, sillä ne ovat, paitsi oman elämän tulkintaa myös toisen huomioon ottamista ja tämän kannan näkemistä.

Yksilön elämässä prosessi, jossa hän tuottaa oman ainutkertaisen tarinansa, on erittäin merkitsevä. Se on kontekstiin kiinnittäjä, kokemusten organisoiija, uuden identiteetin perusta ja muutoksen mahdollistaja. Tarinallisen lähestymistavan käsitys minuudesta jatkuvasti elämän ja tarinoiden avulla muokkautuvana on lohdullinen ja toivoa antava näkökulma erityisesti vaikkapa väkivaltarikollisten muutosvaiheissa. Tässä prosessissa ihminen voi jäsentää elämäänsä uudelleen ja rakentaa itselleen toiveikkaamman ja mielekkäämmän elämän, tarinan. Uuden tarinan kehittäminen voi tapahtua myös virallisen terapian ulkopuolella, esimerkiksi hyvän keskustelukumppanin avulla, joka ymmärtää mistä kyseessä olevassa ongelmassa on kysymys ja jolle kyseiset asiat ja arvot ovat yhtä tärkeitä ja merkityksellisiä kuin muutoksessa elävälle itselleen.

V TUTKIJA JA TUTKIMUS TARINAN KERTOJINA

Lopuksi valaisen omaa asemaani tutkijana ja tarinan kertojana. Narratiivisen tutkimuksen tuottama ainutlaatuinen ja monipuolinen tieto, jota ei voida saavuttaa kokeilla, kyselylomakkeilla eikä havainnoinnilla, tuo menetelmään myös ongelmia. Tutkijalta narratiivinen menetelmä vaatii itsekuria ja tietoisuutta omista taustaoletuksista sekä omista valinnoista. (Lieblich, Tuval-Mashiach & Zilber 1998, 8-10.) Narratiivisen näkökulman mukaan tutkijan paikan pohtiminen on tutkimuksen tekemisessä hyvin keskeistä. Tulkintaan liittyy kysymys tutkijan paikasta suhteessa tutkimuksen ilmiöön, tutkittaviin sekä tutkijan omaan tutkimukseensa liittyviin tieteellisiin intresseihin. (Erkkilä 2005a, 134; Vilkkö 1997, 83-84.)

Tämänkin tutkimuksen luonteeseen kuuluu, että tekijä paikan-
taa itsensä ja kertoo omista sitoumuksistaan suhteessa tutkimukseen. Näin lukija pystyy paremmin seuraamaan raportin ja tutkimuksen kulkua. Kyse on myös työn luotettavuudesta, sillä tutkijan omat alkuoletukset vaikuttavat siihen, mistä näkökulmasta ja miten hän tekee tulkintoja.

Tutkimustani on alun perin suunnannut kiinnostus vaiheeseen, jolloin väkivaltarikoksiin syöllistynyt yksilö on elämässään muutosvaiheessa ja erityisen tuen tarpeessa. Omia alkuodotuksiani ja sitoumuksiani taustoittaa siis työ erityistä tukea tarvitsevien ihmisten kanssa. Työssäni on aina korostunut yhteistyö ja dialogi asiakkaitteni kanssa ja se jatkuu myös tutkimuksessani. Omille esioletuksilleni ovat antaneet suuntaa lukemani kirjallisuus, erilaiset ja eri tieteenalojen tutkimukset sekä ennen kaikkea oma kokemukseni työstäni vankilassa. Aikaisemmat tutkimukset joihin tässä tutkimuksessani viitataan, olen valinnut siten että ne ovat mahdollisimman monipuolisia.

Myös tutkimusraportin kirjoittaminen sisältää tutkijan tekemiä valintoja: mihin muotoon hän asioita kirjoittaa, keneen toiseen tutkijaan viittaa, mitä ottaa lopulliseen versioon mukaan ja mitä jättää pois. Tutkija olettaa tutkimukselleen myös tietyn vastaanottajan, joka määrittää suurelta osin hänen kirjoittamistaan. (Erkkilä 2005a, 134.) Harvoin sanotaan, että tieteellinen julkaisu on ”mukanaan vievä tai jännittävä”. Edes kerronnallisia aineistoja ei kuvata näin. Tutkimusraportteja sanotaan kiinnostaviksi ja tämä kiinnostavuus liittyy enemmänkin uusiin

tuloksiin ja johtopäätöksiin kuin tutkijan tapaan kertoa tutkimusprosessinsa vaiheista. Tutkijat sanovat harvoin kertovansa mitään. Sen sijaan he pohtivat, raportoivat, tarkastelevat, ja niin edelleen. Teksti voi olla usein myös passiivimuodossa eli tutkimusta on selostettu persoonattomasti. Pyrkimyksiin kertoa ja kirjoittaa tutkimuksesta toisin kuin perinteisellä tavalla on liittynyt vahva epäily tekstin ”epätieteellisyydestä”. Olen päätenyt ”tarinoivaan” tutkimukseen ja tarinoivaan kirjoittamiseen, johon olen saanut aineiston keskustelujen avulla. Nämä keskustelut saan parhaiten esille kirjoittamalla kertojien tarinat. En kuitenkaan katso syyllistyneeni ”epätieteelliseen” tutkimusentekoon.

Tutkija tuo tutkimusprosessiin omat käsityksensä, arvonsa ja uskomuksensa. Ne vaikuttavat tutkimusongelman valintaan ja rajauksiin sekä menetelmiin ja tuloksiin. On tärkeä tiedostaa, että tutkija voi myös ymmärtää ja tulkita tutkimuskohdettaan vain oman kokemuksensa valossa. Siten eri tutkijat voivat tematisoida saman tutkimuskohteen eri tavoin ja saada niistä näin ollen erilaisia tutkimustuloksia. Kokemuksen tutkiminen on ainutkertaista, siisä jonkun toisen tutkijan tekemänä tämä tutkimus ei tuota, eikä sen tarvitsekaan tuottaa samoja tuloksia. Myöskään tutkimukseni menetelmällinen lähtökohta ei edellytä tutkimuksen toistettavuutta sellaisenaan. Narratiivisessa tutkimuksessa on tärkeää tutkijan ja kertojan keskinäinen kunnioitus ja kertojan aseman lujittaminen tulkintatapahtumassa. Luotettavuuden kannalta olennaista on tutkijan oman roolin ja aseman jatkuva arviointi (Vilkko 1997, 83-84).

Tutkijan perspektiivi omassa tutkimuksessani on varsin paradoksaalinen, koska ymmärtääkseni kertojien maailmaa minun on oltava hyvin tietoinen tästä erikoisesta elämästä, jota he ovat viettäneet. Tämä tietoisuus on syntynyt vuosien työskentelystä ja vuorovaikutuksesta kertojien kanssa. Asioiden ymmärtämisestä ei välttämättä seuraa, että tutkijana jäisin oman subjektiviteettini vangiksi. Jotta jokin asia on ylipäätään voinut tulla tutkimuskohteeksi, tutkijan on täytyntä olla siitä jollakin tavalla kiinnostunut jo etukäteen. Tutkijalla on siis asiasta jonkinlaista esiyymmärrystä ja hän tulee asiasta tietoisemmaksi tutkimuksen kuluessa. Olen joutunut koko tutkimusprosessin ajan korjaamaan omia käsityksiäni ja ymmärtämystäni. Ennen tätä tutkimusta ja sen aikana olen ollut toimijana/ohjaajana kertojien elämässä. Tämän työni myötä olen syventänyt ”sekaantumistani” kertojien elämään. Uskallan epäillä, että jos minun suhteeni kertojiin ei olisi ollut luottamuksellinen, tätä tutkimusta ei olisi koskaan syntynyt. Minä olen siis jakautu-

nut tässä työskentelyssäni kahdeksi, toisaalta olen tutkija, toisaalta kertojen ohjaaja. Nämä roolit eivät käytännössä ole jyrkästi erotettavissa toisistaan ja ne tietenkin vaikuttavat toisiinsa. Koska koko ohjaustyöni tarkoitus on tähdätä kertojen osalta parempaan elämään tulevaisuudessa, voin katsoa tutkimukseni palvelevan osaltaan tätä päämäärää eli se toimii interventioina kertojen elämässä.

Itseni paikantaminen tutkijana on ollut minulle haaste, joka on syntynyt tutkijan ja ohjaajan aseman osittaisesta sekoittumisesta. Ohjaajan suhtautuminen useisiin tilanteisiin on tunnepitoisempaa kuin tutkijan, jolta perinteisesti edellytetään etäisempää otetta. Nykyisin laadullisessa tutkimuksessa kuitenkin hyväksytään tutkijan tunnepitoisenkin sitoutuminen tutkimusprosessiin ja subjektiivisuutta pidetään heikkouden sijasta voimana (esim. Saarnivaara 1998, 196). Minulle tutkijan ja ohjaajan roolien eriyttäminen on ollut vaativaa, osin jopa mahdotonta. Niin tutkijana kuin ohjaajanakin olen sitoutunut ”tutkimuskohteisiini” ja kannan huolta heidän tulevaisuudestaan.

Laadullisen ja erityisesti kerronnallisen tutkimuksen luotettavuutta arvioidaan monin eri käsittein. Eri tutkijat ovat ottaneet eri tavoin kantaa siihen, mitä käsitteitä pitäisi käyttää ja mitä nimeä kyseisistä käsitteistä pitäisi käyttää. Tutkimuksessani lähtökohtana on näkemys, jonka mukaan ei ole olemassa universaalia totuutta. Jokaisen tutkimuksen yhteydessä on kuitenkin arvioitava tutkimuksen luotettavuutta, koska tutkimusraportin lukijan pitäisi vakuuttua siitä, että tutkimuksessa saatuihin tuloksiin voi luottaa ja nähdä, että niillä on merkitystä.

Hannu L. T. Heikkinen, Rauno Huttunen ja Leena Syrjälä (2007, 5-19) ovat esittäneet viisi narratiivisen tutkimuksen luotettavuusperiaatetta: historiallisen jatkuvuuden periaate, refleksiivisyysperiaate, dialektisuusperiaate, toimivuus periaate ja havahduttavuusperiaate.

Historiallisen jatkuvuuden periaatteessa huomioidaan mikrotason narratiivien kytkeytyminen makrotason yleisiin ilmiöihin ja kehitykseen. Tutkimuskohde tulee nähdä aina historiallisessa kontekstissa, jolloin voidaan ymmärtää inhimillisen toiminnan päämääriä. Näin on tapahtunut myös tässä tutkimuksessa. Kertojen koko elämänhistoria on ollut kertomusten taustalla ja täten pystymme ymmärtämään kertojen toimintaa ja päämääriä.

Refleksiivisyysperiaate tuo esiin vaatimuksen tutkijan itsereflektiivisyydestä. Tutkijan on kriittisesti pohdittava tutkimuksensa oletuksia ja sitoumuksia, ja näin pyrittävä tiedostamaan oma roolinsa tutkimuksessa. (Heikkinen, Huttunen & Syrjälä 2007, 5-19) Tutkimusprosessi

on kuvattava riittävän tarkoin. Se on tehtävä läpinäkyväksi, kuten olen tehnyt kuvatessani aineiston analyysia ja tulkintatapaani. Samalla kyse on kriittisestä itsereflektiosta, jossa joudun pohtimaan omaa osuuttani tutkimuksessani ja omia mahdollisuuksiani taustani pohjalta tehdä tulkintoja tutkimuskohteesta. Annan raportissa myös riittävästi tilaa osallistujille sekä käytäntöjen kuvaamiselle, olen myös antanut tekstiäni kertojien luettavaksi.

Dialektisuusperiaate perustuu oletukselle sosiaalisen todellisuuden rakentumisesta keskustelunomaiselle prosessille. Tutkimuksessa tämän tulisi ilmetä erilaisten autenttisten äänien esittämisenä ja niin omassa tutkimuksessani myös tapahtuu. Hyvin toteutettu ja aito kerronnallinen tutkimus on dialektista saaden aikaan keskustelua. Se on myös avoin vaihtoehtoisille tulkinnoille. Siten teksti on monikerroksellista. Raportti on avoin vaihtoehtoiselle ymmärrykselle eikä pääty yhteen lopulliseen kuvaukseen. (Heikkinen, Huttunen & Syrjälä 2007, 5-19) Tämä tutkimus sinällään perustuu dialektiikalle ja pyrkii avaamaan uutta keskustelua kerronnasta ja kerronnan mahdollisuuksista vankilan kuntouttavassa työssä. Tahdon myös nostaa keskusteluun yhden unohdetun ryhmän kuntoutuksen ja elämisen mahdollisuudet.

Tutkimuksen käytännön merkityksen arviointia olen käsitellyt aiemmin useammassakin kohdin. Esimerkiksi käydyillä keskustelluilla on ollut oma merkityksensä tutkimukseen osallistujille. Tutkimus kokonaisuudessaan tulee hyödyntämään esimerkiksi vankeinhoitotyön käytäntöjä. Voitaneen puhua myös tässä yhteydessä toimivuusperiaatteesta. (Heikkinen, Huttunen ja Syrjälä 2007, 1-19.) Tutkimuksen käyttökelpoisuus näkyy myös siinä, missä määrin sen tulokset jäävät käytännössä elämään.

Heikkinen, Huttunen ja Syrjälä (2007, 5-19) pohdiskelevat narratiivisen tutkimuksen uskottavuutta ja katsovat sen pohjautuvan perustelujen ja väitelauseiden sijaan tutkijan kykyyn vakuuttaa lukija ja saada hänet eläytymään kertomukseen ja kokemaan sen todentunnun. Tämä todentunnun (verisimilitude) käsite liittyy tekstin lukijan tunteeseen siitä, että lukija pystyy samaistumaan kertomuksen henkilöihin ja ymmärtämään heidän tekemisiään siinä tilanteessa, jossa he tällöin elivät. Tarinan maailma avautuu siten lukijalle uskottavana. Tämä voi avata jotain uutta tarinan kuulijalle tai lukijalle jopa siinä määrin, että hän kokee maailman uudella tavalla tarinan kertojan kokemusten kautta. (ks. Myös Heikkinen 2002, 24-25.) Tästä uuden avautumisesta on käytetty eri nimiä. On puhuttu muun muassa evokatiivisuu-

desta eli havahduttamisesta, johon liittyy myös tutkimuksen voimaannuttava merkitys osallistujille. Parhaimmillaan siis jokin muuttuu tutkimuksen kautta niin lukijan kuin tutkijan maailmassa. (Heikkinen, Huttunen & Syrjälä 2007, 5-19.) Tämän vaatimuksen katson toteutuneen tässäkin tutkimuksessa.

Narratiivisen tutkimuksen arviointitavoissa käytetään usein kriteerejä, jotka korostavat tutkimuksen eettisyyttä ja toimivuutta. Tällä tarkoitetaan sitä, että tutkimus on suunniteltu, toteutettu, analysoitu ja raportoitu eettisiä periaatteita noudattaen (ks. Luku eettisistä kysymyksistä).

Kokonaisuutena vakuuttavuuden osoittaminen on prosessi, joka näkyy kaikissa tutkimuksen vaiheissa aina tutkimuskohteen valinnasta raportointiin asti. Mitään yhtä oikeaa tapaa arvioida kerronnallisen tutkimuksen vakuuttavuutta ei ole. Viime kädessä on kyse tutkijoiden rehellisyydestä ja siitä, ettei mikään tieto ole lopullista vaan ehdotusluontoista.

LÄHTEET

- Aho, S. (1998). Oppilaiden moraalikehitystason, minäkäsityksen, sosiaalisen aseman ja kouluasenteiden muuttuminen peruskoulun ala-asteella: seurantatutkimuksen loppuraportti. Kasvatustieteiden tiedekunta. Tutkimuksia A 167. Turun yliopisto.
- Ahonen, T., Lamminmäki, T., Närhi, V. & Räsänen, P. (1995). Koulun aloittaminen ja varhaiset oppimisvaikeudet. Teoksessa P. Lyytinen, M. Korhonen & H. Lyytinen (toim.). Näkökulmia Kehityopsykologiaan. WSOY. Porvoo. 168-187.
- Alasuutari, P. (1989). Menneisyyden jäsentäminen identiteetin ilmauksena. Teoksessa: Heiskanen, Pirkko (toim.). Aika ja sen ankaruus. Gaudeamus. Helsinki.
- Anderson, C.A. (1989). Temperature and Aggression: Ubiquitous effects of heat on occurrence of human violence. *Psychological Bulletin*.
- Andrews, D.A. & Bonta, J. (1994). *The Psychology of Criminal Conduct*. Cincinnati, OH: Anderson Publishing Co.
- Antonovsky, A. (1987). *Unravelling the mystery of health. How people manage stress and stay well*. Jossey-Bass Publishers. San Francisco. London.
- Anttila, I. & Törnudd, P. (1983). Kriminologia ja kriminaalipolitiikka. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja nro. 194. WSOY. Juva.
- Arendt, H. (2000). *The portable Hannah Arendt*. Penguin. London.
- Arendt, H. (2002). *Vita activa: Ihmisenä olemisen ehdot*. Vastapaino. Tampere.
- Aristoteles. *Nikomakhoksen etiikka*. Suom. Knuuttila, S. (1989). Gaudeamus Oy. Helsinki.
- Aristoteles: *Runousoppi*, teoksessa *Retoriikka ja runousoppi*, suom. Paavo Hohti, (1997) Gaudeamus. Tampere.
- Bahtin, M. (1991). *Dostojevskin poetiikan ongelmia*. Orient Express. Helsinki.
- Bandura, A. (1973). *Aggression. A social learning analysis*. Prentice Hall. New Jersey
- Bandura, A. (1977a). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bauman, Z. (1997). *Postmodernity and its Discontents*. Polity Press. Cambridge.

- Bauman, Z. (1997). *Sosiologinen ajattelu. Vastapaino*. Tampere.
- Beck, U. (1992). *Risk Society. Towards a New Modernity*. London & Newbury Park & New Delhi. Sage.
- Beck, A. (1999). *Prisoner of Hate. The Cognitive Basis of Anger, Hostility and Violence*. New York: Harper Collins Publishers.
- Becker, H. (1963). *Outsiders. Studies in The Sociology of Deviance*. The Free Press of Glencoe, Collier-Macmillan Ltd. London.
- Berkowitz, L. (1962). *Aggression. A social psychologist analysis*. McCraw-Hall. New York.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression. It's causes, consequences and control*. New York. McCraw-Hall.
- Blackburn, R. (1993). *The Psychology of Criminal Conduct*: John Wiley & Sons Ltd.
- Bohm, D. (1999). *On Dialogi*. (ed. Nichol. L.). Routledge. London and New York.
- Bonta, J. (1995). The Responsivity Principle and offender rehabilitation. *Forum on Corrections Research*, 7(3), 34-37.
- Bruner, J. (1986). *Actual Minds, Possible Words*. Harvard University Press. Cambridge.
- Bruner, J. (1987). Life as Narrative. *Social research* 54, 1.
- Bush, J. (1995). Teaching Self-risk Management to Violent Offenders. *Teoksessa What Works: Reducing Re-offending Guidelines from Research and Practice*. (toim. McGuire. J.). Chichester: Wiley.
- Buss, A.H. (1961). *The psychology of aggressio*. Wiley. New York.
- Campbell, A. & Muncer, S. (1994). Men and meaning of violence. *Teoksessa Archer, J. (toim.) Male violence*. Routledge. London. 332-351.
- Christie, N. (1993). Kohti vankileirien saaristoa? Rikollisuuden kontrolli teollisuutena länsimaissa. *Hanki ja jää*. Tampere.
- Clandinin, D. J. & Connelly F. M. (1994). Personal Experience Methods. *Teoksessa N. K. Denzin & Y. S. Lincoln. (toim.). Handbook of Qualitative Research*. Sage Publications. California. 413-427.
- Cohan, S. & Shires, L. M. (1988). *Telling Stories. A theoretical analysis of narrative fiction*. Routledge. London.
- Collingwood, R. G. (1994). *The Idea of History. Revised Edition*. Oxford: Oxford University Press.

- Connelly, F. M. & Clandinin, D. J. (1996). Narrative inquiry. In: Keeves JP (Ed) Educational research, methodology and measurement: An international handbook. 2nd edition. Pergamon, Cambridge, 81–86.
- Cortazzi, M. (1993). Narrative analysis. Social research and educational studies series 12. Routledge. London.
- Crittenden, P. M. (2002). Vaarallinen käyttäytyminen ja vaaralliset ympäristöt: 35 vuotta tutkimusta pahoinpitelyn vaikutuksista lapsen kehitykseen. (Teoksessa varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen. Toim. Sinkkonen & Kalland). WSOY. Tummavuoren kirjapaino Oy. Vantaa.
- Cullen, B. & Pretes, M. (2000). The meaning of marginality: interpretations and perceptions in social science. *Social Science Journal* (2).
- Deleuzen, G. (2005). Nietzsche ja filosofia. Summa.
- Denzin, N. K. (1996). Biographical research methods. In: Keeves, J. P. (eds.). educational research, methodology and measurement: An international handbook. 2nd edition. Pergamon. Cambridge. 55 - 61.
- Dishion, T.J. & Patterson, G.R. & Griesler, P.C. (1994). Peer adaptations in the development of antisocial behavior. A confluence model. Teoksessa Huesmann, L.R. (toim.) *Aggressive Behavior. Current Perspective*. Plenum Press. New York. 61-95.
- Dollard, J., Doob, I., Miller, N., Mowrer, O. & Sears, R. (1936). *Frustration and Aggression*. New Haven: Yale University Press.
- Elbaz-Luwisch, F. (1997). Narrative research: political issues and implications. *Teaching and teacher education* 13(1). 75-83.
- Elliott, J. (2005). Using narrative in social research. Qualitative and quantitative approaches. Sage publications. London.
- Erkkilä, R. (2005). Narratiivinen kokemuksen tutkimus: Koettu paikka, tarina ja kuvaus. Teoksessa Perttula, J. & Latomaa, T. (toim.) *Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*. Dialogia Oy. Helsinki.
- Erkkilä, R. (2005a). Moniääninen paikka – Opettajien kertomuksia elämästä ja koulutyöstä Lapissa. *Acta Universitatis Ouluensis* E 79. Oulun yliopisto.
- Erätuuli, M. & Puurula, A. (1990). Miksi häiritset minua. Työrauha-häiriöistä ja niiden syistä yläasteella oppilaiden kokemana. Helsingin yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 81.

- Eskola, J. & Suoranta, J. (1998). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. 2. painos. Vastapaino. Tampere.
- Flick, U. (1998). *An introduction to qualitative research*. Sage publications. London.
- Foucault, M. (1980). *Tarkkailla ja rangaista*. Otava. Porvoo.
- Foucault, M. (1998). *Seksuaalisuuden historia*. Tammer-Paino Oy. Tampere.
- Freeman, M. (1993). *Rewriting The Self*. Routledge. London.
- Freud, S. (1964). *Johdatus psykoanalyysiin*. Gummerus Oy. Jyväskylä.
- Gambetta, D. (1987). *Where They Pushed or Did They Jump? Individual Decision Mechanism in Education*. Cambridge. Polity Press.
- Gergen, M. (1994). *The Social Construction of Personal Histories: Gendered Lives in Popular Autobiographies*. Teoksessa Sarbin & Kitsuse (toim.) *Constructing The Social*. London. Sage.
- Giddens, A. (1994). *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. Polity Press. Cambridge.
- Glueck, S. & Glueck, E.T. (1950). *Unraveling Juvenile Delinquency*. Harvard University Press.
- Goffman, E. (1969). *Minuuden riistäjät*. Sanoma- ja Kirjapaino Oy. Lohja. (2.painos, 1997).
- Gordon, T. (1993). *Toiseuden esiinmarssi*. *Sosiologia* (3), 165-173.
- Granfelt, R. (1998). *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Kirjapaino Raamattutalo Oy. Pieksämäki.
- Gronow, J., Noro, A. Ja Töttö, P. (1996). *Sosiologian klassikot*. Tammer-Paino Oy. Tampere.
- Grönfors, M. (1994). *Miehin kulttuuri ja väkivalta*. Teoksessa Sipilä, J. & Tiihonen, A. (toim.). *Miestä rakennetaan, maskuliinisuuksia puretaan*. Vastapaino. Tampere. 63-76.
- Guba, E. G. & Lincoln, Y. S. (1996). *Naturalistic and rationalistic enquiry*. In: Keeves, J. P. (Eds.). *Educational research, methodology and measurement: An international handbook*. 2nd edition. Pergamon. Cambridge. 86-91.
- Gubrium, J. F. & Holstein, J. A. (2001). *Institutional selves. Troubled identities in a postmodern world*. (Eds.) Oxford university press. New York.
- Gudmundsdottir, S. (1997). *Introduction to the theme issue of "Narrative perspectives on research on teaching and teacher education"*. *Teaching and teacher education* 13(1). 1-3.

- Haapaniemi, L. (2003). Sopeutumattomien erityisluokka – konfliktisimulaattoriko? Acta Universitatis Tamperensis 915. Tampereen yliopistopaino Oy Juvenes Print. Tampere.
- Haapasalo, J. (1999 toim.). Väkivallan kierre. Vankeinhoidon koulutuskoulun julkaisu 5/99.
- Haapasalo, J. (1999). Traumamalli ja rikoksentehtävän lapsuus. Suomen lääkirilehti 12. 1547-1554.
- Haapasalo, J. (2000). Vankien lapsuuden kaltoinkohtelu, käytösongelmat ja aikuisiän psyykkiset häiriöt trauma- ja kiintymyssuhdeteorian näkökulmasta. Suomen psykologisen seuran julkaisu 1. 45-57.
- Hall, S. (1999). Identiteetti. Vastapaino. Tampere.
- Halmio, P. (1997). Elämän ja kokemuksen ääni – Narratiivisuus ja elämäkerrallinen lähestymistapa opettajatutkimuksessa. Tiedepolitiikka 3: 9-14.
- Harré, R. (1983). Personal Being. A Theory for Individual Psychology. Basil Blackwell. Oxford.
- Hatch, J. A. & Wisniewski, R. (1995). Life history and narrative. Falmer. London.
- Hautamäki, A. (2000). Kiinnittymisteoria. Suomen psykologisen seuran julkaisu 1. 4-9.
- Hautamäki, A. (2002). Kiintymyssuhdeteoria - teoria yksilön kiintymisestä tärkeisiin toisiin ihmisiin, kiintymyssuhteen katkoksista ja merkityksestä kehitykselle. (Teoksessa: Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen. Toim. Sinkkonen & Kalland). WSOY. Tummavuoren kirjapaino Oy. Vantaa.
- Heikkilä, M. (2000). Syrjäytymisen tutkimus 1990-luvulla. Teoksessa Heikkilä, M. & Karjalainen, J. (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Tammer-Paino Oy. Tampere. 167-181.
- Heikkilä, J. & Heikkilä, K. (2001). Dialogia. Avain innovatiivisuuteen. WSOY. Juva.
- Heikkinen, H., Huttunen, R. & Kakkori, L. (1999). ”Ja tämä tarina on tosi...” Narratiivisen totuuden ongelmasta. Tiedepolitiikka 4. 39-52.
- Heikkinen, H. (2000). Tarinan mahti – Narratiivisuuden teemoja ja muunnelmia. Tiedepolitiikka 4. 47-58.

- Heikkinen, H. (2001). Narratiivinen tutkimus – todellisuus kertomuksena. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli. (toim.), Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. PS-kustannus. Jyväskylä. 116-132.
- Heikkinen, H. (2001). Toimintatutkimus, tarinat ja opettajaksi tulemisen taito. Narratiivisen identiteettityön kehittäminen opettajankoulutuksessa toimintatutkimuksen avulla. Jyväskylä. University of Jyväskylä. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 175.
- Heikkinen, H. (2002). Whatever is narrative research? Teoksessa R. Huttunen, H. L. T. Heikkinen & L. Syrjälä (toim.) Narrative Research. Voices of Teachers and Philosophers. Jyväskylä: SoPhi. 13-28.
- Heikkinen, H., Huttunen, R. & Syrjälä, L. Avtion research as narrative: five principles for validation. Educational Action Research. Vol. 15, No. 1, March 2007. 5-19.
- Helne, T. & Karisto, A. (1992). Syrjäytymisen ongelma. Teoksessa Riihinen, O. (toim.) Sosiaalipoliittikka 2017. WSOY. Helsinki. 517-531.
- Helne, T. (2000). Toiseudesta yhteyteen – kysymyksiä syrjäytymiskeskustelun oletuksista. Teoksessa Heikkilä, M. & Karjalainen, J. (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Tammer-Paino Oy. Tampere. 182-200.
- Helne, T. (2002). Syrjäytymisen yhteiskunta. Stakes. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Tutkimuksia 123.
- Helne, T. (2004). Syrjäytymisen solmut – eli miksi syrjäytymisestä puhuminen on niin hankalaa. Teoksessa Helne, T., Hänninen, S., ja Karjalainen, J. (toim.) Seis yhteiskunta – tahdon sisään! Minerva Kustannus Oy. Jyväskylä. 23-53.
- Hinchman, I. P. & Hinchman, S. K. (2001). (toim.). Memory, identity, community. The idea of narrative in the human sciences. State University of New York Press. Albany.
- Hirschi, T. (1969). Causes of Delinquency. Berkeley: University of California Press.
- Hoffmann, J. & Ireland, T. & Widom, C. (1994). Traditional socialization theories of violence. Teoksessa Archer, J. (toim.) Male violence. Routledge. London. 289-309.

- Hohti, P. (1997). *Retoriikka ja runousoppi*. Gaudeamus. Tampere.
- Honkatukia, P. & Savolainen, J. (2005). Naiset rikoksen tekijöinä ja uhreina. Teoksessa *Rikollisuustilanne 2005. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja.
- Huesmann, L.R. (Ed.).(1998). *The role of social information processing and cognitive schema in the acquisition and maintenance of habitual aggressive behavior*. New York: Academic Press.
- Hurme, H. (1995). Perhe kehityksen kontekstina. Teoksessa P. Lyytinen, M. Korkiakangas & H. Lyytinen (toim.). *Näkökulmia Kehityopsykologiaan*. WSOY. Porvoo. 139-156.
- Hyvärinen, M. (1997). *Rhetoric and Conversion on Student Politics: Looking Backward*. Teoksessa Carver, T. ja Hyvärinen, M. (toim.) *Interpreting the Political: New Methodologies*. Routledge. London. 18-38.
- Hyvärinen, M. (2004). Eletty ja kerrottu kertomus. *Sosiologia* 4. 297-309.
- Hämäläinen, M. & Haapasalo, J. (1994). Varhaiset kokemukset käyttäytymisongelmien ja rikollisuuden edeltäjinä. *Suomen psykologisen seuran julkaisu* 29. 279-283.
- Hämäläinen, J. ja Kurki, L. (1997). *Sosiaalipedagogiikka*. Porvoo – Helsinki – Juva. WSOY.
- Hänninen, V. (1996). *Tarinallisuus ja terveystutkimus*. *Sosiaalilääketieteen aikakauslehti* 2. 109-118.
- Hänninen, V. (1999). *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. *Acta Universitatis Tamperensis* 696. Vammalan kirjapaino. Vammala.
- Hyväri, S. (2001). *Vallattomuudesta vastuuseen. Kokemuksen politiikan sankaritarinoita*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 3/2001. Tietosanoma Oy. Helsinki.
- Ihanus, J. (1999). *Kulttuuri ja psykologia*. Yliopistopaino. Helsinki.
- James, W. (1981). *Uskonnollinen kokemus*. Karisto. Hämeenlinna.
- Jokinen, A., Huttunen, L. ja Kulmala, A. (2004). *Johdanto: Neuvottelu marginaalien kulttuurisesta paikasta*. Teoksessa Jokinen, A., Huttunen, L. ja Kulmala, A. (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta*. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Gaudeamus. Helsinki. 9-19.
- Josselson, R. (1995). *Imagining the Real: Empathy, Narrative, and the Dialogic Self*. *The Narrative Study of Lives* (3) 27-44.

- Josselson, R. & Lieblich, A. (1993). *Narrative Study of Life*. Vol 1. SAGE Publications Inc. London.
- Juhila, K. (2004). Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Jokinen, A., Huttunen, L. ja Kulmala, A. (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Gaudeamus. Helsinki. 20-32.
- Järventie, I. (2000). Lasten syrjäytyminen - laiminlyöty alue tutkimuksessa ja politiikassa. Teoksessa Heikkilä, M. & Karjalainen, J. (toim.). *Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros*. Gaudeamus. Helsinki. 135-153.
- Kalland, M. (2002). Kiintymysteorian kliininen merkitys: Soveltaminen erityistilanteissa. Teoksessa J. Sinkkonen & M. Kalland. *Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen*. WSOY. Helsinki.
- Karjalainen, S. & Launis, V. & Pietarinen, S. & Pelkonen, R. (2002). *Tutkijan eettiset valinnat*.(toim.). Gaudeamus. Helsinki.
- Katajainen, A. (1998). Kokemuksia ratkaisukeskeisistä narratiivisista keinoista. Teoksessa Hänninen, V. & Valkonen, J. (toim.) *Kunnon tarinoita. Tarinallinen näkökulma kuntoutukseen*. Yliopistopaino. Helsinki.
- Kaunismaa, P. & Laitinen, A. (1998). Paul Ricoeur ja narratiivinen identiteetti. Teoksessa (toim.) Kuhmonen, P. & Sillman, S. *Jaettu jana, ääretön raja. Jyväskylän yliopiston filosofian julkaisuja 65*. Jyväskylä.
- Kauppila, T. (1999). Vankeudesta vapauteen. Suomalaisten miesvankien turvattomuus ja elämäntilanteiden hallinta. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 2/1999. Tietosanoma. Vantaa.
- Keskinen, E. (1995). Taitojen oppiminen. Teoksessa J. Kuusinen (toim.). *Kasvatuspsykologia*. WSOY. Juva. 70-94.
- Kilpi, E. (2001). Rajattomuuden aika. *Kertomus lapsuudesta*. WSOY. Helsinki.
- Kivinen, O. & Rinne, R. (1995). Koulutuksen periytyvyys, nuorten koulutus ja tasa-arvo Suomessa. *Koulutus 1995:4*. Tilastokeskus. SVT. Helsinki.
- Kivivuori, J. (1992). *Psykokulttuuri*. Hanki ja Jää. Helsinki.
- Kohli, M. (1981). *Biography: Account, text, method*. In: Bertaux D (Ed) *Biography and society*. Sage Publications. Beverly Hills. 61-75.

- Kokko, K. & Pulkkinen, L. (2000a). Aggression in childhood and long-term unemployment in adulthood: A cycle of maladaptation and some protective factors. *Developmental Psychology* 36. 463-472.
- Komonen, K. (2001). Koulutusyhteiskunnan marginaalissa? Ammatillisen koulutuksen keskeyttäneiden nuorten yhteiskunnallinen osallisuus. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 47. Joensuu. Joensuun yliopistopaino.
- Kuula, A. (2006). Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Vastapaino. Tampere.
- Kuula, R. (2000). Syrjäytymisvaarassa oleva nuori koulun paineessa. Koulu ja nuorten syrjäytyminen. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja 61.
- Kuure, T. (1996). Marginaalin politiikkaa. Marginaalista murtautumisen vaihtoehtoiset strategiat. Tampereen yliopisto. Tampere.
- Kvale, S. (1989). To validate is to question. In: Kvale S (Ed) *Issue of validity in qualitative research*. Studentlitteratur. Lund. 73-92.
- Kvale, S. (1996). *InterViews*. Sage Publications. Thousand Oaks.
- Kyngäs, M. (2000). Vankeus miehen elämänculussa. Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Rovaniemi.
- Kääriäinen, J. (1994). Seikkailijasta pummiksi. Tutkimus rikosurasta ja sosiaalisesta kontrollista. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 1/94. Helsinki.
- Labov, W. (1972). *Language in the Inner City*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lagerspetz, K. (1977). *Aggressio ja sen tutkimus*. Tammi. Helsinki.
- Lagerspetz, K. (1998). *Naisen aggressio*. Tammi. Helsinki.
- Laine, M. (1991). *Johdatus kriminologiaan ja poikkeavuuden sosiologiaan*. Tietosanomat Oy. Helsinki.
- Laine, M. (1994). Voidsaanko vankeja kuntouttaa? Katsaus historiaan ja tieteelliseen keskusteluun. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 2/1994. Painatuskeskus Oy. Helsinki.
- Laine, M. (2002). Kuntoutus vankilan tehtävänä. Teoksessa Salminen, M. & Toivonen, K. (toim) *Vankeinhoidon perusteet*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 4/2002. Tietosanomat Oy. 123-136.
- Laki yksityishenkilön velkajärjestelystä 24.1.1997/63

- Lappalainen, K. (2001). Yläasteelta eteenpäin – oppilaiden erityistuen tarve peruskoulun päättövaiheessa ja toisen asteen koulutuksessa. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan tutkimuksia. Joensuun yliopistopaino.
- Lehtonen, M. (1996). Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Vastapaino. Tampere.
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R. & Zilber, T. (1998). Narrative Research. Reading, Analysis and Interpretation. Sage Publications. USA.
- Lincoln, Y. S. & Denzin, N. K. (2000). Seventh moment. In: Denzin NK & Lincoln YS (Eds.) Handbook of qualitative research. 2nd edition. Sage. Thousand Oaks. 1047–1065.
- Linnakylä, P. & Brunell, V. & Kankaanranta, M. (1996). Miten oppilaat kokevat koulun? Kouluelämän laatu ja sen kehittyminen 90-luvulla. Teoksessa Jakku-Sihvonen, R. & Lindström, A. & Lipsanen, S. (toim.) Toteuttaako peruskoulu tasa-arvoa? Arviointi 1/1996. Helsinki. Opetushallitus.
- Lorenz, K. (1966). On Aggression. London: Methuen.
- Lämsä, A-L. (1996). Koulun kulttuurit ja syrjäytyminen koulussa. Teoksessa Siljander & Ulvinen. (toim.). Syrjäytymisestä selviytymiseen. Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta 66/1996.
- MacIntyre, A. C. (1981). After virtue: A study in moral theory. University of Notre Dame Press. Notre Dame.
- Manninen, V. (1991). Pojan polku, isän tie. Kirjayhtymä. Helsinki.
- Mathiesen, T. (2000). Prison on Trial. Second edition. Waterside Press. Winchester.
- Matza, D. (1964). Delinquency and Drift. John Wiley & Sons. New York.
- McAdams, D. P. (1993). The Stories we live by. New York: Guilford.
- McAdams, D. P. (1997). The Case for Unity in the (Post) Modern Self. A Modest Proposal. Teoksessa R. D. Ashmore & L. Jussim (eds.) Self and Identity. Fundamental Issues. Oxford: Oxford University Press. 46-73.
- Mead, G. H. (1962). Mind., Self, and Society. Chicago University Press. Chicago.
- Merton, R. K. (1957). Social Theory and Social Structure. Free Press. Glencoe.

- Meyer, A.W. (1986). The self and the life course: Institutionalization and its effects. Teoksessa A.B. Sörensen F.E. Weinert & L.R. Sherrod (eds.) Human development and the life course: Multidisciplinary perspectives. Lawrence Erlbaum Ass. Publ. Hillsdale, New Jersey, USA. 199-216.
- Miller, R.L. (2000). Researching Life Stories and Family Histories. Sage. London.
- Mishler, E. G. (1986a). Research interviewing. Context and narrative. Harvard University Press. Cambridge.
- Mitleton-Kelly, E. (2003). Ten principles of complexity and enabling infrastructures. Teoksessa Mitleton-Kelly, E. (toim.). Complex systems and evolutionary on organizations: The Application of Complexity Theory to Organisations. Pergamon. 23-50.
- Moilanen, J. (1997). Lapsuuden väkivaltakokemusten yhteys itse ilmoitettuun rikollisuuteen. Jyväskylän yliopistopaino. Jyväskylä.
- Morgan, A. (2004). Johdatus narratiiviseen terapiaan. Kuva ja Mieli ky.
- Mueller, C. W. (1983). Environmental Stressors and Aggressive Behavior. New York: Academic Press.
- Murray, P. J. (2003). "So What's New About Complexity". System Research and Behavioral Science.
- Murto, P. (1996). Syrjäytymisen sosiaaliset uhat. Teoksessa Siljander & Ulvinen. (toim.). Syrjäytymisestä selviytymiseen. Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta 66/1996.
- Mäkelä, K. (1989). Suomi ja sen hyvinvointivaltio, valtio ja sen Suomi. Teoksessa: On se niin väärin. Tutkijaliitto. Helsinki.
- Mönkkönen, K. (2007). Vuorovaikutus – Dialoginen asiakastyö. Edita. Helsinki.
- Nienstedt, W. (2002): Lääketieteen termit. Duodecim. Helsinki.
- Notko, M. (2000) Väkiältä parisuhteessa ja perheessä. Jyväskylän yliopiston perhetutkimusyksikön julkaisuja 11. Jyväskylän yliopistopaino. Jyväskylä.
- Pajuoja, J. (1995). Väkiältä ja mielentila. Oikeussosiologinen tutkimus syyntakeisuussäännöksistä ja mielentilatutkimuksista. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja no. 201. Helsinki.
- Parsons, T. (1958). Essays in Sociological Theory. Revised Edition. Free Press. Glencoe.

-
- Patterson, G. R. (1982). *Coercive Family Process*. Eugene, OR: Castilia.
- Peltonen, H. (1996). Koulukiusaaminen ja kouluviihtyvyys. Teoksessa Liimatainen ja Lamberg (toim.). *Syrjäytymisriskien ehkäisy, syrjäytyneiden koulutuspalvelut ja ohjaustoiminta*. Opetushallitus. Arviointi 7/96. Yliopistopaino. Helsinki.
- Penttilä, E. (1993). Koulukiusaamista koskeva selvitysmiehen raportti. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1993:32. Yliopistopaino. Helsinki.
- Polkinghorne, D. E. (1988). *Narrative Knowing and human Sciences*. Albany, NY: Suny Press.
- Polkinghorne, D. E. (1995). Narrative configuration in qualitative analysis. In: Hatch JA & Wisniewski R (Eds.). *Life history and narrative*. Falmer Press. London. 5–24.
- Pulkkinen, L. (1984). *Nuoret ja kotikasvatus*. Otava. Helsinki.
- Pulkkinen, L. (1996 toim.). *Lapsesta aikuiseksi*. Atena. Jyväskylä.
- Pösö, T. (2004). *Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista*. Stakes tutkimuksia 133. Gummerus. Saarijärvi.
- Ramsey, C. A. (2000). Storytelling can be a valuable teaching aid. *AOR Journal* 72. 497 - 499.
- Raunio, K. (2000). *Sosiaalityö murroksessa*. Gaudeamus. Helsinki.
- Ricour, P. (1988). *Time and Narrative*. University of Chicago Press. Chicago.
- Ricoeur, P. (1991a). *Life in Quest of Narrative*. Teoksessa Wood, D. (toim.) *On Paul Ricoeur*. Routledge, London & New York. 20-33.
- Riessman, C. (1993). *Narrative analysis*. Qualitative Research Methods Series 30. Sage Publications. California.
- Riessmann, C (2002). *Analysis of Personal Narratives*. Teoksessa J. F. Gubrium & J. A. Holstein. (toim.). *Handbook of Interview Research. Context and Method*. Sage Publications. California. 695-710.
- Robinson, J. A. & Hawpe, L. (1986). *Narrative Thinking as a Heuristic Process*. Teoksessa T. R. Sarbin. (toim.). *Narrative Psychology. The Storied Nature of Human Conduct*. Praeger Special Studies. New York. 111-125.
- Roos, J. P. (1988). *Suomalainen elämä*. Helsinki: SKS

- Roos, J. P. (1998). Mitä on elämänpolitiikka? Teoksessa J. P. Roos & T. Hoikkala (toim.) *Elämänpolitiikka*. Gaudeamus. Tammer - Paino. Tampere. 20-33.
- Ross, R. & Fabiano, E. (1985). *Time to Think. A Cognitive Model of Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Ottawa. Institute of Social Sciences and Arts Inc.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological monographs: General and applied*.
- Rotton, J. & Frey, J. (1985). Air pollution, weather and violent crimes: Concomitant time-series analysis of archival data. *Journal of Personality and Social Psychology*.
- Rönkä, A., Viheräköske, J., Litsilä, L. & Poikkeus, A-M. (2002). Nuoret ja vanhemmat perhesuhteiden muutoksessa. Teoksessa A. Rönkä ja U. Kinnunen. (toim.). *Perhe ja vanhemmuus*. PS-kustannus. Keuruu.
- Rönholm, R. (1999). Identiteetin lähteillä. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C 152.
- Saarenheimo, M. (1991a). Elämäkertatutkimuksen eilistä ja nykypäivää. JP Roosin haastattelu. *Gerontologia* 4. 310-315.
- Saastamoinen, M. (1999). Narratiivinen sosiaalipsykologia. Teoriaa ja menetelmiä. Teoksessa Eskola, J. (toim.) *Hengelistä Harréen, narratiivista Nudistiin*. Kuopion Yliopiston selvityksiä E. *Yhteiskuntatieteet* 10. Kuopio.
- Salin, S. (1996). Elinkautisvangit. Elämäähän se on muurien tälläkin puolella. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 5/1996. Edita. Helsinki.
- Sarbin, T. (1986). *The Narrative as a Root Metaphor for Psychology*: Teoksessa: Sarbin, T. (toim.). *Narrative Psychology. The Storied Nature of Human Conduct*. London: Praeger.
- Sinkkonen, J. & Kalland, M. (toim.) 2002. *Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen*. WSOY. Tummavuoren kirjapaino Oy. Vantaa.
- Somers, M. & Gibson, G. (1994). *Reclaiming the Epistemological Other: Narrative and The Social Constitution of Identity*. Teoksessa Calhoun, C. (toim.). *Social Theory and The Politics of Identity*. Blackwell. Oxford. 37-99.

- Sutherland, E.H. (1989). *The professional thief / by a professional thief: annotated and interpreted by Edwin H. Sutherland.* University of Chicago Press.
- Suoninen, L. (1997). Miten päästä veloista, kun on rikoshistoria ja päihdetausta? *Sosiaaliturva* 19/1997.
- Sydänmaanlakka, O. (1984, toim.). *Koulu on yhteistyötä. Lastensuojelun ja koulun yhteistyön nykytilanne ja kehitysnäkymiä. Lastensuojelun ja koulun yhteistyötä selvittäneen työryhmän raportti. Lastensuojelun Keskusliitto, julkaisu 71. Lahti.*
- Sydänmaanlakka, O. (2006). ”Nuorilla miehillä on saumaa”. *Dialogi* 2006/7. 30.
- Syrjämää, T. (1999 toim.). *Arjen muisti ja unohdus. Jokapäiväinen elämä historian valoissa ja varjoissa.* Turun Yliopisto. Historian laitos. Julkaisuja n:o 53.
- Taylor, C. (1995). *Autenttisuuden etiikka.* Gaudeamus. Helsinki.
- Tervo, J. (1993). *Hapuilua ja hallintaa.* Tampereen yliopisto. Ser A Vol 387.
- Tiihonen, A. (2004). *Kokemus puhuu, tarina kertoo, tutkija selittää – Tarinoimalla tiedettä kokemuksista.* Teoksessa J. Latvala, E. Peltonen & T. Saresmaa. (toim.). *Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen.* Gummerus. Saarijärvi. 189-218.
- Tolonen, T. (1995). *Controlling Body and Space: Encounters at School.* Teoksessa Aittola, T., Koikkalainen, R. & Sironen, E. (toim.). *Confronting Strangeness. Towards a Reflexive Modernization of the School.* Jyväskylän yliopiston kasvatustieteen laitoksen julkaisuja 5. 57-69.
- Tolonen, T. (2001). *Nuorten kulttuurit kohtaavat koulussa: ääni, tila ja sukupuolten järjestykset.* Gaudeamus. Helsinki.
- Tolska, T. (2003). *Narratiivinen ajattelu ja kasvatus Jerome Brunerin psykologiassa.* *Kasvatus* 34 (1). 30-42.
- Törrönen, M. ja Vornanen, R. (2002). *Emotionaalinen huono-osaisuus peruskoululaisten korostamana syrjäytymisenä. Nuorisotutkimus* (4) 2002 /20. 33-42.
- Ulvinen, V-M. (1996). *Vankilaelämän kasvatukselliset alueet vankienhoidon tavoitteiden kehyksessä - Estettyjä kuvia?* *Acta Universitatis Ouluensis E Scientiae Rerum Socialium* 22. Oulun yliopisto. Oulu.

- Vilkko, A. (1988a). Eletty elämä, kerrottu elämä, tarinoitunut elämä. *Sosiologia* 2. 8-90.
- Vilkko, A. (1988b). Tarina tarinasta. Erään naisomaelämäkertaineiston tarkastelua. *Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia no.4.* Helsingin yliopisto.
- Vilkko, A. (1997). Omaelämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta. Helsingin yliopisto. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 663.* Helsinki.
- Vygotsky, L. S. (1982). *Ajattelu ja kieli.* Weilin & Göös. Helsinki.
- Widdershoven, G. (1993). The Story of Life: Hermeneutic Perspectives on the Relationship Between Narrative and Life History. Teoksessa Josselson, R. & Lieblich, A. (toim.) *The Narrative Study of Lives. Vol.1.* London: Sage.
- Widom, C.S. (1989). The cycle of violence. *Science* 244. 160 - 166.
- Wolpe, A-M. (1988). *Within School Walls. The Role of Discipline, Sexuality and the Curriculum.* London, New York. Routledge.
- Ylikangas, H. (1999). Väkivallasta sanan valtaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajalta nykypäiviin. WSOY. Juva. <http://www.rikosseuraamus.fi/9972.htm>

Universitas Ostiensis
Joensuun yliopisto
University of Joensuu

Joensuun yliopisto
Kasvatustieteellisiä julkaisuja
University of Joensuu
Publications in Education

1. Julkunen, Marja-Liisa. Luke-
maan oppiminen ja opettami-
nen. 1984. 199 s.
2. Huttunen, Eeva. Perheen ja
päivähoidon yhteistyö kasva-
tuksen ja lapsen kehityksen
tukijana. 1984. 246 s.
3. Helakorpi, Seppo. Ammatti-
koulu sosiaalisena järjestelmä-
nä. 1986. 218 s.
4. Maljojoki, Pentti. Nuorten kes-
kiasteen koulutuksen kysyn-
nän yhteydet alueellisiin kehi-
tyseroihin Suomessa 1970- ja
1980-luvun vaihteessa. 1986.
309 s.
5. Ihatsu, Markku. Vammaisten
oppilaiden sosiaalinen integ-
raatio peruskoulun ala-asteella.
1987. 309 s.
6. Julkunen, Kyösti. Situation-
and task-specific motivation in
foreign language learning and
teaching. 1989. 248 pp.
7. Niikko, Anneli. Päiväkotihen-
kilöstön täydennyskoulutus ja
päiväkotilasten sosioemotio-
naaliset taidot. 1988. 225 s.
8. Enkenberg, Jorma. Tietoko-
neen koulukäyttö, ajattelu
ja ajattelun kehittyminen
LOGO-ympäristössä. 1989.
366 s.
9. Matilainen, Kaija. Kirjoitus-
taidon kehittyminen neljän en-
simmäisen kouluvuoden aikana.
1989. 222 s.
10. Kotkaheimo, Liisa. Suomalai-
sen aapisen viisi vuosisataa.
Aapisten sisältö ja tehtävät kan-
sanopetuksessa. 1989. 350 s.
11. Ruoho, Kari. Zum Stellenwert
der Verbosensomotorik im
Konzept prophylaktischer
Diagnostik der Lernfähigkeit
bei finnischen Vorschulkindern
im Alter von sechs Jahren.
1990. 299 S.
12. Väisänen, Pertti. Merkityk-
siä vai merkintöjä? Tutkimus
opettajaksi opiskelevien opis-
kelun yhteydessä olevista teki-
joistä. 1993. 346 s.
13. Jauhiainen, Heikki. Esikoulu-
lasten ajattelun kehittäminen.
Tietokoneen konkreettisten
esineiden ja kynä-paperi-teh-
tävien käyttöön perustuvien
menetelmien vertailu. 1993.
306 s.
14. Hilpelä, Jyrki, Ruoho, Kari,
Sarola, J.P. (toim.). Kasvatus
ja oikeudenmukaisuus. 1993.
234 s.

-
15. Eskelinen, Taru. Opotunti. Opetusintentiot, mielekkyys ja vastavuoroisuuden kokemukset peruskoulun oppilainohjaustunnilla. 1993. 257 s.
 16. Perho, Kaija. Miten kirjoittaa venäjän aine: Ylioppilaskokelaiden venäjän kielen taidot ja kirjoitelmien taso. 1993. 374 s.
 17. Mäkelä, Kaija. Tutkinon uudistuksen jälkeinen aineopettajakoulutus opiskelijoiden ja kouluttajien arvioimana. 1994. 250 s.
 18. Nuutinen, Pirjo. Lapsesta subjektiksi. Tutkimus vallasta ja kasvatuksesta. 1994. 238 s.
 19. Hiltunen, Raili. Peräkkäinen ja rinnakkainen informaation prosessointi K-ABC-testillä mitattuna sekä prosessointitapojen yhteydet koulunestytukseen peruskoulun ensimmäisellä luokalla. 1994. 297 s.
 20. Kosunen, Tapio. Opettaja kirjoitetun opetussuunnitelman käyttäjänä ja kehittäjänä. 1994. 372 s.
 21. Kantelinen, Ritva. Ruotsin kielen opiskelumotivaatio ammatillisessa koulutuksessa. Tutkimus koti- ja laitostalosalan opiskelijoiden opiskelumotivaatiosta ja siihen yhteydessä olevista tekijöistä. 1995. 260 s.
 22. Pitkäniemi, Harri. Kognitiivismediatiivisen paradigman soveltaminen opetusvaikutuksen tutkimuksessa: luokkahuoneprosessit, oppijatulkinnat ja oppiminen yhteiskunnallisen oppiaineen kontekstissa. 1995. 262 s.
 23. Vienola, Vuokko. Systeemi-teoriaan pohjautuva kaksivuotinen työnohjaajakoulutus - toimintatutkimuksellinen tapaustutkimus. 1995. 194 s.
 24. Niiranen, Pirkko. Arka lapsi päiväkodin vertaisryhmässä. 1995. 279 s.
 25. Pinola, Timo. Muutto, muutos ja sopeutuminen - perheen näkökulma läänin sisäiseen muuttoon. 1995. 178 s.
 26. Peltomäki, Eila. Sosiaalialan ammattikorkeakoulun opiskelijoiden oppimiskokemusten kehittyminen henkilökohtaisessa ohjausprosessissa. 1996. 301 s.
 27. Balcytiene, Aukse. Using Hypertext to Read and Reason. 1996. 150 pp.
 28. Härkönen, Ulla. Naiskasvat-
tajien käsityksiä tyttöjen ja poikien työn tekemisestä sekä äitien ja isien työkasvatuksesta. 1996. 337 s.
 29. Pitkänen, Pirkko. Das "Know-how" des guten Lebens als Wertentscheidungskompetenz im Sinne Platons und unsere aktuellen Bedürfnisse für Wertentscheidungen. 1996. 95 s.

-
30. Järvelä, Sanna. Cognitive apprenticeship model in a complex technology-based learning environment: Socioemotional processes in learning interaction. 1996. 159 pp.
 31. Räisänen, Terttu. Luokanopettajan työn kokeminen ja työorientaatio. 1996. 191 s.
 32. Ahonen, Kari. Ala-asteen oppilaat musiikin rakenteellisen tiedon käsittelijöinä. 1996. 284 s.
 33. Repo, Sisko. Matematiikka tietokoneella. Derivaatan käsitteen konstruointi symbolisen laskennan ohjelman avulla. 1996. 206 s.
 34. Häkkinen, Päivi. Design, Take into Use and Effects of Computer - Based Learning Environments - Designer's, Teacher's and Student's Interpretation. 1996. 231 pp.
 35. Alanko, Anna-Liisa. Kotiveräjältä maailman turuille. Kansalliset kasvatusaatteet Immi Hellénin runoissa. 1997. 188 s.
 36. Patrikainen, Risto. Ihmiskäsitys, tiedonkäsitys ja oppimiskäsitys luokanopettajan pedagogisessa ajattelussa. 1997. 287 s.
 37. Mäntynen, Pirkko. Pikkulasten leikin edellytykset päiväkodissa. 1997. 240 s.
 38. Ikonen, Risto. Åbo-tidningar 1771-1808 ja kasvattava yhteiskunta. Kasvatuksen maailma kustavilaisen kauden turkulaislehdissä. 1997. 410 s.
 39. Kerola, Kyllikki. Strukturoitu opetus autistisesti käyttäytyvien lasten perheperustaisessa varhaiskuntoutuksessa. Aktiivisen projektin alkuvaiheet ja kolmen vuoden seuranta. 1997. 220 s.
 40. Happonen, Heikki. Fyysisten erityisopetusympäristöjen historiallinen, typologinen ja arvioitu tila Suomessa. 1998. 255 s.
 41. Kosonen, Kimmo. What Makes an Education Project Work? Conditions for Successful Functioning of an Indian Primary-level Programme of Nonformal Education. 1998. 357 pp.
 42. Puhakka, Helena. Naisten elämäntähtämyksen nuoruudesta aikuisuuteen - koulutuksen merkitys elämäntähtämyksessä. 1998. 219 s.
 43. Savolainen, Katri. Kieli ja sen käyttäjä äidinkielen oppikirjasarjan tuottamana. 1998, 201 s.
 44. Pöllänen, Sinikka. Työvaltaisella erityislinjalla opiskelijoiden ammatillinen ura ja elämäntähtämyksen. 1998. 265 s.
 45. Ahonen-Eerikäinen, Heidi. "Musiikillinen dialogi" ja muita musiikkiterapeuttien työskentelytapoja ja lasten musiikkiterapian muotoja. 1998. 354 s.
 46. Mäkinen, Laila. Oppilaan itseohjautuvuus ja sitä edistävä ohjaus peruskoulun yläasteelle siirtymisen vaiheessa. 1998. 256 s.

-
47. Tuominen, Vesa. "Käy hehkuvin rinnoin, mielin puhtain..." Kansanopistohankkeet Pohjois-Karjalassa vuosina 1890–1934. 1999. 320 s.
 48. Siekkinen, Martti. Childcare Arrangements and Children's Daily Activities in Belgium and Finland. 1999. 201 pp.
 49. Huusko, Jyrki. Opettajayhteisö koulun omaleimaisten vahvuuksien hahmottajana, käyttäjänä ja kehittäjänä. 1999. 330 s.
 50. Pietarinen, Janne. Peruskoulun yläasteelle siirtyminen ja siellä opiskelu oppilaiden kokemana. 1999. 301 s.
 51. Meriläinen, Matti. Täydennyskoulutuksen merkitys luokanopettajan ammatilliselle kehitymiselle. 1999. 409 s.
 52. Silkelä, Raimo. Persoonallisesti merkittävät oppimiskokemukset. Tutkimus luokanopettajiksi opiskelevien oppimiskokemuksista. 1999. 211 s.
 53. Kasurinen, Helena. Personal Future Orientation: Plans, Attitudes and Control Beliefs of Adolescents Living in Joensuu, Finland and Petrozavodsk, Russia in 1990s. 1999. 200 pp.
 54. Kankkunen, Markku. Opettujen käsitteiden merkityksen ymmärtäminen sekä ajattelun rakenteiden analyysi käsittekarttamenetelmän avulla. 1999. 270 s.
 55. Airola, Anneli. Towards Internationalisation. English Oral Proficiency in BBA Studies at North Karelia Polytechnic. 2000. 163 pp.
 56. Desta Dolisso, Daniel. Attitudes Toward Disability and the Role of Community Based Rehabilitation Programs in Ethiopia. 2000. 117 pp.
 57. Mikkonen, Anu. Nuorten tulevaisuuskuvat ja tulevaisuuskasvatus. 2000. 253 s.
 58. Anttila, Mikko. Luokanopettajien opiskelijoiden pianonsoiton opiskelumotivaatio ja soittotuntien tunnelmapiiiri Joensuussa, Jyväskylässä ja Petroskoissa. 2000. 177 s.
 59. Viiri, Jouni. Vuorovesi-ilmiön selityksen opetuksellinen rekonstruktio. 2000. 206 s.
 60. Havu, Sari. Changes in Children's Conceptions through Social Interaction in Pre-school Science Education. 2000. 237 pp.
 61. Kuula, Ritva. Syrjäytymisvaarassa oleva nuori koulun paineessa. Koulu ja nuorten syrjäytyminen. 2000. 202 s.
 62. Elsinen, Raija. "Kielitaito – väylä Suomen ulkopuoliseen maailmaan." Yliopisto-opiskelijoiden vieraiden kielten oppimiseen liittyviä käsityksiä kielikeskusopettajan tulkitsemana. 2000. 204 s.
 63. Karjalainen, Raija. Tekstin ymmärtämisen kehittyminen ja kehittäminen peruskoulun ala-asteella. 2000. 167 s.

-
64. Kochung, Edwards Joash. Support Based Screening Procedure for Preschool in Kenya. 2000. 163 pp.
65. Wilska-Pekonen, Ilona. Opettajien ammatillinen kehittyminen ympäristökasvattajina kokemuksellisen oppimisen näkökulmasta. 2001. 327 s.
66. Vulkko, Eija. Opettajayhteisön kokema päätöksenteko kouluorganisaatiossa. 2001. 163 s.
67. Miettinen, Maarit. "Kun pitää olla vastaanottamassa sitä kansainvälistymistä": pohjoiskarjalaisten luokanopettajien käsitykset monikulttuurisuuskasvatuksesta. 2001. 176 s.
68. Pitkänen, Raimo. Lyhytkestoiset tehtävät luokan ulkopuolisessa ympäristökasvatuksessa. 2001. 195 s.
69. Savolainen, Hannu. Explaining Mechanism of Educational Career Choice. 2001. 196 pp.
70. Lehtelä, Pirjo-Liisa. Seitsemäsluokkalaisten metakognitiot aineen rakenteen oppimis- ja opiskeluprosessissa. 2001. 193 s.
71. Lappalainen, Kristiina. Yläasteelta eteenpäin – oppilaiden erityisen tuen tarve peruskoulun päättövaiheessa ja toisen asteen koulutuksessa. 2001. 182 s.
72. Uosukainen, Leena. Promotion of the Good Life: Development of a Curriculum for Public Health Nurses. 2002. 133 pp.
73. Ihatsu, Anna-Marja. Making Sense of Contemporary American Craft. 2002. 267 pp.
74. Äänismaa, Pirjo. Ympäristökasvatusta kehittämässä kotitalousopettajien koulutuksessa. Kestävän kehityksen mukaisen asumisen ajattelu- ja toimintamallin kehittämistä toimitatutkimuksen avulla vuosina 1995–1998. 2002. 394 s.
75. Penttinen, Marjatta. Needs for Teaching and Learning English in BBA Studies as Perceived by Students, Teachers and Companies. 2002. 235 pp.
76. Kassaye Gebre, Woube. Analysis of Culture for Planning Curriculum: The Case of Songs Produced in the Three Main Languages of Ethiopia (Amharic, Oromigna and Tirigna). 2002. 174 pp.
77. Lindfors, Eila. Tekstiilituotteen teknologiset ominaisuudet. Tekstiilituotteen käyttö- ja hoito-ominaisuuksien tarkastelu kuluttajan näkökulmasta. 2002. 165 s.
78. Kauppila, Juha. Sukupolvet, koulutus ja oppiminen. Tulintoja koulutuksen merkityksestä elämänkulun rakentajana. 2002. 241 s.
79. Heinonen, Asko. Itseohjattu ja tutkiva opiskelu teknologiakasvatuksessa. Luokanopettajan koulutuksen teknologian kurssin kehittämistutkimus. 2002. 201 s.

-
80. Raippa, Ritva. Punkin kaksi vuosikymmentä. Etnografiaa ja punkkareiden elämäkertoja. 2002. 261 s.
81. Roshanaei, Mehrnaz. Changing Conception of Sources of Memory Performance. 2002 121 pp.
82. Puhakka, Jorma. Esi- ja alkuperäis- ja alkuopetuksen kehittäminen Suomessa vuosina 1968–2000. Aikalaisvaikuttajien selontekoja tapahtumista ja niihin vaikuttaneista seikoista. 2002. 214 s.
83. Väisänen, Pentti. Työssäoppi- minen ammatillisissa perusopinnoissa. Ammatillinen osaaminen, työelämän kvalifikaatiot ja itseohjautuvuus opiskelijoiden itsensä arvioimina. 2003. 197 s.
84. Hotulainen, Risto. Does the Cream Always Rise to the Top? Correlations between Pre-School Academic Giftedness and Perceptions of Self, Academic Performance and Career Goals, after Nine years of Finnish Comprehensive School. 2003. 230 pp.
85. Herranen, Jatta. Ammattikorkeakoulu diskursiivisena tilana. Järjestystä, konflikteja ja kaaosta. 2003. 218 s.
86. Koskela, Hannu. Opiskelijoiden haasteellisuudesta ammattiopintoihin sitoutumisen substanssiteoriaan. Grounded theory -menetelmän soveltaminen ammattioppilaitoksen opettajien kuvauksiin opetettavistaan. 2003. 355 s.
87. Mäntylä, Elina. Kuudesluokkalaisten oppilaan reflektio ja metakognitio itseohjautuvuusvalmiutta harjoittavassa opiskeluprojektissa. 2003. 209 s.
88. Oksanen, Raila. Laadun määrittely perusopetusta koskevassa kunnallisessa päätöksenteossa. 2003. 273 s.
89. Aaltonen, Katri. Pedagogisen ajattelun ja toiminnan suhde. Opetustaan integroivan opettajan tietoperusta lähihoitajakoulutuksessa. 2003. 274 s.
90. Kröger, Tarja. Käsiyön verkkooppimateriaalien moninaisuus "Käspaikka"-verkkosivustossa. 2003. 321 s.
91. Onnismaa, Jussi. Epävamuu- den paluu. Ohjauksen ja ohjausasiantuntijuuden muutos. 2003. 293 s.
92. Juutilainen, Päivi-Katriina. Elämään vai sukupuoleen ohjausta? Tutkimus opinto- ohjauskeskustelun rakentumisesta prosessina. 2003. 276 s.
93. Haring, Minna. Esi- ja alku- opettajien pedagogisen ajattelun kohtaaminen. 2003. 246 s.
94. Asikainen, Sanna. Prosessi- draaman kehittäminen museossa. 2003. 187 s.
95. Sormunen, Kari. Seitsemäsluokkalaisten episteemiset näkemykset luonnontieteiden opiskelun yhteydessä. 2004. 397 s.

-
96. Kärkkäinen, Sirpa. Biologiaa oppimassa. Vee-heuristiikka ja käsitekartat kahdeksaluokkalaisten talviprojektissa. 2004. 185 s.
97. Auranen, Johanna. Tervanjuontia ja ruusuilla tanssia – metaforatutkimus kasvatus-työstä kuntaorganisaation osana. 2004. 202 s.
98. Salmio, Kaija. Esimerkkejä peruskoulun valtakunnallisista arviointihankkeista kestävän kehityksen didaktiikan näkökulmasta. 2004. 390 s.
99. Ahoranta, Vuokko. Oppimisen laatu peruskoulun vuosiluokilla 4–6 yleisdidaktiikan näkökulmasta käsitekarttojen ja Vee-heuristiikkojen avulla tutkittuna. 2004. 256 s.
100. Auvinen, Pekka. Ammatillisen käytännön toistajasta monipuoliseksi aluekehittäjäksi? Ammattikorkeakoulu-uudistus ja opettajan työn muutos vuosina 1992–2010. 2004. 416 s.
101. Kadjevich, Djordje. Improving mathematics education: neglected topics and further research directions. 2004. 168 pp.
102. Martikainen, Timo. Inhimillinen tekijä. Opettaja eettisenä ajattelijana ja toimijana. 2005. 338 s.
103. Makkonen, Heli. Yhteistoinnallisuus tavoitteena ja voimavarana. Esiopetusikäisten lasten vertaistyöskentely avoimessa tehtävässä tietokoneella. 2005. 284 s.
104. Lindeberg, Anna-Mari. Millainen laulaja olen. Opettajaksi opiskelevan vokaalinen minäkuva. 2005. 163 s.
105. Keinonen, Tuula. Primary school teacher students' views of science education. 2005. 208 pp.
106. Mikkonen, Irma. Clinical learning as experienced by nursing students in their critical incidents. 2005. 241 pp.
107. Väisänen, Jaakko. Murros oppikirjojen teksteissä vai niiden taustalla? 1960- ja 1990-luvun historian oppikirjat kriittisen diskurssianalyysin silmin. 2005. 240 s.
108. Kettunen, Helka. Ohjattuna oppimaan – harjaantumisloukan oppilaiden orastavan kirjoitustaidon tukeminen kognitiivisia toimintoja kehittämällä. 2005. 296 s.
109. Riikonen, Liisa. ”Kuran ja kuoleman keskelle sinne sinisten vuorten alle.” Sairaanhoidajan ammattitaito poikkeusoloissa ja vieraassa kulttuurissa. 2005. 180 s.
110. Eskelinen, Pasi. Luokanopettajaopiskelijoiden tieto- ja oppimiskäsityksen muuttuminen kollaboratiivisessa desing-prosessissa. 2005. 205 s.

-
111. Virmajoki-Tyrväinen, Marja. Bright Start -ohjelman soveltaminen dysfaattisille lapsille. Tapaustutkimus neljän oppilaan kognitiivis-sosiaalisten taitojen oppimisen ja opettajan ohjauksen muuttumisesta yhden lukuvuoden aikana. 2005. 222 s.
112. Rätty-Záborszky, Sinikka. Suomalaisen ja unkarilaisten opettajien ja matematiikan oppikirjan tekijöiden käsityksiä geometriasta ja geometrian opetuksesta ja oppimisesta vuosiluokilla 1–6. 2006. 274 s.
113. Vesioja, Terhi. Luokanopettaja musiikkikasvattajana. 2006. 299 s.
114. Perclová, Radmila. The implementation of European Language Portfolio pedagogy in Czech primary and lower-secondary schools: beliefs and attitudes of pilot teachers and learners. 2006. 270 pp.
115. Moilanen, Aatu. "Otetaan vastuu omista asioista." Suomen sokeainkoulut kansakoululaitoksen rinnalla vuosina 1865-1939. 2006. 290 s.
116. Mäkihonko, Minna. Luetun ymmärtämisen ja tuottavan kirjoittamisen kehittyminen alkuopetuksen aikana. 2006. 113 s.
117. Sivonen, Kirsti. Itsekasvatus suomalaisena käsitteenä ja käytäntönä. 2006. 305 s.
118. Kokko, Sirpa. Käsiyöt tyttöjen kasvatuksessa naisiksi. 2007. 170 s.
119. Rouvinen, Ritva. "Tässä työssä yhdistyy kaikki" - lastentarhanopettajat toimijoina päiväkodissa. 2007. 227 s.
120. Vellonen, Virpi. Juuttunutta vai jaettua? Tapaustutkimus neljän autistisesti käyttäytyvän lapsen toiminnasta yksilöohjaustilanteessa. 2007. 188 s.
121. Pasanen, Heikki. Ohjaava koulutus merkitysten kenttänä - identiteetin muutos ja moniulotteisuus ammatillisessa rehabilitaatiossa. 2007. 310 s.
122. Paakkola, Esko. Itsekasvatus - pyrkimys kohti ihanteellista ja hyveellistä elämää. Länsimainen ja konfutselainen näkökulma. 2007. 314 s.
123. Dumbrajs, Sivbritt. A learning community. Teachers and students engaged in developing their own learning and understanding. 2007. 204 pp.
124. Hartikainen, Anu. Seitsemäsluokkalaisten oppilasryhmän interpsykologiset oppimisprosessit tutkivan oppimisen kontekstissa. 2007. 294 s.
125. Kaipainen, Minna. "Ken tilauspukua käyttää, hän herrasmieheltä näyttää". Eteläkarjalainen maalaisvaatturi ja vaatturitointa Suomessa 1920-1960-luvuilla. 2008. 327 s.
126. Anttila, Tarja. Lukiolaisten käsityksiä huumorista ja keksimuksia opettajista huumorin käyttäjinä. 2008. 251 s.
127. Bonanno Philip. Learning Through Collaborative Gaming: A Process-oriented Pedagogy. 385 s.

-
128. Almiala Mariikka. Mieli paloi muualle - opettajan työuran muutos ja ammatillisen identiteetin rakentuminen. 2008. 262 s.
129. Korhonen Anu. Opettajien perustehtäväkäsitteet osana peruskoulun kehittämistä. 2008. 260 s.